

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A HÁROM VÁROS

ÉMILE ZOLA

P Á R I S

*

- REGÉNY -

FORDITOTTA

Országos Széchényi Könyvtár

GERÓNÉ CSERHALMI IRÉN

II. KÖTET

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1898

A két kötet ára 8 frt 50 kr.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ÉMILE ZOLA

*

P Á R I S

Országos Széchényi Könyvtár

07/19 t.
ÉMILE ZOLÁ-tól megjelent
és minden könyvkereskedésben kapható:

A HÁROM VÁROS

I. II.
LOURDES R Ó M A

Ára 3 frt

Három kötet — Ára 5 frt

Országos Széchényi Könyvtár

FORDITOTTA

CSERHALMI H. IRÉN

A HÁROM VÁROS

III.

ÉMILE ZOLA

P Á R I S

*

REGÉNY

FORDITOTTA

GERÖNÉ CSERHALMI IRÉN

II. KÖTET

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

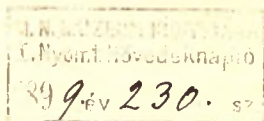
1898

EGYEDÜL JOGOSÍTOTT FORDÍTÁS

Országos Széchényi Könyvtár

56392

Budapest, 1898. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

I.

Ugyane nap délutánján Vilmos oly feltétlen szükségét érezte a friss levegőnek és a szabadban való mozgásnak, hogy Péter engedett a kívánságának és hosszú sétát tettek a kis házikójukkal szomszédos boulognei erdőben. Péter a minisztériumból visszatérve, reggeliközben elmondta bátyjának, mi módon akar a kormány újra szabadulni Barthés-től és elkomorult a lelkük, mert nem tudták, hogyan adják tudtára a szegény öreg embernek ez ismételt számkivetést. Estére halasztották el a kellemetlen hír közlését, abban a reményben, hogy addig kieszelik a módját annak, hogyan lehetne megenyhíteni ezt az új keserüségét. Sétaközben ezt beszéltek meg. Meg aztán minek rejtőzködjék Vilmos még tovább is; miért ne koczkáztatná meg ezt az első sétát, miután úgy látszik, hogy őt semmi veszély sem fenyegeti? A két testvér a legközelebbi kapun át befordult a boulognei erdőbe.

Márczius utolsó napjainak egyike volt, az erdő kizöldülésnek indult, de oly gyöngék voltak még az ifju hajtások, hogy a levelek parányi rügyecskéi

a fasűrűsége át csak halaványzöld mohlepelnek, valami rendkívül finom szövésű smaragd-csipkézetnek látszottak.

Az éjjel-nappal szakadó záporosó elállt, de az égre finom, hamuszürke fátyol borult és ez az ujhodó, nedvességtől ázó erdő a levegőnek szél nem lengette mozdulatlan enyhességében üdítő frissességet, gyermeteg, zsenge tavasziasságot lehelt. A farsangi mulatságok óriási tömegeket csődíthettek össze Páris központjában a farsangi körmenet után; mert az erdő fasorait csupán lovasok, hintók és elegáns uri dámák népesítették be, akik a kocsiból leszállva, csipkeköpönyeges bubákkal sétálgattak föl és alá az őket karjaikon ringató, felpántlikázott dadák kíséretében. Szóval a boulognei erdő előkelő közönsége, az egyes hétköznapiok ama válogatott nagyvilági sokadalma volt most, mint amikor az alsóbb néposztályok nem járnak erre. Alig üldögélt a padokon meg az erdő sűrűjében itt-ott a szomszéd külvárosok egy-egy polgárasszonya, aki holmi himzéssel munkás kezében, el-elnézte a gyerekek zajos játékát. Péter és Vilmos a Longchamps-fasornak tartottak. Azon lementek a madridi országutig; ott aztán befordultak a fák sűrűjébe és a longchamps-i kis patak mentén haladtak tova, azzal a tervvel, hogy megkerülik a tavat és a Maillo-kapu felé térnek majd haza. A fasűrűsége, amelyen keresztülhatoltak, a maga tavaszi ifjúságában oly elbűvölő, olyan enyhe, békés nyugalom

borult, hogy nem tudtak ellentállani abbeli vágyuknak, hogy itt megpihenve élvezzék ezt az isteni nyugalmat. Egy fatörzset avattak fel padnak és arra letelepedve, azzal áltathatták magukat, hogy valahol messze, messze a nagyvárostól, vad rengeteg mélyén vannak. Vilmos oda is álmodta magát, hosszú önkéntes fogságából kikerülve, abba a rég nélkülözött igazi erdőségbe.

Oh milyen isteni ez a szabad tér, ez az egészséges, üde levegő mely az ágak közt szerte árad; ez az egész határtalan nagy világ, mely tulajdonképpen az emberek oly elvitázhatatlan jogos köztulajdona, amelytől őket megfosztani nem volna szabad.

Barthésnak, az örök fogolynak neve tolult önkéntelenül Vilmos ajkaira. Felsóhajtott és elszorodott. Ez egyetlen embernek a kinszenvedése elegendő volt arra, hogy elrontsa e tiszta, üde légélményét, melynek olyan mámorítóan édes a fuvalma.

— Mit fogsz neki mondani? Pedig okvetetlen értesítenünk kell. Mert még mindig jobb a száműzetés, mint a börtön.

Péter szomoruan válaszolt:

— Igen, igen, tudtára fogom adni. De milyen szívfájdalom ez!

E pillanatban valami váratlan látományuk volt e vadregényes, elhagyatott erdei zugban, ahol a világ végén képzelhették magukat. A bokrok sürrüjéből kitörtetve egy ember termett hirtelen előtűnik és futva száguldott előre. Kétségtelenül em-

beri lény volt, de oly fölismerhetetlen, oly sárlepett, oly irtóztató állapotban, hogy valami vadállatnak valami üldözött vadkannak vélték, melyet egy csaholó ebfalka hajszol lihegve. A patakhoz érve, egy pillanatig habozva megállt és a part mentén sietett előre; de midőn közeledő léptek neszét hallotta, belevetette magát a jéghideg hullámokba, melyek kötésig értek és a tulsó partra menekülve eltűnt a fenyvesben. Majdnem közvetlen nyomában az erdő-őrök is utána iramodtak néhány rendőr-kém vezetése alatt s a patak mentén utána törtetve, eltűntek az erdő mélyében. Valóságos szenvedélyes vadászat folyt itt a levelek tavaszi rügyfakadása közepett, amolyan lázas hajtóvadászat, melyet nem kísért se a vadászkürtök csengő riadása, se a piros frakkok rohanó biborsáva.

— Valami csavargó! — suttozta Péter, — szegény, szerencsétlen ember!

Vilmos is csüggeteg taglejtéssel válaszolt:

— Mindig csak zsandárok és rendőrség! Jobb társadalmi iskolát még mindig nem találtak.

Az üldözött pedig csak száguldott, száguldott tovább. Midőn Salvat az előtte való este gyors futásban a boulognei erdőbe ért és így megmenekült az öt sarkon követő rendőrök elől, az az ötlete támadt, hogy a Dauphiné kapuig bandukol el és onnan aztán szép lassan leszáll az erődítmények melletti árokba. Visszaemlékezett a munkapangás napjaira, amelyeket azelőtt itt töltött e senkitől

nem ismert rejtekek mélyén, ahol soha egy árva lélekkel nem találkozott. Valóban nincs a világon ennél magasabb füleppellel benőtt, rejtettebb menedékhely. Az árok egyes pontjai, a magas kőfal sarkában, valóságos fészkei voltak a sehonnaiaknak és a szerelmeseknek. Salvat a kuszó indák és bozótok legkuszábban összefonódott sűrűjébe bujt és a zuhogó esőben nagy szerencséjére rá is akadt valami barlangforma üregre, mely tele volt száraz falevelekkel. Ebbe bujt el nyakig. A víz csak úgy patakzott le róla, mert szegény tapogatódzva, néha négykézláb mászott le a lejtős út sarában. Ezek a száraz favelek váratlan jótéteményként kínálkoztak neki; használta takaró gyanánt, mely alatt kissé megszikkadt és kipihente vad hajszeját az éj sötét homályában.

Az eső egyre szakadt; de most már csak a feje ázott meg; sőt lassankint mind érzéketlenebbé vált a zuhogó zápor csapkodása iránt és mély álom borult a szemére. Midőn felnyitotta a szemét, a hajnalra virradt; hat órára járt tán az idő. A szakadó eső végre átáztatta a leveleket, úgy, hogy valóságos jeges-fürdőben ült. De azért ott maradt, mert érezte, hogy itt legjobban rejtőzködhetik el ama hajtóvadászat elől, mely hajnalhasadtával bizonyára megkezdődik az elfogatására. Nincs az a rendőr-kém, aki ráakadhatna, amint oly mélyen beletemetkezve ott guggol a levelekbe, hogy még a fejebubja is alig látszik ki a sok tüskés bokorzatból. Meg

se mocczanva várta be, míg teljesen kinappalodott.

Nyolcz óra tájt arra mentek az erdőőrök és a rendőrök; átkutatták az árkot, de nem akadtak rá. Amint Salvat igen helyesen előrelátta, hajnalhasadtával szervezték ellene a hajtóvadászatot és üldözőbe fogták. Szive hangosan dobogott; az üldözött vad izgatottsága lüktetett ereiben, amelyet a vadászok serege fog körül. Ép ekkor a zsandárkaszárnya alján rejtőzködött.

Senki se járt már erre, egy lélek se; a fűszalak meg se lebbentek. Csak távolból hallatszott az erdő tavaszi reggeli énekének elmosódott nesze: egy-egy kerékpár csengője, lódobogás, kocsirobogás, a nagyvilági Páris boldog semmittevése, mely a szabad levegő kábitó illatától megittasul. Multak az órák, kilencz óra . . . tiz óra . . . Mióta az eső elállt, Salvat nem fázott többé olyan nagyon; mert a Mathistól kapott vastag felöltő és a sipka megvédték a hideg ellen. De az éhség fogta el; olyan lángoló tűz izzott a bendőjében, mintha lyukat égetett volna a gyomrában; rettenetes görcs huzta össze az oldalait, mintha vaskapcsokkal szorongatták volna. Két napja, hogy nem evett semmit; már aznap este is bőjtölt, mikor Mathis fizetett neki egy pohár sört . . .

Az volt a terve, hogy estig itt marad; aztán az éj sötétjében Boulogne felé veszi útját és ott aztán egy buvókán át, melyet régóta ismert, ki-

oson az erdőből. Még nem csiptek nyakon, nem a! Megkísérlette, vajjon nem tudna-e még egyet aludni; de nem sikerült, annyira kinozta az éhség. Tizenegy óra felé forgott vele a világ, azt hitte, hogy meghal. Vad düh szállta meg; fogta magát és egy ugrással künn termett leveles rejtekéből. Az éhség dühe őrijtette meg, nem volt maradása! Enni akart, enni; még ha az életével és a szabadságával kelene érte lakolnia. Delet ütött.

Amint elhagyta az árkot, a La-Mouette nagy, pázsitos térségén találta magát. Szélesebesen, örülten vágtatott a nagy rónán át; ösztönszerűen Boulogne felé véve útját, azzal a tudattal, hogy egyedül arrafelé lehetséges a menekvés. Valósággal csoda volt, hogy senkinek se tűnt fel ez a tovarohanó ember. Midőn végre sikerült neki a fák közé jutni, akkor eszmélt csak föl és akkor jött tudatára annak, hogy minő meggondolatlanságot követett el, minő örültségre vitte rá őt az a hirtelen támadt, őrjöngő vágyódása, hogy fusson, szabaduljon, meneküljön.

Reszketve bujt a rekettyebokrok közé és néhány perczig hallgatódzott, vajjon a rendőrök nincsenek-e a nyomában? Aztán ébren, leselkedő szemmel, a legcsekélyebb zajra felneszelő füllel, a veszélybámulatos, ösztönszerű megszimatozásával lassan, óvatosan folytatta útját. A felső tó és az auteuili lóversenyter között elvezető uton akart tovaosonni. Azon a tájékon ám csak egy nagy, széles faspr

vezet el és rendkívüli ügyességet kellett kifejtenie, hogy amennyire lehet, szabad térségen ne járjon. Fel kellett használnia a legvékonyabb fatörzseket, a leg-ritkább bokorzatot is és csak akkor mert a tisztásra kibukkanni, ha előbb alapos és gondos szemlét tartott a környéken. Aztán uj rettegés fogta el; messziről rendőrt pillantott meg és a földre lapulva jó negyedóraig ott bujkált a bokrok mögött. Egy arratévedt hintó, egy arravetődött gyalogló, kit céltalan sétája e tájra vezetett, megakasztották őt utjában.

Könnyebbülten lélegzett fel, midőn a Mortennon halmon túl végre behatolhatott azokba a sűrű ligetekbe, melyek a boulognei országut és a saint-cloudi fasor között terülnek el.

Sűrű erdő terül el ott köröskörül; csak annak mentén kellett haladnia, hogy lopva azt a kijáratot érje el, amelyről tudta, hogy már nem lehet messze. Meg van mentve.

De most hirtelen észrevette, hogy tőle harmincz méternyi távolságban mozdulatlanul áll egy rendőr, aki az utját állja. Balra sandított és ott egy másik ép oly mozdulatlanul odaczövekelte rendőrt pillantott meg, aki mintegy várni látszott rá. Amerre szeme látott, rendőrök és ismét csak rendőrök; minden ötven lépésnyire, mint valami köréje fonódó háló egyes szemei. A legrosszabb mindebben az volt, hogy valószínűleg észrevették, mert halálmadár sivítéséhez hasonló éles fütyty verte föl

az erdőt, amely őrállomásról őrállomásra hangzott ismétlődve fel. A vadászok nyomon vannak; most már hiába az óvatosság; most már csak a futásban kereshet menekülést. Salvat ennek oly teljes tudatában volt, hogy azonnal futásnak eredt. Mire a Margit-fasorhoz ért, azt tapasztalta, hogy ott is elzárta az utat az egymás mellé sorakozó fegyveres rendőrök sorompója; felfelé véve az utját, a fasoron kellett végig haladnia, gondosan ügyelve arra, hogy ki ne jusson a bokrok sűrűjéből. Így azonban Boulognetól mindig távolabbra került, újra vissza kellett hát fordulnia.

Szegény feje főtt és egy utolsó mentő gondolat kóválygott zavarosan zúgó agyában: ha így a fák árnyékában a madridi lombos berkekig eljuthatna és ott szerencsét próbálva, a patak mentén facsoportról facsoportra bujkálna, tán megmenekülhetne. Ez az egyetlen befásított ut, mely a Szajnáig vezet; mert arról még álmodnia se volt szabad, hogy a Hippodrom és a lóidomításra használt tágas, nagy kopár síkságok felé vehetné utját.

Csak futott, futott! Midőn azonban a long-champsi fasorig ért, arra se mehetett, mert itt is őrt álltak. Lemondott hát erről a tervről, hogy a Szajna felé szökik és kénytelen volt nagyot kerülve, a Catelein-mezőnek fordulni. Az örök mind közelebb és közelebb kerültek a rendőrök vezetése alatt; iramodásra fogta hát a dolgot, átugorta az akadályokat, tovaszáguldott a fák között, mitse törődve

azzal, vajjon látják-e, vagy hallják-e? Három ugrással a saint-cloudi fasor végében termett és neki-vetette magát annak az áthathatlan sűrűségnek, mely e fasor és a Margit királynő-fasor között zöldel. Itt még jóval sűrűbb az erdő; ezek a boulognei erdő legjáratlanabb rengetegei; nyáron valóságos lombtenger ez, melynek zöldleveles hullámaiban a lombzöldülés idején nyomát vesztették volna. Egy muló perczig egyedül maradt, megállt és visszafojtott lélekzettel hallgatódzott. Nem látta többé az öröket, lépteik neszét se hallotta; tán hamis nyomra terelte őket. Végtelenül édes, jóleső béke hallgatag csöndje borult rá az ifju rügyek zöldjéből. De aztán újra fölhangzott a fütty; az ágak recsegve ropogtak és ő újra megkezdte örült futását, hogy meneküljön üldözői elől és érezte, hogy szűkül az a kör, melyben keringve futkos.

Most kezdődött csak a szenvedélyes vonagló, lelkendező vad futás ungon-berken keresztül, a lejtőkön fel és le, minduntalan útjába gördülő akadályokkal küzdve. Tüskés bokrokon rontott keresztül, sűrű lugas-sövényeken törtetett át.

Háromszor bukott el, mert a lába megakadt a kerítések vasdrótjaiba, melyeket tétova szeme észre nem vett; belebukott a csalánba, de újra föltápászkodott; nem érezte égő sajgását a csipésének és csak száguldott tovább eszeveszetten, mintha vérig ostromozná, sarkantyúzná valami. Ekkor történt az, hogy Vilmos és Péter maguk mellett látták

elrohanni fölismerhetetlen, ijesztő alakját, amint belevetette magát, akárcsak valami vadállat, a patak mocsaras vizébe, amely utolsó gát volt közte és a ráuszított ebek között. Mentő gondolatként villant eszébe a tó közepén zöldelő sziget, mely megvihatlan és sérthetetlen menedékvárnak tünt föl előtte, ha ugyan eljuthatna odáig.

Arról álmodozott, hogy tán uszva elérhetné, anélkül, hogy észrevennék, ott aztán elrejtőzködve, ezentul minden üldözéstől megmenekülhetne.

Egyre futott, rohant, száguldott tovább, tovább. Aztán az erdő körül sorban föállított örök újra visszariasztották és kénytelen volt újra meg újra a tavak négyszögéhez visszatérni, oda az erődítmények mellé, ahonnan kiindult. Közel három óra volt és már több mint két és fél óra óta futkosott így körben.

Egy homokos fasor nyilott előtte, melyet kizárólag lovaglók számára tartottak fenn. Lóhalálában iramodott végig rajta és a lába csak úgy lubiczkolt az esőmosta süppedékes földön. Aztán egy lugasforma lombsátorra bukkant, a boldog szerelmesek amaz árnyékba borult, kéjmámoros isteni buvókái egyikére, ahol a kutató szemek elől hosszú időkig elrejtőzve, újból ébredő reménynyel bujkálhatott jó ideig. Csakhogy e félreeső, árnyas rejtek ama rettenetes, nyílt, széles, egyenes fasorok egyikére nyilott, ahol a kerékpárok és magánfogatok zajos zsibongása zsongott. És amint ismét a fasü-

rüség közé furakodott, megint rendőrökre bukkant; végre már azt se tudta, hogy merre van és merre tartson; gondolatai összezavarodtak és most már csak egy öntudatlanul tovaguruló eleven embertest volt, melyet a perczről-perczre közelebb érő, körötte mind szorosabbra hurkolódó, őt mind szűkebb körbe szorító hajsza jobbra-balra lökdösött. Lelkében most csak az az egy tudat élt, hogy futnia kell folyton, mind gyorsabban futnia. Az utczaszögletek lámpásai fel-felcsillantak szakadatlan lánczatban; aztán megint valami nagy pázsitos térségre ért, melynek nappali világossága elkápráztatta a szemét. Itt egyszerre érezte, hogy az emberhajsza tüzes lihegése csapja meg a tarkóját, hogy a mohó, vérszomjas leheletek majd elnyelik. Vad kiáltások csengtek a fülibe; egy kéz majdnem nyakoncsipte, lihegve utána iramodó emberek dübörgő léptei reszkettették meg a földet, amint vele szélesebb száguldásban versenyezve, egymást majd letiporták.

Végre erejének végső megfeszítésével egyet ugrott, négykézláb csúszott előre; aztán újra fel-egyenesedett, újra egyedül látta magát és az erdő fiatal csendes zöldje közepett csak tovább száguldott.

De most már vége felé ért a hajsza. Salvat megbotlott és majd ledobbant. Lábai nem vitték tovább; füleiből kicsordult a vér, fehér hab tolult ajkaira. Melle oly erősen zihált és ereiben oly viharosan lüktetett a vér, mintha szívének hangos dobogása megrepesztené a testét.

Csuronviz volt, csak úgy patakzott le róla a pára és a verejték ; sár borította tetőtől tapig ; dült arcza égett ; a gyomra majd kihullott a rettenetes éhségtől, mely őt sokkal jobban kimerítette, mint maga a fáradság. Révedező, tétován maga elé meredő szemeire mind sötétebb fátyol borult és e ködön keresztül egy tárva-nyitva álló kocsiszin ajtót pillantott meg a fák között meghuzódó kis nyaraló épület háta mögött. Senki se volt a kocsiszinben, csak egy nagy fehér czicza szökött meg előle ijedt iramodással. Támolyogva fordult be hát és a szalmába belesüpedve, az üres hordók közé bujt. Alig hogy ott megvonult, már is hallotta, amint mellette elvágtat a vad csapat, a nyomába zudított rendőrök izgatott tömege, kik nyomát vesztve, gyors futásban ügettek el a faházikó mellett és az erődítmények felé rohantak nagy vágatva.

A nehéz csizmák dobogása elhangzott, mély csend borult a tájra. Salvat mindkét kezét a szívéhez szorította, hogy elfojtsa lázas dobogását ; aztán halálos dermedtség bénította meg tagjait, míg nehéz pilláira sűrű könnyek toltak.

Negyedórai pihenés után Péter és Vilmos folytatták a sétájukat és a tóig eljutva, végighaladtak a szökőkutak négyszögén, hogy a tavat megkerülve, a tulsó part mentén térjenek vissza Neuillybe. Egyszerre váratlan záporosó érte őket, amely arra kényszerítette, hogy egy gesztenyefa még teljesen kopár, vastag ágai alatt keressenek menedé-

ket. A zápor perczről-perczre fenyegetőbbben szakadt. Szerencsájukra a fák mögött valami svájci házikóféle kis kávéházra bukkantak, ahova sietve menekültek . . . A szomszéd fasorban egy magánosan várakozó fiakkert pillantottak meg, melynek kocsisa bölcs nyugalommal ülte meg a bakot a langy tavaszi záporosóban. Péter szaporázta lépteit; és ime a mellette ép ily sebbel-lobbal elhaladó uri emberben legnagyobb meglepetésére Gérard de Quinsac grófra ismert, aki szintén ebbe a kis kávéházba menekült. Valószínűleg őt is sétaközben érhetette a zápor. Amidőn Péter aztán az étterembe lépett, azt kezdte hinni, hogy tévedt, mert sehol se látta a fiatal grófot. A kávézó terem, egy üveg-falas, tornáczforma alkotmány, melyben néhány kis márványasztalka állott, kongott az ürességtől. Fönt az emeleten négy-öt kis vendégszoba nyilott a folyósóra. Egy lélek se mozdult, a ház alig ébredt fel téli álmából; megérződött rajta ama nyári mulatóhelyek hosszú téli nedvessége, amelyek a nyári vendégek teljes elmaradása folytán arra vannak kényszerítve, hogy novembertől márcziusig bezárják a helyiségeket.

A ház mögött volt az istálló, a kocsiszin és a melléképületek; mindenre zöld leplet vont a moha; különben igen vonzó kis fészek volt ez a házikó, melyet a kertészek és a festők most hoztak rendbe a nyári szép napok zajos, vig vendégserege és a szerelmi légyottok számára.

— Ugy látszik, ez a kávéház még nem nyílt meg, — szólt Vilmos, a házban uralkodó halotti csöndtől meglepődve.

Péter leült a kis asztalkák egyikéhez.

— Azért csak meg fogják engedni, hogy itt bevárjuk, míg eláll az eső.

De kis vártatva mégis egy pinczér jelent meg. Az első emeletről jött és úgy sürgölődött, forgolódott, mint akinek igen sok a dolga. Sokáig keresgélt a buffetben, míg végre egy kis tányérra összeharácsolt néhány darab kiszáradt süteményt. Aztán két kis pohárka chartreuset hozott az esőkergette vendégeknek.

Fönt az emeleten, a vendégszobák egyikében, Duvillard Éva báróné közel egy fél óra óta várta Gérardot. Itt adtak egymásnak légyottot az előtte való esti bazáron. A legédesebb emlékek vették itt körül őket, mert két évvel ezelőtt, szerelmük mézesheteiben, itt adták volt egymásnak a kéjjel telt találkákat, amikor Éva még nem merte őt a saját legénytanyáján fölkeresni és ők erre a kis rejtett fészekre akadtak rá, mely a tavasz hűvös napjain oly elhagyatott és magányos volt. Midőn Éva ezt a helyet választotta haldokló szenvedélyük utolsó légyottjának színhelyéül, nemcsak abbeli féltelmében tette, hogy éber szemek leselkednek rája, hanem az a poétikus gondolat is vezette, hogy itt újra felleli az első csókok mézét, melyek tán az utolsók lesznek. Oly búbajos és édes volt ez a kis

rejtett fészek a nagy arisztokrata liget közepett, alig két lépésnyire ama nagy fasoroktól, ahol egész Páris hullámozik föl és alá. Szerelmes szivecskéjét könyes meghatottság fogta el az előrelátott keserves vég gyötrő fájdalmában.

De legalább azt az egyet óhajtotta volna, hogy mint a hajdani szép napokban, ma is ifju tavaszi napsugár játszadozzék a zöld lombokon. Ez a hamuszinű ég, ez a szakadó eső megszomorító és borzongást keltő. Midőn belépett a kis vendégszobába, alig ismert rá; oly komornak, oly hidegnek tetszett szinehagyott pamlagával, egyszerű asztálával és négy székével.

A tél még mindig benrekedt dohos nedvesége, a rég nem szellőztetett, zártablaku szobák penészszata csapta meg. A falakról itt-ott levált a kárpitozás és keskeny foszlányai siralmasan csüngtek le. Elhullott legyek borították a padlót és mikor a pinczér ki akarta nyitni a zsalugátereket, sokáig kellett vesződnie a záró vasruddal.

De midőn tüzet gyújtott a kis légszesz-kandallóban, melyet direkt ilyen alkalomra állítottak föl, mert gyorsan lobogott föl benne a láng és hamar melegített, a komor kis szoba kissé földerült és barátságosabbá vált.

Éva leült az egyik székre, anélkül, hogy megkezdte volna a sűrű fátyolt, mely arcát takarta. Talpig feketében volt, mintha már most is utolsó szerelmének gyászát viselné; formás kis ka-

csóját fekete keztyü fődte; remek, szép aranyszőke hajának ragyogó koronája omlott alá piczi fekete kalapja alól. Magas, telt termetén, mely derékban megtartotta lányos karcsuságát, duzzadó keblének gyönyörű idomain, egész megjelenésén mi sem vallott arra, hogy már az ötvenedik esztendő réme fenyegeti. Két csésze teát rendelt és midőn a pinczér visszatért a rendelt teával és a valószínűleg még a mult évről visszamaradt süteménynyel, még mindig ott találta őt ugyanazon a helyen, lefátyolozott arczczal, mozdulatlanul.

Aztán soká magára maradt. Még mindig mozdulatlanul bámult maga elé, mély, nyomasztó álmodozásba merülve. Azért jött egy félórával a megállapított idő előtt, azért akart ő elsőnek érkezni, mert lecsillapulni kívánt, hogy Gérard a kétségbeesés szenvedélyes kifakadásainak tanuja ne legyen. Mindenekfölött nem akart sirni; megfogadta, hogy méltóságteljes magatartást tanúsít majd; nyugodtan, higgadtan beszél, mint az olyan okos asszony, akinek vannak ugyan jogai, de aki csak az észparancsolta érvekre hivatkozik. Nagyon meg volt elégedve saját hősiebátorságával; nagyon nyugodtnak, sőt rezignáltnak hitte önmagát, amint így magában kiszinezte, hogy és miképpen fogadja Gérardot és mit fog neki mondani, hogy lebeszélje erről a házasságról, melyet ő nagy szerencsétlenségnek és nagy bűnnek tartott.

De midőn Gérard belépett, összerezzent és egész testében remegett.

— Micsoda? Kedvesem, te megelőztél... Én meg azt hittem, hogy még én jövök tíz percczel korábban. És még azt a fáradtságot is vetted magadnak, hogy teát rendeltél és vártál reám?

Nagyon zavartnak látszott, maga is reszkettett attól a viharos jelenettől, amelyet előre látott. Mindezek dacára nagyon korrektül viselkedett; sugaras mosolyt erőltetett ajkaira és úgy tett, mintha egész valója abbéli szerelmes boldogságának verőfényében usznék, hogy itt látja őt most, mint szerelmük első gyönyörteli napjaiban.

De Éva felállt és felvetve a fátyolát, elcsukló hangon rebegte:

— Igen, korábban sikerült szabadulnom... Félttem, hogy esetleg közbejöhet még valami... Tehát ide siettem.

És amint maga előtt látta Gérardot ifjú szépségében, megfélekezett feltett szándékáról. Minden okoskodását, minden nemes fogadalmát halomra döntötte ez a pillanat.

Érzéki szenvedélyének legyőzhetetlen felgerjedése volt ez, mely önkéntelenül tört ki belőle arra a gondolatra, hogy ő szereti ezt a férfit és mindig szeretni fogja őt, hogy magáénak akarja őt tudni örökre, hogy soha, soha másnak át nem engedi. — Szenvedélyesen borult a nyakába.

— Oh, Gérard! Oh Gérard! Nem birom, nem birom elviselni... Megszakad a szívem. Mondd meg rögtön, hogy nem akarsz elvenni, hogy nem veszed nőül soha, soha.

Hangja elcsuklott, szép szeméből patakozottak a könnyek. Oh, ezek a könnyek! Pedig de megfogadta magában, hogy nem fogja azokat elontani. Szakadatlanul folytak; sűrűn csordultak ki elfátyolozott szeméből, gyötrő fájdalomának keserű áradataképpen.

— A lányomat! Édes Istenem! a lányomat akarnád nőül venni? Ő a tied legyen — — ő pihenjen a te karjaidban, a te kebleden — — Nem, nem, ez emberfölötti kin; nem engedem, nem akarom, nem tűröm!

Gérard ereiben megfagyott a vér e rettenetes féltékenység szívszagató sikolyára. Ez az anya immár nem más többé, csak asszony, akit kétségbe ejt vetélytársának fiatalsága, az a huszonöt esztendő, amely soha, soha vissza nem jó többé. Maga Gérard a legbölcsebb elhatározással indult erre a találkára; föltette magában, hogy nyíltan és őszintén szakít Évával, mint jónevelésű művelt ember, és mindenféle vigasztaló szép szóval fogja őt csitíztatni. De alapjában nem volt rossz ember; szíve mélyén szeretetteljes gyöngédség lakozott és különösen az asszonyi könnyekkel szemben nem volt ellentálló ereje. Mindent elkövetett, hogy lecsilapítsa az izgatott asszonyt; gyöngéden leültette

a pamlagra, hogy ölelő karjaiból kibontakozhassék. Aztán melléje ült.

— Nézd, édes szerelmem, légy okos. Ugye mi azért jöttünk most ide, hogy mint jó barátok beszéljük meg a dolgot. Biztosítlak, hogy te túlszasz.

Éva bizonyosságot akart.

— Nem, nem, azonnal akarom megtudni a valót, nagyon sokat szenvedek. — — Esküdjél meg arra, hogy nem veszed el őt soha, soha!

Gérard ismét arra törekedett, hogy kikerülje az egyenes választ.

— Ne izgasd fel magadat, hisz tudod, hogy szeretlek.

— Nem, nem, esküdjél meg rá, hogy nem fogod őt elvenni soha... soha...

— De ha mondom, hogy téged szeretlek, hogy nem szeretek kivüled senki mást.

Éva szenvedélyesen a karjaiba zárta, kebléhez szorította és csókokkal borította mind a két szemét.

— Igaz az, amit mondasz? Szeretsz? Nem szeretsz kivülem senkit mást? Hát ölelj meg, csókolj meg; hadd érezzem, hogy mellettem vagy, hogy az enyém vagy, mindig csak az enyém, soha a másé.

És Éva oly szenvedélyes hévvel kényszerítette Gérardot forró szerelmi ölelésekre, hogy ez maga is megittasodott és nem birt tőle megtagadni semmit. Ereje elhagyta és gyáván meghunyászkodva,

mindenre megesküdött, amit Éva csak kívánt tőle addig ismételte, hogy csupán őt szereti és soha nőül nem fogja venni a lányát,' míg Éva betelt szerelmi ömlengéseivel. Sőt annyira ment, hogy kijelentette, miként ő csupán szánalmat érez e nyomorék gyermek iránt. Jósága volt az egyetlen mentsége. Éva pedig szomjas ajkakkal szivta magába azt a részvétteljes megvetést, melyet Gérard e rút lány iránt érez, azt a boldogító tudatot, hogy ő, a mindörökké szép, a mindörökké kíváncsi, imádott nő marad.

Azután, mikor a szerelmes felhevülés lelohadt, mind a ketten némán és elbágyadtan ültek egymással szemben. Zavarba jöttek ujfént.

— Oh, Istenem, — sohajtotta Éva halkán, — hidd meg, esküszöm rá, hogy nem ez hozott engem ide.

Csend állott be és Gérard meg akarta bontani a hallgatást.

— Nem iszol egy csésze teát? Majdnem egészen kihűlt már.

De Éva rá se hallgatott. Mintha semmi se történt volna, mintha a kikerülhetetlen kölcsönös magyarázat most kezdődnék csak, végtelen szelid, lemondó búbanat hangján szólalt meg:

— Lásd, édes szerelmem, te nem veheted el a lányomat. Először is nagyon ocsmány cselekedet volna, majdnem vérfertőzés bűnébe esnél. Meg aztán tekintettel kell, hogy légy a nevedre, az állá-

sodra. Bocsáss meg, hogy ilyen nyíltan beszélek veled; de szó ami szó, az egész világ azt mondaná, hogy pénzért adod el magadat, és ez úgy ránk, mint rád nézve nagy szégyen volna.

E szavakkal megfogta mindkét kezét; haragos felindulás nélkül beszélt, akárcsak egy jó anya, aki okos érveléssel akarja visszatartani a fiát attól, hogy valami nagy hibát kövessen el. És Gérard lehajtott fővel, Éva tekintetét kerülve, hallgatott.

— Gondold meg, mit szól majd a világ... Én nem ringatom magamat balga illúziókban; tudom, hogy a mi társadalmunkat a tiedtől mély örvény választja el.

— Lehetünk mi akármilyen gazdagok, a pénz csak még tágítja a bennünket elválasztó örvényt. És hiába keresztkedtem én ki, a lányom mégis csak zsidónő lánya marad. Oh, Gérard, én olyan büszke vagyok rád; a szívem megszakadna, ha látnám, hogy te annyira süllyedtél, hogy jellemeden szinte mocskot ejtene ez a pénzházasság ilyen nyomorék gyermekkel, aki nem méltó hozzád és akit te nem is szerethesz.

Gérard fölvetette a szemét; könnyörgő pillantást vetett Évára, mert nagyon kellemetlenül érezte magát és szerette volna végét vetni ennek a kínos helyzetnek.

— De ha már egyszer megesküdtem rá, hogy csak téged, egyedül téged szeretlek; ha már meg-

esküdtem, hogy nem veszem el őt soha! Ne kinozzuk egymást tovább. Ezzel végeztünk.

Egy pillanatig összenéztek és mindaz, amit szóval be nem vallottak egymásnak: nyomoruságuk és unottságuk, ott borongott a szemükben. És Éva pirosfoltos, hirtelen megvénült arczában könnyek rezegtek bús, vörösre kisírt pilláin, nehéz könnyeseppek, melyek lassan peregtek végig. Zokogásba fulladt újra; de most csendesen, szívetenyhitőn omlottak könnyei.

— Szegény Gérard, szegény Gérard. Oh, én most már terhére vagyok ölelő karjaidnak. Ne tagadd; érzem, hogy türhetetlen teherré váltam, hogy gátló akadály vagyok az utadban, hogy boldogtalanná teszek, ha konokul a magaménak akarlak tartani.

Gérard tiltakozni akart, de Éva elhallgattatta.

— Nem, nem, köztünk vége mindennek... Én vénülni és rútulni kezdek... vége, vége. Meg aztán, ha az enyém maradsz, tönkre teszed a jövődet. Én nem részesíthetlek semilyen támogatásban; te mindent feláldozol nekem szerelmeddel és én nem adhatok érte cserében semmit... Pedig most már elérkezett a pillanat, mikor magadnak társadalmi állást kell keresned. A te korodban nem élhetsz biztos jövedelem, családi tűzhely nélkül és én nagy gyávaságot követnék el, ha én volnék boldogságod akadály, ha én gátolnálak abban, hogy életed szerencsés kifejlést érjen, ha beléd

kapaszkodva, kétségbeesésében magammal rántanálak a biztos bukásba.

Amint így szóllott, szemét egy pillanatra se vette le Gérard arczáról, melyet könnyeinek fátyolán keresztül homályosan látott csak. Valamint Gérard anyja, úgy ő is olyan gyengének, olyan betegesnek tudta deli, férfias külseje alatt rejlő belső szervezetét, hogy ő is arról álmodott, miként neki nyugodt, békés megelégedést biztosítson; csendes, biztos boldogsággal kecsegtető kis zúgot, ahol minden sorscsapás ellen védetten, békésen megvénülhessen. Oly forrón szerette; szerelmes asszonyi szívének őszinte jósága mért ne határozhatná el magát erre a lemondásra, erre az önfeláldozásra? Sőt a körülrajongott szép nő önzésében is talált érveket, melyeknél fogva tanácsosnak tartotta a visszavonulást, ha nem akarja élete őszének utolsó éveit lelketmegrázó és szivettépő drámákkal elrontani.

És ő mindezt elmondta Gérardnak; úgy bánt vele, mint a saját gyermekével, akinek biztosítani akarja a boldogságát saját boldogsága árán is. Gérard pedig lesütött szemekkel, mozdulatlanul hallgatta; egy szóval se tiltakozott többé; sőt túlboldogan ráhagyta, hogy Éva intézze a sorsát úgy, ahogy azt maga akarja.

Végre még maga Éva hozott fel nyomós érveket az eddig oly szörnyűnek kijelentett érdekházasság mellett.

— Az bizonyos, — mondá, — hogy Camilla mindazt nyujtaná neked, amit én neked kívánok, amiről számodra álmodom. Mint az ő férje, biztosítva volna számodra a nagy vagyon, a gondtalan, nyugodt élet. Ami a többit illeti, hát Uram Istennem, úton-útfélen van rá példa. Nem mintha ezzel mentegetni akarnám a vétkünket; hanem tudok én hűsz ilyen esetet is; sőt vannak családok, ahol még ennél sokkal csunyább dolgok történtek... Meg aztán, beismerem, nem volt igazam, mikor azt mondtam, hogy a pénz még mélyebb örvényt ás közöttünk. Ellenkezőleg, a pénz közelebb hoz egymáshoz, a pénznek mindent megbocsátanak; bárhová nézsz, csak irigy szemeket fogsz látni, akik mesés szerencsédén szájtátva báméskodnak és senki se lesz, aki tettedet rosszalni fogja.

Gérard fölpattant és tetette a fölháborodott tiltakozást:

— Ugyan, Éva, most csak nem fogsz te magad arra kényszeríteni, hogy vegyem el a lányodat?

— Oh nem, Isten ments!... Csakhogy meg gondoltam a dolgot; azt mondom, amit mondanom kell... És most gondold meg te is.

— Már meggondoltam... Téged szerettelek eddig és most is csak téged szeretlek. A többi pedig merő lehetetlenség.

Éva ajkai körül mennyei mosoly jelent meg; repeső szívvvel tárta ki karjait és mindaketten állva forrtak össze egy utolsó szenvedélyes ölelésben.

— Gérardom, szerelmem, milyen jó vagy, milyen édes vagy! Ha tudnád, mennyire szeretlek, mennyire foglak szeretni mindig, történjék akármi is.

Ujra megeredtek a könnyei és Gérard szintén sirva fakadt. Mindaketten velük született gyengeségüknél fogva jóhiszeműleg halasztották a kínos kifejlést és a megújuló szerelmi boldogság reményével áltatták magukat. De azért nagyon jól érezték mindaketten, hogy ez a házasság elhatározott tény. Csak könnyeknek és vigasztaló szavaknak volt itt helyük; az élet pedig közömbösen halad tovább és a kikerülhetetlen meg fog történni.

Az a titkos gondolat hatotta meg őket oly mélyen, hogy ez az utolsó ölelésük, utolsó légyottjuk; mert mindezek után, amit mind a ketten tudtak, amit egymásnak mondtak, nagyon is ocsmány dolog volna, ha újra viszontlátnák egymást. De azért meg akarták óvni azt az illúziót, hogy nem szakítanak, hogy talán jó még nap, midőn egymás ajkainak csókját fogják sóvárogni. És a multaknak meg szerelmüknek halála zokogott föl bennük.

Midőn kibontakoztak az ölelésből, ismét maguk előtt látták a szűk szobácskát a maga szinehagyott pamlagával, négy székével és rozoga asztalával. A gázkályha sivitva sistergett és a tikasztó, párázatos hőség majd megfulasztotta őket.

— Nem iszol egy csésze teát? — kérde Gérard újra.

Éva a tükör előtt hozta rendbe a haját.

— Nem én, nem birom ki tovább ebben a szobában.

Ő, aki azt remélte, hogy szerelmük első mámorának gyönyörített emlékeit fogja itt meglelni, mélyen megszomorodott szívvvel, gyötrő lelki kinnal tapasztalta, hogy milyen szomoru és lehangoló itt minden körülötte, midőn egyszerre nehéz léptek nesze, dörgő bangok zaja, hirtelen támadt sürgésforgás lármája ejtette őt rémületbe.

A folyosón ide-oda futkostak, bezörgettek az ajtókon. Éva az ablakhoz rohant és látta, hogy rendőrök fogják körül a házat. A legörültebb gondolatok cikláztak át a lelkén. Azt hitte, hogy a leánya küldte nyomába a rendőrséget, hogy a férje válási okot akar találni, hogy Silvianet nőül vehesse. Ebből rettenetes botrány, lesz, valamennyi terve dugába dől.

Holthelványan, magánkívül várta a dolgok hovafejlődését, míg Gérard nálánál nem kevésbé sápadtan, minden tagjában reszketve könyörgött neki, hogy csillapodjék és ne sirjon. De midőn hatalmas öklök döngették meg az ajtót és a rendőrfőnök megnevezte magát, kénytelenek voltak ajtót nyitni. Oh minő rettenetes egy pillanat! Ez a rémület! Ez a szégyen!

Lenn a tornáczon Péter és Vilmos már több mint egy órája várták, hogy az eső elálljon. Halk hangon beszélgettek a kis üvegfalas terem egyik

szögletében. E szürke, borongós ünnepnap buskomorsága nehezedett rá lelkükre és hosszas megbeszélés után végre elhatározták, hogy mitevők legyenek Barthés ügyében. Abban állapodtak meg, hogy másnap este ebédre hívják Morin Theophilt, az örökös rab legrégibb barátját és ez tudassa a szegény sorsüldözöttel, hogy uj száműzetés vár reá.

— Ez a legokosabb módja, — ismételte Vilmos. — Morin, aki őt szívből szereti, a lehető legkiméletesebben fogja ezt vele tudatni, sőt tán el is kíséri a határig.

Péter buskomoran bámult a szitáló esőbe.

— Ismét száműzetés; ha nem is a börtön az, ami reá vár, hát idegen földön kell bolyongania. Szegény, örömtelen teremtés; egész életén át folyton üldözik, hajszolják; mert egész életét a szabadság eszméjének szentelte, mely manapság divatját multa, melyen kaczagva gunyolódik a világ és mely vele együtt dől romba.

Az örök és a rendőrkémek most felbukkantak a vendéglő környékén és körüljárták a ház tájékát. Minthogy nyomát vesztették az üldözöttnak, ide tértek vissza, azzal a meggyőződéssel, hogy az emberük ebben a kis házikóban bujhatott csak el. Nagy ügybuzgósággal és szaktudással fogták körül a házat és mielőtt a házkutatáshoz fogtak volna, megtették a kellő óvóintézkedéseket, hogy biztosak lehessenek abban, miként ez egyszer az üldözött vad meg nem szökik előlük. Midőn a két

testvér észrevette ezt a hadicselt, szívüket titkos aggodalom fogta el. Ez az iménti hajsza folytatása; ők látták, mint futott az az ember a rendőrség kopói elől; de ki tudja, vajjon nem fogják-e őket arra kényszeríteni, hogy bizonyítsák be személyazonosságukat, miután ez a bosszantó véletlen őket is hálóba kerítette.

Tanakodva néztek össze és egy pillanatig azt gondolták, hogy a szakadó esővel daczolva, menekülnek. De rögtön belátták, hogy ezzel még jobban kompromittálhatnák magukat. Vártak tehát, annál is inkább, mert két új vendég érkezése másfelé terelte a figyelmüket.

Egy hintó, melynek lezárták az ernyőjét és felvonták a védőtakaróját, állt meg az ajtó előtt. Elsőnek egy unott arczu, kifogástalanul öltözött fiatalember szállt ki belőle; őt követte egy fiatal asszonyka, aki tele torokkal kaczagott és nyilván pompásan mulatott a szünni nem akaró záporosón. Az asszonyka tréfásan kijelentette, hogy azt az egyet sajnálja csak, hogy nem kérekpáron jött, míg a fiatalember illetlennek találta az ilyen vizözönben tett sétát.

— De hát utóvégre, barátom, valahova csak el kellett menni. Mért nem akart eljönni velem, hogy megnézzük az álarczos menetet?

— Oh, az álarczos menetet! Nem, nem, kedves barátnőm, már akkor inkább a boulognei erdőbe, inkább a tó fenekére megyek.

Amint beléptek, Péter a kis Horn herczegnőre ismert ebben a fiatal asszonykában, kit az eső olyan vidám hangulatra derített; a fiatalemberben pedig, aki a farsangot utálatosnak, a boulognei erdőt meg a bicziklit inesztétikusnak találta, a szép Duvillard Hyacinthera.

Midőn Rosemonde herczegnő az előtte való este teára hívta meg magához a fiatal bárót és szinte üldözte őt szerelmi enyelgéseivel, Hyacinthe az érzéki szerelemtől való undorában a lelkek tisztán szellemi frigyéről kezdett beszélni, mely minden földi salaktól ment; Rosemonde herczegnő pedig nem mondott erre nem-et és kijelentette, hogy ő rááll erre a kísérletre is. És miután ismét szóba hozták Norvégiát, egyhangulag elhatározták, hogy hétfőn Krisztiániába utaznak; ez lesz a nászutjuk, melyen lelki egyesülésük szent frigyét kötik meg. Egyedül azt sajnálták, hogy most nincs tél közepe; mert csak a hideg, a fehér, a szüzsies hó lehet az ilyen násznak méltó párnája.

Midőn a pinczér köménymagos pálinka hiányában két kupiczával egyszerű polgári anizettet hozott nekik, Hyacinthe, aki e pillanatban ráismert Péterre és Vilmosra, akinek fiai iskolatársai voltak a Condorcet-lyceumban, Rosemondehoz hajolt és Fromont Vilmos nevét sugta a fülébe. A herczegnő hirtelen kitörő lelkesedéssel pattant föl ültéből:

— Fromont Vilmos! A híres vegyész!

Es kitárt karokkal feléje sietve, így szólította meg:

— Bocsássa meg, uram, etikettellenes bemutatkozásomat. De nem tudtam megállani, hogy önnel kezet ne szorítsak... Annyira csodáлом és bámulom önt... Ön a robbantószeretek terén remek dolgokat mivelt.

Azután látva a tudós leplezetlen megütköződését, torkaszakadtából kaczagott, akárcsak valami csintalan gyerekleány.

— Én Horn hercegné vagyok. Az abbé ur ismer engem és tulajdonképen úgy illett volna, hogy az ő révén mutakozzam be önnek. Különböben vannak közös jó barátaink is; többek közt a kiváló érdemű Jansen, aki egyizben mint egy igen szerény tanítványát már el akart engem vinni önhöz. Én foglalkoztam a vegytannal: persze csak a tudományos igazság iránti buzgó lelkesedésből a jó ügy érdekében... Ugyebár, kedves mester, ön fölhatalmaz arra, hogy bekopogtassak az ajtaján, ha majd visszatérek Krisztiániából, ahova most Duvillard Hyacinthe barátommal utazom, hogy új impressziókat szerezzek és eddig nem tapasztalt érzésekben gyönyörködjem.

Igy fecsegett tovább oly szakadatlanul, hogy a többiek szóhoz se juthattak. Minden tücsköt-bogarát összebeszélt; aztán mesélt az internacionalizmus iránti érdeklődéséről, mely őt egy perczre Jansen karjaiba vetette és az anarkista világ kellő

közepébe, a párt legveszedelmesebb kalandorai közé sodorta; aztán áttért legujabb szenvedélyére és a misztikus és szimbolikus kápolnákért való szenvedélyes rajongásáról beszélt, az eszmény diadaláról a durva realizmus fölött s az esztétikusok költészetéről, amely a szép Hyacinthe jéghideg csókja alatt eddig ismeretlen kéjek görcsös vonaglásával kecsegtette.

Egyszerre hirtelen elhallgatott és kaczagásra fakadt.

— Nézzék csak; mi a manó lelte ezeket a rendőröket, mit keresnek itt? Tán bennünket akarnak letartóztatni. Jaj de érdekes volna!

Dupot rendőrtisztviselő és Mondesir detektív tényleg arra határozták magukat, hogy az üvegfalas tornácba is beforduljanak és átkutassák magát az éttermet, miután az embereik hiába tették tűvé a pajtákat és istállókat. Szentül meg voltak győződve róla, hogy az, akit keresnek, nem lehet másutt. Dupot, a kopasz, vézna, felette rövidlátó, szemüveges emberkének, szokott unott és bágyadt külseje alatt megfékézhetetlen energia és éber megfigyelés rejtett.

Ő ugyan nem hordott fegyvert magával, de azért a legvéresebb erőszakos tettlegességre, a kézrekerített farkas szenvedélyes ellentállására számítva, azt tanácsolta Mondesirnek, hogy töltsse meg a revolverét és tartsa készenlétben. Az angol bulldogra hasonlító, zömök, szélesvállu Mondesir, aki

pisze orrával mindent körül szimatolgatott, feljebbvalója iránt való tiszteletből kénytelen volt őt előre engedni.

A rendőrtisztviselő éles szemüvege mögül egy pillantással végignézte a négy vendéget, a papot, az asszonyt, meg a másik két közömbös egyént. Teljesen eltekintve tőlük, azonnal föl akart menni az első emeletre, mire a pinczér, a rendőrség e váratlan betoppanásától egészen megzavarodva, az eszét vesztette és elfogultan hebegte:

— De kérem alásson, ott fönn az egyik vendégszobában egy uri ember van együtt egy hölgygyel.

Dupot nyugodtan tolta el az utjából.

— Egy ur meg egy hölgy? Nem azt keressük. Egy, kettő, három, nyisson ki valamennyi ajtót; egyetlenegy szekrényajtót se engedhetünk el magának.

Az emeletre érve, minden egyes szobát, minden zugot átkutattak; csak azt a szobát nem nyithatta ki a pinczér, amelybe Éva és Gérard zárkóztak be, mert belülről el volt reteszelve.

— Tessék kinyitni az ajtót! — kiáltott be a pinczér a kulcslyukon keresztül, — nem önöket keresik.

Végre kinyílt az ajtó és Dupot még a legkisebb mosolyt se engedte meg magának, midőn kieresztette az egész testében remegő, sápadt, szerelmes párt, mialatt Mondesir bement a szobába

és lelkiismeretének megnyugtatóására az asztal alá, a pamlag mögé és a fali szekrénybe kukucskált.

Lenn, midőn Évának és Gérardnak végig kellett haladniuk az üvegfalas verandán, újabb kellemtelen meglepetés érte őket, amennyiben a leg-sajátságosabb előre nem látható véletlen folytán együvé került ismerősök kíváncsi tekinteteivel találkoztak.

Hiába takarta sűrű fátyol Éva arcát; amint fia tekintetével találkozott, érezte, hogy ez ráismert. Milyen fatális találkozás volt ez! Ez a csacska fiu mindent azon melegiben elmond majd a nővérének, ki őt rettegett rabságban tartja. És amint futólépésben menekültek és a nyílt botrányon sópáncodó gróf kétségbeesetten kísérte őt a zuhogó esőben a rá váró fiakkerig, tisztán hallották a kis Rosemonde hercegnő hangját, amint a kalandban gyönyörködve, vigan kiáltott fel:

— Nini, hisz ez Quinsac gróf! Hát a hölgy, mondja, ki is az a hölgy?

Minthogy az elsápadt Hyacinthe nem válaszolt, a hercegné megismételte a kérdést.

— Senkise, — felelt Hyacinthe végre — valami fehérszemély.

De Péter megértette és ennyi gyalázat és lelki gyötrellem láttára zavarodottan fordította el a tekintetét és Vilmosra szegezte a szemét. Egyszerre megváltozott a jelenet abban a perczben, midőn Dupot és Mondésir üres kézzel tértek visz-

sza az első emeletről. Künn hangos zenebona támadt, lázas futkosás és szaladgálás zaja hallatszott. És a következő pillanatban Gascogne, a közbiztonság főnöke, aki hátramaradt, hogy a vendéglő melléképületeiben folytassa a kutatást, megjelent a küszöbön és valami alaktalan sár- és czondratömeget taszigált be a tornácza, melyet két rendőr fogott. Az üldözött, hajszolt és végre erőszakkal nyakon csipett szökevény volt az, kire végre rábukkantak a pajta háttérében, ahol a széna alá bujt valami ócska hordó fenekére.

Oh! Milyen diadalmas hallali hangzott fel e hosszú két órai üldözés, e dühvel folytatott hajtóvadászat befejeztén, melybe elakadt a lélegzetük és majd beletört a lábuk.

Az embervadászat a legszenvedélyesebb, legizgatóbb, legkegyetlenebb vadászat. És most elcsipték őt, lökdösték, hurczolgatták, ütlegelték... A szegény ember, a legszálnalomraméltóbb vad, kinek arcát fakóra és szintelenre sápasztotta a nedves levélágyon töltött éjszaka, kötésig csuronviz volt. Még a patakon való átgázolástól átázott alakját tetőtől-talpig sár borította; kopott, rongyos ruhája foszlányokra szakadt, sipkája elrongyolódott; lábait és kezét vér borította, amint a tüskebokrokon és bozóton áttörtető vad futásban felhasogatta.

Nem volt már emberi arcza; a haja oda-
tapadt a halántékához; vérbe borult szemei kidagadtak az üregeikből; önmagából egészen kikelt

ábrázata a rettegéstől, dühtől és szenvedélytől eltorzult, iszonyatos szörnylátvány volt. Ez volt az az üldözött vad, az ember, és most még löktek rajta egyet, hogy lerogyott a kis vendéglő egyik asztal-kájára és ott gubbaszkodott az őt kegyetlenül megtépázó öklök erős markolása alatt.

Vilmost iszonyu rémület fogta el, melynek borzongása megfagyasztotta ereiben a vért.

Megragadta Péter kezét, ki midőn jobban meg nézte, mindent megértett és szintén összerezzen.

Salvat! Oh jóságos Isten! Hisz ez az ember maga Salvat volt. Igen, Salvat volt, akit vad száguldozással láttak végigvágtatni az erdőn, mint valami tajtétkzó vadkant, melyet az ebfalka felvert. Maga Salvat! Ez az undorító czondrahalmaz, a nyomor és a lázadás e csatavesztett harczosa! És Péter félelemdult lelke előtt e pillanatban újra feltámadt annak a szép, szőke, fiatal divatáros lánykának az emléke, akinek a bomba szétroncsolta szü-zies testét.

Dupot és Mondésir pedig sugaras arczczal diadalmaskodtak. Szegény foglyuk a legcsekélyebb ellentállást se fejtette ki; olyan csendesen engedte magát elfogatni, akárcsak valami kezes bárány. Amióta idehozták és oly durva erőszakkal tartották sakkban, végtelen szomorúságról tanuskodó, bágyadt szemmel tekintett széjjel.

Aztán megszólalt és első szava, amit rekedten, alig hallhatóan rebegett, az volt:

— Éhes vagyok!

Majd meghalt az éhségtől és a kimerültségtől. Kétnapi bőjt után egy pohár sört ivott csupán az előző este.

— Adjon neki egy darab kenyeret, — szólt oda Dupot a pinczérnek. — Mig kocsiért küldünk, addig megeheti.

Az egyik rendőrkém kocsiért futott. Az eső elállt; egy-egy kerékpárcsengő csilingelése bontotta meg a csöndet, hintók robogása hallatszott; a boulognei erdőben újra fölelevenedett a nagyvilági zajos élet a széles fasorok mentén, melyeket a fölbukkanó nap halvány sugárhálóval szőtt be.

Az ember pedig mohón esett neki a kenyérnek és mialatt állati gyönyörködéssel majszolta, szeme a jelenvolt négy vendégre esett.

Hyacinthe és Rosemonde jelenlétén boszankodni látszott, mert nyugtalan arcuk elárulta afölött való elragadtatásukat, hogy ők szemtanui lehettek e nyomorult ember elfogatásának, akit bizonyára holmi közönséges gonosztevőnek tartottak.

Aztán egyszerre föllobogott a szeme. Legnagyobb meglepetésére Péterre és Vilmosra ismert. Ez utóbbira merőn tapadó tekintete most már csak a hálás, hű kutya szeretetteljes ragaszkodását fejezte ki és a titoktartás megújított fogadalmát.

És aztán újra megszólalt, mintha bátor hősként ahhoz fordulna, akitől már elfordította a sze-

mét és kivüle még másokhoz, az ő bajtársaihoz, akik nincsenek jelen.

— Balgaság volt tőlem, hogy úgy futottam... Nem is tudom, miért menekültem. Legyen már egyszer vége, én állok elibe.

II.

Midőn Vilmos és Péter másnap reggel ujságot olvastak, legnagyobb meglepetésükre azt tapasztalták, hogy Salvat elfogatása korántsem vert föl olyan nagy port, mint aminőre ők el voltak készülve. Alig akadtak a vegyes hírek közt egy-egy kis hirre, mely azt a hivatalos tudósítást tartalmazta, hogy a boulognei erdőben megejtett razzia alkalmával a rendőrség egy anarkistát csipett nyakon, akiről azt hiszik, hogy a legutóbbi merényletekben része van. Az összes lapok tele voltak azzal a rettenetes hühóval, mit Sagniernak a Népszavában közzétett legeslegujabb leleplezései keltettek; az afrikai vasutak ügyét tárgyaló cikkek valóságos áradata özönlötte el a sajtót; mindennemű tudósítások, méltatások, a legkülönbözőbb értesülések foglalkoztak a parlament mai zajos nagy ülésével, melynek elébe jogosan néztek az esetre, ha Mége szocialista képviselő ma újból előáll interpellációjával, mint ahogy hivatalosan bejelentette volt.

Vilmos már az előtte való este arra határozta

magát, hogy hazamegy Montmartreba, miután a sebe hegedésnek indult és ezentul már semmi veszedelem nem látszott őt fenyegetni sem a terveiben, sem a munkáiban. A rendőrség elment mellette, anélkül, hogy csak távolról gyanította volna esetleges felelősségét. Másrészt Salvat biztos hallgatására számíthatott. De Péter kérve könyörgött bátyjának, hogy várjon még két-három napig, Salvat első vallatásáig, amikor teljesen tisztán látják majd a helyzetet. Tegnap a miniszter előszobájában való hosszú várakozása alatt sok titkos, homályos dolognak a nyomára jött; szaggatott, összefüggéstelen szavakat hallott, melyekből a merénylet és a parlamenti válság közt való rejtett összefüggést megszimatotha, úgy, hogy a parlamenti krízis teljes kifejlését óhajtotta bevárni, mielőtt Vilmos visszatérne szokott mindennapi életéhez.

— Hallgass ide, — szól Péter, — én most beszólok Morinhoz és magamhoz hívom ebédre; mert Barthésnek ma estig okvetetlen értesülnie kell arról az új csapásról, mely őt fenyegeti. Onnan aztán elmegyek a képviselőházba, hogy megtudjam, mi történik... Aztán nem bánom, hazamehetsz.

Péter másfélórai gyaloglás után a Palais Bourbonba ért. Ép midőn azon gondolkodott, hogy Fonségue közbenjárásával fog majd bejuthatni, véletlenül Bozonnet tábornokkal találkozott a lépcsőházban, akinek két belépőjegye volt, mert vala-

melyik jóbarátja, akinek el kellett volna jönnie, az utolsó perczben lemondott. Óriási volt a kíváncsiság Parisban; zajos, izgató jelenetekben gazdag ülést emlegettek, és már az előtte való nap óta valóságos ostrom alá fogták a jegyirodát.

Péter semmi módon sem juthatott volna be, ha Bozonnet tábornok lekötelező szeretetreméltóságával magával nem vitte volna. Maga a tábornok is örült persze, hogy van valakije, akivel beszélgethet; mert amint Péternek magyarázta, ő egyszerűen azért jött ide, hogy eltöltse a délutánját, akárcsak bármilyen más nyilvános helyen, akár valami hangversenyen, vagy jótékonysági bazáron. Meg aztán talán azért is, hogy joggal méltatlankodhassék a parlamentárizmus ocsmány aljasságán.

A karzatra érve, nagynehezen befurakodtak az első padsorba. Ott találták a kis Massotot, aki készségesen összehuzódott, hogy jobbján és balján helyet szorítson nekik. Ő mindenkit ismert.

— Ah! tábornok ur, önt a kíváncsiság vezette ide, hogy megnézze ezt a komédiát. Ön meg, abbé ur, gyakorolni akarja magát a nemes toleranciában és a nagylelkű megbocsátásban. Én hivatalból érdeklődöm az ilyenek iránt; amint engem lát, bennem olyan emberre akadt, akinek okvetetlenül cikktémára van szüksége és minthogy a sajtó számára föntartott karzaton csak csupa rossz hely volt kapható, hát sikerült itt egy kényelmes helyet csipnem. Szép ülés, az bizonyos...

Nézze csak, nézze, ez az óriási embertömeg, jobbra, balra, mindenütt.

A szűk, rosszbeosztású karzat valóban csordultig tömve volt. Minden korbeli férfiak és nők tolongtak egymás hátán s olyan tömeggé olvadtak össze, amelyből csupán az arcok fehér körvonalait lehetett megkülönböztetni. De a tulajdonképeni látványnak lenn volt a színtere, a még üresen álló tanácsteremben, amely félkörben fölállított padso-raival valami színházra hasonlított, mely a premi-érek alkalmával lassan telik meg.

Az üvegfalas mennyezeten beszűrődő fagyos verőfényben a képviselők csillogó, komoly, lépcső-zetes padsorai még kongtak az ürességtől; mögötte pedig, a hátsó fal hosszán, valamivel magasabb emelvényen, az elnöki dobogó elnöki székével, s többi asztalaival és székeivel, szintén üresen állottak még. Csak az irodaszolgák sűrögtek-forogtak rajta, fölcserélték a régi tollakat ujakkal és megvizsgálták a tintatartókat.

— A nőket, — szólt Massot mosolyogva — ide is, mint az állatseregletekbe, az a titkos remény vezeti, hogy a vadállatok széjjeltépik majd egymást. Olvasta ön a Népszava ma reggeli vezércikkét? Bámulatos egy ember az a Sagnier! Ha már teljesen kifogytak az ocsmányságok, ő mindig új mocsokra talál. Ő megtoldja a szennyet, ő maga tölti még fertővel a kloakát. Ha van is az ő állításainak némi igaz alapja, akkor úgy forgatja a

dolgot, hogy mégis hazudhassék és a maga koholta szörnyű kommentárok felburjánzásával szinezi ki a tényeket. Neki mindennap tul kell tennie a többiekén; mindennap uj méreggel kell kedveskednie az olvasóinak, hogy a lapja minél nagyobb példányszámra emelkedjék. Ez persze felvillanyozza a közönséget; neki köszönhetjük, hogy ez a rengeteg hallgatóság csődült itt össze és izgatottságtól feszült idegekkel lesi, várja a botrányos jeleneteket.

Aztán ismét elmosolyodott és megkérdezte, vajjon Péter olvasta-e a Globe-ban azt a névtelen, igen méltóságteljes hangon tartott alattomos cikket, amelynek meg nem nevezett szerzője arra szólítja föl Barrouxt, hogy adja meg az afrikai vasutak ügyében azokat a magyarázatokat, amiket az egész ország elvár tőle? Mindeddig ez a lap nagy garral küzdött a miniszterelnök mellett; e cikkben megérződött az elpártolás hideg lehellete, a hirtelen támadt fagyosság, amely meg szokta előzni a nyílt szakítást.

Péter bevallotta, hogy a cikk annál is inkább meglepte, mert ő abban a hiszemben volt, hogy Fonségue sorsát úgy a politikai nézetek és meggyőződések teljes azonossága, mint rég időktől datálódó barátság kötelékei fűzik Barrouxhoz.

Massot még mindig nevetett.

— Persze, persze, a főnököm szive bizonyára sajogva vérzett. A cikk nagy föltűnést kelthetett és a miniszternek roppantul fog ártani a közvéle-

ményben. De hát mit tegyen az ember? A főnök tudja azt legjobban, hogy milyen magatartást tanusítson, ha úgy magát, mint a lapját meg akarja menteni.

Aztán elbeszélte, hogy milyen óriási izgatottság és zavar uralkodik a képviselők között a folyosókon, ahol az imént mindenütt megfordult, mielőtt ide feljött. A parlament, amely két napja nem ülésezett, teljes számban gyült össze erre a szörnyű botrányra, amely a kialvófélben levő tűzvészhez hasonlít, amely újra fellobog és mindent elpusztít.

Sagnier névsorának adatai kézzől-kézre, szájról-szájra jártak; kétszázezer frank Barrouxnak, nyolcvanezer Montferrandnak, ötvenezer Fonségue-nek, tizezer Duthilnek, háromezer Chaigneuxnek; ennek ennyi, a másiknak meg annyi és így tovább ad infinitum. És ezekhez a leleplezésekhez a leg-hihetetlenebb és leglehetetlenebb történetek, a pletykák, rágalmak, a hazugság és való hihetetlen egyvelege fűződött, amelyben lehetetlen a tájékozódás.

A rémület felzúgó viharában, a halavány arczok és remegő ajkak forgatagában mások viszont vad örömtől repeső szívvvel jártak-keltek, a közeli diadal győzedelmes mosolyával arczukon. Mert utóvégre a szörnyű méltatlankodás, a parlamenti erkölcsökre, a jellembeli tisztaságra való nagyhangu apellálás alatt mindig csak személyes kérdés lap-pangott; azon fordult meg az egész, vajjon meg-

bukik-e a jelen minisztérium és kik lesznek a következő kabinet tagjai? Barroux ugyan nagyon gyöngé lábon áll; de hát ilyen zürzavarban ki tudná előre látni, hogy a váratlan véletlenség minő csodákat művel.

Azt híresztelték, hogy Mége rendkívül heves támadást fog ellene intézni. Barroux felelni fog és párthivei azt hangoztatták, hogy a felháborodott miniszterelnök mennyire haragszik, és hogy eltökélt szándéka, miszerint véglegesen tisztázza az ügyet. Utána valószínűleg Montferrand fog felszólalni.

Ami Vignont illeti, ő a legközömbösebb tartózkodást szinlelte; ámbár alig tudta elfojtani diadalmas örömét; sorba járta volt párthiveit és mindegyiknek a legnagyobb higgadtságot kötötte a lelkére, azt a biztos, élesen látó és hideg szemlélődést, mely minden csatában dönt és biztosítja a győzelmet. Soha még az ezerféle bűvös szerekkel és meg nem nevezhető alkatrészekkel csordultig teli boszorkányüst nem forrott és kattogott ennél pokolabb tűz fölött.

— Az ördög tudja, mi lesz ebből, — mondá Massot. — Csuf egy boszorkánykonyha ez! Majd meglátják!

Bozonnet tábornok a legszörnyűbb katasztrófákat várta. Ha még volna Francziaországnak hadserege, akkor egy szép nap ezt a maroknyi megvesztegetett képviselőtestületet, mely az országot fölfalja és rothadásnak indítja, el lehetne söpörni,

Az ő nézete szerint ebben rejlik a végveszedelem, a fegyverforgató egész nemzet még nem a hadsereg ám. Ezzel aztán belemelegedett keserű sopánkodásainak kedvencz témájába, melyről előszeretettel beszélgetett, mióta nyugdíjazták, mint a régi régime emberét, akit a jelenkor szelleme zavarba hoz.

— Ön czikktémát keres, barátom, — szólt Massothoz fordulva. — Tessék, itt van a téma. Én szolgállok önnek adatokkal; legalább lesz, aki megmondja nekik az igazat. — És azonnal teljesen lefoglalta a hirlapíró, felolvasást tartott neki. Elmondta, hogy a háborút tulajdonképen bizonyos czéh feladatául kellene kitüzni, hogy abszolút joggal bíró vezérek vinnék csatába a fizetett vagy válogatott zsoldosokat.

Mihelyt demokratizáljuk a hadsereget, az anynyi, mintha megölnők és siratni kezdte ezt a tönkretett hadsereget, mint ama harczias hős, ki a háborút az egyetlen nemesi foglalkozásnak tekintette. Attól a percztől kezdve, hogy mindenki kénytelen csatába indulni, senki se akar többé harczolni. Innen van az, hogy a köteles katonai szolgálat, mely az egész nemzetet fegyverforgatóvá teszi, előbb-utóbb teljesen véget fog vetni a háboruszkodásnak. 1870 óta egyedül csak azért nem volt háboru, mert az egész világ kész a háborura.

Most pedig haboznak; nem akarják az egyik népet a másikra uszítani, mert iszonyatos kölcsönös mézsárlásra, a vér és pénz rettenetes fecsérle-

sére gondolnak, amely ilyen háborúval jár. Szíve undorral és haraggal telt el a végtelen kiterjedésű Európa láttára, mely egyetlenegy óriási körülszenczolt táborra emlékeztet. Mert az összes népek és nemzetek biztos tudata az, hogy mindjárt az első csatában az utolsó katonáig lemészárolják egymást; s ez totaliter megcsorbította azt a gyönyörűséget, amit a háboru azelőtt nyújtott, midőn olyan paszió volt, mint a vadászat és kimenetele néha váratlanul fölbukkanó erdőktől és hegyektől függött, amelyek elállták a csatázók útját.

— De hát, utóvégre, — jegyezte meg Péter szeliden, — nem nagy baj lesz az sem, ha a háboru teljesen megszűnik.

A tábornok erre haragra lobbant.

— No, hiszen, jó bőrben volnának a nemzetek, ha a világ nem háboruskodnék többé.

Azután a kérdés praktikus oldalát latolgatta.

— Figyeljék meg, kérem; soha a háboru anynyi pénzbe nem került, mint mióta nincs háboru. A fegyveres béke, a folyton felszerelt nemzet tönkreteszi az államot. És ha nem is szenvedünk vereséget, de az anyagi bukás biztos. Mindenesetre a katonáskodás manap oly pálya, amelyen nem lehet elérni semmit. A beléje vetett hit megrendült és lassankint kerülni fogják, mint ahogy kerülik a papi pályát.

A volt katona szomorú mozdulattal mintegy megátkozta ezt a parlamentet, ezt a köztársasági

országgyűlést, mintha keserű váddal akarná illetni a jövődöbéli napokat, amikor a katona nem lesz semmivel se több, mint a polgárember.

A kis Massot bólogatott a fejével; bizonyára tulságos komolynak tartotta ezt a témát, semhogy tollára vehetné. Félbeszakította hát a tábornokot és felkiáltott:

— Nini! Monsignore Martha a spanyol követtel együtt megjelent a diplomaták karzatán. Ön tudja, hogy képviselőjelöltségének hírét dementálják a lapok. Óh, ő sokkal agyafurtabb ember, semhogy képviselői mandátumért exponálná magát, mikor a markában tartja azokat a szálakat, melyek a közársasági kormány nyal szövetkezett katolikusok legnagyobb részét az ő akarata szerint tánczoltatják.

Péter tényleg felismerte Martha püspök mosolyderűs diszkrét arcát. Attól a percztől fogva, hogy a főpap a miniszter előszobájában oly kitűnő nyájasságot tanúsított vele szemben, ez a világi modoru püspök szerény magatartásával ellentétben álló nagy fontosságot nyert Péter szemében. Érezte, hogy Martha püspöknek nagy a hatalma és hogy titokban folyton cselekszik; holott látszólag meg se moczczan és mint pusztá néző szerepel, kit a szeme előtt feltáruló látvány szórakoztat. Tekintete mindig visszatért reá, mintha azt várná, hogy ez a mosolygó főpap egyszerre átveszi a vezényletet és parancsolni fog az embereknek és az eseményeknek.

— Ah, — szólalt meg Massot egyszerre. — Itt van Mége. Most kezdődik az ülés.

Az ülésterem lassankint megtelt. A képviselők beszállingóztak az ajtókon. Nagyobb részt állva beszélgettek nagy tüzzel, mintha a folyosókon lüktető lázas izgatottságot magukkal hozták volna.

Mások meg letelepedtek a helyeikre és elborult, fakó arczczal bámultak a mennyezetre, melyen a félhold alaku üvegtető fehérlett. A felhős tavaszi délután künn még borusabbra fordulhattott, mert tompa, szürke fény szűrődött be a maganehéz tömör oszlopaival, hideg jelképes szoborműveivel oly komor és nagypompájú terembe, melynek a szobrok márvány póresége és a fafaragványok méltóságos kopársága igen szigorú jelleget kölcsönzött. Csak a padok és emelvények biboros bársonya vidította föl némileg sötét komorságát.

Massot egyenkint megmondta minden belépő képviselőnek a nevét. Először is Mége jött be, akit a szocialista párt egy másik tagja megállított. Utána jött Vignon, párthívei körében; nyugodt mosolyt színelve haladt le a lépcsőkön, hogy a helyére siessen. De a karzat a kompromittált képviselőket várta, azokat, akiknek neve Sagnier listáján szerepel. Érdekes dolog volt azokat tanulmányozni; egyik részük vigan és derűsen vonult be a legnagyobb lelki nyugalmat negélyezve; mások meg komoly, méltatlankodó magatartást tanúsítottak.

Chaigneux roskadozó, habozó, ingatag léptek-

kel haladt végig a termen, mintha a rettenetes igaztalanság terhe földre sujtaná. Duthil ellenben visszanyerte előkelő nemtörődömségét és a legbámulatosabb lelki nyugalmat szinlelte; csak az ajkai rándultak meg néha ideges, nyugtalan mozdulattal. A legnagyobb ámulat tárgya azonban Fonségue volt; ő olyannyira uralkodott magán, oly higgadtan, oly kristálytiszta tekintettel nézett körül és olyan ártatlan, becsületes arcot vágott, hogy valamennyi kartársa és az egész közönség, amely őt szemügyre vette, megesküdött volna az ártatlanságára.

— Ah, ez az én főnököm, — suttogta Massot lelkesedéssel, — nincs több ilyen ember... No, de most figyeljünk! Itt vannak a miniszterek. Különösen azt figyelje meg, hogy köszöntik egymást Barroux és Fonségue, a ma reggeli cikk után.

A véletlen úgy akarta, hogy Barrouxnak, aki halavány arczczal, de büszke, szinte kihivóan fölemelt fővel haladt végig a padsorokon, ép Fonségue mellett kellett elmennie, hogy a miniszterek padjához juthasson. Egy szót se szólt hozzá, csak nézett rá merőn, mint aki érezte az árulónak titkon sebző törét és tudta, hogy elpártolt tőle.

Fonségue pedig a legderüesebb hangulatban jobbra-balra szorított kezet mindenkivel és úgy tett, mintha észre se venné ezt a rászegzett vádoló és sujtó pillantást. Különben Montferrandot se lát-

szott észrevenni, aki nyomban követte Barroux szokott jovialitásával, mint aki nem tud semmiről és egész békésen és nyugodtan jön ide, akárcsak valami rendes ülésre.

Mihelyt leült, felvetette a szemét és Martha püspökre mosolygott, aki szives főhajtással viszonzta az üdvözlést. Aztán bizalmasan kezdte dörzsölgetni a kezeit, mint aki ura önmagának és másoknak és örül annak, hogy a dolgok olyan pompásan indulnak, egészen úgy, ahogy ő azt akarta.

— Ki az az ősz, szomorú arcú úriember, aki amott ül a miniszterek padján? kérde Péter Massothoz fordulva.

— Az ott, az a derék Taboureau, akinek nincs semmi befolyása, a közoktatásügyi miniszter. Hisz ön ismeri, csak hogy erre az emberre soha senki rá nem ismer, olyan kopott a külseje, mint a sok használattól elkopott rézfillér. Ez is egyike ma azoknak, akik nem nagyon jó szemmel nézik az én főnökömet; mert a Globe mai számában egy fulmináns cikk látott napvilágot, mely annál nagyobb horderejű, mert igen mérsékelt hangon fejtegeti, hogy a miniszter teljesen járatlan a tanügyhöz tartozó ügyekben és épenséggel nem hivatott rá. Nagyon csodálnám, ha Taboureau tovább is tart-hatná magát.

Tompa dobpergés jelezte az elnök és a jegyzők közeledését. Egy ajtó nyílt és egy kis menet haladt végig a félkör alakú termen, melyből zürzava-

ros zsidobongás, léptek dobogásának együvéolvadó moraja zugott föl. Az elnök az emelvényre lépett és hosszas csengetés után kijelentette, hogy megnyílt az ülés. De azért nem állott be a kívánt csend, mialatt az egyik jegyző, egy szikár, fekete ember, metsző hangon olvasta fel a jegyzőkönyvet. Ennek hitelesítése után felolvasták a leveleket, melyekben a távolmaradt képviselők kimentették elmaradásukat. Sőt még a jobbkéz felemelésével megejtett gyors szavazással el is intéztek valami jelentéktelen törvényjavaslatot.

Végre következett a nagy esemény: Mége interpellációja, az ülésterem lázas izgatottsága és a karzat szenvedélyes várakozássá fokozott kíváncsisága közepett. Miután a kormány tudomásul vette az interpellációt, az ülés elhatározta, hogy rögtön letárgyalják az említett ügyet. Erre már a legmélyebb csönd állott be, melyen időről-időre átborzongott a rémület, a gyűlölet, a sóvárgás lehelete, valamennyi emberi indulat fékevesztett, vér-szomjas párája.

A szónoki emelvényen Mége tettetett önmérséklettel kezdte meg a beszédet és határozott, szabatos kérdést intézett a kormányhoz. Magas, szikár termete olyan görcsös és ferdénövésű volt, akár egy kacskaringós szőlőinda. Két kezét csipőjére téve, úgy támasztotta meg kissé előreahajtott derekát; időről-időre a benne dúló lassu tüdővész gyilkos száraz köhécselése szakította félbe szavait. De vil-

lámló szeme szikrákat szórt a szemüvege mögül és fülhasító, harsány hangja lassankint emelkedett, dörgött, mialatt tötyögős alakja heves taglejtései közben mindjobban fölegyenesegett.

Eszébe juttatta a tisztelt Háznak, hogy közel két hónappal ezelőtt a Népszava legelső leleplezése alkalmával ő azt kívánta, hogy vonják a kormányt felelősségre az afrikai vasutak botrányos ügyében és helyesen jegyezte meg, hogy ha a parlament annak idején nem halasztotta volna el az ő interpellációját, — hogy milyen okok indították a parlamentet erre, azt ő most nem akarja firtatni — úgy már régóta tisztázták volna ezt az ügyet. Ezzel megakadályozták volna a botrány ez új és még hevesebb kitörését, meg ezt az egész leleplezési csatározást, mely alatt az undorodásig megémelyedett nemzet oly sokat szenved.

Ma végre belátják, hogy lehetetlenné vált a további hallgatás; az ország nyílt színe előtt hangosan vádolt két miniszternek válaszolnia kell. Be kell bizonyítaniok teljes ártatlanságukat; a lehető legnagyobb világosságot kell, hogy derítsék erre az esetre, említést se téve arról, hogy az egész parlament nem hagyhatja egy perczig sem magára száradni a megbecstelenítő megvesztegethetőség gyalázatos vádját.

Aztán töviről-hegyére előadta az egész ügyet; elmondta, mint kapta meg Duvillard báró a concessziót afrikai vasutak kiépítésére; mint szavazta

meg a parlament a hirhedt sorsjegykibocsátást örületes csalások és szédelgések segítségével, szavazatok és lelkiismeretek megvásárlása és megvesztegetések révén, ha ugyan hitelt akarnak adni a vádlóknak. És midőn beszédének e passzusához jutott, mindjobban nekitüzesedett; legszenvedélyesebb hévre akkor ragadtatta magát, mikor arra a titokzatos Hunterre került a sor, Duvillard kerítőjére, akinek a rendőrség meg sem akadályozta a szökését, mert arra fordította az idejét, hogy a szocialista képviselőkre kémkedett.

Öklével nagyokat csapott az asztalra és azt követelte, hogy Barroux hazudtolja meg kategorice, hogy ő valaha csak egy centimet is kapott volna abból a kétszázezer frankból, amely az ő nevével összeköttetésben szerepel a Sagnier listáján.

Egyes hangok azt kiáltották, hogy olvassa föl azt a lisztát elejétől végig; midőn aztán föl akarta olvasni, mások meg erélyesen tiltakoztak ellene és kijelentették, hogy ez aljasság volna; hogy ilyen hazug, rágalmazásokkal teli okiratot nem terjeszt az ember a francia parlament elé.

Ő pedig őrvölgő hévvel folytatta, sárba taposta Sagniert; tiltakozott minden olyan ráfogás ellen, mintha ő egy huron pendülne ezekkel a rágalmazókkal; de annál erélyesebben követelte, hogy igazságot szolgáltatassanak és ha valóban volnának az ő képviselőtársai között megvesztegetett gazemberek, azokat még ma este a Mazasba kell csukatni.

Az elnök mozdulatlanul állott a monumentális elnöki emelvényen és folyton csengetett, de hiába; tehetetlenül állott ezzel a lázas kifakadással szemben, mint a hajós, aki nem ura többé a viharoknak.

A vérbeborult, lihegő arcok zajos áradatában csupán az ajtónállók őrizték meg hivataluk ingathatatlan, közömbös komolyságát. A viharosan felzúgó közbeszólások dörgő moraját tulharsogta a szónok hangja, aki hirtelen ügyes fordulattal ellentétül az ő álmainak kollektivista társadalmát állította szembe ezzel a bűnös tőkepénzes társadalommal, amely ilyen botrányokat szül. És mindjobban belemelegedett apostoli lelkesedésébe, amely vad konoksággal ragaszkodik ama tervéhez, hogy a világot a saját meggyőződése és hite szerint megváltoztassa. Szerinte a kollektivizmus olyan elméletté, olyan dogmává lett, melyen kívül nincs üdvözülés. A jósolt napok felvirradnak nemsokára; ő rendíthetetlen meggyőződés mosolyával várja; hisz most már nincs más dolga, mint hogy megbuktassa ezt a minisztériumot, azután még egy másikat, hogy aztán ő maga ragadhassa magához a hatalmat, mint ama nagy reformátor, aki békességet hoz a népeknek. Ennek a szakadárnak, ahogy őt a pártján kívüli szocialisták nevezték, diktatori vér lüktetett az ereiben.

És ime, újra feléje fordult a figyelem, láztól izzó, konok makacsságra valló retorikája lecsendesítette a zajt. Midőn végre leszállt a szónoki emel-

vényről, a balpárt néhány padsora zajos tapsokkal adózott beszédének.

— Tudja, kérem, tábornok ur, — fordult Massot Bozonnethez, — a multkor találkoztam vele a fűvészkertben; sétálni vitte a három gyerekrét. Ugy vigyázott rájuk, akár egy vén dada... Nagyön derék ember, aki úgy látszik a világ előtt titkolja szegényes családi életét.

Feszült várakozás izgatottsága morajlott át a termen. Barroux felemelkedett a helyéről és a szónoki emelvényre lépett. Magas, méltóságteljes alakja kiegyenesedett és szokott mozdulatával hátraszegezte hatalmas fejét. Simára borotvált arcza, melynek arányosságát csupán kelleténél kisebb orra csorbította, mesterkél, büszke, kissé szomorú fenség kifejezését öltötte. Virágos, ékesszóló nyelvezettel, szinpadias taglejtésekkel adott kifejezést melankolikus felháborodásának és romantikus ékesszólásában megnyilatkozott a derék, becsületes, gyöngédszívű, alapjában kissé ostoba ember leplezetlen énje.

Mai beszédjében igaz, őszinte, mély megilletődés rezgett minden szavából; mert a szíve vérzett saját sorsa szomorúságán; mert érezte, hogy vele együtt egy egész világ dől a porba. Oh milyen kétségbeesett sóhajt fojtott magába, a derék polgár feltörő sikolyát, akit az események ép aznap sodornak magukkal a mélybe, midőn ő azt hiszi, hogy hazafias odaadással rászolgált a diadalra.

A császárság bukása óta testtel-lélekkel, mindenestül a köztársaságnak szentelte magát; hősie-sen küzdött érte és türte az üldöztetést; aztán a nemzeti viszály és a belháboru iszonyatai után az egyes pártok mindennap ismétlődő tusája közepett megvetette volt a republika alapját és ime, most, hogy ez a köztársaság végre diadalmaskodik és legyőzhetetlenül él és virul; most egyszerre úgy érzi magát, mint egy rég letűnt korból ide-szakadt idegen; hallja, hogy az új nemzedék új nyelven beszél vele, új eszményért harczol; tanuja kell, hogy legyen, mint dől romba minden, amit szeretett, amit imádott, ami erőt adott neki a győ-zelemre.

A köztársaság hajnalkorszakának hatalmas munkásai nincsenek többé, Gambetta okosan tette, hogy meghalt. Minő keserűség tölti el ama régi korszak utolsó véneinek szivét, akik életben maradtak az intelligens, finomult erkölcsű ifjú gene-ráció közepett, amely szánakozva mosolyog rajtuk és divatját mult romanticizmusukon.

Minden rombadől abban a perczben, amikor a szabadság eszméje csődöt mond, mihelyt nem a szabadság egyetlen kincse, szilárd alapköve ennek a köztársaságnak, melyet oly drága áron, oly nagy erőmegfeszítéssel vásárolt meg.

Barroux fönséges méltósággal, megható őszin-teséggel vallotta be tetteit. A köztársaság a Noe szent bárkája és mihelyt ez veszedelemben forog

a legocsmányabb eszközök is szentesítést nyernek, ha a köztársaság megmentéséről van szó. Egész egyszerűen magyarázta meg a valódi tényállást.

A Duvillard-bank egész pénze az ellenzéki lapok közt forgácsolódott széjjel, azon ürügy alatt, hogy a sajtó támogassa a vállalatot. A köztársasági lapoknak pedig nevetségesen csekély összegek jutottak. Akkoriban ő lévén a belügyminiszter, a sajtó az ő hatáskörébe tartozott; mit szóltak volna hozzá, ha nem törekedett volna az arányos egyensúly helyreállítására, oly módon, hogy a kormány ellenfeleinek hatalma meg ne tizszereződjék? Mindenki kérve és követelően nyujtotta ki a kezét; több mint husz lap, még pedig ép a leghivebb, a legérdemdusabb lapok követelték az őket joggal megillető részt. És ő ezt a nekik kijáró részt biztosította, amennyiben közöttük osztotta föl a névsoron az ő neve mellett szereplő kétszázezer frankot.

Egyetlenegy árva fillért se kapott ő ebből a pénzből; határozottan tiltakozik az ellen, hogy bárki is kételkedni merjen az ő becsületességében; becsületszavát elegendő kezességnek kell, hogy tekintsék.

Ebben a pillanatban igazán csodás, magasztos, fönséges glóriában ragyogott a homloka; nagyhangu szájhősködése és dagályos páthosza, mindez szétfoszlott; csupán az egész valójában remegő becsületes ember állott előttük, aki leplezetlenül kitárta bensejét a belőle kicsikart beismerés szégyenétől vérző lelkiismerettel, melybe sajogva nyilal az a

tudat, hogy ő kivette a részét a szenvedésekből és a munkából, de a jutalomból nem jut neki semmi.

Beszédét fagyos hallgatás kísérte. A naiv miniszterelnök, aki a lelkesedés zugó viharát várta, aki azt hitte, hogy a köztársasági parlament riadó éljenzéssel üdvözli majd benne a köztársaság bátor megmentőjét, lassankint maga is megdermedt a padsorokból feléje áramló jéghideg lehelettől. Egyszerre hirtelen megérezte, hogy elhagyatottan áll, hogy vége van, hogy ő a halál fia.

Lelkében rombadőlt minden remény; tátongó ür támadt benne, mintegy kifosztott sirboltban.

De azért folytatta beszédét a mélységes, rémes csend közepett, a botor férfi hősies önmehtagadásával, aki önkezével öli meg magát; mert, ha már meg kell halnia, a megható és ékeszszóló nemes pózokért rajongva, hősiesen megállva akarja bevárni a halált. Halála egy utolsó szép szereplés volt.

Midőn leszállt a szónoki emelvényről, a fagyos csendet a helyeslés legkisebb moraja se bontotta meg. Egyetlen védőbeszédét még azzal a baklövessel tetőzte, hogy izgatott fölhevülésében félreismertetlenül célzott Róma és a papság rejtett aknamunkájára, mely az ő nézete szerint egyedül oda-irányul, hogy visszahódítsa az elveszett pozíciókat és hogy előbb-utóbb visszaállítsa a császárságot.

— Tyühh, de ostoba! Hát be kellett neki ezt vallani?... — mormogta Massot. — Most lefűtöttek neki és vele együtt bukott a minisztérium is.

A jéggé dermedt parlament kinos hallgatása közepett lépett Montferrand elfogulatlanul a szónoki emelvényre. A parlamentre nyomasztón nehező kényelmetlenséget az a rejtett, titkos félelem okozta, melyet az őszinteség kelt mindig az emberekben; a megvesztegetett képviselők néma kétségbeesése, kik érezték, hogy menthetetlenül beleesédülnek az örvénybe; meg a lelkiismeretek zavarodott elfogultsága a politika többé vagy kevésbbé megbocsátható megalkuvásaival szemben.

És mintegy általános megkönnyebbülést éreztek, midőn Montferrand nagyhangon azzal kezdte beszédét, hogy a legkerekebben tagadta az ellene emelt vád jogosultságát; az egyik öklével döngette a szónoki asztalt, a másikkal a mellét verdeste megsértett férfias becsületének szent nevében.

Mindent tagadott. Nemcsak hogy tudomása sincs róla, mit jelentsen a neve mellett szereplő nyolczvanezer frank, hanem az eget és a földet hívja annak bizonyítására, hogy ő valamikor is egy krajczárt látott volna ebből a pénzből. Méltatlankodó haragja annyira forrt minden izében, hogy tajtékozva kiáradt; nem érte be azzal, hogy a saját nevében tagadjon mindent; nem, ő egyuttal valamennyi képviselő nevében, a jelen és mult összes franczia parlamentjeinek nevében is tagadott mindent, mintha az az ocsmány szörnyűség, hogy egy országgyűlési képviselő, a nép mandátumos megbízottja, pénzért adja el a szavazatát, minden elkép-

zelhető, előrelátható bűn határát túllépné, mintha ez már valóságos abszurdum volna.

Zajos tetszésvihar kísérte szavait; a lidérczynyomástól megszabadult, dermedtségéből új életre támadt, nekihevült parlament lelkesedéssel fogadta szavait.

Csak a szoczialista pártról hangzott föl itt-ott egy-egy hangos pisszegés; arra szólították föl, hogy nyilatkozzék az afrikai vasutak kérdésében, eszébe juttatták azt, hogy ő volt a közlekedésügyi miniszter abban az időben, amikor szavazás alá került ez az ügy, és tudni kívánták, vajjon ő, mint belügyminiszter, minő lépéseket szándékszik tenni e leleplezésekkel szemben, hogy a nemzet megrémült lelkiismeretét megnyugtassa?

Montferrand zseniális ügyességgel siklott el e kényes kérdés felett és kijelentette, hogy ha tényleg kiderülne, hogy vannak bűnösök, úgy a büntető igazság keze utóléri őket, mert őt nem kell a kötelességére figyelmeztetni. Aztán hirtelenül páratlan ügyességgel és mesteri kézzel adta meg beszédének azt a fordulatot, melyre már az előtte való nap óta készült.

Nem, ő soha nem feledkezik meg a kötelességéről, mint a haza és a nemzet hűségese harczosa, mindig és mindenkor teljesíti ép oly bölcs körültekintéssel, mint éber gondoskodással.

Nem vádolták-e őt ezenkívül azzal is, hogy ő csak holmi nemtelen kémiszolgálatra használja fel

a rendőrséget, úgy, hogy ennek a hirhedt Hunternek sikerülhetett a szökése? Nos hát, most már megmondhatja, hogy mire használta fel eddig ezt a fennen rágalmazott és szidott rendőrséget, hogy mit cselekedett az igazságszolgáltatás és közrend érdekében. Tegnap este a boulognei erdőben tartóztatta a legfélelmetesebb gonosztevők egyikét, azt a gépész-munkást, aki a godot du mauroy-utczai merényletet hajtotta végre, azt a Salvatot, aki hat hét óta kijátszsza legéberebb üldözőit. Az est folyamán már körülményes vallomásra is bírták, és most a büntető igazság gyorsan fogja teljesíteni a föladatát.

Végre megboszulódik a megbántott közerköles. Páris fölocsudhat rémült rettegéséből, az anarkiát fején találták. Ime ezt tette ő, a miniszter, az ország becsületének és javának érdekében, mialatt aljas rágalmazások hasztalanul iparkodtak az ő tiszta nevét bemocskolni azzal, hogy beleirták egy gyalázatos lisztába, mely a legaljasabb politikai fondorlatok ocsmány koholmánya.

A parlament ámultan, izgatottságtól remegve hallgatta. Ez égből pottyant letartóztatás története, melyről egyetlen egy reggeli lap se tett említést, ennek a Monferrandnak nagyképüsködése, ki mintegy ajándékul adta nekik azt a rettenetes Salvatot, aki már-már a gonoszság puszta mithoszi alakjává kezdett válni; a Duvillard palota elleni merényletnek ez az egész színrehozatala úgy fel-

izgatta a kedélyeket, mint valami hosszú idő óta befejezetlen dráma, melynek kifejlése csattanó, váratlan fordulattal pattan ki szemük láttára.

Az egész parlament, melynek Montferrand szavai szerfelett hizelegtek, lázas izgatottságában nagy ovációkkal fogadta a szónok e kijelentését, aki folytatva a beszédet, nagyban dicsőítette saját erélyes cselekedetét, melylyel megmentette a társadalmat, megtorolta a bűnt, anélkül, hogy egy perczig is megfélemedezett volna abbeli kötelezettségéről, hogy neki mindig és mindenütt erős férfiként, mint a rend fentartója kell szerepelnie; sőt még a jobbpártiakat is megnyerte a maga részére. Midőn végre azzal fejezte be szavait, hogy rokonszenvesen üdvözölte a szövetkezett katolikusok pártját és a különféle vallásfelekezeteket arra szólította föl, hogy békésen, egyetértésben, közös erővel harcoljanak a közös ellenség, a szocialismus ellen, amely azt hirdeti, hogy mindent romba kell dönteni, a koczka végkép eldőlt.

Midőn Montferrand leszállt a szónoki emelvényről, államcsinye sikerült; ő kimászott a hinárból; az egész parlament, jobbpártiak és balpártiak, egybehangzó éljenzései követték a beszédet és túlharsogták ama néhány szocialista tiltakozását, kiknek lármás közbeszólásai még növelték a diadal moráját. Mindnyájan kezet nyujtottak neki és üdvözölték fényes szónoki sikeréhez, mire egy pillá-

natig megállt és nyájasan mosolygott, de mosolyában növekvő nyugtalanság árnya borongott.

Sikere megijesztette őt és kezdte feszélyezni. Tán kelletténél is hatásosabb volt a beszéde, tán ahelyett, hogy magamagát mentette volna meg, a minisztériumot is kihuzta volna a csávából? Hisz ez összes terveinek meghiusítását jelentené! Nem szabad, hogy a parlament ennek a beszédnek az elemi hatása alatt ejtse meg a szavazást. Két-három percznyi kínos aggodalom után még mindig mosolyogva várta, vajjon a képviselők egyike se kéri-e a szót, hogy beszédére válaszoljon?

A karzaton is óriási sikert aratott. Sokan látták, hogy a hölgyközönség is tapsolt. És monsignore Martha arczán a legteljesebb meglepődöttség tükröződött.

— Nos, tábornok ur, — szólt Massot vigyorogva, — látja, ezek a mai hadvezérek, ez pedig vaskezü egy ember... Ez ügyesen kívágta magát... Lám, ez is szép dolog...

Végre Montferrand észrevette, hogy Vignon, engedve elvtársai tuszkolásának, fölemelkedett helyéről és a szónoki emelvényhez közeledett. Mosolya rögtön visszanyerte szokott malicziózus kedélyességét és a miniszteri székre ült le, hogy áhítatos figyelemmel hallgassa meg a szónokot.

Mihelyt Vignon szót emelt, a parlament képe megváltozott. Szép szőke szakállával, kék szemével és ruganyos, délczeg fiatal termetével pompásan

festett a szónoki emelvényen. Ugy beszélt, mint a praktikus ember, egyszerű és szigorúan a tárgyhoz ragaszkodó ékesszólással, mely az előtte szólók ékes szavalását még üresebbnek és még dagályosabbnak tűntette föl. Az adminisztráció terén való futólagos szereplése alkalmával nagy jártasságot szerzett a nyilvános ügyekben és játszi könnyedséggel tudta fölvetni és megoldani a legbonyolódottabb kérdéseket. Bátor, munkás, cselekvésre termett ember volt s bizott a szerencsecsillagában és meg volt az az előnye is, hogy sokkal fiatalabb, sokkal agyafurtabb és eszesebb volt, semhogy politikailag kompromittálta volna magát valamiben; emelt fővel indult tehát neki a jövőnek. Barroux és Montferand programjánál valamivel liberálisabb programot tűzött ki magának, hogy joga lehessen az ő helyüket elfoglalni, ha majd megbuktatta őket. Különben ember volt a talpán, aki minden tekintetben alkalmas lett volna arra, hogy e programot megvalósítsa és a rég ígért reformokat megkísértse.

Megtanulta azt, hogy az óvatossággal és finom ravaszsággal párosult becsületességnek is megjő végre a maga napja. Csengő hangján minden szavát latolgatva mondta el a mondani valóját, azt, amit a parlament józan esze és titkos öntudata várt. Mindenesetre ő az első, aki örvend ennek az elfogatásnak, mely az egész országot megnyugtatja; de nem látja be, hogy micsoda összefüggés lehet

ez elfogatás és a parlament elé terjesztett szomorú ügy között. Ez két teljesen különálló kérdés, és ő esdve kéri képviselőtársait, hogy ne szavazzanak ama pillanatnyi lelkesedés hatása alatt, mely bennük e perczen lüktet. Teljes világosságot kell erre az ügyre deríteni és magától értetődik, hogy ez nem a két vádolt miniszter dolga.

Különben ő ellenzi a vizsgáló-bizottság kiküldésének fölvetett eszméjét, és neki egyszerűen az a véleménye, hogy ha tényleg vannak bűnösök, hát szolgáltatassák ki azokat a büntetőtörvényszéknek. Aztán ő is azzal végezte, hogy a lehető legdiskrétebb szavakkal czélzott a papság növekvő befolyására és kijelentette, hogy ő nem tür semmiféle kompromisszumot, semilyen párt részéről és ép oly erélyesen visszautasítja az állami diktaturát, mint a hajdani theokrata szellem ujjáébredését.

Helyeslő moraj zúgott végig beszéde nyomán a parlament sorain és néhányan meg is tapsolták, amidőn visszatért a helyére.

A parlament fölcusdott első kábultságából és visszanyerte önuralmát; a helyzet olyan világosnak, a szavazás eredménye olyan biztosnak látszott, hogy Mége, akinek az volt a szándéka, hogy ő is szót emel, nagybölcsen arra határozta magát, hogy hallgat. Mindenki észrevette Montferrand nyugodt magatartását, aki mindvégig olyan szembeötlő tetszéssel hallgatta Vignon fejtegetéseit, mintha ellenfele tehetségének készségesen meghódolna; míg

Barroux ama fagyos hidegség óta, amelylyel szónoklatát fogadták, mozdulatlanul, halotthalványan ült a helyén, mintha a régi jó világ rombadőlése lesujtotta, szétzuzta volna.

— Nő tessék, fucscs, vége van a minisztériumnak, most már mehet Bergengócziába, — szólalt meg Massot. — Az a kis Vignon sokra viszi. Azt mondják, hogy az Elyseéről álmodik. Már annyi bizonyos, hogy a legközelebbi minisztériumnak ő lesz az elnöke.

Azután, midőn a megkezdett szavazás fülsiketítő zaja közepett távozni akart, a tábornok marasztalta:

— Várjon egy kicsit, Massot ur! Buh! be undorító ez a parlamenti laczikonyha! Látja, erről kellene egy cikkben szólnia; rá kellene mutatni, hogy az országot lassu bomlásnak indítják, minden izében megmérgezik az ilyen hiábavaló piszkos viták napjai. Egy csata, melyben ötvenezer katona esik el, nem gyengítene és merítene ki kevésbbé és több életképességet hagyna hátra a nemzet szívében, mint ez a tiz esztendei ocsmány parlamentiárizmus. Látogasson el egyszer hozzám! Majd előterjesztek önnek egy katonai törvénytervezetet, melyben világosan kimutatom, milyen föltétlenül szükséges az, hogy visszatérjünk a hajdani hivatásos és meghatározott számu hadsereg intézményéhez, ha nem akarjuk, hogy nemzeti hadseregünk, mely annyira elpolgáriasodott és olyan illuzórius

tömeggé nőtte ki magát, ne váljék olyan holt te-herré, amely az egész nemzetet tönkreteszi.

Az ülés megnyitása óta Péter egy szót se szólt. Feszült figyelemmel hallgatta eleinte a történeteket fivérének érdekében; később azonban ráragadt a teremben lüktető lázas érdeklődés. Most már teljesen meggyőződött róla, hogy Vilmosnak nincs mitől félnie; de milyen szerves összefüggésben áll az egyik eseményokozta feltűnés a másikkal és milyen visszahatást keltett itt Salvat elfogatásának hire? A tények lánczai kapcsolódnak, majd szünetlenül keresztezik egymást és folyton alakot cserélnek.

A forrongó terem fölé hajolva, Péter az el-lentétes érdekek és szenvedélyek ezen összeütközését sejtette. Figyelemmel kísérte volt a Barroux, Montferrand és Vignon közti nagy csatát; látta a félelmetes Mége gyermeteg örömét, kinek szive repesett abbeli gyönyörűségében, hogy felzavarhatta ezt a mocsaras vizet, melyben ő mindig csak mások számára szokott halászni.

Most pedig Fonségue iránt érdeklődött, ak-be lévén avatva a jövőendő titkaiba, imponáló nyugalommal törekedett arra, hogy megnyugtassa Dut-hilt és Chaigneuxt, akiket a minisztérium biztos bukása iszonyu rémületbe ejtett.

De azért figyelme újra meg újra Martha püspökre irányult; egy pillanatra se vette le róla fürkésző szemét és a főpap mosolyderűs vidám ar-

czán leste az ülés izgalmainak hatását, mintha ez az egész parlamenti dráma csupán csak azért játszódna le, hogy ennek a papnak rég remélt, távol jövőben való diadalmas győzelme valósuljon meg. Lázás érdeklődéssel várva a szavazás eredményét, nem is hallotta, hogy Massot, meg a tábornok még mindig taktikáról, rekrutákról, ezredtörzsekről és arról vitatkoztak, vajjon szüksége van-e ma Európának egy nagy vérfürdőre? Oh, hisz ép az a siralmas a dologban, hogy Európa mindig csak verekedik, mindig egymást marja és falja, a parlamentekben meg a csatatéren. Mikor fogja végre letenni a fegyvereket, hogy az igazság, a jog és az ész törvényei szerint éljen?

Lenn a teremben egyre nőtt a zavar a napirend kérdése körül. A napi ügyek valóságos zápora szakadt a házra. Mége igen heves és szenvedélyes napi kérdésétől kezdve egész Vignon indítványáig, amely egyszerűen csak szigorú volt.

A minisztérium azt indítványozta, hogy térjenek egyszerűen a napirendre és ezt az indítványát elvetették; végre huszonöt szavazattöbbséggel elfogadták Vignon javaslatát. A balpárt egy része most valószínűleg szövetkezett a jobbpárttal és a szocialistákkal. Zajos helyeslés vihara fogadta az eredmény kihirdetését, mely végigmorajlott a termen és felcsapott egész a karzatig.

— No lám, — szólt Massot, Péterrel és a tábornokkal együtt a kijárat felé törekedve, —

most Vignon-kabinetet kapunk. De Montferrand mégis kivágta magát. Ha én Vignon volnék, fél-nék ettől az embertől.

A neuillyi kis házban ez este egyszerűségében, fönségében megható bucsúzás folyt. Midőn Péter megszomorodott szívvél ugyan, de teljesen megnyugtatra tért haza, Vilmos határozottan kijelentette, hogy ő másnap hazamegy Montmartreba és újra felveszi szokott életét és mindennapi tevékenységét. Minthogy Barthés Miklósnak szintén távoznia kellett, a kis paplak tehát ismét régi magányának szomorú elhagyatottságába sülyed vissza.

Morin Theophile, kit Péter a fájdalmas hírről értesített, nyomban náluk termett és midőn hét órakor mind a négyen az ebédhez ültek, Barthés még mitse sejtett. Egész nap föl- és alájárvált a szobájában, a ketreczbe zárt oroszlán nehéz lépteivel, és úgy élte napjait ebben a jóbarát nyugtatta menedékhelyben, mint egy hősiecs lelkű nagy gyermek, aki soha sem törődik sem a jelen helyzettel, sem a holnap fenyegető veszedelmével. Egész élete egyetlen egy határtalan nagy reménykedés volt, mely mindig hajótörést szenvedett a valóság sziklazátonyain. Minden, amit szeretett, amiért rajongott, amit közel ötven esztendei börtön és száműzetés árán vélt megvásárolhatni: a testvéries köztársaság, az egyenlőséget teremtő szabadság rombadőlt, kudarczot vallott és durván meghazudtolta álmait, de mind hiába; ő mindamellet meg-

őrizte rendületlenül rajongó hitét, ifjúságának ártatlan gyermeteg, bizalmát, amely biztos volt abban, hogy közelg a jobb jövő.

Mennyei mosoly lebegett ajkai körül, valahányszor az új nemzedék, azok a szenvedélyes erőszakoskodó újítók, akik őt rég túlszárnyalták, gúnyolódtak vele, csufolták és jámbor aggastyánként bántak vele. Ő maga nem értette meg az új felekezetek szellemét, méltatlankodott a felebaráti szeretet ama teljes hiányán, amelyet náluk tapasztalt és konokul ragaszkodott ahhoz az eszméjéhez, hogy regenerálni kell a világot az olyan eredetüknél fogva jó emberek egyszerű életfelfogása szerint, akik mindannyian szabadok és mindannyian testvérek.

Az estebédnél, szerető jó barátok társaságában érezve magát, nagyon vigkedvű volt és újból gyermeteg ártatlanságot tanusított, amennyiben amaz abszolút meggyőződésének adott kifejezést, hogy eszményét a közeljövőben megvalósulva fogja látni minden akadály ellenére... Barthés kitűnő társalgó volt, ha kedve kerekedett a beszélgetésre és így kedvesnél kedvesebb apró dolgokat mesélt különböző börtöneiben tett tapasztalatairól. Ismerte valamennyijét: Saint-Pélagiet és Mont-Saint-Michelt, Belle Ile en Mert és Clairvaux meg az ideiglenes fogházakat. Egyes emlékek mosolyt derítettek ajkaira, mert mindig és mindenütt vigaszt talált tiszta lelkiismeretében. És a három férfi elbűvölten hallgatta, noha szívük kinos gyötrelemben szorult

el arra a gondolatra, hogy ime ennek az örökös rabnak, ennek az örökre számkivetettnek ismét a vándorbothoz kell nyulnia, hogy honát elhagyva, folytassa szüntelen bolyongását.

Péter csak ebéd után közölte vele a kellemetlen ujságot. Elmondta neki, hogy a miniszter magához hívatta és negyvennyolcz órai időt adott Barthésnek az elutazásra, ha azt nem akarja, hogy újra a börtönbe vessék. A sasorru, galambósz haju aggastyán, kinek szemében örök ifjúság tüze lobbogott még mindig, azonnal utra akart kelni.

— Kedves fiam, ön ezt tegnap óta tudja már és mégis itt tartott, kitett engem annak a veszedelemnek, hogy további maradásommal magának esetleges kellemetlenséget okozhatnék. Bocsásson meg, kérem, nem is gondoltam arra, hogy én önnek galibát okozok; azt hittem, hogy minden jóra fordult... Fogadják hálás köszönetemet azért a néhány nyugalmas, békés napért, melyet maguk nekem, vén csavargónak, nekem, vén bolondnak nyújtottak. Köszönöm, Péter; köszönöm, Vilmos.

Kérve könyörögtek neki, hogy maradjon náluk hajnalhasadtáig; ő tudni se akart róla. Éjfél táján gyorsvonat indult Brüsszel felé és még volt annyi ideje, hogy a vonathoz érjen. Sőt még az ellen is határozottan tiltakozott, hogy Morin azt a fáradságot vegye magának, hogy elkísérje. Morin nem gazdag ember; dolga is van itthon. Minek rabolná el az ő drága idejét, amikor a legeggy-

szerübb módja az, hogy ő egyedül utazzék. Száműzetésébe úgy ment, mint ahogy az ember egy rég ismert nyomorba és fájdalomba nyugszik bele, mint a szabadság bolygó zsidója, kit mesebeli vértanúsága örökké a széles nagy világba üldöz ki.

Könyben uszott mind a két szeme, midőn tíz óra felé bucsút vett házigazdájától az álomba merült utca mély éjszakai csöndjében.

— Oh barátaim, már én nem vagyok mai gyerek, most már vége mindennek; nem térek vissza többé; fáradt, vén csontjaim valahol idegenben fognak pihenőre térni, idegen temető elhagyatott zugában.

Miután gyengéden magához ölelte Vilmost és Pétert, büszke és fékezhetetlen énje még egyszer fellázadt és ajkairól feltört a remény egy végső fenkölt felkiáltása:

— Különben, ki tudja? Lehet, hogy holnap lesz a győzelem, a diadal napja! A jövő azé, aki alkotja és várja.

Ezzel gyalog távozott, de szilárd lépteinek a távolban elhangzó rithmikus nesze még sokáig hallatszott a holdvilágos éjszaka méla csöndjében.

III.

Márczius utolsó napjainak enyhe, langy tavasz-elői reggelén, midőn Péter Vilmossal együtt elhagyta a neuillyi paplakot, hogy bátyját Montmartrebe elkísérje, szíve elszorult arra a gondolatra, hogy egyedül fog visszatérni és elhagyatott magányában ujfent visszasülyed majd szomorúságába és lelki megsemmisülésébe. Egész éjjel nem aludt, magánkívül volt bánatos elkeseredésében, ámbár mosolyt erőltetett ajkaira, hogy lelkének kínos vergődését leplezze.

A derüs, tiszta égbolt láttára elhatározták, hogy gyalog mennek a külső boulevardokon végig. Kilenczet ütött az óra. Milyen kellemes séta lesz ez most, hogy a bátyját hazakiséri, aki előre örült annak a pompás meglepetésnek, amit a családjának szerez, mintha csak valami hosszú útról térne vissza. Nem értesítette az övéit; hazulról való távozása óta azzal érte be, hogy hébe-korba hirt adott magáról. És három fia, bölcs óvatosságból, nem jött el hozzá látogatóba, mert tiszteletben tartották atyjuk határozott óhajtasát; maga a fiatal leány is, a leendő felesége, nyugodtan, türelmesen és titoktartóan várta a visszatértét.

Miután Montmartre napfényben uszó lejtőin feljutottak, Vilmos, kinek külön kapukulcsa volt,

nesztelenül nyitott be a házba. A csöndes, vidékies színezetű Tertre-téren olyannak látszott a kis házacska, mintha mély, békés álomba szenderült volna. Péter ugyanolyannak látta ma is, mint amilyenek találta volt első és egyetlen látogatása alkalmával, oly hallgatagnak, oly mosolyderüsnek, mintha végtelen szeretet lánghullámaiban fürödnék. Először is a szűk folyosóba fordultak, mely az egész földszinten végigvonult és Páris határtalan látóhatárára nyílt. Onnan a kertbe értek, mely most már csak a két nagy szilvafából és a levélzetbe borult nagy orgonabokorból állott; Péter most három kerékpárt pillantott meg, melyek oda voltak támasztva a szilvafák törzseihez. A kerten végig haladva, a tágas, derüs és áhitatos csöndbe borult műterembe értek, ahol az egész család együtt élt és munkálkodott.

Vilmos a dolgozóterem ajtajáig ért anélkül, hogy egy lélekkel is találkozott volna. Ő ennek módfelett örült és hallgatást intve Péternek, a mutatóját ajkaihoz szorította.

— Ide figyelj, Péter, majd látsz itt valamit. És nesztelenül benyitva, egy pillanatig mozdulatlanul állottak meg a szoba küszöbén.

Csak a három fia volt benn. Tamás a kovácsműhelyében forgatta a lyukfuró gépet és egy kis rézlapra lyukakat furt. Az üvegfal másik szögletében Ferencz és Antal ültek a nagy dolgozóasztal két átellenes sarkában; az egyik valami

könyv olvasásába merült, míg a másik a vésővel kezében fametszeten dolgozott. És az üvegtáblákon át sugaras fényözön áradt a terembe, játszin tündökölve a tágas terem rendkívüli egyvelegében, ahol annyi különböző foglalkozás, annyi különböző szerző találkozott össze, melyeknek közepette a két női asztalon illatos szegfűsokor pompázott.

A munkába elmerült három fiatal ember feszült figyelme egy pontra irányult és a mély, ájtatos csendben nem hallatszott más nesz, csak a furógép éles sikongása, amint Tamás lyukat lyuk után furt a rézlapon.

Ambár Vilmos meg se mocczant a szoba küszöbén, egyszerre mintha hirtelen ébredés rázkódása verte volna fel őket elmerültségükből. A három fiu megsejtette apjuk közellétét és mind a hárman egyszerre vetették föl a szemüket. És mind a hárman egy és ugyanarra a kiáltásra fakadtak; egyetlen egy közös fölhevülés lobogott föl bennük és egyszerre föl pattanva a helyükről, egyszerre borultak a nyakába mind a hárman.

— Apa!

Vilmos boldog mosolylyal, szorosan ölelte őket kebléhez. Ez volt az egész; semmi fölösleges ellágyulás, semmi hiábavaló szófecsérlés. Mintha csak tegnap ment volna el hazulról, vagy mintha hosszabb séta után elkésve térne haza; jószágos mosolyával végignézett rajtuk és ők visszamosolyogtak rája; pillantásaik egymásba olvadtak és ezzel

fejezték ki határtalan szeretetüket — lényük teljes mindhalálíig való odaadását.

— Gyere be, Péter. Szoríts kezet ezzel a három ficzkóval.

A pap elfogultan állott meg az ajtóban, mert sajátságos kéjelmetlen feszélyező érzés vett erőt rajta. A három testvéröcscse erős kézszorítással üdvözölte őt. Zavarában azt se tudta, hogy mitévő legyen, mert teljesen idegennek érezte magát. Végre félrevonult és az üvegfal melletti szögletbe telepedett le.

— Hát a nagymama és Mária hol vannak?

A nagymama fölment a szobájába. A fiatal leánynak pedig ma az az ötlete támadt, hogy maga megy el a piacra. Ez volt a legnagyobb öröme; ő azt állította, hogy csak ő maga tud friss tojást és mogyoró illatu vaját vásárolni. Néha valami nyalánkságot, vagy illatos virágot hozott haza és boldog volt abbéli örömében, hogy ő milyen jó kis gazdasszonynak bizonyul.

— Tehát minden rendben van? — kérde Vilmos. — Jókedvűek vagytok és halad a munka?

És mindegyiket néhány szóval kikérdezte, mint aki rögtön beleéli magát újra megszokott mindennapi kerékvágásába. Tamás jólelkű, durva arcza sugarasra derült, midőn néhány rövid mondatban összefoglalta, hogy mennyire haladt a kis motorra vonatkozó kísérleteiben. Most már biztos volt benne, hogy megtalálta a módját. Ferencz, aki még min-

dig a szigorlatra való készülődéseibe volt elmerülve, tréfásan panaszkodott, hogy micsoda rengeteg tananyagot kell még az agyába beleszorítani. Antal megmutatta a fametszetet, amelyen dolgozott. Liza barátnőjét, Jahan szobrász nővérét ábrázolta, amint kertjének napsugaras verőfényében olvasgat, azt a szellemileg hátramaradt teremtetést, kinek intelligenciáját ő ébresztette föl szendergéséből a szeretet varázserejével.

Vilmos apai örömmel vette szemügyre mind-egyiknek a munkáját.

— Édes gyerekeim, magam is sokat terveztem és sokat eszeltem ki, mialatt az ágyat nyomtam. Sőt még meglehetősen sok jegyzetet is csináltam. Gyalog jöttünk most, hanem a koci majd elhozza úgy a jegyzeteimet, mint a ruháimat a fehérneműimmel együtt, amit nagymama küldött. Milyen öröm, hogy mindent a régiben találok, hogy veletek együtt folytathatom ismét a megkezdett munkát. Fogok én is dolgozni, most gőzerővel hozzá látok.

Már is ott termett a maga kis szögletében. A kovácsműhely és az üvegfal között egy nagy, széles helyet tartott fönn magának; ott álltak vegyi kemenczéje, az üvegajtószekrények, meg a szerzőszámokkal teli rakott polczok, valamint hosszú dolgozóasztala, amelynek egyik sarkát íróasztalnak használta. Azonnal elfoglalta újra a maga kis világát, széjjelnézett és örült annak, hogy rendben

talál mindent; kezei ott babrálgattak, meg-meg-érintették az egyes tárgyakat, abbeli sietségében, hogy úgy mint három fia, ő is rögtön hozzálás-son a munkához.

Ezalatt az emeletre vezető kis lépcső legfelső fokán megjelent a nagymama a maga örökös fekete ruhájában, szokott méltóságteljes nyugodt ar-czával.

— Te vagy az, Vilmos? Nem jönnél fel egy pillanatra?

Vilmos felsietett, mert tudta, hogy a nagy-mama, hogy őt tájékoztassa és megnyugtassa, rög-tön tanuk nélkül meg akarta neki mondani azt, ami mondanivalója volt.

Kettőjük rettenetes titka volt az az egyetlen dolog, amiről a fiuknak nem volt tudomásuk; az a nagy titok, mely Vilmos lelkét kinokkal gyötörte, midőn a merénylet után attól reszketett, hogy ta-lálmányát az a veszély fenyegeti, hogy kitudódik. Fönt a nagymama szobájában hiven beszámolt neki a rábizottakról, megmutatta neki az ágya mellett sértetlenül megőrzött rejteket, ahol az új robbanó-szer gyutacsait és a szörnyű óriási pokolgép terv-rajzait őrizte. Vilmos úgy talált mindent, ahogy távozásakor hagyta; hogy valaki azokhoz hozzáfér-hessen, vagy meg kellett ölnie vagy levegőbe kellett volna röptenie az öreg asszonyt és a házat. Nyu-godt hősiességének magasztos kifejezésével egysze-rűen átadta vejének a rettenetes rejtekhely kulcsát,

melyet Vilmos a megsebesülése utáni napon Péterrel átadatott.

— Remélem, nem nyugtalankodtál?

Vilmos tiszteletteljes szeretettel szorította meg a nagymama mindkét kezét.

— Csak attól az egytől félttem, hogy a rendőrség házkutatást rendez és veled esetleg gorombáskodik. Te vagy a találmányom hű őre és letéményese, és ha én hirtelen meg találnék halni, a te földadatod volna, hogy művemet befejezzed.

Ezalatt Péter még mindig ott ült az üvegfal mellett és kellemetlen feszélyezettsége és zavara nőttön-nőtt. Tagadhatlan, hogy ebben a házban szeretetteljes rokonszenvvel viseltetnek iránta mindannyian. Miért rémlik hát előtte, mintha úgy az emberek, mint a tárgyak legjobb akaratauk és iparkodásuk mellett is ellenséges színt öltenének? Azt kérdezte magától, hogy mit keres ő itt e dolgos, szorgalmas emberek között, akikben szent bizalom heve izzik, ő, aki nem hisz semmiben, aki nem csinál semmit? ... A három testvér láttára, kik oly buzgósággal, oly vidáman látnak hozzá a dologhoz, gyűlölködő irigység töltötte el lelkét. Mária hazaérkezte még tetézte rossz kedvét.

A fiatal leány észre se véve a papot, színiültig megtelt piaczi kosárral a karján lépett be a szobába derült, vidám arczczal, pezsdülő életkedvtől túláradva.

Péter azt vélte, hogy maga a tavaszi napsu-

garas reggel özönlik be vele a szobába, ifjúságának ragyogó derűjében, karcsu természetnek, duzzadó keblének varázsában. Rózsás arcza, finom metszésű orra, nagy intelligenciára valló homloka, jóságos, duzzadt ajkai, mind-mind csak úgy ragyogtak fekete hajának sűrű, nehéz koronája alatt. És barna szeme mosolygott az erőtől és egészségtől majd kicsattanó fiatalsága derűs kedvében.

— Gyerekek! — kiáltott fel Mária, amint belépett, — gyerekek, ma vettem dolgokat... gyerekek, nézzétek meg, nem akartam kirakni a konyhában.

Föltétlenül abba kellett hagyniok a munkát, hogy a kosár köré csoportosuljanak, amelyet Mária az asztalon helyezett el.

— Először is vajat vettem. Szagoljátok csak meg, milyen mandulaszagu. Direkt nekem köpülték... Meg aztán tojásokat. Ezért oszt jót állok, hogy tegnap tojta a tyúk... Sőt van itt egy, amelyik máról való. Meg aztán borjuszeleteket! Mit? Ez remek egy hus! A mészáros ki is keresi a javát, ha én magam megyek... Aztán tejfölből készült sajtot, de igazán tejfölös sajtot... valóságos gyönyörűség... Hát ez itt, ezt csemegének vettem, meglepetésnek, hónapos retek, szép kis rózsaszínű hónapos retek. Márcziusban már hónapos retek, minő fényűzés!

És mint jó kis gazdasszony, aki tudja az élelmiszerek árát és aki a Fénelon-liczeumban egy

konyha- és háztartás-tanfolyamot hallgatott, diadalmasan büszkélkedett a bevásárlásaival. A három fiu, akik vele együtt vigadtak, természetesen nyakra-főre dicsérték gazd'asszonyságra való termettségét.

Egyszerre észrevette Pétert.

— Micsoda, ön itt van, abbé ur? Bocsánatot kérek, nem vettem önt észre. Hát Vilmos hogy van, ön hirt hoz róla?

— Apa vissza is jött már, — szólt Tamás — Főnt van a nagymamánál.

Mária megrezzenve rakta vissza a kosárba a beszerzett csemegéket.

— Vilmos visszajött, Vilmos visszajött! És ti azt meg se mondjátok, ti engeditek, hogy én mindent kirakjak, hogy itt dicsérgessem a vajamat, a tojásaimat, amikor Vilmos hazajött...

Vilmos ép ebben a perczen jött le a nagymamával együtt az emeletről. Mária vidáman futott elébe, csókra nyujtotta mindkét rózsás arczát azután a vállára tette a kezeit, hosszasan a szemébe nézett és kissé remegő hangon szólt:

— Nagyon, nagyon örülök, Vilmos, hogy itt átlak megint. Most már bevallhatom, attól félttem, hogy elveszítlek; nagyon nyugtalan és nagyon boldogtalan voltam.

És ámbár ajka nevetett, szemében két könnycsepp ragyogott. Vilmos maga is mélyen megilletődött és csókokkal borítva üde orczáit,¹ ezt sugta a fülébe:

— Édes Máriám! Milyen boldog vagyok magam is, hogy viszontlátlak és hogy még mindig olyan szép, olyan szeretetteljes vagy, mint azelőtt.

Péter hallgatagon figyelte meg első találkozásukat és nagyon hidegnek találta. Valószínűleg több, sűrűbb könnyhullatást, szenvedélyesebb öleléseket várt a jegyesek részéről, kiket egy véletlen baleset választott el egymástól házasságuk előestéjén. A korkülönbség is kellemetlenül érintette, noha a fivére igen fiatalnak és jó erőben levőnek látszott. Valószínűleg onnan van az, mert maga a fiatal lány sehogy se tetszik neki.

Tulságos higgadtnak és egészségesnek találta. Mióta Mária a szobába lépett, Péter érezte, hogy kényelmetlen érzése növekszik és mindinkább fokozódott abbeli óhaja, hogy csak elmehetne már és sohase kellene visszajönni. Az a tudat, hogy ő anynyira elüt ettől a lánytól és hogy ő a fivére házában mindig idegen marad, valóságos kinszenvedéssé fokozódott néha.

Fölkelt hát és azon ürügy alatt, hogy egy sürgős utját kell elvégeznie, el akart menni.

— Hogyhogy? Hát nem reggelizel velünk? Hisz úgy beszéltük meg; ugyan, csak nem fogsz megszomorítani... Most ez a ház a tied ám, édes öcsikém.

Mindnyájan tiltakoztak a távozása ellen és oly őszinte szeretettel marasztalták, hogy Péter kénytelen volt ott maradni. Visszaült hát a helyére

és hallgatag zavarodottságában csak nézte és hallgatta ezt a családot, amely az övé ugyan, de melyben ő oly idegennek érzi magát.

Alig volt még tizenegy óra. A munka szakadatlanul folyt tovább vig beszélgetés közben. Ezalatt a cselédek egyike bejött az élelmiszerekkel megpakolt kosárért. Mária a lelkére kötötte, hogy hívja ki őt, mikor a híg tojás elkészítésére kerül a sor, mert ő azzal büszkélkedett, hogy neki van valami csodálatos külön módszere a tojásfőzésre, amitől a fehérje olyan, mint a tejfeles tej. Ferencz, aki kötekedni szokott vele és mindig szekirozta azzal a sok szép és hasznos tudománnyal, amit a Fénelon-liceumban tanult, ahova anyja halála után tizenkétéves korában bekerült, megragadta az alkalmat, hogy élcelődjék. De Mária alaposan visszavágott neki és viszont azon gunyolódott, hogy Ferencz hány órát vesztegel hiába a tanárképzőben azzal a sok haszontalan pedagógiai furcsasággal.

— Jaj de nagy gyerekek vagytok, — szólt Mária, anélkül, hogy csak egy pillanatra is abba hagyta volna a himzését. — Igazán furcsa, pedig hát mind a hárman elég intelligensek, elég széles látókörűek vagytok és ime a lelketek mélyén mégis bánt az, hogy egy magamforma leány ép úgy végzte a gimnáziumot, mint ti fiuk. Hja, a két nem örökös harcza, versengése és vetélkedése ez, ügyebár?

A fiuk tiltakoztak az ilyen ráfogás ellen, sőt

nyakrafőre esküdöztek, hogy ők amellet vannak, hogy a lányok a lehető legjobb oktatásban részesüljenek. Mária tudta ezt jól, de kedvét lelte abban, hogy visszaadja nekik a kölcsönt.

— Nem, ami ezt a kérdést illeti, ti nagyon hátramaradott álláspontot foglaltok el. Hisz jól tudom én, hogy mit vetnek szemére a leánygimnáziumnak. Első sorban azt, hogy a tanítás csakis világi dolgokra szorítkozik. Ez pedig nyugtalanítja azokat a családokat, akik azt hiszik, hogy a lányokra nézve föltétlenül szükséges a vallási érzület, mint erkölcsi védőpajzs. Meg aztán nagyon demokrata szint nyer ott a tanítás, mindenféle társadalmi osztály gyermekei járnak oda; az első emeleten lakó uri nőnek meg a házmesternek a lánya ott találkoznak és esetleg össze is barátkoznak, mert nagyon bőkezűen osztogatják az ingyenes helyeket. Ezenkívül pedig nagyon is elidegenednek a családi tűzhelytől, az önerőből való kezdeményezésnek tág tere nyílik, meg aztán az a tulterhelt tanterv, az a sok tudás, amit a vizsgák alkalmával megkövetelnek a lányoktól, mindenesetre a fiatal lányok bizonyos emancipációját hozza magával, lassu haladását a jövő század nője, a jövő társadalom felé, mely után ti különben szívetek egész melegével vágyakoztok. Ugyebár, gyerekek?

— Kétséggkívül, hisz ebben teljesen egy véleményen vagyunk! — kiáltott fel Ferencz.

— Hisz csak tréfálok, — felelte Mária nyu-

godt mosolylyal. — Tudjátok ti azt nagyon jól, hogy jómagam nagyon egyszerű teremtés vagyok és nincsenek olyan nagy ambícióim, mint nektek. A nők jogai, a nők követelései! Világos dolog, hogy a nőnek is megvan minden joga, hogy ő a férfival teljesen egyenrangú, amennyire azt a természet és saját szervezete megengedik. Az egyetlen nagy kérdés, az örökös nagy nehézség az, hogy az emberek megértsék és szeressék egymást. Ami azonban egy cseppet se zárja ki azt, hogy én végtelenül ne örüljek annak a kevésnek, amit tudok. Korántsem tudakosságból, hanem mert abban a véleményben vagyok, hogy a tudásomnak köszönhetem úgy a testi, mint a lelki egészséges voltomat.

Valahányszor fölevenítették a Fénélon-liczeum régi emlékeit, Mária gyönyörködött bennök és nagy hévvel idézte vissza a lelke elé a tanulásban tanúsított lángoló buzgalmát, valamint a szünórák zajos, élénk pajkosságát, midőn a szélben lengő fürtjeivel eszeveszetten kergetőzött barátnőivel.

Páris öt leánygimnáziuma közül ez volt a leglátogatottabb, de azért ide is többnyire csak hivatalnokok, leginkább tanárok leányai jártak, akik maguk is tanárnői pályára készültek. Ezek aztán a liczeumból kikerülve, a sévresi tanárképzőben szerezték a végleges oklevelet. Mária, noha kitűnően tanult, nem érzett semmi hajlamot a tanítónői pálya iránt; később pedig, amidőn tönkrement, eladósodott apjának halála után egy perczig attól

kellett tartania, hogy minden keresetforrás hiján Páris utczáin kell kóborolnia hajléktalanul, Vilmos magához vette és nem akarta, hogy leczkeadással keresse meg a kenyerét. Mária művésziiesen himzett és makacsul megmaradt mellette, hogy ő maga akarja megkeresni a zsebpénzét, hogy ne kelljen mindent mástól elfogadnia.

Vilmos mosolyogva hallgatta és nem avatkozott bele a kölcsönös kötekedésbe. Mária nyíltszívűsége és egyeneslelkűsége, elbűvölő lelki egyensúlya, amely lényének legüdébb és legnagyobb varázsa volt, annyira elbájolta Vilmost, hogy lassankint meg is szerette. Mária tudott már mindent. De ha hiányzott is énjéből a tudatlan és ártatlan gyermekleány poézis, ezért cserébe szívének és eszének igazi erkölcsös becsületességét mérítette a tudásból, mely minden álszenteskedő tartózkodástól menten, nem ismerte a titokzatosságsarkalta, rejtett vágyak érzéki epedését. Higgadt, nyugodt, egészséges fizikuma mellett olyan gyermek tisztaságu volt a lelke, hogy még most, huszonhat éves korában is, a vér biborosan szökött az arczába és amaz égő pirt csalta orczáira, melyen ő oly szerfölött boszankodott.

— Édes Máriám, — szólalt meg végre Vilmos, — hisz látod, hogy a gyerekek csak tréfálnak, neked van igazad. A te hig tojásaidnál jobbat nem főznek sehol a világon.

Olyan szeretetteljes melegséggel mondotta e

szavakat, hogy a fiatal leány minden más ok nélkül biborra gyult. Érezte, hogy elpirul és még jobban elvörösödött. A három fiu pedig oly maliciózus mosollyal nézte, hogy a fiatal leány önmagára kezdett haragudni. Péterhez fordult és azt mondá:

— Ugy-e nevetséges, hogy egy ilyen magamforma vén leány így elpiruljon. Azt hinné az ember, hogy valami bünt követtem el... És tessék elhinni, ezek a gyerekek néha csupán azért ingerkednek velem, hogy elpiruljak. Akárhogy erőlködöm is, hogy elfojtsam, nem tudom, honnan szökik a vér az arczomba; ez erősebb nálamnál, nem tudom legyőzni.

Nagymama fölvetette a szemét arról az ingről, melyet szabad szemmel, pápaszem nélkül foldoztatott és egyszerűen azt mondta:

— Hadd el lelkem, nagyon jól van ez így. A szived szökik föl az arczodba, hogy lássák.

A reggeli ideje elkövetkezett. Elhatározták, hogy a műteremben terítették meg az asztalt, ami néha megesett, ha vendégük akadt. Valóban fölséges volt ez az egyszerű családias reggeli a beözönlő sugaras verőfényben, a hófehéren megterített asztal mellett. A tojásokat, melyeket a fiatal lány maga hozott be a konyhából asztalkendővel leterített tányéron, általánosan pompásaknak nyilvánították. Hasonló sikert aratott a vaj meg a hónapos retek is. A borjuszelet után csemegének csupán tejszin-sajtot tálaltak fel, de olyan pompás sajtot

aminőt még soha emberfia nem evett. És szemük előtt a határtalan Páris terült el a látóhatár egyik végétől a másikig, zajos sürgés-forgásának beszűrődő morájával.

Péter vidámságot erőltetett magára. De csakhamar visszaesett előbbi szótlan hallgatásába. Vilmos, aki észrevette künn a három biciklit, azt kérdezte Máriától, hogy hol járt ma reggel, mire Mária azt felelte, hogy Antal és Ferencz kíséretében Ogremont felé rándultak ki. A dologban az az egy volt a kellemetlen, hogy a lejtőn fölfelé kellett vinni a kerékpárokat. Mária ezen mulatott és kijelentette, hogy a biciklizés neki nagyon jót tesz; pompásan alszik tőle és nincsenek rossz álmai.

Az ő szemében a bicikli a világ összes jó tulajdonaival volt megáldva és minthogy Péter rémes megütköződéssel bámult rá, megígérte neki, hogy alkalomadtán kifejti neki erre vonatkozó nézeteit. Ettől a perctől fogva a bicikliről folyt a társalgás a reggeli befejeztéig. Tamás meg azt fejtegette, hogy milyen tökélyre vitték ujabban a Grandidier-gyárban készült bicikliket. Sőt ő maga is azon töri a fejét, hogy azt a rég keresett és óhajtott készüléket eszelje ki, melynek segítségével menetközben egyszerűen és praktikusán meg leheszen változtatni a sebességet. Aztán a három fiu, meg a fiatal leány másról se beszéltek, mint a már megtett és még megteendő bicikli-kirándulásokról, az iskola falai közül kiszabadult, szabad levegőt

sóvárgó csintalan iskolásgyerekek örömpreső lelkesedésével.

A nagymama, aki egy anyakirálynő fenséges méltóságával elnökölt az asztalfőn, a mellette ülő Vilmos füléhez hajolt. Péter tisztában volt véle, hogy Vilmos házasságáról van szó, melynek április végére megállapított terminusát szükségkép későbbre kell halasztani. Ez az észszerű házasság, amely az egész ház boldogságát biztosítani látszott, részben a nagymama, részben meg a három fiu műve volt; mert az apa soha nem engedett volna a szíve sugallatának, ha az asszony, akit családjába akart fogadni, nem lett volna annak előre is elfogadott szeretett tagja. Több okból most a legalkalmasabb terminusnak junius utolsó hetét találták.

Mária ezt meghallotta és vidám arczczal fordult feléjük:

— Ugy-e, lelkem leányom, — kérdezte a nagymama — junius vége alkalmas idő lesz rá?

Péter azt várta, hogy erre a kérdésre bibor-szin fogja elborítani a fiatal lány arczát. De Mária nyugodt maradt; mély rokonszenvet, végtelen, szeretetteljes hálát érzett Vilmos iránt és azonkívül biztos volt benne, hogy úgy a saját, mint a házbeliek érdekében nagyon okosan cselekszik, ha nőül megy hozzá.

— Helyes, junius végén, — ismételte tehát — nagyon jó lesz.

A fiuk is, midőn megtudták, hogy miről van

szó, helyeslő fejbólintással adták meg a beleegyezésüket.

Midőn asztalt bontottak, Péter mindenáron távozni akart. Vajjon miért szorult el a szive oly fájdalmasan, miért bántja őt ez a reggeli, e jólelkű családi kör, melyet úgy boldogít az a tudat, hogy az apjuk ismét itt van közöttük? Miért bántja őt ez a nyugodt kedélyű leány, aki oly mosolyogva néz elébe az életnek? Szinte haragra gyult ellene, kéjelmetlensége türehetlenséggé fokozódott. Szám-talan teendőit adva ürügyül, kezét szorította a három fiuval, sőt még a nagymamával és Máriával is, kik barátságos nyájassággal adtak kifejezést abbeli meglepetésüknek, hogy annyira siet. Miután Vilmos hiába igyekezett őt marasztalni, elszomorodott, aggódo arczczal kísért a kapuhoz, a kis kert közepén pedig megállította és magyarázatot kért tőle.

— Mondd, Péter, mi a bajod? Miért szököl meg?

— Nincs nekem semmi bajom, szavamra mondom ... Sürgős dolgom van.

— Ugyan, kérlek, nekem ne állj elő ezekkel az ürügyekkel. Remélem, nem bántott itt nálunk senki ... Ők ép úgy fognak szeretni, mint ahogy én szeretlek.

— Nem kételkedem benne, nincs is panaszom senkire. Csak magamra panaszkodhatnám.

Vilmos, kinek fájdalmas izgatottsága nőttön-nőtt, kétségbeesett arczczal sóhajtott fel:

— Oh, öcsém, öcsém, milyen szívfájdalmat okozol nekem! Mert látom, hogy valamit titkolsz előttem. Gondolj arra, hogy most testvéri frigyünk megujult, hogy most ép úgy szeretjük egymást, mint hajdanában, amikor a bölcsődben el-eljátszottam veled.

— Ösmerlek, ösmerem boldogtalanságodat és lelki gyötrelmeidet, hisz meggyóntál nekem. De nem akarom, hogy szenvedj, nem akarom, megakarlak gyógyítani!

Péter szegény, bűtelt szive csordultig telt meg keserűséggel; bátyja szeretetteljes szavaira nem tudta elfojtani könnyeit.

— Ne bánts, Vilmos, engedj át szenvedésemnek. Nincs ennek gyógyírja, kedves bátyám. Nem tehetsz te értem semmit; én a természet rendjéből kikölkent szörnyeteg vagyok!

— Mit beszélsz? Ha igaz is, hogy kikölkentél a természet rendjéből, hát nem térhetsz vissza hozzá? Én csak azt az egyet nem akarom, hogy te a te elhagyatott magányos otthonodba térj vissza, hogy oda bezárkózva, végleg beleőrülj a lelki gyötrelmeiden való folytonos tépelődésbe. Gyere hozzánk és töltsd nálunk a nappalokat, hogy mi új életkedvet csepegtessünk unott lelkedbe.

Oh, az az üres kis hajlék, mely odahaza várja! Péternek már előre borsódzott a háta, ha eszébe jutott, hogy ő most ujfent egyedül lakja majd szeretett bátyja nélkül, akivel oly édes, szép napokat

töltött. Minő bús magányba, minő gyötrő lelki kinba fog e néhány heti édes kettes után, melynek kellemes voltát annyira megszokta már, elmerülni! Fájdalmát növelte ez a gondolat és vallomása önkéntelen fakadt ajkaira:

— Itt éljek, itt veletek?!... Oh, nem, nem, ez lehetetlen! Miért kényszerítesz szólásra, hogy azt mondjam el neked, amit szégyenlek, ami magam előtt is fölfoghatatlan? Észrevehetted reggel óta, hogy nekem milyen rosszul esik az ittlétem; ez valószínűleg onnan van, mert ti mindnyájan dolgoztok, én pedig nem csinállok semmit; mert ti szeretitek egymást és bizva biztok munkátok eredményében; míg én, én, szerencsétlen ember, nem tudok már se szeretni, se hinni. Idegennek érzem magamat itt nálatok, feszélyezve érzem magamat és titeket is feszélyezlek. Sőt ti izgattok is engem és utóvégre tán még meg is gyűlölnélek benneteket. Láthatod ebből, hogy bennem nincsen már egy szemernyi jóérzés sem, hogy bennem minden elromlott és föl van forgatva, hogy minden meghalt és csupán az irigység meg a gyűlölet hajthatna ki lelkemben. Hadd térjek hát vissza elátkozott barlangomba, hogy a teljes megsemmisülés boruljon rám. Isten veled, bátyám!

Vilmos szájalomteljes részvétének és szeretetének szenvedélyes föllobbanásával ragadta meg mindkét karját.

— Nem eresztelek el, nem akarom, hogy el-

menj, amig kötelező ígéreted nem adod, hogy visszajössz! Nem akarlak ismét elveszíteni, most, hogy tudom az értékedet és ismerem szenvedéseidet... Ha kell, hát akaratod ellenére is, megmentelek, kigyógyítlak kételyednek kinzó gyötrelméből; oh ne félj, nem foglak katekizálni, nem fogok valami új hitet rád erőszakolni; egyszerűen csak magát az életet hagyom működni, mely egyedül alkalmas arra, hogy neked visszaadja az egészséget és a reményt. Esdve kérlek, öcsém, testvéri szeretetünk szent nevében, gyere vissza hozzám, gyere hozzánk gyakran és töltsd velünk a nappalokat. Meg fogod látni, hogy ha az ember valami feladatot tűzött ki magának és közösen dolgozik békés családi együttlétben, akkor sohase lehet teljesen boldogtalan. Kell, hogy valami feladata legyen az emberi életnek, legyen az bármilyen, akár valami nagy-nagy szeretet, mely betölti szívünket, vagy más valami szent érzelem; az életet olyannak kell elfogadnunk, amilyen, hogy munkában, szeretetben éljük végig.

— Mire való az nekem? — suttogta Péter mély keserőséggel — nekem nincs többé feladatom és én nem tudok már szeretni.

— Nincs feladatod? No, jól van, hát adok én neked egy feladatot és mihelyt a szeretet újra föl fog ébredni benned a közel jövőben, mely életre fogja szítani, fogsz tudni szeretni is. Mondj igent, édes öcsém, mondj hát igent.

Aztán, látva Péter bánatos arczán, mily tán-

toríthatatlanul ragaszkodik abbeli makacs elhatározásához, hogy őt elhagyja és remeteczellájába temetkezve félrevonuljon, újra kérlelte:

— Lásd, édes Péterem, hisz korántsem állítom én azt, hogy e világon minden úgy megy, ahogy óhajtanók, hogy nincs e világon más, mint öröm, jog és igazság. Nem is hiheted, hogy milyen felháborodással és milyen dühös haraggal tölti el a szívemet annak a nyomorult Salvatnak az esete...

— Igaz, hogy bűnös, igaz, — de mennyi enyhítő körülmény szól mellette és milyen rokonszen vessé fog ő válni előttem, ha őt fogják terhelni mindnyájunk bűneivel, ha a politikai pártok eszközül fogják felhasználni arra, hogy kezükre kerítsék és magukévá hódítsák a hatalmat... Ez kétségbe ejt és nem ígérem, hogy e tekintetben okosabb leszek mint te... De nézd, öcsém, tedd meg nekem azt a szivességet, ígérd meg kedvemért, hogy holnapután nálunk töltsd a napot.

És minthogy Péter még mindig hallgatott, könyörögve sürgette:

— Akarom; nagyon fájna a lelkemnek az a tudat, hogy te odahaza barlangodban napestig gyötöröd magad, mint valami halálra sebzett vad. Meg akarlak gyógyítani, meg akarlak menteni!

Péter szeme könybe lábbadt és végtelen szomorúsággal szólalt meg:

— Ne kényszeríts arra, hogy kötelező ígére-

tet tegyek. De meg fogom kísérteni, vajjon le tudom-e győzni önmagamat.

Oh milyen kinos egy hetet töltött Péter sötét, üres paplakában! Hét álló napig ki sem mozdult hazulról, hanem odujába eltemetkezve, egyre afeletti bánatán rágódott, hogy nem látja többé maga mellett a bátyját, kit szive egész hevével megszeretett.

Soha még ilyen szörnyűnek nem tűnt fel neki a magánya, mióta a kétely sivárrá dulta a szivét. Huszszor is azon a ponton volt már, hogy Montmartrebe siet, mert ösztönszerűleg, bár zavarosan és homályosan érezte, hogy ott vezet el az ut, ahol a szeretet, az igazság, az élet lakozik. De mindannyiszor visszatartotta őt egy kéjelmetlen érzés, ugyanaz, amely már a multkor is erőt vett rajta és amelybe ép annyi rettegés vegyült, mint amennyi röstelkedés. Ő neki, a papnak, aki ki van közsítve a szerelem és a köznapi teendők köréből, nem fognak-e odalenn osztályrészül csak a szenvedés és a lelki sebek kijutni ama természetes, szabad és egészséges emberek között?

Most földidézte apjának és anyjának árnyait, akik az elhagyatott termekben bolyongtak, azokat a bus árnyakat, akik mindig, még a halál után is, tusát vivnak egymással, és Péter úgy érezte, mintha hallaná jajos panaszuikat, mintha ők esdve kérnék, hogy békítse őket ki önlelkében aznap, amidőn ő maga találja majd meg a békét. Mitévő legyen, itt maradjon-e, sirjon-e, kétségbeessék-e velük együtt?

Vagy lemenjen-e, keresse-e odalenn a fivérénel a gyógyulást, amely a szülők bolygó árnyainak végre megadná a siri pihenést, hogy végre boldogan örök álmokra térhetnének, mert őt boldognak tudják?

Egy szép reggelen, amint fölébredt, úgy rémlett előtte, mintha apja mosolyogva küldené őt oda le, míg az édesanyja megadva a beleegyezését, ránézne azzal a szelid, jóságos szemével, amelyben abbeli szomorúsága, hogy rossz papot nevelt belőle, teljesen helyt ad annak az óhajnak, hogy őt visszaadja a többi ember rendes életének.

E napon Péter nem okoskodott többet, hanem kocsit hozatott és nehogy valamiképpen az inába szálljon a bátorsága és visszaforduljon, előre megadta a kocsisnak Vilmos címét. Midőn aztán mintegy álomban ott látta magát ismét a tágas dolgozószoba közepett, hol Vilmos bátyja és a három fiu őt vidám arczczal fogadták és úgy tettek, mintha csak tegnap járt volna itt utoljára, váratlanul olyan jelenetnek volt szemtanuja, amely őt meglepte és enyhítette lelki gyötrelmeit.

Midőn belépett, Mária, szokása ellenére, ülve maradt, alig viszonzta a köszönését és halvány arczczal, mély ránczokba szedett homlokkal bámult maga elé. A nagymama szintén komoly arczcza szólalt meg, Máriára pillantva.

— Bocsásson meg neki, abbé ur, ő ma nagyon balgán viseli magát. Mindnyájunkra haragszik. Vilmos elnevette magát.

— A kis makacs! Nem is hinnéd öcsém, hogy mi lappang ebben a kis fejecskében, ha valaki ellentmond azoknak a nézeteknek, amiket ő magának a jogról és igazságról alkotott. Olyan magasztos és eszményi nézetek ezek, melyek semmiféle megalkuvást nem ismernek. Az imént ugyanis arról a per-ről beszélgettünk, amelyben az apát fia terhelő tanuvallomása folytán elítélték és Mária az egyetlen, aki azt állítja, hogy a fiu helyesen cselekedett, hogy az igazat meg kell mondani mindig és minden körülmény között... Mit, ez volna aztán egy félelmetes közvád!ó!

Máriát Péter mosolya, mely az ő felfogásának helytelensége mellett látszott bizonyítani, még jobban ingerelte és indulatosan fellobbant:

— Vilmos, ez igazán rosszaság tőled... Nem akarom, hogy nevéssenek rajtam.

— De, édes lelkem, — kiáltott föl Ferencz, mig Tamás és Antal szintén elmosolyodtak, — apa és mi csak egy tisztán emberi thézis mellett kardoskodunk, mert mi úgy hisszük, hogy a jogosságot mi szintén mindenekfölött szeretjük és tiszteljük. Humanitás nincsen, csak igazság és jog van! Ami jogos, az jogos, bármely esetben, még ha a világ rombadőlné is!

Aztán, minthogy Vilmos még egy kísérletet tett, hogy a saját felfogását védje és Máriát meggyőzze, a fiatal leány egész testében reszketve pattant föl hirtelen a székéről és oly szenvedélyes

kifakadással, hogy a hangja hebegve elakadt. Szakadozottan rebegte:

— Nem, nem, ti mind nagyon rosszak vagytok, csak bántani akartok engem; jobb lesz, ha visszavonulok a szobámba.

A nagymama hiába tartóztatta.

— Édes lányom, gondold meg, hogy mit teszel. Nagyon csunya dolgot művelsz, meg fogod bánni utólag . . .

— Nem, nem, ti nem vagytok igazságosak, ez nagyon, nagyon fáj . . .

És heves mozdulattal a szobájába sietett. Nagy volt az általános megdöbbenés. Néha előfordultak ugyan ilyen jelenetek, de soha még ilyen nagy mérvet nem öltöttek. Vilmos azonnal megbánta és önmagát hibáztatta, amiért tréfás élcelődésével végletekre vitte a dolgot, mert Mária nem szivlelte az iróniát. Aztán elbeszélte Péternek, hogy Mária fiatalabb éveiben olyan szenvedélyes dühre lobbant, ha valami igaztalanságot tapasztalt, hogy haragos indulatrohamaiban néha elájult. Utólag Mária meg is magyarázta, hogy a benne olyankor ellenállhatatlanul felhullámzó áram deliriumba ejti és szenvedélyre lobbantja. Még ma is makacs és veszedő, mihelyt ilyen tárgyról van szó. Pedig később mindig röstelkedve pirul el emiatt, mert érzi, hogy ez őt néha kiállhatatlanná és hozzáférhetetlenné teszi.

Valóban, egy félórával később saját jószán-

tából és biborra gyult arczczal jött le, hogy hő-sies önmegtagadással vallja be hibás voltát.

— Ugy-e, milyen nevetséges, milyen rossz teremtés vagyok én, aki másokat vádolok rosszasággal? Szép fogalma lesz az abbé urnak rólam.

Odament a nagymamához és megcsókolta.

— Ugy-e, megbocsátasz? Most kinevethetsz, Ferencz, meg ti is: Tamás és Antal. Igazuk van, ha kinevetnek, mert az én mai viselkedésem nem érdemel mást.

— Szegény Máriám, — mondta Vilmos gyengéden, — látod, mire vezet az, ha az ember a fellegekben jár? Te, akinek mindenről oly egészséges, oly okos nézeteid vannak, akinek oly zavartalan a lelki egyensúlyod, mert elfogadod a világi dolgok relativ voltát és csak azt várod az élettől, amit az neked megadhat, azonnal elveszted az egyensúlyt és a józanságodat, mihelyt az igazságról és a jogról alkotott abszolút fogalom fantasztikus régióiba tévedsz. De hát van-e valaki köztünk, aki nem esik néha bele ebbe a hibába?

Mária még mindig biboros arczával tréfára fogta dolgot.

— Legalább azt mutatja, hogy nem vagyok tökéletes.

— Oh annál jobb... én csak annál jobban szeretlek érte.

Ugyanezt szerette volna Péter is mondani. Ez a jelenet lelke mélyéig meghatotta, de

nem tudta még világosan megkülönböztetni, hogy mi mindent ébresztett benne.

Nem onnan ered-e rettenetes lelki vergődése, mert a föltétlen hitet ő is abban az abszolút tökélyben kereste, melyet ő eddig az emberektől és a viszonyoktól megkövetelt, míg végre kétségbeesésben a teljes hitetlenség karjaiba vetette magát? Hát ez a büszke, gőgös magatartás, melyet hitének összeomlása mellett is megőrzött, a szent pap féltve megóvott hire, aki akkor lett szentté, midőn lelkében a teljes megsemmisülés lakozott, nem az abszolút igazság utáni dőre vágy-e ez is, elvakultságának és gőgjének romantikus pózolása?

Midőn a bátyja az imént megszólalt és megdicsérte Máriát, amiért nem kíván és nem vár az élettől többet, mint amit az élet megadhat, ekkor Péter úgy érezte, mintha e szavak bölcs tanácsként csengenének a fülébe, mintha a természetnek üde, friss leheleteképpen suhannának el arca fölött. De mindezek az érzések zavarosan és homályosan gomolyogtak még a bensejében, egyetlen tudatos örömet csak a fiatal lány hirtelen fellobbant haragja okozott neki, ez az emberi gyengeség, mely őt közelebb hozta a lelkéhez és leszállította a tökély csendes nyugalmának ama talapzatáról, mely Péternek kétségkívül öntudatlanul rosszul esett. Vajjon milyen érzés töltötte el a keblét, arról Péter nem tudott magának számot adni; hanem aznap rövid beszélgetésbe ereszkedett vele

és midőn távozott, nagyon jólelkű, de azért emberi gyöngeségekkel bíró leánynak találta.

Harmadnapon Péter újra ott töltötte a délutánt a Párisra nyíló, napsugárban fürdő nagy dolgozóteremben. Mióta tudatában volt saját tétlenségének, szörnyen unatkozott és azon vette észre magát, hogy szórakozik ennek a családnak a körében, amely oly derüs vidámsággal dolgozik. A fivére megdorgálta, hogy mért nem jött el villásreggelire, amire Péter megígérte, hogy holnap idejekorán jön majd és velük fog étkezni. Egy hét lefolytával közte és Mária közt a legbizalmasabb barátság fejlődött, melyben nyoma se maradt annak az eleinte érzett kényelmetlenségnek és ellenséges indulatnak, mely őket egymással összeütközésbe hozta. A papi csuha különben egy csöppet se feszélyezte Máriát, mert nyugodt hitetlenségében soha eszébe se jutott, hogy a pap külömb ember lenne a többinél. Ép ez lepte meg Pétert és attól volt annyira elragadtatva, hogy ennél a fiatal leánynál ép oly testvéri fogadtatásban van része, mintha ő is polgári ruhát viselne, mintha ő is ugyanazokat a nézeteket vallaná, ugyanazt az életet élné, mint felnőtt testvérfiai és mintha ő semmiben sem különböznék a többitől. De még inkább elámult azon a szótlan hallgatáson, melylyel Mária a vallás kérdését mellőzte, azon a mély, nyugodt és vidám nemtörődömségen, melylyel ő az istenség és a tulvilág, az örök titkokzatok e rettentő hona iránt viseltetett, melynek

rejtelmes mezein ő maga oly gyötrő vonaglással bolyong.

Mióta Péter rendszeren ellátogatott hozzájuk minden másod- vagy harmadnap, Mária észrevette, hogy Péter szenved. Vajjon mi a baja? Eleinte a jó barátság nyájas részvételével tudakolta, hogy mi bántja a lelkét; de minthogy Péter mindig kitérő feleleteket adott, Mária kezdte érezni, hogy az ifju pap lelkét valami sajgó, önmagát restellő fájdalom bántja, amelyet a titkolódzás gyógyíthatatlan bajjá sulyosbit. Női részvéte felébredt a lelkében és növekvő vonzalmat érzett e magas, halovány arczu ifju iránt, kinek szeme mindig lázas tűzben izzott és kinek szívében marczangoló kíndult, melyről senkinek se akart szólni.

Kétségkívül tudakozódott is Vilmosnál, hogy vajjon miért oly szomorú és kétségbeesett a fivére, és Vilmos részben beavatta őt a titokba, abban a reményben, hogy Mária meg fogja őt gyógyítani lelki bajától és vissza fogja neki adni az életkedvet.

Olyan boldoggá tette őt az, hogy Mária úgy bánik az öcscsével, mint a saját testvéreivel, mint egy igazi jó baráttal. Végre aztán egy este, midőn Mária könnyeket látott Péter szemében, a Párisra boruló komor estalkonyatban szeretetteljesen faggatta, hogy gyónja meg neki, mi nyomja a lelkét? Péter önkéntelenül bevallotta lelki kinját és elpanaszolta neki, hogy hitének elvesztése milyen halálos

ürt teremtetett a lelkében mindörökre. Oh, milyen kín az, ha az ember nem tud többé sem hinni, sem szeretni, ha szíve kihült, hamuvá égett, ha nem tudja, hogy micsoda más meggyőződéssel helyettesítse örökre elvesztett istenét? Mária néma ámulat megdöbbenésével nézett rá. De hisz ez örültség! És ezt ő nyiltan a szemébe mondta első meglepetésében és felháborodásában, mit e lelki nyomorúság sikolya keltett józan lelkében.

Micsoda, ő kétségbeesik, nem hisz és nem szeret többé, csupán csak azért, mert az istenség emberalkotta hipotézise megdőlt, amikor előtte terül el a nagy világ, az élet, a maga létkötelezettségével — amikor itt van előtte a világ ezer meg ezer teremtménye és élhetetlen lénye, amik szeretetre és támogatásra szorulnak, nem is szólva arról az általános emberi feladatról, arról a hivatásról, amit mindenkinek teljesítenie kell? Valósággal örület szállta meg, még pedig sötét, borongós örület és Mária megfogadta, hogy kigyógyítja belőle.

E pillanattól fogva ez a sajátságos ember, aki őt eleinte feszélyezte, később ámulatba ejtette, mélyen meghatotta érző lelkét. Nagyon vidám, nagyon szelid és gyöngéd volt vele szemben; szívének és lelkének ügyes, nőies tapintatosságával ápolta beteg kedélyét. Mindakettőjüknek egészen egyforma gyermekkoruk volt, amennyiben egyforma mérvben jámbor anyáik a legszigorubb vallásosságban ne-

vették őket. Mig Péter, akit papi fogadalma bilincsekbe vert, kinosan vergődött kételyeiben, Mária, aki anyja halála után a Fenélon liczeumba került, minden vallásgyakorlat teljes mellőzésével nőtt nagyra, olyannyira, hogy gyermekéveinek első vallásos benyomását teljesen elfelejtette. És Péter mindig újból meg újból csodálkozott rajta, hogy Mária ily módon teljesen ki tudta kerülni a tulvilágtól való borzongás rémét, amikor ez őt magát ilyen mélyen feldulta.

Valahányszor Péter bizalmas beszélgetéseiben kifejezést adott efölött való meglepetésének, Mária mindig jóízűt kaczagott; kijelentette, hogy ő egy cseppet se fél a pokoltól, mert nagyon jól tudja, hogy nincs és nem lehet, és egyszersmind hozzátette azt is, hogy ő egész nyugodtan él e földön a mennyország reménye nélkül és csak arra törekszik, hogy bölcsen alkalmazkodjék a földi élet szükségleteihez és követelményeihez. Lehet, hogy ezt az ő véralkata hozza magával.

De lehet, hogy a nevelés eredménye. Mert soha még alapos oktatás józanabb főben, egyeneslelkűbb jellemben nem vert gyökeret. Ép az volt a bámulatos csoda, hogy ezzel a sok összehalmozott tudással, mely fejcskékjében módszer nélkül gyült össze, még mindig nőies és gyöngéd maradt és semmi férfiaság, semmi ridegség nem csonkította lényének összhangját; ő csupán egy szabadgondolkodásu, nyíltszívű és elbájoló teremtes volt.

— Oh kedves barátom, — szokta mondani, — ha ön tudná, milyen könnyű dolog az, hogy boldog legyek, mikor látom, hogy azoknak, akik kedvesek a szívem előtt, nincsen semmi különös bajuk. Ami a saját személyemet illeti, én mindig megalkuszom az étellel, hozzá alkalmazkodom, dolgozom és meg vagyok elégedve minden körülmény között. Ha éreztem is nehéz fájdalmat, azt mindig csak mások szenvedése okozta; mert akarva nem akarva, mindig azt szeretném, hogy az egész világ féligmeddig boldog legyen és mindig vannak emberek, akik ellentállnak a boldogságnak . . . Látja, én például sokáig voltam szegény, de azért vig voltam mindig. Én nem vágyódtam semmi egyébre, mint azokra a dolgokra, amelyeket nem lehet pénzzel megvásárolni. De azért a nyomor a legszörnyűbb iszonyat, a legvérlázítóbb igazságtalanság, amely önkivületbe ejt. Fel tudom fogni azt, hogy magában minden hit és bizalom rombadőlt abban a perczen, amidőn úgy vélte, hogy az irgalom és könyörület hasztalan és nevetséges.

— Pedig az irgalom mégis enyhít; milyen édes érzés az, ha valakinek valamit adhatunk. Meg aztán egyszer csak el kell, hogy jöjjön az a nap, amidőn a munka, a józan ész és maga az élet szabályos működése révén az igazság és a jog uralodik majd a földön . . . Ejnye, hogy prédikálok én itt magának. Pedig nem szokásom! Nevetséges volna, ha én akarnám meggyógyítani az én hang-

zatos, tudákos nagylányra valló frázisaimmal. De az igaz, hogy ki akarom magát gyógyítani a maga sötét búskomorságából és ép ezért arra az egyre kérem, jöjjön el hozzánk minél gyakrabban. Maga tudja, hogy ez Vilmosnak leghőbb óhajtása. Olyan nagyon fogjuk magát szeretni; fogja látni, hogy milyen gyöngéd szeretet fűz bennünket egymáshoz és hogy milyen derüs jókedvvel látunk a közös munkához, hogy maga is vissza fog térni a való élethez és velünk együtt az örök nagy természet iskolájába jár majd... Éljen, dolgozzék, szeressen és reméljen!

Péter mosolygott s ezentul majdnem mindennapos vendég volt a háznál. Mária olyan bájos volt, amikor fontoskodó bölcsharczkifejezésével ilyen kedves prédikációkat tartott neki. És mint ahogy Mária mondta, olyan enyhe, szeretetteljes melegség áradt szerte a nagy dolgozóteremben; szinte illatos volt a szoba attól a jóleső örömtől, hogy így együtt vannak és együttesen munkálkodnak az örök egészség és igazság közös nagy munkáján. Péter restelni kezdte a maga tétlenségét és szükségét érezte annak, hogy az ujjait meg az agyát foglalkoztassa; eleinte Antal fametszetei iránt érdeklődött. Miért ne kísérlené meg ő is? Hanem aztán nem érezte magában a művészet iránt való hajlamot, sem a hivatást és a hozzá szükséges tehetséget; minthogy pedig a Ferencz könyvhalmozától és a kizárólagos szellemi munkájától undorodott abban a pillanat-

ban, amidőn lassan kilábolt a tévelygések örvényéből, amelybe a bibliai szövegmagyarázatok és a vallásos vitatkozások sodorták, Tamás kézművessege iránt érzett hajlamot és szerfelett megkedvelte a mechanikát, amelynek pontossága és precizitása kielégítették biztos eredmények után epedő szomját. Néha segédkezett a fivérének is; nagy kék kötényt kötött csuhája fölé és kísérleteiben részt vett. E percztől fogva ő is a dolgozószoba egyik munkása lőn.

Április első napjainak egy verőfényes délutánján, amidőn mindnyájan munkánál ültek, Mária, aki az ablak mellett levő varróasztalnál himezett, egy pillantást vetett Párisra és gyönyörteljes lelkesedéssel kiáltott föl:

— Nézzétek csak, milyen szép most ez a Páris ebben az aranyesőben.

Péter az üvegfalhoz közeledett. Ugyanaz a természeti tünemény volt ez, amelyben első látogatása alkalmával gyönyörködött. A lenge porfelhők mögött lealkonyuló nap rézsutos sugarai sugárzáport ontottak a városra, melyek a háztetők határtalan tengersokaságán mindenfelől visszaverődtek; azt mondanád, hogy valami óriási szántóvető rejtőzik a búcsuzó nap glóriájában és rengeteg marokkal szórja a szemhatár egyik végétől a másikig aranymagvainak tündöklő záporát.

Péter hangosan mondta el álmodozását.

— A nap szórja Párisra termőmagvait. Nézzétek, micsoda óriási egy szántóföld ez, melyet az eke minden irányban felszántott, ezek a barna mesgyék hogy hasonlítanak a felhalmozott rögökre és ezek az egyenes és mély utcák mind megannyi barázdáknak látszanak.

Máriának tetszett ez a hasonlat és nagy lelkesedéssel kapta fel ezt a gondolatot.

— Igen, igen, igaz! A nap fénymagvait Páris földjébe szórja. Nini, nézzétek, minő fejedelmi mozdulattal szórja szerte az egészség és a világosság buzaszemeit a legtávolabbi külvárosokba is. Sőt ami a legsajátságosabb, a gazdagok nyugati városrészei mintha vörhenyes ködben usznának, míg a jó magvak aranyszőke gomolyokban hullanak a balpartra és a keleti népes külvárosokra... Ugy-e, hogy ott fognak felsarjadzni az új kalászosok?

Mindnyájan az ablakhoz léptek és mosolyogva fogadták el e jelképes magyarázatot. És valóban, amint a nap mindinkább alkonyodva szállt a felhőgomolyok mögé, úgy látszott, mintha az örök élet nagy magvetője önkéntes, kiszámított kézmozdulattal szórná szerte a lángjait, majd erre, majd arra, ritmikus méretekben szemelve ki a munka és küzdés városrészeit.

Amott a lángmagvak egy izzó marékja zuhant le az iskolák városrészére. Aztán amott lejjebb egy másik szerteporzó fénymarék termékenyítette meg a műtermeket és a gyárakat.

— Az égi vetőmag! — kiáltott föl Vilmos derűs vidámsággal. — Hadd hajtson ki kalászbamihamarabb e szép, nagy Páris termékeny földjében, melyet annyi forradalom ekéje szántott fel, melyet annyi nagy munkás vére termékenyített meg. Az egész nagy világon ez a legalkalmasabb talaj arra, hogy belőle az eszme keljen ki és boruljon virágba. Igen, igen, Péternek igaza van; a nap hinti el Párisban a jövő társadalom magvát, mely csak innen fog kihajtani.

És Tamás, Antal meg Ferencz, kik apjuk háta mögé sorakoztak, helyeslő fejbólintással adtak kifejezést ugyane meggyőződésüknek, míg a nagymama komoly arcza a távolban révedező szemekkel bámult maga elé, mintha már ő látná is a jövő tündöklő hajnalát felragyogni.

— Szép álmom, de ki tudja, hány század múlva fog megvalósulni? — suttogta Péter, visszaesve lelketborzongató búskomorságába. — Nekünk már nem jut ki belőle.

— Nos és ha nem is, hát másoknak fog kijutni... Nem elég ez?

Ez a nemeslelkű kijelentés mélyen meghatotta Pétert. És egyszerre a lelkébe nyilalt egy másik Mária emléke, az ő ifjukorának imádatraméltó Máriája, aki Lourdesban meggyógyult és akinek elvesztése örök ürt hagyott hátra a lelkében... Vajjon ez az új Mária, aki most oly szelid és erős varázsszal mosolyog rá, meg fogja-e

gyógyítani a hajdani sebet? A lelke újra föléledt, mióta benne barátnőjére talált.

És szemük előtt a nap csak hintette tovább sugarainak eleven aranyporzárporát, hogy Párist bevesse a jog és igazság jövődöbeli aratásának termő magvaival.

IV.

Egy ernyedetlen munkában lefolyt nap estéjének alkonyórájában, midőn Péter Tamásnak segített, a lába beleakadt hosszú csuhájába és úgy megbotlott, hogy majd földre bukott.

Mária ajkairól halk, ijedt sikoly röpönt el és rászólt:

— Miért nem veti le a csuháját?

Minden célzás nélkül mondta, egyedül csak azért, mert úgy találta, hogy ez az öltöny nagyon nehéz és feszélyezi őt bizonyos munkák végrehajtásában.

De ez az őszinte, egyenes szó annyira belefészkelte magát Péter agyába, hogy onnan többé ki nem üzhette. Eleintén megdöbbsent rajta. Aztán, midőn leszállt az éj, és ő ismét egyedül maradt neuillyi kis paplakában, érezte, hogy ez a szó bántja, hogy mindinkább fokozódó szenvedést okoz neki és türehetetlen lázt szít az ereiben.

Miért nem veti le?

Valóban le kellett volna vetnie. Ugyan mi is tartotta vissza eddig, hogy le ne vesse ezt a csuhát, amely oly fájó teherként nehezedik vállaira?

Gyötrő lelki tusája újból megkezdődött; nem tudott elaludni és rettenetes éjszakát töltött hajdani kinszenvedéseinek föllevenítésével.

Pedig olyan egyszerű dolognak látszott az, hogy leveti a papi ruhát, miután úgysem teljesíti már a papi teendőket. Egy idő óta abbahagyta a misézést, ez volt az igazi teljes szakítás: az áldozár végleges hitehagyása. Csakhogy a misemondást megkezdhetette megint. Holott érezte, hogy aznap, amikor leveti a csuhát, teljesen kivetkőzik régi énjéből és kilép az egyház kötelékéből, hogy többé soha vissza ne térjen oda. Visszavonhatatlan elhatározásra kellett magát szánnia. Órákhosszáig járt föl és alá szobájában, lelki küzdelmének gyötrő kinjaiban vajudva.

Oh minő szép álmot álmodott arról, hogy mint magányos, vad remete mind magasztosabbá, mind fönségesebbé válik. Nincs hite többé, de azért mégis őrködni fog mások hite fölött, mint egy szü-zies életű, igazszívű pap. Nem fog esküszegés bűnébe sülyedni, nem fog a hitehagyás ocsmány aljasságára retemedni, hanem az isteni illúzió szent papja lesz továbbra is, még hite teljes megsemmisülésének kétségbeejtő kinjaiban is. Így érte el azt, hogy őt szent papként imádták, őt, aki mindent tagadott, akinek lelke olyan üres volt, mint

egy sirbolt, melynek hamvait szétszórta a szél. És ime most e jámbor csalás miatt kinos lelkifurdalások gyötrik; eddig soha nem érzett kéjelmetlen érzés fogja el őt arra a gondolatra, hogy bűnösen cselekszik, ha ezentul se fogja összhangzatba hozni a nézeteit és az életmódját. Egész lényét feldulta ez a lelki küzködés.

Az érvelés igen egyszerű volt. Mi jupon marad meg ő oly vallás papja, amelyben nem hisz többé? Nem követelik-e azt a becsületesség leg-
elemibb elvei, hogy lépjen ki az olyan egyház kötelekéből, melyről tagadja, hogy kebelében lakoznék az Isten. Az ő szemében a dogmák gyerekes tévedések voltak és ő mégis makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy tovább is mint örök igazságokat hirdesse; ez olyan rut tettetés, amelytől ime visszariadt a lelkiismerete. Hiába törekedett arra, hogy ujfent beleélje magát abba a lelkesedett kedélyállapotba, a könnyörület és a vértanuság lángoló vágyába, amely őt arra birta, hogy önnön magát hozza áldozatul, azzal a vigasztaló gondolattal, hogy be-
nyugszik a kétely marczangoló kinjaiba, saját elveszett és tönkresilányított életének gyötrelmébe, ha ez áron a szenvedőknek legalább a remény enyhítő balzsamát nyujthatja. Az igazság, a természetes gondolkodás nagyon is erőt vettek rajta; most már ez a hazug apostoli szerep bántotta a lelkét, már nem érezte magában azt az iszonyu bátorságot, hogy semmitmondó taglejtéssel Jézust idézze

le a térdreborult hívők közé, midőn jól tudta, hogy Jézus nem fog leszállani. Minden megsemmisült; fönséges lekipásztori magatartása, saját énjének magasztos föláldozása, amelylyel makacsul ragaszkodott a fogadalmához és hitének még azzal a rettenetes lelki kinnal is adózik, hogy nincsen többé hite.

Vajjon mit tart Mária erről a hosszas huzódozásról? És az a hang, amelyen mondta: »Mért nem veti le?« mindig meg-megcsendült a fülében és gyötörte a lelkiismeretét. Mária, aki maga oly egyeneslelkű, oly igazszívű volt, bizonyára megveti őt emiatt. Mindazt a sok rosszaló gáncsolást, mindazt a titkos elítélő kritikát, melyre okvetetlenül alkalmat adott magatartása, benne látta összefoglalva.

Pedig Mária soha egy szóval sem adott kifejezést ebbeli rosszasának. Ha rosszalta is, nem érezte magát följogosítva arra, hogy egy lelkiismereti tusába avatkozzék bele. Nagylelkű és józan lelkinyugalma mindig meglepte Pétert, kinek az ismeretlen tulvilág rejtelmei, a halált követő új nappal titokzatai folytonos lelki vergődést okoztak. Napokig tanulmányozta Máriát; szemei követték minden mozdulatát; de soha kételyt vagy lelki aggodalmat nem tapasztalt nála. Ez onnan van, szokta Mária mondani, hogy ő egész örömét, minden törekvését, minden kötelességét magában az életben összpontosítja, úgy, hogy ő beéri azzal, hogy él és nincs ideje arra, hogy magát chimerikus rémképekkel gyötörje és megdermeszsze.

Le fogja hát vetni ezt a csuhát, mely úgy nyomja a vállait és úgy égeti a testét, minthogy Mária az ő nyugodt és erélyes hangján azt kérdezte tőle, hogy miért nem veti le?

De reggel felé, midőn végre ledőlt az ágyába, abban a hiszemben, hogy most a végleges elhatározás folytán lecsillapult az izgatottsága, egyszerre úgy érezte, hogy elszorul a torka, hogy fullasztja a lég, hogy a rettenetes lelki tusa gyötrelmei ujra elülről kezdődnek.

Nem, nem vetheti le ezt a papi öltönyt, amely hozzáforrt a testéhez. A fekete posztóval együtt leválnék testéről a bőr; egész valója kiszakadna vele együtt. Nem hagy-e mindhalálig kitörölhetetlen nyomokat a papi pálya, mely mindörökre megbélyegzi a papot és a nyájtól teljesen elszigeteli?

Még ha saját bőrével együtt le is rántaná magáról a papi ruhát, a pap csak megmaradna, mint a botrány és szégyen tárgya, mint egy ügyetlen és lehetetlen ember, aki a mindennapi életből ki van közösítve. Tehát mire való ez, miután a börtönajtó fel nem pattan, miután a künn lezajló munka és termékeny verőfényes élet többé nem az ő számára való?

Óh, ez a tehetetlenség! Ez a tehetetlenség! Azt hitte, hogy velőkéig, minden izében megdermesztette, megbénította őt.

Nem tudta, mire határozza magát, úgy, hogy csak harmadnap látogatott el Montmartreba

és még akkor sem határozta el magát, hogy mitévő legyen.

Különben ott is láz fogta el a rendesen oly nyugodt boldog otthont. Magát Vilmost növekvő aggodalom bántotta; a Salvat ügye bilincselte le egész érdeklődését és olyan izzó szenvedélyt szított benne, melyet a lapok minden reggel új lángra lobbantottak.

Salvat méltóságteljes hallgatag magatartása, amelylyel kijelentette, hogy nincsenek bűntársai és mindent bevallva, mély titoktartást tanusított, mihelyt félő volt, hogy más valakit kompromittál, mélyen meghatották Vilmost. A vallatás titokban folyt, de Amadiou vizsgálóbíró, aki a vallatással volt megbizva, rendkívüli föltűnést igyekezett kelteni, úgy hogy a sajtó tele volt a vizsgálóbíró személyére vonatkozó adatokkal, a vádlottal való érintkezését tárgyaló hirekkel, megjegyzésekkel, indiskrét tudósításokkal, a vádlottal folytatott párbeszédekkel. Salvat leplezetlen vallomásai révén óráról-órára meg tudta állapítani a merénylet egész történetét, csupán magára a robbantószer alkatrészeire és a bomba gyártására vonatkozólag voltak kételyei. Ha Salvat, a saját állításai szerint, valamelyik barátjánál tölthette meg a bombáját, hazugnak bizonyult abbeli kijelentése, hogy a bomba csupán dinamittal volt megtöltve, mely lopott gyutacsokból gyült össze, mert a szakemberek megállapították, hogy maga a dinamit magában véve soha ilyen pusztí-

tásokat nem vihet véghez, mint amelyeneket itt tapasztaltak. Ez föl nem derített titkos rejtély maradt, amely huzta-vonta a vallatást és a lapok ezt arra használták föl, hogy naponta a legképtelenebb meséket, a legfurcsább tudósításokat bocsássák világgá, amelyek hangzatos czimei a példányok kelendőségét fokozták.

Vilmosnak tehát minden reggel növekvő méltatlankodásra volt oka. Bárhogy megvetette is Sagniert, még se állhatta meg, hogy mindennap meg ne vegye a »Népszavát«, mintha vonzaná a belőle kiáradó sár és szenny áradata, amelynek láttára méltatlankodó fölháborodástól reszketett egész válója. Különben még a többi lap is, maga a »Globe« is, mely rendesen olyan korrekt magaviseletet tanusított, ez egyszer be nem bizonyosodott tudósításokat közölt és ezekből, bár kissé semlegesebb hangon, mint a többi, olyan reflexiókat és olyan ítéleteket vont le, melyek vérlázító igazságtalanság színében tüntették fel a merényletet. Szóval olybá látszott, mintha a sajtó feladatául tűzte volna ki magának, hogy tőle telhetőleg mocskolja és piszkolja Salvatot, avégből, hogy az ő személyében fokozza le az anarkiát.

Igy történt, hogy Salvat egész életét a legocsmányabb elzüllés színében tüntették föl: tíz éves korában, midőn az apátlan, anyátlan lelencz az országutakat járta, zsebtolvaj volt; később rossz katona volt és még rosszabb munkás; a katona-

ságnál fegyelem elleni vétségek miatt büntették; a műhelyekből elkergették, mert fellázította a pajtásait; később mint hazátlan kalandor élt Amerikában, ahol, mint azt a sorok közt lehetett olvasni, tudja Isten, mi mindenféle bűnöket követett el. Említést se téve arról az erkölcstelen életről, melyet Franciaországba való visszatérte óta folytat, amennyiben vadházasságban élt a sógornőjével, ki magához fogadta elhagyatott gyermekét és akivel a gyermeke szemeláttára közös háztartást vitt. Így tárták fel és toldották meg összes bűneit, de szótlan hallgatással mellőzték az okokat, melyek születték, az enyhítő körülményül betudható viszonyokat, melyek közepett erkölcsi fogyatkozásai annyira elharapódtak.

Oh mily haragosan lázadt fel Vilmosban az igazság és a felebaráti szeretet érzete; hisz ő ismerte Salvat valódi lényét, ismerte ezt a gyöngéd szívű és misztikus, szenvedélyes és ábrándozó rajongót, aki védtelenül vetődött a lét csataterére, kit mindig a legkegyetlenebb nyomor vett üldözőbe, míg őt végre abba a szép álomba ringatta, hogy ő fogja az ódon világ lerombolása révén fel támasztani az aranykort.

A legnagyobb baj az volt, hogy minden összeesküdött Salvat ellen, mióta ő a nagyravágyó és világias Amadieu kezébe került. Vilmos a fia révén arról értesült, hogy Salvat a Grandidiergyárbeli pajtásai részéről semmiféle támogatásra

nem számíthat. A gyár új virágzásnak indult és a bicikli-gyártás napról-napra folyton fejlődött és hire járt annak, hogy Grandidier csak azt a kis motort várja, melynek feltalálásán Tamás törte a fejét, hogy rögtön az önműködő kocsik nagyban való gyártására adja magát. De ép az első sikereken okulva, melyek még alig fedezték a sok évi hiábavaló küzdés deficitjét, nagyon szigorú volt, elbocsátotta mindazokat a munkásokat, akik az anarkizmus gyanujában állottak, mert nem akarta, hogy Salvat kedvezőtlen gyanu árnyát vesse a cégére. Toussaintet, a vádlott sógorát és annak Károly fiát, akiről azt suttogták, hogy Salvattal rokonszenvezik, csak azért tartotta meg a szolgáltatásban, mert mindaketten husz esztendeje dolgoztak nála. Élni pedig csak kell valahol. Toussaint, aki bajából felépülve, nagynehezen újra hozzáfogott a munkához, feltette magában, hogy ha esetleg tanunak hívják, csupán azokat a magánügyeket mondja el, amelyek a nővérével való házasságra vonatkoznak.

Egy alkalommal, midőn Tamás hazajött a gyárból, ahova néhányszor ellátogatott, hogy ott kísérleteket tegyen a motorjával, elmesélte odahaza, hogy látta Grandidier asszonyt, a szegény szomorú fiatal menyecskét, aki gyermekének elvesztése folytán beállt gyerekágylázba beleőrült és akit a férje gyengéd szeretettel otthon tartott a gyár mellett lévő külön épületben. Soha nem akarta

őt valami elmegyógyintézetbe vitetni, noha hébe-korba rettenetes rohamai voltak a szegény bús és szelid gyermekasszonykának, mivel ő oly kínos fájdalomteli életet élt. A redőnyök mindig le voltak zárva és rendkívüli eseményszámba ment, hogy ma az ablakok egyikét kinyitották és a szegény fogoly a kora tavaszi délelőtt napsugaras verőfényében az ablakhoz közeledett.

Csupán egy pillanatig állott ott, mintegy hófehér, hirtelen eltűnő, aranyszőke, mosolygó szép vízió. Az egyik szolgálója máris becsukta az ablakot és az épületre újra ráborult a siri csend. A gyárban mesélgették, hogy már közel egy hónap óta nem voltak rohamai; onnan magyarázható a főnök meglegedett és erélyes arczkifejezése és azért vezeti üzletét oly szilárd, sőt néha kissé túlszigoru kézzel, mely a cég növekvő jólétét biztosítja.

— Ő nem rossz ember, — szokta mondani Tamás, — de azt akarja, hogy a munkásai hajljanak meg előtte tiszteletteljesen; az általa folytatott rettenetes konkurrenczia nehéz küzdelmeiben ő azt hangoztatja, hogy manapság, amikor a tőke és a munkabér egymást tönkrejutással fenyegetik, a munkás tekintse magát boldognak, ha a tőke bölcs és tevékeny kezekbe jut... Salvatot pedig azért ítéli el könyörtelenül, mert ő szükségesnek tartja a példaadást.

Midőn Tamás eznap, a gyárból jövet, végig-

ment a Mercadet-utczán, amely valami zsongó dolgos méhkasra emlékeztetett, szivszaggató találkozója volt. Théodora asszony meg a kis Céline kifordultak a gyár udvarából, miután Toussaint megtagadta tőlük a kért kölcsönt, amelyet meg nem adhatott nekik. Salvat elfogatása után az asszonyt meg a gyermeket szintén gyanuba fogták és kikergették nyomorult lakásukból. Azóta nem volt mit enniök, az utczán kóboroltak és egy-egy elvétve kapott alamizsnából éltek. Soha még ennél szálnalmasabb nyomor nem sujtott védtelenebb teremtéseket.

— Apám, azt mondtam nekik, hogy jőjjenek el ide. Azt gondoltam magamban, hogy tán egy hónapra meg kellene fizetni a háziurnak a lakbért, hogy legalább legyen hova lehajtsák a fejüket.

Vilmos egész testében remegve hallgatta és magamagára haragudott, amiért nem gondolt előbb erre a két szálnalomraméltó teremtésre. Ez volt az a örökösen ismétlődő, iszonyatosan szomorú történet, mely megszokottan így hangzik: a férj eltűnt, az asszony meg a gyermek pedig az utczára kerültek és az éhhalálnak néznek elébe. A büntető igazság keze, mely a férfit sujtja, elhibázza az ütést és megöli az ártatlanokat.

Théodore asszony alázatosan és félénken lépett be, a szerencsétlen sorsüldözöttek ama rémült arcz kifejezésével, melyet az élet szakadatlan csapásai rögzítettek meg arczán. Majdnem vak volt és a

kis Céline vezette őt. A kicsike rongyokká foszlott ruhácskájában még mindig az a szőke haju, értelmes, finom arcmetszésű gyermek volt. kinek vonásain néhanapján az ifjuság sugaras mosolya derült fel.

Péter és Mária is jelenvoltak és mind a ketőjüket mélyen meghatotta ez a látvány. Azonkívül ott volt Mathisné is, a kis Viktor édesanyja, aki a nagymamának segített a foltozgatásban. Utóbbi időben Mathis asszony ugyanis ráállt, hogy néhány ismerős családhoz járjon napszámba, ami aztán lehetővé tette, hogy hébe-korba egy-egy husz frankot adjon a fiának. De azért csak Vilmos szólalt meg és kérdezte ki Théodore asszonyt.

— Oh édes uram, ki hitte volna, hogy Salvat ilyenre vetemejdek, ő, aki világéletében olyan áldott jó lélek volt! Pedig hát csakugyan igaz, hisz ő maga vallotta be a bírónak. Én mindenkinek azt mondtam, hogy Belgiumban van. Nem tudtam ugyan biztosan és örvendek is, hogy nem látogatott el hozzánk, mert ha nálunk odahaza csipték volna nyakon, megszakadt volna a szívem. Most pedig, hogy kezükbe kerítették, halálra fogják itélni, az bizonyos.

— Oh nem, mama, óh nem, nem fogják bántani apuskát!

Vilmos megcsókolta a gyermeket és tovább kérdezett:

— Hát kérem, uram, mit mondjak? A ki-

csike még nem tud dolgozni; nekem nincs már szemem, takarítónőnek se akarnak felfogadni... Így hát egész egyszerűen éhen gebed meg az ember. Igaz, hogy én nem vagyok valami ágról szakadt teremtés; van egy nővérem, aki jól ment férjhez, hivatalnok az ura. Chretiennotnak hívják. Tán tetszik őt ismerni. Csakhogy ő nagyon rátartós ám és hogy szegény nővéremnek ne legyenek kellemetlen jelenetei az urával, nem látogatok el most hozzá, annál inkább, mert szegény maga is kétségbe van esve amiatt, hogy megint várandós; igazi csapás egy olyan családra nézve, ahol már két leány van. Így hát csak Toussaint az egyetlen, akihez fordulhatok. A felesége nem rossz asszony; de már ő se az, aki volt, amióta minden pillanatban attól kell rettegnie, hogy az urát másodszor is megütheti a guta. Az első szélhüvés elnyelte minden megtakarított pénzecskéjét; mit csinálna szegény, ha egy béna férj szakadna a nyakára. Aztán meg van neki egy másik nagy terhe is, mert a Károly fia azt a bolondot követte el, hogy udvarolt valami borkereskedő cselédjének, akitől gyereke van. A lány persze, ill a berek, nád a kerek, elpárolgott és a gyerek az ő nyakán maradt... Hát így szegények maguk is meg vannak rökönnyödve. Már kölcsönöztek tiz soust, de mindig nem adhatnak annyi pénzt.

Csendes megadással beszélt tovább, a saját sorsán nem panaszkodott; csupán a kis Céline

miatt busult, mert hát az igazán szivetszagató, hogy ilyen eszes gyerek, aki az elemi iskolában olyan szép haladást tett, most arra legyen kárhoz-tatva, hogy mint valami koldusgyerek, az utcán kóboroljon. Meg aztán érezte nagyon jól, hogy mindenki huzakodik tőlük szegény Salvat miatt. Toussainték nem akarják magukat kompromittálni ilyen rémes dolgokkal; csak Károly az egyedüli, aki azt mondta, hogy ő bizony fel tudja fogni, ha az ember egy szép napon olyannyira elveszti a fejét, hogy a levegőbe röpíti a polgárokat, mert ez utóbbiak nagyon czudarul viselik magukat.

— Én nem szólok semmit, uram. Mert én csak szegény asszony vagyok. De ha mégis akarja tudni, hogy én részemről mit gondolok, hát én bizony azt mondom, hogy Salvat okosabban cselekedett volna, ha nem teszi meg azt, amit tett; mert mi ketten: én meg a kicsike, bűnhődünk meg érte a legjobban. Tessék elhinni, az nem megy soha ki a fejemből, hogy az én kis Célinem egy halálra ítélt ember gyermeke

Céline újra félbeszakította őt és a nyakába borult.

— Óh anyám, édes anyám, kérlek, ne mondd ezt. Nem lehet igaz, nagyon fáj ez nekem, nagyon.

Péter és Mária határtalan száналommal néztek össze, mialatt a nagymama fölment a szobájába, hogy szemlét tartson a szekrényeiben, azzal a föltett szándékkal, hogy ennek a két nyomorult

teremtésnek egy kis fehérneműt és valami ruhát kerít. Vilmos könyves megindultsággal hallgatta és szíve fellázadt az ilyen társadalom ellen, hol ilyen szerencsétlenségek történhetnek. Lopva csusztatta a kis lány kezébe a nekik szánt alamizsnát és megigérte Théodore asszonynak, hogy elmegy a háziurukhoz és elintézi a dolgot, hogy visszaköltözhessenek a lakásukba.

— Oh Fromont uram, — hálálkodott a szerencsétlen, nem hiába mondta szegény Salvat, hogy ön derék ember... És ön is tudja, hogy ő nem rossz ember, hisz dolgozott itt önnél néhány napig. Most, hogy börtönbe került, mindenki úgy beszél róla, mintha valami rabló volna és ez úgy hasogatja a szívemet.

Azután Mathis asszonyhoz fordult, aki csöndesen és visszavonultan varrogatott, mint amolyan becsületes polgárasszony, akinek semmi köze az ilyesfajta dolgokhoz.

— Ismerem önt asszonyom, — szólította meg őt — és nagyon jól ismerem a fiát, aki gyakran járt el hozzánk. Ne féljen, én nem kottyantom ki, mert én soha senkit el nem árulok. De ha Viktor ur beszélhetne, ő az egyetlen, aki meg tudná jól magyarázni Salvat nézeteit.

Mathis asszony megdöbbenve bámult rá. Fia valódi életmódjáról és valódi gondolkozásáról teljesen tájékozatlan lévén, végtelenül meglepetten és zavarában kővé meredten bámult maga elé arra

a gondolatra, hogy a fia meg ilyen emberek között bárminemű összefüggés lehetséges. Nem is akarta elhinni.

— Oh ön valószínűleg téved; Viktorom azt mondta, hogy ő úgyszólván sohase vetődik Montmartre felé, mert mindig munkát keres.

Az öreg asszony hangjának aggódó reszketésén Théodore asszony észrevette, hogy nem kellett volna szegényt belevonni a saját szomorú történetébe; azonnal alázatosan vissza is vonta a szavát.

— Bocsánatot kérek asszonyom, nem akartam önt megsérteni. Lehet, hogy tévedek.

Mathis asszony pedig újból belefogott a félbehagyott varrásba, mintha sietne, hogy mielőbb visszatérhessen magányos odujába, a tisztos nyomor hajlékába, ahol egymagában, ismeretlenül kuczogott és néha még a betevő falatot is nélkülözte. Oh, az ő imádott, kedves fia, bárhogy elhanyagolja is most az édesanyját, azért mégis csak benne reménykedik; ő a szegény asszony utolsó öröme és tőle várja a boldogságot, melylyel egy szép napon el fogja őt halmozni.

A nagymama ezalatt lejött és egy csomó ruhát és fehérneműt hozott magával, mire Théodore asszony és Céline véget-hosszat nem érő hálálkodással távoztak. Vilmos sokáig sétálgatott fel és alá, némán, ránczba szedett homlokkal és nem tudta folytatni a megkezdett munkát.

Másnap, midőn Péter még mindig habozó,

gyötrődő lélekkel toppant be Vilmoshoz, legnagyobb meglepetésére egy másikfajta látogatás szemtanuja volt. Valóságos forgószél rontott be a szobába: lengő, lebegő selyemszoknyák suhogása, vidám kacagás rakétáinak tűzijátékában. Rosemonde hercegné volt az, kit a fagyos, kifogástalan fiatal Duvillard Hyacinthe követett nyomon.

— Én vagyok az, kedves mester, megígérttem volt, hogy ellátogatok önhöz, mint az olyan szorgalmas tanítvány, aki rajong mestere lángeszéért. És itt, az én fiatal barátom, volt oly szives és Norvégiából való hazatérésünk után rögtön ide kísért, mert első látogatásom önnek szól.

A hercegnő jobbra-balra forgolódott és nyájasan köszönt Péternek, Máriának, Ferencznek és Antalnak.

— Oh édes mester, önnek fogalma sincs róla, milyen szüzsies egy ország ez a Norvégia! Mindnyájunknak oda kellene mennünk, hogy az eszmény ez uj forrásából igyunk; valamennyien megtisztultan, megifjodva, nagy lemondásokra képes lélekkel térnénk vissza.

Valóságban pedig úgy állt a dolog, hogy a hercegné kinos napokat élt Norvégiában, mert nem tudott hozzászokni ahhoz a lemondáshoz, melyet fiatal szerelmese tőle követelt. Ez a nászut, mely nem a forró Itáliát, hanem a jég és hó birodalmát választotta céljául, ritka előkelőség bélyegét viselte ugyan magán, mely a durva érzékiségtől

menten tanuskodott szerelmük eszményisége mellett. Csupán a lelkük gyönyörüségére tették meg ezt az utat és csupán lelkeik csókban összeforró ölelkezését ismerték.

Csakhogy az volt a baj, hogy egy izben, midőn a férfi következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy őt jelképes liliumnak tekintse, a hercegnő olyan dühbe jött, hogy ostorhoz nyult és azzal hagyta helyben. Erre persze Hyacinthe azt a férfiui gyöngeséget tanusította, hogy szintén felfortyant és viszont jól megrakta az asszonyt. Ennek következtében persze engesztelődésül aztán egymás karjaiba borultak és szerelmes csókokba forrtak össze, mint a többi közönséges halandók.

Felocsudva szerelmi mámorukból, Rosemonde nagyon is közepesnek találta a csók bűvös kését, melynek kedvéért ilyen messze utat tett és Hyacinthe se tudta magának megbocsátani azt, hogy ilyen aljasan végződött ez a kaland, melytől ő valami különös szellemi élvezetet remélt. Mire való az, hogy az ember a szüzsies isteni éjszakvidéket bemocskolja, amikor erre a célra Francziaországnak valamelyik bünszenyes városa is alkalmas lett volna? És másnap, minthogy nem érezték már magukat oly tisztáknak, hogy az álombeli tavakon uszó hattyukkal rokonoknak vallhatták volna magukat, hazafelé vették utjukat.

Most hirtelen félbeszakította Norvégiáról lelkesedett dicshimnuszát és felkiáltott:

— A propos, tudja kérem, mi várt rám, amikor hazajöttem? A palotámat tövitől-hegyig kirabolták. Fogalma sincs, hogy micsoda egy fosztogatást vittek véghez nálam, meg aztán micsoda piszkot hagytak hátra! Mindjárt ráismertünk, hogy Bergaz barátai jártak ottan.

Vilmos az előtte való nap olvasta a lapokban, hogy egy fiatal anarkistákból álló tolvajbanda betört Horn hercegné kis palotájába, melyben egy inas, egy házfelügyelő se maradt házőrzőnek; a derék rablók nem érték be azzal, hogy mindent elvittek, hanem valószínűleg két napot és két éjszakát tölthettek ottan, kiitták a pincze borait, lakmároztak magukkal hozott ételekből, bemocsolták a szobákat és ottjártuknak ocsmány nyomaint hagyták hátra.

Rosemonde, midőn ebbe a fölfordulásba hazakerkezett, ezen az eseményen inkább elcsodálkozott, semmint bosszankodott rajta és rögtön eszébe jutott az az est, amit a Rémkamrában töltött Bergazzal és két kebelbarátjával, Rossival meg Sanfanteval, akik tőle magától tudták meg, hogy Norvégiába készül. Ezt a kettőt csakugyan nyakon is csípték, maga Bergaz pedig megszökött. Rosemondet ez meg se lepte valami nagyon, mert tudomása volt róla, hogy ama vegyes társaságban, melyet ő az internacionális különczök iránt való szenvedélyes érdeklődése folytán házába fogadott, nagyon veszedelmes emberek akadnak. Jansen megszuggott neki

egyik-másik botrányos történetet, amit Bergaznak és az ő bandájának tulajdonítanak.

Ez alkalommal Jansen egy csöppet se habozott, hogy hangosan kijelentse, miszerint úgy Rapphannel, mint Bergaz a rendőrséghez szegődtek el kémekül és hogy ez a betörés egyenesen magától a rendőrségtől ered, amelynek az a célja, hogy az anarkiát mindörökre meggyalázza és letörölhetetlen szennyfoltot ejtsen rajta e nagy feltűnést keltő betörés révén, melyet ilyen ocsmány rondaságok kíséretében vittek véghez. Bizonyítja ezt a tényt az a körülmény is, hogy a rendőrség szökni engedte Bergazt.

— Azt hittem, — szólt Vilmos, — hogy a lapok túlozzák a dolgot. Mert jelenleg annyi ocsmány gáztettét koholnak ki, hogy annak a szerencsétlen Salvatnak az ügyét mindjobban sulyosbitsák.

— Nem a, — felelt Rosemonde derüs hangon. — nem is mondhattak el mindent, amit nálam műveltek, mert nagyon is undok csufságokat követtek el. Kénytelen voltam szállodába szállni. Sokkal jobban érzem is magamat a szállodában, kezdett már untatni az otthon. No, de se baj, az anarkia nem valami szép dolog; már nem is merem vallani, hogy én is velük tartok.

A hercegnő elnevette magát és nagy hirtelen áttért egy másik szeszélyére; azt akarta, hogy a mester beszéljen el valamit legutóbbi vegyi kísérleteiről; kétségkívül be akarta neki ezzel bizo-

nyítani, hogy meg tudja őt érteni. De Bergaz esete gondolkodóba ejtette, általános elvek fejtegetésére szorítkozott hát és csupán a legfagyosabb udvariasságot tanusította irányában.

Ezalatt Hyacinthe megújította a régi iskola-társi barátságot Ferenczcel meg Antallal. Ő nem szívesen jött el ide a herczegnével, mert röstelte jobbagyi szerepét; egyedül az a titkos, rejtett félelem birta rá, mely a fiatal asszonnyal szemben elfogta, mióta ez őt ütlegeti.

A társaságból számüzött vegyész szerény kis házikója fumigáló megvetést keltett benne. És helyénvalónak tartotta, hogy a saját fölényét éreztesse hajdani iskolatársaival szemben, akiket az alantas, közös pályán lát, ahol úgy dolgoznak, mint az egész világ.

— Igaz, — szólt Ferenczhez fordulva, aki éppen jegyzeteket irogatott egy könyv margójára, — hisz maga belépett a tanárképzőbe és ha jól tudom, szigorlatra készül Én olyan ember vagyok, aki irtózik minden néven nevezendő bincstől.

— Mihelyt vizsgáról vagy pályázatról van szó, rögtön elbutulok. Csak a végtelenség az egyetlen mesgye, melyen haladni lehet. Meg aztán, köztiünk legyen mondva, maga a tudomány csak amolyan csalás, amolyan megszükitése a szélesebb látókörnek. Ha az ember örökké pólyásgyerek maradna, melynek szemei a láthatatlanba bámulnak,

ugyanannyit érne vele. Az a gyerek még többet tud a láthatatlanról, mint a tudós.

Ferencz, aki néha szeretett gunyolódni is, most azzal mulatott, hogy igazat adott neki. — Kétségkívül! De hogy az ember élethossziglan gyerek maradhasson, ahhoz bizonyos természetadta rátermettség kell. Nekem, sajnos, az a szerencsétlen természetem van, hogy a tudományszomj gyötör. Igazán szégyenemre mondva, azzal töltöm a napjaimat, hogy a könyveket bujva, töröm a fejemet... Már bizonyos, hogy soha nem fogok sokat tudni s lehet, hogy tán épp ez az oka annak, hogy mindig arra törekszem, hogy még többet és mindig többet tanuljak. Azt pedig csak megengedi, hogy a munka is egy módja az időtöltésnek. Mindenesetre kevésbbé előkelő, mert maga bizonyára azt vallja, hogy kevésbbé esztétikus.

— Így van, szórul-szóra így van, sokkal kevésbbé esztétikus, — felelt Hyacinthe. — A szépség mindig a kifejezést nem nyert elvontságban rejlik; mihelyt az élet megvalósul, azonnal undokká válik.

De bármilyen együgyü volt is Hyacinthe, ki-jelentéseinek nagyhangú zsenialitása közepett, azért mégis megérezhette Ferencz szavainak gúnyos élet. Antal felé fordult tehát, aki föl se nézett a maga fametszetéről, mely az olvasásba merült Lizát ábrázolta és amelyet mindig félbehagyott, hogy mindig ujfent hozzáfogjon abbeli szenvedélyes törek-

vésében, hogy a lányka életre és értelemre ébredését juttassa kifejezésre e képben.

— Ön fametszéssel foglalkozik? Mióta szegre akasztottam a verselést és félbehagytam a »Nő vége« című költeményem, mert a szavak nagyon is durváknak, piszkosaknak tetszettek, — valósággal kőmiveseknek való téglák, — nekem is az volt a szándékom, hogy a rajzolásra, sőt tán a metszésre adom magamat... De hát hol van ám az a rajz, amely kifejezné a titokzatost, a tulvilágot, azt az egyetlen világot, amely tényleg létezik és amelylyel törődni érdemes? Micsoda rajzónnal lehet annak a körvonalait vázolni, minő lemezen lehetne azt megtestesíteni? Ehhez valami meg nem tapintható új anyagiatlan anyag kellene, amely tulajdonképpen nincs is, amely csupán szuggerálná nekünk a lények és tárgyak esszenciáját.

Erre Antal kissé nyersen azt válaszolta:

— Pedig a művészet éppen csak az eszközeinek anyagiasságával tudja visszaadni azt, amit ön a lények és tárgyak esszenciájának nevez, ami tulajdonképpen nem más, mint azok teljes jelentősége, legalább az a jelentősége, amelyet mi tulajdonítunk nekik. Az életet hiven rajzolni! Ez az én szent nagy passzióm és nincs a világon más csodás misztérium, mint maga az élet keletkezésének a misztériuma, mely úgy az élő lények mélyén, mint a tárgyak bensejében kifejlődik. Ha

az én fametszetemben élet lüktet, akkor meg vagyok elégedve, mert életet nemzettem.

Hyacinthe megvetően felbiggyesztett ajkai a termékenység iránt való undorodásának adtak kifejezést. No hiszen, az új élet nemzése ugyancsak nem valami nagy dolog; életet nemzeni mindenki tud. Ami valóban ritka és választékos manap, az csupán a nemi jellegtől teljesen elvonatkozó eszme, mely önmagának köszöni lételét.

Ő meg is akarta ezt magyarázni, de aztán belezavarodott abba a Norvégiából magával hozott meggyőződésbe, hogy Franciaország irodalma és művészete hanyatlásnak és pangásnak indult, mert a termeléssel való visszaélés és a termelés módjának aljas volta megölte a művészetet.

— Nyilvánvaló tény, — következtette ebből Ferencz vidáman — hogy ha valaki semmit se tesz, már akkor ez nagy tehetségről tanuskodik.

Péter és Mária némán hallgatták és nézték a vendégeket; mindakettőjüket feszélyezte e rendszeren olyan komoly és békés terembe betoppant invázió idegenszerű furcsasága.

A kis hercegné Péter iránt a legnagyobb szívélyességet tanúsította és a fiatal leányhoz közeledve, lelkesedéssel megcsodálta himzésének bámulatos finom munkáját. És nem akart távozni anélkül, hogy Vilmosnak egy autogrammját ne vinné magával az emlékkönyvében, melyet hintójában felejtett és melyért Hyacintheot leküldte. A fiatal

báró látszólagos kedvetlenséggel engedelmeskedett, mert mind a ketten beleuntak már egymásba; de Rosemonde addig, amig valami új szeszélye nem akad, azzal mulatott, hogy Hyacintheot terrorizálta. Midőn végre távozott, kijelentve a mesternek, hogy a mai nap örökké emlékezetes marad előtte, mindnyájukat mosolyra derítette, azt mondván:

— Ah, a fiatal urak ismerték Hyacintheot az iskolából. Ugy-e, hogy jó fiu, sőt még kedves gyerek is lehetne, ha úgy viselkednék, mint minden más ember.

Ugyaneznap Jansen és Bache Vilmossal töltötték az estét. A neuillyi bizalmas összejövételeknek most Montmartreben volt folytatásuk egyszer hetenkint. Ezeken a napokon Péter késő este ment csak haza és vége-hossza nem szakadt a beszélgetésnek az éjjeli álomba borult, gázlángoktól csillogó Párisra nyíló dolgozó-teremben. Miután a két asszony, meg a fiuk visszavonultak szobáikba és lefeküdtek, Morin is megérkezett, de mint rendesen csak tízóra tájt, mert a tanítványok írásbeli dolgozatainak kijavítása, ez a száraz, érdektelen, pedagógus foglalkozás, mely néha éjszakáit vette igénybe, késő estig otthon tartotta.

— Oh, hisz az egy örült teremtés, — kiáltott föl Jansen, amidőn Vilmos elbeszélte neki a herczegné mai látogatását. — Midőn összeszűrtem vele a levelet, egy perczig azt reméltem, hogy szent ügyünk czéljaira fogom őt fölhasználhatni. Olyan

buzgó hívőnek, olyan merész fölléptü asszonynak látszott. Az ám! De ő csak egyike a leghóbortosabb nőknek, aki mindig az új meg új idegizgató emóciókat hajhászsa.

Biborra gyult arczczal ez egyszer kilépett szokott fagyos hidegségéből és abból a rejtelmes titokzatosságból, melybe burkolódní szokott. Valószínűleg fájt neki a szakítása ezzel a szeszélyes asszonykával, kit hajdan az anarkia kis királynőjének nevezett és akinek óriási vagyona, meg számos vegyes összeköttetései a propaganda és a győzelem mindenható eszközei lehettek volna.

— Azt bizonyára tudják, — folytatta kissé lecsillapulva, — hogy a palotájának kirablása és bemocskolása a rendőrség műve . . .

— Igen, a herczegné mondta ezt nekem. De én nem hiszem. Ha Bergaz annak a befolyása alatt cselekedte volna meg gáztettét, akkor őt a többiekkel együtt börtönbe vetették volna, mint ahogy egy ízben Raphannel azokkal együtt került hurokra, akiket elárult. Meg aztán ismertem én Bergazt.

A hangja elkomorult és nagyon haragos mozdulattal folytatta:

— Igaz, felfoghatom a revindikációt, sőt még a törvényesen megengedett erőszakos visszatörlást is. De a lopással, a cinikus lopással, amely csupán az élvezet kedvéért lop, azzal sehogy sem tudok megbarátkozni. Abbeli büszke reményem,

hogy végre igazságos és jobb társadalmunk lesz, megrendült bennem. Ez a betörés szerfelett elkeserített.

Jansen ajkai körül felvillant újra rejtelmes mosolya, mely olyan metsző volt, mint a tör.

— Eh, terefere, az atavizmus, a nevelés és a vallás mögöttünk lévő századai ellentmondanak egymásnak. Egyszer csak erőszakkal fog kelleni visszahódítani azt, amit jószántukból nem akarnak visszaadni... Engem csak az bosszant, hogy Bergaz ezt a pillanatot választotta ép arra, hogy személyét áruba bocsássa. Egy ügyesen inszcenált komédia volt ez a lopás, egy szónoki effektus, melyet a közvádló rendezett, aki Salvat lefejeztetését fogja követelni.

Ő makacsul ragaszkodott a saját magyarázatához a rendőrség elleni gyűlöletében, meg tán Bergazzal való összeszólalkozása következtében, mivel azelőtt érintkezett. A hazátlan bujdosó egzisztenciája, mely egész Európán végigsétáltatta véres álmait, kifürkészhetetlen volt. És Vilmos abba hagyta a vitatkozást és csak annyit mondott:

— Oh ez a szegény nyomorult Salvat; minden összeesküszik ellene, minden rázudul... Nem is képzelhetik, kedves barátaim, hogy milyen fokozódó haraggal tölt el az ő esete. Az igazságról, meg a jogról alkotott összes fogalmainm föllázadnak ez ellen és minden új nap új eseményei fokozák kétségbeesésemet... Igaz, hogy ő fanatikus

bolond, de mennyi enyhítő körülmény szól mellette. hisz alapjában ő csupán egy pályatévészett vértanu. És ime, most kijelölt áldozat, akinek egy nép összes bűneit rójják föl és aki valamennyiünkért lakol.

Bache meg Morin a fejükkal bólintgattak, de nem válaszoltak. Ők ketten az anarkiától való irtózást vallották. Morin teljesen megfélekedezett arról, hogy az ő első mestere, Proudhon adta ki a jelszót, sőt majduem magát az elvet is hirdette. Csakis a maga új istenéről, Comte Ágostról emlékezett meg és vele együtt a tudományok szép hierarkikus világrendjébe gubódzott bele és készségesen belenyugodott abba, hogy a nép fölött ama nap virradtáig egy jó zsarnok uralkodjék, amidőn a művelt, fölvilágosodott és megbékült nemzetek méltók lesznek a boldogságra.

Ami pedig Bacheot illeti, a lényében rejlő misztikus, öreg humanitáriust mélyen megsértette a liberalista elmélet egyénítő, száraz ridegsége; ő szeliden vállat vont és azt mondotta, hogy a jelen szocialista-kérdés egyetlen lehetséges megoldása Fourier tanában található, aki örökre megállapította a jövőt, amennyiben a tehetség, a munka és a tőke szövetkezését állította föl elvül. De úgy az egyik, mint a másik haragudott a polgári közársaságra, mely oly lassu a reform művében és arra a meggyőződésre jutva, hogy az ő eszméikből gunyt üznek és hogy minden rosszabbra fordult,

abban az egyben végre egyetértettek, hogy ismételten boszankodtak amaz ocsmány módon, melyel az ellenséges Salvatot mindenáron eszközül iparkodnak használni arra, hogy ők jussanak kormányra.

— Ha meggondolom, hogy most már közel három hét óta van nálunk miniszterválság, — szólalt meg Bache. — Valamennyi éhes ambíció a maga teljes meztelenségében leplezetlenül tárult fel; valósággal undorító látvány! Olvasták a reggeli lapokban, hogy az elnöknek arra kellett fanyalodnia, hogy Vignont hívassa magához?

— Oh a lapok, — mormogta Morin unottan, — nem is olvasom már a lapokat. Minek is? Olyan rosszul szerkesztik és valamennyien hazudnak.

A miniszterválság tényleg sokáig elhúzódott. A köztársasági elnök igen korrektül járt el, és ama parlamenti ülésen, melyen a Barroux-minisztérium megbukott, a győztes Vignont hívatta magához, hogy megbizsa őt az új kabinet megalakításával. Ez igen könnyű dolognak látszott, mely aligha fog egy-két napot igénybevenni, mert már hónapok óta emlegették amaz elvtársak neveit, kiket a radikális párt vezére hatalomra fog juttatni. De időközben mindenféle kellemetlenségek keletkeztek. Vignon vagy tíz napig megoldhatatlan akadályokkal küzdött, úgy hogy beleunva a harczba, abbéli félelmében, hogy a jövőre való tekintettel lejárja magát, ha makacsul ragaszkodik

a kabinetalakításhoz, kénytelen volt jelentést tenni az elnöknek, hogy lemond a megbízatásról.

Az elnök azonnal magához hivatott néhány más képviselőt és addig-addig informálódott és kérdezősködött, míg végre akadt egy, akinek mersze volt, hogy szintén megkísérelje a dolgot. Ekkor aztán ugyanazok a tünetek ismétlődtek; eleinte összeállítottak egy névsort, melyről azt hitték, hogy néhány óra lefolyása alatt véglegesíthetik; aztán beállt a huzavona, a habozás, a halasztás, a lassu paralízis, mely végre teljes kudarczra vezetett. Ugy látszott, mintha ugyanaz a titkos aknamunka, amely Vignonnak útját állotta, hatalmas és titkoszatos munkáját újra megkezdené; mintha láthatatlan czinkostársak egész nagy bandája azon fáradoznék, hogy valami eddig ismeretlen, titkos érdekek szolgálatában dugába döntsék a megkísérlett kombinációkat. Mindenünnen ezer meg ezer legyőzhetetlen akadály ütötte föl a fejét; az irigy marakodások, inkompatibilitások és fogyatkozások gombamódra szaporodtak, amiket szakavatott kezek teremtetek a homályban minden képzelhető erkölcsi és anyagi presszió segítségével, a fenyegetések, ígéretek, a szenvedélyek lánggraszitása révén.

Végre a csávéba jutott elnök nagy megszorultságában ujfent Vignonért küldött, aki most már egy majdnem teljes listával a zsebében állított be hozzá és biztosnak vélte magát abban.

hogy a legközelebbi negyvennyolcz óra lefolyása alatt sikerül neki a kabinet megalakítása.

— Még most sincs ám vége, — szólalt meg újra Bache, — jól értesült forrásból hallottam, hogy Vignon másodszor is kudarcot fog vallani... Engem senki el nem térít abbeli meggyőződésemtől, hogy Duvillardnak a bandája áll a makinációk élén. Hogy kinek az érdekében, azt persze nem tudom. De legyenek meggyőződve róla, első sorban arról van szó, hogy az afrikai vasutak ügyét szépen elsimítsák. Ha nem volna Montferrand maga is kompromittálva ebben az ügyben, én ebben az ő furfangos csínyét szimatolnám. Megfigyelték-e önök azt, hogy a Globe, amely egy napról a másikra elejtette Barroux-t, majdnem mindennap a legtiszteletteljesebb rokonszenv hangján emlegeti Montferrandot.

— Ez komoly jel, mert Fonséguenek nem szokása, hogy ilyen nagy kegyelettel állítsa talpra a legyőzötteket... Különben mit is várhatunk ettől az ocsmány parlamenttől? Bizonyosan valami piszkos aljasság van ott újra készülöben.

— És milyen nagy barom ez a Mége, — jegyezte meg Morin, — hogy minden pártnak a dolgát nyélbe üti, csak a saját magáét nem. Milyen sült bolond ez az ember, azzal a rögeszméjével, miszerint ha egymásután lejárhatja az összes kabineteket, végre majd olyan kabinet jut sorra, amelynek ő lesz az elnöke.

Mége neve említésére mindnyájan zugolódva szólaltak fel, mert a közös gyűlöletben egygyé-
olvadtak. Bache, aki pedig nem egy tekintetben
ugyanazokat a nézeteket vallotta, mint az állami
kollektívizmusnak apostola, mindegyik szónoklatát,
minden cselekedetét könyörtelen szigorúsággal bi-
rálta. Ez volt mindnyájuk jellemző szenvedélye,
hogy néha igazságosak voltak olyan emberekkel
szemben, akik egyetlen egy nézetüket se osztották;
holott a nagy, megbocsáthatatlan véték az volt
csupán, ha valaki körülbelül úgy gondolkozott, mint
ők maguk, de nem értett velök egyet minden
tekintetben.

A vita tovább folyt; egymással szembeállí-
tották a különböző rendszereket; a politikáról a
sajtóra vitték a társalgást és mindnyájan szenved-
élyesen felháborodtak Sagnier leleplezésein, akinek
lapja nap-nap után valóságos kanálisként ontotta
a botrányok büzös, iszapos hullámain. Vilmos, aki
szokásához híven fel és alá járkált a szobában, egy
pillanatra felocsudott szomorú merengéséből és szín-
tén felkiáltott:

— Oh édes Istenem, be piszkos egy munkát
végez ez a Sagnier! Maholnap nem lesz Párisban
senki és semmi, amit meg nem hurczolt volna.
Nem híresztelte-e tegnap, hogy mikor Salvatot a
boulognei erdőben nyakoncsípték, álkulcsokat meg
a járókelőktől elsinkofált bugyillárisokat leltek a
zsebében. Mindig csak Salvat! Salvat hosszú czik-

kek kifogyhatatlan tárgya, ő az afrikai vasutak ügyében kompromittált nagy urak bűnbakja. Salvat ügye a csatatér, amelyen miniszterek buknak és burjánoznak fel. Mindnyájan kiaknázzák, mindnyájan fojtogatják szegényt.

Ez volt ma éjjel is a szánság és a méltatlankodás feljajduló sikolya, melylyel a jóbarátok elváltak. Péter háttal fordulva az üvegfallak, mely Páris szikrákat szóró végtelenségére nyílt, órák hosszáig hallgatta őket anélkül, hogy szóra nyitotta volna az ajkát. Ő még mindig rabja volt lelke emésztő kételyeinek, benső küzdelmének és az ő kinjainak sem megoldást, sem enyhülést nem hozott ez a sok ellentmondó vélemény, melyek csak abban az egyben értettek egyet, hogy a régi társadalmat örök megsemmisülésre kárhoztatják, anélkül, hogy egy közös testvéri igyekezzel fel tudnák újra építeni a jog és az igazság jövőbeli világát.

Maga ez az éjhomály Páris, mely olyan csillagos, mint egy nyári éjszaka, szintén egy nagy, megoldhatatlan rejtély, egy fekete kaosz, villanyos fényű csillagoktól szikrázó sötét hamu, melyből a jövő hajnalpirja fog felhasadni. Vajjon micsoda jövőt hord a maga méhében az egész világ számára; vajjon a boldogság és az üdv milyen döntő ígéje fog ennek a hajnalnak felhasadtával szerte-röppenni a világ négy tája felé?

Midőn végre Péter is bucsuzott, Vilmos mindkét kezét a vállára tette és hosszasan a szemébe

nézett. Hangja mélyén könyes megilletődés reszketett.

— Szegény kis öcsém, te is szenvedsz, látom nagyon jól, látom már néhány nap óta. De te ám ura vagy szenvedéseidnek; mert a tusa benned folyik csupán és te ma győzedelmeskedhetsz önmagadon, holott a világot nem lehet ám legyőzni, ha annak az igaztalansága és rosszasága okozza a szenvedésünket. Menj, menj, légy bátor és erős; cselekedjél legjobb belátásod szerint, még könyes fájdalmaid közepette is és a lelked mindig nyugodt lesz.

Midőn Péter ez éjjel egyedül maradt a maga neuillyi házikójában, melyben szülőinek szelleme már nem kísértettek, egy utolsó nagy lelki küzdelem tartotta őt sokáig ébren. Soha még nem undorodott meg ennyire élte nagy hazugságától, ettől a papi pályától, mely nála pusztta tettetéssé vált. ettől a csuhától, melynek álarczként való viselésébe belenyugodott. Mindaz, amit az imént a fivérénél hallott és látott, az emberiség egyik részének társadalmi nyomora, a másik rész hiábavaló örült agitációja egy jobb emberiség szükséges voltának tudata, mely ez ellentmondásokból jegeczesednék ki, mindez megérezttette vele mélyebben, mint valaha, hogy az embernek egy természetes életre van szüksége, melyet normális módon él végig Isten fényes napja alatt. Valahányszor eszébe jutott a hosszú nyomasztó álom, amit álmodott, a szent

pap zárkózott remeteélete, melyet élt, holott szíve mélyén már rég nem volt pap, szégyenkező röstelkedés fogta el és lelkismerete megzavarodott, hogy ilyen sokáig hazudott. Végkép arra határozta magát, hogy nem hazudik tovább még abból a könyörületből se, hogy másoknak az isteni illúziót megszerezze.

De viszont szívszaggató fájdalom az, hogy le kell vetnie ezt a papi ruhát, melyről úgy érzi, hogy a testéhez tapadt és minő gyötörő tudat az, hogy ha le is veti, örökké megsebzett, tehetetlen, kiszáradt beteg ember marad és soha se válhatik belőle olyan ember, mint a többi.

E rettenetes éjszakán az volt lelkének iszonyu gyötrelme, vajjon visszafogadja-e őt még az élet, vajjon nem bélyegezte-e őt meg azért, hogy örökké ki legyen közösítve belőle? Ugy érezte, mintha papi fogadalma bélyegző vasként égetné a testét. Minek öltözködnék úgy, mint a többi ember, ha belőle már soha többé férfi nem lehet? Eddig mindig olyan ügyetlen, olyan félszeg, olyan álmodozó volt, annyira beleélte magát lemondásának és földöntúli álmainak világába. Saját tehetetlenségétől való rettegeése oly rémülettel töltötte el a lelkét, hogy majd megbénította minden tagját. Mikor végre mégis elhatározta magát, pusztán kötelességből tette, de a félelem tovább is gyötörte. Másnap, midőn Péter visszatért Montmartreba, sötét nadrágot vett magára. A nagymama meg a három fiu

a meglepetés egy kiszalajtott szavával vagy tekintetével se hozták őt zavarba. Hát nem valami természetes dolog-e ez? Szokott nyugodt arczkifejezésükkel fogadták, mint minden más nap, sőt valamivel szívélyesebben, hogy az első elfogultságot némileg eloszlássák. De Vilmos elmosolyodott, mert e metamorfózisban a saját művét látta. A gyógyulás bekövetkezik — úgy, ahogy ő remélte — nála, az ő révén, a nap sugaras verőfényében, az élet hullámozásában, mely a széles üvegfalón át beárad.

Mária is fölvetette a szemét és Péterre nézett. Ő neki fogalma sem volt róla, hogy az ő egyszeri kérdése: »Miért nem veti le?« milyen gyötrő kinokat okozott Péternek. Ő egyszerűen sokkal kényelmesebbnek tartotta, ha munkánál leveti a ruháját.

— Jöjjön csak ide, Péter, nézze meg maga is. Ép amikor maga jött, abban gyönyörködtem, hogy el-elnézegettem azokat a Páris fölött sötét ostorként karikában gyűrődő füstoszlopokat, amelyek a szél kelet felé hajt. Azt hinné az ember, hogy az valami hajóraj, valami megszámlálhatatlan flotta, melyet a nap biborba von. Igen, igen, aranyhajók, aranyhajók ezrei, melyek Páris oczeánjából indulnak ki, hogy oktassák és békével boldogítsák a világot.

V.

Két nap múlva Péter teljesen megszokta már az új viseletet és már rá se gondolt, midőn egy szép reggelen, Montmartreba menet, Rose abbával találkozott a Sacré Coeur-bazilika előtt.

Az öreg pap eleinte meghökkent és alig ismert rá ebben a megváltozott külsőben; aztán megfogta mind a két kezét és hosszasan nézett a szemébe. Végre könybe borult mindkét szeme és halkán suttogta:

— Oh én édes fiam, hát csakugyan bele-sülyedt abba a szörnyű lelki nyomoruságba, amelytől magát féltettem? Nem akartam szóba hozni, de éreztem, hogy az Isten kiköltözött a maga szivéből, fiam. Oh Istenem, Istenem, ennél fájóbb seb nem eshetett a szivemen.

Reszketve vezette őt egy félreeső helyre, mintegy el akarta őt rejteni az elvétve arra vetődő járó-kelők szeme elől; itt aztán elhagyta őt az ereje és lerogyott egy téglahalomra, melyet egy nagy telek magasra nőtt pázsitján ott felejtettek.

Szerető jó öreg barátjának ez őszinte igaz bánata sokkal jobban fájt Péter lelképek, mint fájtak volna a legszenvedélyesebb szemrehányások, a legdörgelemesebb anatémák. Az ő szeme is könybelábadt e találkozás váratlan és előre nem látott

gyötrelmétől, melyre különben előbb-utóbb számíthatott.

Ezzel a szent emberrel való szakítás, kinek oly hosszú ideig osztotta volt irgalomteli álmát és ama reményét, hogy szivjósággal meg lehet váltani a világ üdvét, olyan fájdalom volt, melyben vérük legjobb cseppjei ömlöttek ki.

Annyi mennyei illuzió, annyi elszánt küzdelem, annyi közös lemondás és közös bűnbocsánat kapesa fűzik őket egymáshoz, amelyre ama forró óhajításuk ösztökélte őket, hogy siettessék a jövő boldogság aratását. És ime, most elválnak; ő, a fiatalember, visszatér az életbe és magára hagyja az aggastyánt, hogy egyedül járjon az álom és a hiábavaló remény járatlan virányain.

Most Péter szorongatta öreg barátjának mindkét kezét és könnyes szemekkel panaszolta el buját.

— Oh édes barátom, édes jó apám, ön az egyetlen, akit siratok ebben az iszonyu lelki gyötrelemben, melyből im kikerültem. Azt hittem, hogy kigyógyultam belőle és ime, szegény szivem majd meghasad pusztán csak a találkozás fájdalmától; kérem, ne sirjon miattam, ne vesse szememre, amit tettem. Ennek így kellett lennie, ha kikértem volna a tanácsát, ön is ezt tanácsolta volna, hogy jobb, ha nem vagyok pap, semhogy hitetlen, becstelen pap maradjak.

— Igaz, igaz, — rebegte Rose abbé szeliden, — sejtettem, hogy magának nincs már Istenbe

vetett hite és a maga nagyon szent élete, a maga szigorú önsanyargatása, melynek álarcza alatt oly iszonyú kétségbeesést sejtettem, szerfölött nyugtalanított. Oh, hány órát töltöttem hajdan azzal, hogy háborgó lelkét csillapítottam. Meg kell, hogy hallgasson még most is, meg kell, hogy magát mentsem — — — Sajnos, én nem vagyok eléggé tudós teológus, hogy magával vitatkozzam, hogy magát a dogmák és az írás szent nevében visszatérítsem. De a felebaráti könyörület, egyedül csak e könyörület nevében gondolja meg barátom a dolgot és térjen vissza újra a vigasztalás és a remény szent hivatásához.

Péter szintén leült melléje ez elhagyatott, ember nem járta kis zugban a bazilika lábainál és tűzbejött.

— A könyörület! A könyörület! Hisz ép a könyörület hiábavalóságáról és kikerülhetetlen kudarczáról való szent meggyőződésemmel ölte meg bennem végleg a papot. Hogy hiheti azt még mindig, hogy az alamizna-osztogatással be lehet érni, miután az ön egész élete azzal telt el, hogy adott, egyre adott, anélkül, hogy ezzel mások részéről, meg önnönmagának csak mást is aratott volna, mint azt, hogy az igaztalan nyomor mindig állandóan megmaradt, sőt még nyomasztóbbá lett, anélkül, hogy valaha meg tudta volna állapítani azt a napot, amidőn vége szakad ennek a rémítő iszonyatnak? Ön erre, úgy-e, azt mondja, hogy a ha-

lál után jön a jutalom, hogy a mennyországban lesz igazságszolgáltatás. — Oh nem, ez nem igazságszolgáltatás, ez ámtás, mely a világot évszázadok óta bolondítja.

Aztán eszébe juttatta a Charonne városrészben folytatott életüket, midőn együtt szedegették föl az utcáról a hajléktalan kisdedeket, midőn a nyomorult odvakban lakó szülőket támogatták, szóval azt az egész bámulatraméltó erőlkifejtést, melynek eredménye Rose abbéra nézve az volt, hogy felebbvalótól szigorú dorgálást kapott, az ő szeretett szegényeitől messze száműzték, azzal a fenyegetéssel, hogy sokkal szigorubb büntetést mérnének rája, ha netalán újból kompromittálni kezdené a katolikus vallást, vaktában osztogatott oknélküli és céltalan alamizsnáival. Most pedig szigorú felügyelet alatt álló, gyanús szemmel nézett plébános létére nem csapnak-e össze feje fölött a folyton növekvő nyomor hullámai; nem tudja-e, hogy soha eleget nem adhat; soha, még ha milliók felett rendelkeznék is; legfeljebb csak meg tudná hosszabbítani a szegény emberek haldoklását, akiknek ha ma van is mit enniök, de holnap már nem lesz? Nem; ő tehetetlen a nyomorral szemben; az a seb, amelyről azt hiszi, hogy most kötözgette, ugyanabban a pillanatban ezer más helyütt felfakad újra, míg ez a fekély végre elborítja és megöli majd a társadalom egész testét. De az agg pap, aki ga-

lambósz fejével bólogatva, lázas remegéssel hallgatta, egyre azt rebegette csak:

— Nem baj, fiam, nem baj! Azért mégis szükséges, hogy adjunk, mindig adjunk, és bárhogyan legyen is, örökké csak adjunk... Más öröme nincs az embernek a világon. Ha a dogmák ellenére vannak, hát ragaszkodjék az Evangéliumhoz és ne valljon semmi mást, csak azt az egyet, hogy a könyörület és az irgalmasság révén üdvözülünk.

Erre Péter fölháborodott és megfélemlített róla, hogy egy igen együgyű elméjű, egyszerű emberrel áll szemben, akinek egész lénye csupa jószágos szeretet, de aki nem tudja követni eszméinek röptét.

— Már azt tapasztaltuk, hogy az emberiség üdvé nem a könyörületben keresendő, ezentúl már csupán az igazság lehet az üdvözítő. Ez ama hangosan felzúgó kiáltás, mely lassanként mind hatalmasabbá válva, valamennyi nemzet ajkáról fölfakad. Most már körülbelül kétezer esztendeje annak, hogy az evangélium hazugságban maradt; Jézus nem váltott meg semmit, az emberiség szenvedése ép oly igaztalan, ép oly szörnyű, mint azelőtt. Az Evangélium most már csupán egy megdöntött törvénykönyv, melyből a társadalomra legfeljebb zavaró és ártalmas fogalmak háramlanak. Ettől végleg meg kell szabadulnunk.

Ez volt Péter végleges meggyőződése. Minő furcsa tévedés volt az, hogy társadalmi törvényhozónak azt a Jézust választották, aki egészen más

társadalomban, más világrészben, más korban élt. Még ha semmi mást nem akarnának megtartani az ő erkölcsi törvényeiből, meg az ő tanaiból, mint azt, ami bennük emberi és örök, még akkor is óriási veszedelmet rejt magában a változhatatlan elveknek minden idők és korok társadalmára való szigorú alkalmazása. Mert ha szigorúan akarnánk ragaszkodni az evangéliumhoz, egyetlen társadalom se állhatna fenn.

Jézus minden társadalmi rendnek, minden munkának, minden életnek a lerombolója, a megölője volt. Ő tagadta az asszonyt és a földet, az örök természetet és a lények örök termékenységét. Akkor aztán jött a katholicizmus és fölépítette rajta az elnyomatás és borzalom rettenetes épületét. Az eredendő bűn az a rettenetes öröklés, mely minden teremtménynél meg-megújul és mely nem ismeri el a tudomány, a nevelés, a körülmények és a környezet nemesítő és javító hatását.

Alig van annál pesszimistább felfogás, mint ha az embert eleve, születésétől fogva szöröstől-bőröstől az ördögnek szánt teremtésnek tekintjük, aki önmagával való, mindhalálig tartó tusára van kárhoztatva. Még pedig dőre, lehetetlen tusára, mert az egész embert meg kellene változtatni, meg kellene ölni a testét, meg a lelkét; mindegyik szenvedélyében meg kellene fojtani egy bűnös ösztön csiráját; üldözni kellene az ördögöt a vizek, a hegyek, az erdők mélységes mélyéig, hogy a világ életned-

vével együtt örökre kiirtsuk. Mihelyt így fogjuk föl az életet, a föld egyetlenegy óriási nagy bün-barlang, a kísértések és szenvedések pokla, melyen végig kell kinlódnunk, hogy megérdemeljük a mennyországot. A szigorú rendőri szisztéma, a föltétlen zsarnokság pompás eszköze a halál eme vallása, melyet csupán a könyörület eszméje tudott türhetővé tenni, de melyet az igazság szükséges volta erőszakkal fog elsodorni.

A szegény ember, a nyomoruságos, bolonddátartott Bárgyu János, aki nem hisz többé a paradicsomban, azt akarja, hogy mindenki ezen a világon lelje meg a jutalmát; az örökösen megújuló élet ismét a mi jótevő Istenünké válik; a munka és az érzéki inger ismét mint a világ törvényei szerepelnek; az éltet szülő asszony újra az őt megillető tiszteletben részesül; ... a pokol rémeinek dőre lidércnyomása helyt ad az örökké új éltet szerző, dicső, diadalmas természetnek. Az evangélium gyönyörű álmát elsöpri a világos, józan latin ész, a modern tudományra való támaszkodás.

— Tizennyolczszáz esztendeje van már annak, — végezte Péter szavait, hogy a katholicizmus föltartóztatja az emberiséget az igazság és jog felé való haladásában és ez az emberiség csak aznap fogja folytathatni fejlődését, amidőn az evangéliumot megszüntetik és a bölcsek könyveivel egy rangba sorolva azt, nem látják benne többé az abszolút és végleges törvényt.

Rose abbé égnék emelte mind a két kezét.

— Hallgasson, hallgasson, gyermekem, maga Istent káromol. Tudtam, hogy kétely dulja a lelkét, de olyan türelmesnek hittem, oly rátermettnek a szenvedésre, hogy a lemondás és a csendes megnyugvás kibékítik e tanokkal. Az Istenért: mi történt önnel, hogy olyan hirtelen elszakadt az egyház kebelétől? Nem ismerek magára, valami lángoló szenvedély izzik a lelkében, valami legyőzhetetlen erő sodorja magával. Mi történt? Ki változtatta meg ennyire?

Péter meglepetten hallgatta.

— Nem! biztosítom, hogy ugyanaz vagyok, akinek ismert, ez volt a kikerülhetetlen megoldásnak előrelátható eredménye! Ki befolyásolt volna, miután senkisé is lopózkodott bele az én életembe. Milyen új érzelm változtathatott volna meg, ha bármennyire vizsgálom is magamat, nem találok magamban semmi új érzést. Nem ugyanaz vagyok, aki voltam, szakasztott ugyanaz!

De a hangja némi habozásra vallott. Való, igaz-e az, hogy a lelkében semmise történt? Még egyszer kérdőre vonta önnönmagát, de határozott választ nem kapott kérdésére; nem talált a lelkében semmi újat, határozottan semmit. Csupán egy gyönyörteli ébredés kéje ömlött el a lelkén, végtelen élnivágyás ébredt a szívében; szeretete volna karjait kitárni, hogy a nagyvilág valamennyi teremtményeit a keblére ölelje.

Rose abbé, ámbár sokkal ártatlanabb lelkű volt, semhogy megérthette volna Péter megváltásának okát, újból a fejét csóváltgatta és azt hitte, hogy az ördög vetette ki töreit, hogy Pétert kelepcebe csalja. Az ő drága gyermekének, így nevezte ő Pétert, ez eltévelyedése mélyen lesujtotta. A lelkére beszélt, sőt az a rosszkor jött gondolata támadt, hogy azt tanácsolta Péternek, menne el és gyónna meg Martha püspöknek, mert szegény azt remélte, hogy az ilyen nagytekintélyű főpap csak meg fogja találni a kellő szavakat, amelyekkel az eltévelyedettet visszatéríti igaz hitéhez. De Péter erre azt merte válaszolni, hogy ő már csak azért is elszakadt az egyház kebelétől, mert a hazugság és a zsarnokság egy illetén művészával találkozott benne, aki a vallást korrumpáló diplomáciaivá alacsonyítja le és arról álmodik, hogy furfangos ravaszsággal vissza fogja terelni az embereket Istenükhöz. Erre aztán Rose abbé néma kétségbeesésében nem talált más argumentumot, mint hogy rámutatott a bazilikára, amely előttük nyult fel az égbe óriási, befejezetlen, négyszögű, zömök és nehézkes tömbjével és várta a dómtornyot, mely őt megkoronázza.

— Fiam, ez az Istenháza, a vezeklés, a bűnbánás és az örök bocsánat temploma. Itt mondott misét és most mint hitehagyott esküszegő, mint Istenkáromló szentségtörő akarja elhagyni?

Péter szintén felkelt és az egészséges életerő felpetzdülő lelkesedésével válaszolt: —

— Nem úgy, én szabad elhatározásomból hagyom el, mint ahogy az ember egy sötét sirboltból jön ki, hogy a szabad levegőre, a napfényre kerüljön vissza. Isten nem itten lakik, ez csak az észnek, az igazságnak, a jognak arcátlan kihívása; ez csak egy rengeteg épület, melyet a lehetőleg legmagasabbra emeltek, mint az abszurdum erős várát, mely Páris fölött fölmagaslik, e nagy Páris fölött, melyet meggyaláz és fenyeget. ✓

Aztán, midőn látta, hogy az agg plébános szeme ujfent könybe borul, örök szakításuk fájdalma oly mélyen meghatotta, hogy majdnem zokogásba fulva, távozni akart.

— Isten önnel! Isten önnel!

Rose abbé máris karjaiba zárta, és szeretetteljesen csókolgatta, mint egy eltévelyedett bárányt, mely mindazonáltal a kedvencze marad.

— Nem Isten hozzád ez, gyermekem, nem Isten hozzád. Mondja, hogy viszontlátásra, mondja, hogy még találkozni fogunk azoknál, akik éheznek és akik sirnak. Mert hiába hiszi azt, hogy a könnyörületesség csődöt mondott; nem fogjuk-e mi azért egymást tovább is szeretni a mi szegényeinkben?

Péter három felnőtt testvérfiának jó pajtásul szegődve, néhány leckeóra után megtanulta volt tőlük a biciklizést, hogy reggeli sétáikon ve-

lük tarthasson és már két izben ő is megjárta Máriával a d'Enghien-tó partján elvonuló rosszul kövezett országutat.

Egy reggelen, midőn a fiatal leány föltette magában, hogy Antallal a szt.-germain erdőig mennek, ez utóbbinak az utolsó pillanatban valami el nem halasztható dolga akadt. Mária föltette volt a kerékpározó öltönyét, fekete bugyogócskáját és ugyanolyan színű kis kabátkáját, mely egy nyerselyemmellénykére nyilott és az áprilisi reggel olyan enyhe és napsugaras volt, hogy Mária vidáman kiáltott föl:

— Nem bánom, akkor elmegyünk mi ketten egyedül. Föltétlenül akarom, hogy maga is élvezze azt a nagy örömet, amikor az ember egy szép uton, lombos fák között siklik tova széleseben.

De mivel Péter még nem volt valami nagyon gyakorlott bicikliző, elhatározták, hogy Maison Lafitteig vasuton mennek, azután biciklin indulnak neki az erdőnek, végigkerékpároznak rajta, visszatérnek Saint-Germain felé és ismét vonattal mennek haza.

— Visszajöttök reggelire? — kérdezte Vilmos, ki ezt a kis kirugást a hámból nagyon szívesen látta és mosolyogva nézte fivérét, aki tetőtől-talpig feketében volt, fekete harisnyában, fekete cheviot-nadrágban és kabátban.

— Persze, hogy itthon leszünk — felelt Mária — hisz alig van még nyolcz óra, van időnk

elég. Különben ti csak reggelizzetek, majd visszajövünk.

Gyönyörű reggel volt. Péter úgy fogta fel a dolgot, mintha valami jó barátjával volna együtt és ez egész természetesnek tűntette fel ezt a kettesben való kirándulást az enyhe tavaszi verőfényben. A majdnem egyforma öltözet, mely lehetővé tette azt, hogy sokkal fesztelenebbül és szabadabban mozogjanak, nagyban hozzájárult ehhez a derűs pajtáskodáshoz és nyugodt kedélyességhez. De nagy része volt benne a szabad levegő jótékony üdítő hatásának, a közös testgyakorlat vidámságának, meg annak a jóleső tudat örömének is, hogy az Isten szabad ege alatt, a természet ölen egészségeseknek és szabadoknak érzik magukat. A vonaton maguk ültek egy kupében és Mária iskolai emlékeire terelte a beszélgetést.

— Barátom, fogalma sincs róla, hogy az intézetben milyen pompás fogósdit játszottunk. Madzagokkal kötöttük össze szoknyáinkat, hogy jobban futhassunk, mert ott még nem mertek bennünket olyan bugyogóban járatni, mint amilyen most van rajtam. Volt ott kiabálás, futkosás, lökdösés, csak úgy lengett a hajunk a szélben és hogy kipirult az arcunk... De ez egy csöppet se hátráltatta a tanulást, sőt ellenkezőleg. Mihelyt visszatértünk a tanterembe, ott is ép úgy megbirkóztunk egymással, mint a szünórában, hogy ki fog legtöbbet tudni és ki lesz a legjobb tanuló az osztályban.

Még most is jóízűt nevetett ez emlékeknek, Péter pedig elcsodálkozva bámult rá, oly rózsásnak, oly üdének és egészségesnek tűnt fel neki ez a szép fiatal arcz a kerek kis fekete nemezkalap alatt, melyet egy ezüsttű erősített sűrű kontyához.

Gyönyörű barna hajának magasra fésült fonadéka szabadon hagyták habfehér hattyunyakát, mely olyan friss és üde volt, akár egy gyermeké.

Soha nem érezte Péter, hogy minő ruganyos és hajlékony ez a leány tagjainak izmosságában; telt csipői és duzzadó keble elbűvölő bájosságot és karcuságot kölcsönöztek neki. Mikor ilyen jókedvűen nevetett, szemében izzott az életöröm, és arcának alsó fele, kissé erősen kifejtett álla és ajka végtelen jószág kifejezését nyert-e.

— Oh, éljen a nadrág! Éljen a nadrág! — folytatta Mária tréfásan. Ha elgondolom, hogy vannak mégis asszonyok, akik a bicikli-viseletben is makacsul ragaszkodnak a szoknyához.

Midőn Péter erre minden széptevés szándéka nélkül csupán a tényállást konstatálandó, kijelentette, hogy ez a férfikosztüm pompásan illik neki, Mária azt válaszolta:

— Oh, én erre nem számítok... Én nem vagyok szép, én csak jó egészségnak örvendek. De mondja, kérem, érti-e ön azt, mikor a nőknek ez az egyetlen alkalmuk nyílik, hogy kényelembe vessek magukat, repüljenek, mint a madár és hogy a lábaik végre kiszabaduljanak a szoknya bilincse-

től, hát vonakodnak tőle? Ha azt hiszik, hogy rövid iskoláslányos szoknyaikkal szebben festenek, akkor csalódnak. Ami pedig a szemérmeset illeti, hát azt hiszem, még mindig szívesebben mutatom a lábszáraimat, mint a vállaimat.

Pajkos, dévaj lelkesedéssel folytatta:

— Meg aztán, ki gondol erre, amikor biciklizik? Csak a nadrág az ideális öltöny, a szoknya pogány találmány.

Most Mária Péterre nézett és e pillanatban meglepetten tapasztalta azt a rendkívüli változást, amely egész lényén végbement ama nap óta, amidőn először látta volt hosszú papi csuhájában, lelki gyötrelemtől dult holthelvány lesóványodott arcával, melynek mögöttes érezni lehetett a lelki megsemmisülés szomorúságát, a sirbolt néma ürességét, melyből a vihar még a hamvakat is elsodorta. Most pedig csodás föltámadást tapasztalt rajta; arcza földerült, magas homlokán új remény nyugodt békéje honolt, míg a szeme és az ajka lassankint visszanyerték bizalomteljes gyöngédségüket a szeretet, az odaadás, az élet után való örökös szomjas epedésben.

Egész megjelenésén semmire árulta el a papot, csupán a lassankint kopaszságát vesztő tonsura helyén kissé rövidebbre nőtt hajfürtök.

— Miért néz úgy rám? — kérde Péter.

Mária egész nyíltan válaszolt.

— Azt nézem, hogy magának is milyen jót tesz a szabad levegő, meg a rendszeres munka. Mennyire jobban tetszik maga nekem így, ahogy most van . . . Olyan rossz színben volt. Mindig azt hittem, hogy beteg.

— Az voltam, — válaszolt Péter egyszerűen.

A vonat Maison Lafitteben megállt. Leszállottak és azonnal az erdőnek vették útjokat. Ez az erdei ut lejtősen emelkedik Maison Lafitte kapujáig és hetivásár napján sok szekér fordul meg rajta.

— Én megyek előre, úgy-e jó lesz. — szólalt meg Mária vidáman, — hisz maga úgy is fél még a kocsiktól?

Mária elébe került és karcsu alakja egyenesen ülte meg a bicziklínnyerget; időről-időre mosolyogva fordult hátra, hogy megnézzze, vajjon Péter nyomon követi-e? Valahányszor kocsi mellett siklottak el, mindig megnyugtatta Pétert azzal, hogy földicsérte a kerékpárjai kitünő voltát, mert mind a kettő a Grandidier-gyárból való volt. »Lisette« kerékpár volt mind a kettő, abból a népszerű mintagyártmányból, amelynek tökéletesítésén maga Tamás is dolgozott, és melyet a Bon-Marché áruház kétszázötven frankjával adott el. Lehet, hogy kissé nehézkeseknek és esetleneknek látszottak, de rendkívüli tömörségük, nagy ellentállási képességük előnyösen különböztették meg a többiektől. Mennyire örült neki, hogy ezen a szép verőfényes reggelen kimehet az erdőbe.

— Igazi jó kerékpárok, melyek hosszabb utra alkalmasak, — szokta mondani Mária. — Im, itt az erdő. Most már véget ér a hegynek fölfelé vezető lejtős útja. Majd meglátja, milyen gyönyörű fásorok vezetnek itt keresztül-kasul; úgy megy rajta a kerék, akár a bársonyon.

Péter most melléje került és egymás oldalán gördültek tova egyforma szabályos röpüléssel a nyilegyenes uton a magas fák fenséges kettős függönyfala közepette és olyan bizalmasan beszélgettek, mint két jóbarát.

— No, most már belátja, hogy a tanítványa még becsületére fog válni?

— Nem kételkedem benne. Maga pompásan üli meg a biciklit; sőt ma holnap tulatesz rajtam is, mert az ilyenféle sportban egy nő sohase ér fel egy férfival. De azért a bicikli mégis nagyszerű iskola a nőkre nézve.

— Mennyiben?

— Oh, nekem erre vonatkozólag egészen új nézeteim vannak.

— Ha én nekem valamikor lányom lesz, már tíz éves korában biciklire ültetném, hogy tanulja meg, mikép kell magát viselnie az életben.

— Tapasztalati nevelés!

— Hát magától értetődik. Nézze csak meg azokat a nagy lányokat, akiket az anyjuk szoknyában nevel.

Mindentől elrettentik őket, megtiltják az önálló iniciatívát; nem edzik sem az akaratukat, sem az ítéletüket, úgy hogy jóformán a kocsin se mernek végigmenni, mert az a gondolat bénítja még a merszüket, hogy holmi akadály találna utjokat állani... Ültesse ám a lányt kicsikorában biciklire és eressze ki az országra; akkor bezzeg ki kell nyitni a szemét, hogy lássa és kikerülje az utszéli köveket, hogy kellő időben és a helyes irányban forduljon egyet, ha az ut kanyarodik. Robogva közeledik egy kocsi, valami veszedelem fenyegeti és neki rögtön el kell magát határoznia, erős, szilárd és biztos kézzel kell kormányoznia a gépét. Nem szakadatlan edzése-e ez az akaratnak, pompás gyakorlati tanfolyama-e a védelemnek és a magaviseletnek?

Péter elnevette magát. *Könyvtár*

Kelleténél is egészségesebbek volnának akkor mindnyájan.

— Óh ez magától értetődik, hogy jól kell érezni magunkat; első sorban az szükséges, hogy az ember egészséges legyen, ha jó és boldog akar lenni. De én úgy érzem, hogy azok a nők, akik kikerülnek a köveket utjukban és kellő időben fordulnak jobbra-balra az országuton, a társadalmi és érzelmi életben is lefoggják tudni küzdeni a nehézségeket és nyílt látókörű, becsületes és szolid értelemmel fognak mindenkor a lehető leghelyesebben cselekedni.

— Tehát a bicikli nem más, mint a nőemancipáció főtényezője?

— Miért ne? Ez ugyan furcsának tűnik fel és mégis, lássa, milyen nagy haladást köszönhetünk neki már eddig is: először is a nadrág általános divatját, amely felszabadítja a lábunkat, aztán a közös kirándulásokat, amelyek mindkét nembeli egyéneket egyenlővé teszik és összetársítják; az asszony és a gyerekek mindenüvé követhetik a családapát és a jó pajtások, mint például mi ketten, erdőn-mezőn végigszárguldhatnak együtt, anélkül, hogy bárki is megütközödnék rajta. Különösen pedig abban áll a nagy haladás fontossága, hogy a szabad természetben megfürdik az ember levegőben és napsugárban; visszatérünk a mi közös anyánkhoz, a drága anyaföldhöz és minő új erőt, minő új vidámságot merítünk újra belőle! Nézzon csak körül, nem isteni szép-e ez az erdő, melyen mi most együtt végigkerékpározunk? Minő pompás levegővel telik meg a tüdők; hogy csillapít, hogy bátorít, hogy tisztítja ez a mi egész énünket.

A hétköznapiakon néptelen, elhagyatott erdő valóban kimondhatatlan enyhe tavaszi üdeséget lehel jobbra-balra elterülő, sűrű mély lombosátraival, melyeken a napsugár átszűrődött. Az égen felszálló nap még csak az országut egyik oldalát világította meg és a fák magas, zöld lombkárpitozatait aranyozta meg, mialatt a tulsó oldal árnyékba borult zöld lombozata szinte feketének látszott. Oh minő

kéjes élvezet ez, a szárnyaival a földet seprő fecske röptével versenyre kelve tovaszárnyalni ezen a fejedelmi szép sétányon, ez üde friss légben, a füvek és falevelek illatos lehelletében, melynek erős, átható zamatja az arcunkat megcsapja. Alig érintették a földet; szárnyuk kelt, mely őket közös szárnyalásban vitte tova, sodorta őket a sugarak és az árnyak változatában, a reszkető erdő ujhodó élete, a mohák, a források, az állatok és rovarok közepett.

Mária nem akart megállni a croix-de-noaillesi keresztuton. Az vásárnapokon rengeteg sok embertől hemzseg; ő pedig isteni nyugalomba borult, csendes, ember nem járta, rejtett zugokat szeretett csak.

Midőn a Poissy felé lejtősen levezető utra értek, Mária rávette Pétert, hogy ereszszer most szabadjára a vasparipát.

Széleseben száguldtak tova és mindketten megittasultak a gyors repülés kéjes mámorától, attól a kábító érzéstől, hogy testük egyensulya meg nem inog ebben a villámsebes száguldásban, amely majd megakasztja a lélekzetet, míg lábaik alatt örülten fut a szürke talaj és két oldalt a fák olyan eszeveszett tánczra perdülnek, mint egy legyező pálczikái. A szellő viharként süvölt köröttünk, a szemhatárnak, a végtelenségnek nézünk neki, amely mindig hátrál, mindig messzebbre vonul előttünk. Ez a véget soha nem érő remény megvalósulása,

a terhes kötelékektől való teljes megszabadulás. Ennél jobban eső extázis nincs a világon! A szívek ujjongva dobognak föl a szabad ég alatt!

— Tudja mit! — kiáltotta oda Mária Péternek, — nem megyünk Poissyba, hanem balra fordulunk!

Befordultak hát egy hegynek fölvezető szűk ösvényre, ahol árnyas, bizalmas magány fogadta őket. Meglassították a tempót és nagy erőmegfeszítéssel hegynek fölfelé kellett haladniuk a kavicsos uton. Ez az ut már kevésbbé volt jó, és a közelmult nagy esőzések alámosták kissé homokos talaját. De hát maga az erő kifejtés is élvezet.

— Majd hozzászokik, nagyon mulattató az ilyen akadályfutás. Én gyűlölöm azokat az utakat, amelyek mindig simák és egyenesek; egy kis lejtő, amely utunkba kerül, hacsak tulságosan meg nem erőltet, fűszerezi az élvezetet, mint valami váratlan meglepetés, mely az embert fölvillanyozza és följajzza az erejét.

Meg aztán olyan jó az, ha az ember erősnek érzi magát, ha daczol a széllel, az esővel és a meredek lejtőkkel.

Jó kedve és bátorsága elbüvölte Pétert.

— Tehát most franciaországi körutunkra indultunk? — kérde nevetve.

— Nem a', már meg is érkeztünk. Nem lesz ellenére, ha itt megpihenünk egy kicsit. De mondja meg őszintén, vajjon nem volt-e csak azért is ér-

demes idejönni, hogy az ember egy perczig itt leülhessen a békés nyugalom és az illatos üdeség e csendes kis zugában?

Egy szökéssel lenn termett a biczikliről és befordult egy erdei ösvénybe, ahol körülbelül ötven lépésnyire haladt és odaszólott Péternek, hogy jöjjön utána. Mindakét kerékpárt fatörzsökhöz támasztva, egy szűk kis tisztás közepett látták magukat. Valóban ez a legaranyosabb kis lombfészek volt, amiről ember álmodhatott. Az erdő e pontján magányos, magasztos szépségébe és ünnepies fenségbe öltözött.

A tavasz pedig örök ifjúságot kölcsönzött neki a lombozat gyermeketeg, légies üdeségben diszlett; olyan volt, mint valami finom zöld csipke, amelyet a nap aranyporral hintett tele. A fűtengerből, a távoli berkek sűrűjéből az élet zamatos lehellelte gomolygott föl, melyet az erős föld-szag balzsamos illata növelt.

— Még most, hál' Istennek, nincs nagy meleg, — jegyezte meg Mária, egy fiatal tölgyfa árnyékában leheverve, melyhez háttal támaszkodott. — Juliusban persze a biczikliző hölgyek paprikává pirulnak ki és a rizspor letörlődik... Nem lehetnek mindig szépek.

— Én most se fázom, — szólt Péter, aki Mária lábaihoz ült és egyre törölgette verejtékes homlokát.

Mária nevetett és azt mondta, hogy még soha

ilyen rózsás színben nem látta Pétert. Látszik, hogy végre-valahára mégis csak lüktet egy kis vér az érében. Aztán vigan elcsevegtek, mint két gyermek, mint két jó pajtás; mindenféle bolondságon mulattak és a legléghább dolgokat is nagyon mulattatóknak találták. Mária aggódott Péter egészsége miatt; nem akarta, hogy a hüs árnyékba üljön, miután olyan nagyon melege van, úgy hogy Péter az ő megnyugtatóására kénytelen volt háttal a napnak fordulni. Viszont Péter megszabadította őt egy póktól, egy nagy fekete póktól, amely vékony lábaival beleakadt a fiatal leány nyakára göndörödő fürtökbe. Női volta a rémület metsző sikolyában nyilatkozott meg. Ejnye de buta dolog az, így megijedni egy kis póktól. Hiába iparkodott magán uralkodni; arcza holthelvány volt és egész testében reszketett az ijedtségtől. Mély csend állott be, mosolyogva néztek össze és e szerelmet lehelő erdő közepett gyöngéd, mélyen megilletődött barátságban forrt össze a lelkük, olyan érzésben, mit ők testvéri vonzalomnak véltek. Máriát boldogította az a jóleső tudat, hogy érdeklődött volt a szenvedő iránt; Péter pedig hálás volt iránta, amért őt meggyógyította és meghozta neki a testi-lelki egészséget.

De nem sütötték le szemüket; az ujjaik nem érintették egymást, amint a puha füben motoszkáltak; mert oly tiszták és ártatlanok voltak mind a ketten, mint ama nagy tölgyfák, melyek köröttük égbe nyultak. Miután Mária megakadályozta

volt Pétert abban, hogy valahogy el ne pusztítsa a szegény pókot, mert irtózott élő lények megölésétől, ismét nagyon elfogulatlanul beszélgettek el mindenféléről, mint amolyan okos lány, aki mindent tud és akit az élet nem ejt zavarba, mert biztos volt abban, hogy soha mást nem fog cselekedni, mint amit feltett magában.

— Ejnye, egészen megfeledkezünk arról, hogy odahaza várnak a reggelivel, — szólalt meg végre.

Felkerekedtek hát, és maguk előtt tologatva a biciklit, az országot felé tartottak, ott felültek és sebesen átiramodva az erdőn, Saint-Germainbe értek a kastélyra kitorkoló remek fasoron. Nagy gyönyörűségük telt abban, hogy egymás oldalán robogtak tova, mint páros fecskék, kik egyforma szárnycsapkodással szállnak tova. A csengők megcsendültek, a lánczok halkán csörömpöltek. És a gyors iramodás támasztotta szélben újra felvették a beszélgetés fonalát és bizalmasan csevegtek, mintha a világtól elszigetelten, fellegetes magasságban, végtelen messzeségben bolyonganának.

Midőn a vonatra szálltak, mely Saint-Germainből Párisba vezet, Péter észrevette, hogy Mária orczái hirtelen biborra gyulnak. Két hölgy ült velük a kupében.

— Nini, most meg magának van melege.

Mária tagadta és oly égő pír borította el az arcát, mintha lányos szemérme egyszerre szégyenkezve lázadna föl benne.

— Nem a', nincs melegem. Fogja meg csak a kezemet. Nem nevetséges dolog az, hogy az ember így elpiruljon, minden ok nélkül.

Péter megértette; arcának égő pirja szüziesszívének ama akaratlanul föl pattanó biborvirágzata volt, mely orczáin néha kigyult és mely őt vérig bosszantotta. »Minden ok nélkül.« mondotta Mária. Pedig ez a sziv, mely az erdő magányában oly nyugodtan és ártatlanul szunnyadt, most tudtán kívül is hevesebben dobogott.

Vilmos a gyermekek távozta után, így nevezte ő Pétert és Máriát, hozzálátott a titokzatos robbantópor gyártásához, amelynek gyutacsait a nagymama szobájában tartogatta. Vegyítése nagy veszélylyel járt, a legkisebb mulasztás a kezelőre veszélyes volt; egy kelleténél kissé később elzárt csap rettenetes robbanást okozhatott volna, mely a házat és valamennyi lakóját levegőbe röpíthette. Azért ő inkább azt az időt szokta bevárni, amikor egyedül maradt, hogy mások veszélyeztetése nélkül dolgozhassék és attól se kellessen tartani, hogy munkájában háborgatják. Ma reggel azonban mind a három fiu vele együtt dolgozott a nagy műhelyben. És a nagymama, mint rendesen, ott varrogott a kemencze mellett. De ő olyan bátor és hősiess volt, hogy jelenléte nem jött számba; mert soha nem mozdult el megszokott helyéről és nyugodtan élt az örökké fenyegető veszedelem közepett; sőt már annyira volt, hogy segédkezett Vil-

mosnak és ép oly jól ismerte a kényes vegyi művelet különböző mozzanatait a maga fenyegető veszedelmeivel együtt, mint a vegyész maga.

Ma reggel látva, hogy Vilmos mélyen elmerült a munkájába, hébe-korba feltekintett a foltoztatásáról, melyhez még hetven éves korában se használt pápaszemet.

Egy pillantással meggyőződött róla, hogy Vilmos nem feledkezik meg semmiről, aztán szépen folytatta a munkáját. Örökös fekete ruhájában arcza még most is oly finom volt, mint hajdanában, csak megsárgult, elfonnyadt és szelid, komoly szigorúság kifejezését öltötte; haja alig őszült meg és valamennyi foga megvolt még. Rendszerint keveset beszélt, sohasem vitatkozott, csak cselekedett és rendelkezett és csak azért nyitotta szóra az ajkát, hogy okos, bátor, erélyes tanácsokat osztogasson. Hogy ő mimindent gondolt és mit akart, azt csupán a feleleteiből tudták meg, rövid velős szavaiból, melyekben igazságos és hősies lelke nyilatkozott meg. Különösen egy idő óta még hallgatagabbá vált, mint azelőtt; folyton sürgött-forgott a házban, melynek ő volt korlátlan urnője és szép, méléző szemével őrködött háznépe, a három fiu, Vilmos, Mária és Péter fölött, kik mindnyájan úgy engedelmeskedtek neki, mint föltétlen meghódolást érdemlő királynőjüknek. Vajjon előre sejtett-e bizonyos változásokat, előre látott-e olyan tényeket, amelyeket körötte senki se látott, senki nem sejtett?

— Vilmos, vigyázz, ma szórakozott vagy, — szólalt meg végre, — Valami bajod van talán, valami boszuságod?

Vilmos mosolyogva vetette föl a szemét.

— Nem a, nincs semmi bajom, biztosítlak . . . Csak a mi drága Máriánkra gondoltam.

Antal felnézett, míg a két testvére szótlanul merült el a munkába.

— Nem bosszantó ez, hogy épp ma kell ezt a fametszetet befejeznem. Ugy szerettem volna velük tartani.

— Nem baj, — szólt az apa nyugodtan, — Péter vele van, Péter pedig nagyon megbízható, okos kísérő.

A nagymama egy pillanatig fürkészőn tekintett Vilmosra, aztán újra a varrás fölé hajolt. E kis otthonban való föltétlen királynői uralma, mely kicsinyjét-nagyját egyaránt a lábaihoz lánczolta, odaadásának, okosságának és jóságának eredménye volt. Protestáns születésű nő létére később a valósi meggyőződésekkal teljesen szakított, és minden tekintetben a társadalmi konvencziók fölé emelkedve, csupán az absztrakt igazság és jog törvényeit alkalmazta, melyeket önnönmagának alkotott, mintán oly sokat szenvedett volt ama hosszú évek igazságtalanságától, mely a férje halálát okozta. És valamint fiatalabb korában testestől-lelkestől a férjének és leányának szentelte volt magát, úgy most a leánya férjének meg az unokáinak szentelte

az életét. Maga Péter is, kit eleintén aggódo nyugtalansággal figyelt meg és tanulmányozott, végre szintén az ő családjának tagjául szegődött és hozzátartozott a boldogságnak ahhoz a csendes kis fészkéhez, melyet ő kormányzott; kétségkívül érdemesnek tartotta reá. Hosszu napok szótlan hallgatása után egy este csupán annyit mondott Vilmosnak, hogy jól tette, mikor idehozta az öcscsét.

Dél felé Vilmos, aki még mindig dolgozott, egyszerre csak megszólalt:

— A gyerekek még nem jöttek haza? Majd várunk egy kicsit a reggelivel. — — — Szeretném befejezni a munkámat.

Még egy negyedóra telt el így. A három fiu abbahagyta a munkát és lementek a kertbe, hogy ott megmossák a kezüket.

— Mária sokáig marad el, — szolt végre a nagymama. — Csak valami baja ne történt legyen.

— Oh, Mária pompásan biciklizik, őt nem féltem, — felelt Vilmos. — Már akkor inkább Péter miatt aggódom.

A nagymama megint fürkészve nézett a veje arczába:

— Mária bizonyára jól vezette őt, hisz ők ketten nagyon jól tudnak már lépést tartani.

— Kétségkívül... De azért mégis jobb szeretném, ha már idehaza volnának.

Aztán hirtelenül úgy rémlett előtte, mintba hallaná a csengetyűk csilingelését és hangosan el-

kiáltotta magát, hogy jönnék. Ebbeli örömében mindenről megfeledkezett és ott hagyta a vegyikemenczét, hogy eléjük siessen ki a kertbe.

A nagymama egyedül maradt a teremben és nyugodtan varrogatott tovább; neki se jutott eszébe, hogy a karosszék melletti apparátusban a robbantószer vegyfolyamata megy végbe. Midőn Vilmos hét perczczel később ismét bejött és azt mondta, hogy tévedett, egyszerre halotthalványra sápadt és mereven bámult a kemenczére. Rövid távolléte alatt elmúlt az a fontos pillanat, amidőn a csap lezárása veszedelem nélkül biztosítja a művelet befejeztét és most másodpercsek kérdése csupán a rettenetes robbanás, ha merész kéz nem meri megközelíteni, hogy ráfordítsa a rettenetes csapot. De most már késő lehet; tán az a bátor hős, aki ezt megkockáztatja, darabokra zuzva ott lelheti halálát.

Vilmos gyakran nézett már nyugodtan szembe a halállal. De ez egyszer lába gyökeret vert a földbe, meg se tudott mozdulni, az örök megsemmisüléstől való iszonyu rémület dulta a lelkét. Didergett és hebegett a szörnyű katasztrófától való rettegésében, mely a házat levegőbe röpítéssel fenyegette.

— Nagymama ... nagymama ... a csap ... a csap ... vége ... vége mindennek.

Az öreg asszony ránézett és eleinte nem értette.

— Mi az? Mi bajod?

Aztán dult arczát és torzult vonásait megpillantva, a kemencze felé fordult és tisztában volt azzal, hogy minő rettenetes veszély fenyegeti őket.

— Ugyan, hisz ez igen egyszerű dolog... El kell zárni a csapot, úgy-e?

És a lehető legnagyobb nyugalommal tette le a munkáját a mellette lévő varróasztalra, föl-emelkedett a székeről és biztos kézzel, mely nem is reszketett, fordított egyet a csapon.

— No lám, megtörtént. Miért nem zártad le magad, fiam?

Vilmos merőn rászegzett szemmel csak nézte, nézte, jéggé dermedt tagokkal, mintha a halál lehellete zúgott volna el felette. És midőn a vér ujfént megkezdte elakadt keringését és ő élve találta magát az immár ártalmatlan készülék előtt, egész testében megrázkódott és mélyen felsóhajtott.

— Hogy mért nem zártam én el? Mert félttem.

Ebben a pillanatban érkeztek haza Péter és Mária kirándulásukról és vidáman nevetve megfecseggve toppantak be a szobába, magukkal hozva a verőfényes reggel derűjét. A fiuk szintén visszajöttek a kertből és tréfásan kötekedve velük, erőnek erejével faggatták, vallanak be őszintén, hogy Péter egy zabföldön biciklizett végig és hogy meg kellett birkóznia egy utját álló tehénnel. Apjuk dult arcza láttára mindnyájan megijedtek.

— Gyáva voltam, gyerekek. Furcsa egy ér-

zés is a gyávaság, olyan érzés, minőt még eddig soha nem tapasztaltam.

Erre aztán elbeszélte nekik a robbanástól való rémületet, meg azt a bámulatot nyugalmat és hidegvért, melylyel a nagymama valamennyiüket megmentette a biztos haláltól. Az öreg asszony fitymáló mozdulatot tett, mintha azt akarná mondani, hogy nem valami nagy hősiesség kell egy csap elzárásához. De a három fiu szeme könnybe borult és egymásután csókolták meg őt alázatos hódoló szeretettel, és ebben az ölelésben kifejezésre jutott az a forró hála, az az imádó kegyelet, melyet iránta éreztek.

Legzsengőbb gyermekkoruk óta mindent neki köszönhettek és most még az életüket is. Mária is a nyakába borult és mély meghatottsággal hálás köszönettel ölelte meg. Csak maga az öregasszony nem lágyult el; sőt még csillapította az izgatott kedélyeket, és arra kérte őket, hogy ne tulozzanak, ne gyerekeskedjenek.

— De azt csak megengeded, — szólt Vilmos, aki végre magához tért, — hogy megcsókoljalak én is, azzal csak tartozom neked — — — Péter is megcsókolhat, mert most iránta is ép oly jó vagy, mint amilyen velünk szemben voltál örökétig.

Mikor végre asztalhoz ültek, Vilmos visszatért az iménti rettegésére, melyet szörnyen restelt és mely őt végtelenül meglepte.

Egy idő óta azt tapasztalta, hogy féltetni kezdi az életét, ő, aki eddig soha se gondolt a halálra. Már két ízben rettent meg egy katasztrófa lehetőségétől. Honnan jött meg ily késő korában ez a nagy életkedv? Miért ragaszkodik most olyan nagyon a léthez. Szeretetteljes megilletődés hangjánmondotta végre vidáman:

— Attól tartok, Mária, hogy azért vagyok gyáva, mert te vagy az eszemben. Azért vagyok most kevésbé bátor és elszánt, mert most becsebb kincset kockáztatnék, mint azelőtt. A boldogságom forog a kockán. Az imént, amidőn azt hittem, hogy mindnyájan meg fogunk halni, téged láttalak magam előtt és az a rettegés, hogy elveszítelek, bénította meg tagjaimat és fagyasztotta meg a vért az ereimben.

Mária is édesen elmosolyodott. Ritkán fordultak elő közeli egybekelésükre vonatkozó célzások, de mindannyiszor boldog szerelem derűs pillanatai voltak azok.

— Hat hét múlva! — szólt egyszerűen.

A nagymama, aki mindkettőjüket megfigyelte, Péterre vetette most a szemét. Ő is mosolygott.

— Igaz, — felelt a nagymama, — hat hét múlva házások lesztek. No, akkor hát mégis jól tettem, hogy megakadályoztam a ház levegőberöpülését.

Erre a fiuk is elmosolyodtak és a reggeli a legvidámabb hangulatban végződött.

Délután azonban Péter érezte, hogy lassankint valami nyomasztó teher nehezedik súlyosan a lelkére. Eszébe jutottak Mária szavai: »Hat hét mulva.« Igen, hat hét mulva Mária férjhez megy. És egyszerre úgy rémlett előtte, mintha ezt eddig sohase tudta volna, mintha erre sohase gondolt volna. Este kastélyszerű szobájának csöndjében elviselhetetlen fájdalom fogta el őt. Ez a néhány szó gyötörte és majd meghalt beléje. Mért nem fájt ez neki eddig, mért mosolygott rajta? És mért fészkelte be magát ez a fájdalom lassankint oly makacsul, oly kegyetlenül szívébe?

Egyszerre aztán világos lőn előtte minden és lesújtó villámként nyilalt lelkébe a szörnyű bizonyosság! Ő szerette Máriát, szerette forró szerelemmel, szerette halálos szenvedélylyel.

E hirtelen vízió vakító világosságában tisztán látott mindent. Legelső találkozásuk óta ellenállhatatlanul haladt e szerelem felé, eleintén ellenséges indulatnak tartva azt az izgatottságot, melyet a fiatal leány az ő lelkében keltett; aztán pedig elbűvölve meghódolt neki és isteni béke édessége áradt el a szívében. Ennyi lelki gyötrellem és ennyi tusa után hozzávezette őt útja és benne találta meg a lelke csillapulást. Különösen a ma reggeli gyönyörteljes kirándulást látta most a maga valódi színében, mint egy nászreggelt, melyet a bünrész, a boldogságtól mámoros erdőben élveztek. A természet visszahódította őt újra, megsza-

badította régi bajától, egészséget és erőt adott neki és annak a karjába sodorta, akit imádott. Boldogsága, remegő izgatottsága, a fákkal, az állatokkal, az égbolttal való örömteli együttérzése, minden, aminek eddig magyarázatát nem tudta adni, most világos és érthető magyarázatot nyert. Egyedül Mária az ő gyógyírja, az ő reménye, az ő biztos kezessége, hogy újra éled és boldog lesz végre! Az ő oldalánál már is megfeledkezett lelkének bántó problémájáról, mindarról, ami őt eddig gyötörte és lesujtotta. Nyolcz nap óta egyetlenegyszer se kísértette őt a halál gondolata, mely eddig minden órájának hú kísérője volt. A hit és a kétely vergődő tusája, abbeli kétségbeesése, hogy tulnan nincsen semmi, az igaztalan földi szenvedés ellen fellázadó méltatlankodása, mindez szertefoszlott Mária kis ujjainak érintésétől. Hisz ő maga olyan egészséges, úgy örül az életnek, hogy neki is visszaadta az életkedvet. Pedig az egész olyan egyszerű. Mária benne újra felébresztette a férfit, a dologbiró embert, a szerelmest, az apát.

Hirtelen eszébe jutott Rose abbé, meg az a szomorú beszélgetés, amit vele ma reggel folytatott. Ez az ártatlan lelki aggastyán, aki oly járatlan a szerelem dolgában, volt az egyedüli jövőbelátó, aki megértette őt. Megmondta ő azt, hogy Péter megváltozott, hogy más ember lett belőle. És ő meg dörén esküdözött nyakrafőre, hogy ő még most is az, aki hajdan volt, holott Mária

teljesen megváltoztatta és kiforgatta a lényéből, szívébe belecsempészte újra az egész isteni természetet, a napsugaras mezőket, a megtermékenyítő szellőket és a véghetetlen égboltot, mely megérleli a vetéseket. Innen van az hát, hogy a katolicizmus, a halál vallása, olyannyira kétségbe ejtette, hogy csakhogyszerte nem hirdette, miként az evangélium elévült és a világ új törvénykönyvet vár, a földi boldogság, az emberi igazságszolgáltatás, az éltető szerelem és az éltet nemző termékenység fenséges törvénykönyvét.

De mi lesz Vilmostal? Lelke előtt föltűnt fivérének sötét alakja, az a fivér, aki őt imádja, aki őt bevezette munkás, békés, szeretetteljes hajlékába. Máriával való megismerkedését is csupán Vilmosnak köszönheti. És eszébe jutottak újra Mária szavai: Hat hét múlva. Hat hét múlva a fivére nőül veszi a fiatal leányt. Ez törzsurásként nyilalt a szívébe. De egy pillanatig se habozott. Ha bele is találna halni, hát bele fog halni; de senki se fog tudni a szerelméről; le fogja győzni önmagát és ha gyávának érezné magát, el fog menni innen messze-messze. A fivére az, aki őt új életre támasztotta, aki a benne égő szenvedély értelmi szerzője, aki olyannyira ment vak bizodalomban, hogy neki adta egész szívét és az övéinek szeretetét. Nem, nem, inkább örökös gyötrelmekre kárhoztatta volna magát, sem hogy ennek a szeretett testvérnek egy kellemetlen órát szerezzen. Pe-

dig valóban újra kezdődött a gyötrelme, mert ha Máriát elveszti, azonnal visszasülyed megint lelki megsemmisülésének kinjaiba. Amint így álmatlanul hánykolódott fekhelyén, máris újfent kezdődött az iszonyatos lelki vergődés; újra tagadott mindent, fölöslegesnek és hiábavalónak vallott mindent, tagadta a világnak jelentőségét, tagadta és átkozta az életet.

A haláltól való félelem újra elfogta. Meghalni, meghalni, anélkül, hogy élt volna?

Oh, ez a rettenetes lelki tusa! Hajnalhasadtáig gyötörte önnönmagát és kinjában feljajdult; oh, minek is vetette le a papi csuhát? Mária egy szavára vetette le; Mária egy szava érlelte meg benne azt a kétségbeesett elhatározást, hogy magára ölti újra. Nem, az ember nem szabadulhat meg a börtöntől. Ez a fekete ruha a testéhez tapadt; ő azt hitte, hogy már nem viseli; de azért folyton marta a testét és legokosabb volna, ha örökre beletemetkeznék. Így legalább vesztett férfiaságának gyászát hordaná.

Aztán még egy másik gondolat dulta a lelkét. Minek is vergődik ő ilyen kinok között? Hisz Mária nem szereti őt. Ma reggeli sétájuk alkalmával semmi sem mutatott arra, hogy őt másképp szeretné, mint jó és kedves testvér ragaszkodásával; kétségkívül Vilmost szereti. És Péter a párnájába fojtva hangos zokogását, újból megfogadta, hogy legyőzi önmagát és mosolyogva nézi az ő boldogágukat.

VI.

Midőn Péter másnap reggel Montmartrebe tért vissza, ott oly elviselhetetlen kinokat szenvedett, hogy két napig teljesen elmaradt onnan. Bezárkózott magányos szobájába, ahol senki se láthatta lázas szenvedélyét. Egy szép reggelen, amikor még az ágyban feküdt, mert olyan kétségbeesett volt, hogy nem érzett magában erőt a küzdésre, legnagyobb meglepetésére Vilmos toppant be hozzá, ami őt nagy zavarba hozta.

— Miután te hűtlenül cserben hagytaál bennünket, el kellett, hogy jőjjenek. Azért jöttem érted, hogy együtt menjünk el Salvat ügyének végtárgyalására, amely mára van kitűzve. Nagynehezen tudtam két jó helyet szerezni. Egy-kettő, kelj föl; majd a kávéházban fogunk reggelizni, hogy idejekorán ott legyünk.

Ő maga is izgatottnak, szórakozottnak és gondgyötröttnak látszott; észre lehetett venni rajta, hogy valami aggóató nyugtalanság borong az arcán. Mig Péter sietve látott az öltözködéshez, egyszerre csak kérdőre vonta:

— Mondd csak, Péter, van valami panaszod ellenünk?

— Nekem, panaszom? Ugyan mi jut az eszedbe?

— Akkor hát mért szüntetted be a látoga-

tásaidat. Eddig mindennapos vendég voltál nálunk és egyszerre csak kimaradsz?

Péter hiába keresett valami kifogást és nagy zavarba jött.

— Nekem egy kis dolgom volt itthon. Meg aztán tudod, sötét gondolataim újra megszálltak, minek szomorítottalak volna meg benneteket?

Vilmos tiltakozó mozdulattal válaszolt:

— Ugyan, kérlek, hát azt hiszed, hogy a te elmaradásod örömet okoz nekünk? Máriának, aki rendszerint olyan egészséges, mint a makk és olyan vig, mint a pinty, tepnapelőtt olyan szörnyű migraíneje volt, hogy egész nap le se jött a szobájából. Még tegnap is egész nap rosszul érezte magát, ideges, bágyadt és szóttalan volt. Nagyon rossz napunk volt.

Merőn az arczába nézett Péternek, a maga nyílttekintetű, őszinte szemeivel, amelyekben világosan meglátszott a benne ébredt gyanu, melynek kifejezést adni nem akart.

Máriának ideges izgatottsága annyira fel-dulta a lelkét és úgy rettegett attól, hogy ő mégis eltalálja árulni szíve érzelmét, hogy ijedtében ez egyszer sikerült neki a tettetés és nyugodt hangon válaszolt:

— Igen, már ő aznap se érezte magát a leg-jobban, amidőn együtt jártunk a szt.-germaini er-dőben . . , Igazán sok dolgom volt, biztosítlak. Ép

most akartam fölkelni, hogy mint rendesen, ellátogassak hozzátok.

Vilmos még egy perczig a szemébe nézett, aztán, vagy mert Péter válasza eloszlatta a gyanuját, vagy mert tanácsosabbnak tartotta, hogy az igazság később derüljön ki, másra terelte a beszélgetést. De a szívét eltöltő testvéri szeretet, mely oly forrón lüktetett benne, az előresejtett szenvedés, a be nem vallott sőt tán öntudatatlan gyötrelmes lázas erővel lappangott ott, úgy, hogy most Péteren volt a sor, hogy őt kérdésekkel ostromolja.

— Hát te beteg vagy tán? Ma nem vagy olyan higgadt és nyugodt, mint amilyennek rendesen tapasztallak.

— Én, nem a, nem vagyok beteg! Csakhogy szokott lelki nyugalmam alaposan megrendült.

Ennek a szegény Salvatnak az ügye rendkívül izgat, egészen magamon kívül vagyok. Valósággal megőrjít engem az a szörnyű igaztalanság, amelylyel mindnyájan egyesült erővel neki vetik magukat annak a szegény embernek.

E pillanattól fogva másról se beszélt csupán csak Salvatról; szenvedélyes makacssággal lovalta bele magát ebbe a témába, mintha a napirenden levő ügyben összes szenvedéseinek, lázas lelki felháborodásának egyedüli magyarázatát óhajtaná keresni. Tíz óra felé a boulevard valamelyik kis vendéglőjében magreggeliztek és Vilmos ott arról beszélt, hogy mennyire meghatotta őt az a titok-

tartó hallgatás, amelylyel Salvat úgy a bomba készítésénél felhasznált robbantószer mibenlétét, valamint Fromont vegyésznel való néhány napi alkalmazását titkolta.

Ennek a hallgatásnak köszönhette azt, hogy nem zavarták ki nyugalmából, sőt hogy még tanúnak se hitták. Mély megilletődésében szóba hozta aztán találmányát, — azt a rettentő nagy pokolgépet, amely a kezdeményező és megváltó Franciaországnak a mindenhatóságot biztosítja. Ezentul az elmúlt tiz esztendő eredménye veszedelmen kívül van és teljesen be van fejezve, úgy hogy akár már holnap is a francia kormány rendelkezésére bocsáthatná. Eltekintve ama titkos kételyektől, amelyek őt bántják, amidőn úgy a tőkepénzes, mint a politikai világ méltatlan voltát napról-napra növekvő elkeseredéssel tapasztalja, ő már csak Máriával való egybekelését várja, hogy megható szerelmes lovagiassággal az ő nevéhez is hozzáfűzze az általános világbéke fenséges adományát, melylyel ő a világot megajándékozni vélte.

Vilmos Bertheroy nevén szerzett magának nagynehezen két ülőhelyet. Midőn tizenegy órakor megnyiltak a törvényszéki palota kapui, mind a ketten azt hitték, hogy ők oda be nem jutnak soha. Valamennyi ajtó zárva volt, vasrácszatok kerítették el a folyosókat, az elhagyatott törvényszéki palota épületén a rémület lehellelte rezdült át, mintha a hatóság bombákkal felfegyverkezett anar-

kisták benyomulásától rettegett volna. Ama sötét rémület borzongása, mely Párist három hónap óta dulja, itt újra megnyilatkozott. Minden ajtónál, minden sorompónál, melynél katonai őrség állott, hosszasan kellett parlamentirozniok.

Midőn végre bejutottak a tárgyalási nagyterembe, az már zsufolásig megtelt egymás hátán szorongó embertömeggel, amely már egy órával a bírák megjelenése előtt ott tolongott és belenyugodott abba, hogy innen álló hét-nyolcz óráig ki nem mozdulhat, mert úgy hallatszott, hogy az ügyet egyetlen tárgyalással akarják lerázni a nyakukról. Az állóhelyek számára fentartott elkerített szűk térségen az utczáról taláломra betoppant kíváncsiak sűrű tömege szorongott, Salvat néhány barátjának és régi pajtásának is sikerült ide befurakodniok. A másik elkülönített részben, a tanuk számára föntartott tölgyfapadokon ültek a meghívott vendégek, akik különös kegyből jutottak ide be; ezek is tulságos számban verődtek itt össze és olyan szűken volt a hely, hogy szinte egymás ölében kellett ülniök.

A bírák háta mögötti szabad helyet sorba állított székek foglalták el, akárcsak a színházban és azokat a privilégiumos előkelő társaság, a politikusok, a zszurnaliszták és a szép asszonyok özönlötték el, míg a hosszutaláros ügyvédek óriási árja a terem valamennyi zugát betöltötte, ahol ép akadt egy kis hely.

Péter nem ismerte a törvényszék tárgyalási termét és nagy volt a meglepetése, mert azt hitte, hogy valami nagy pompát, valami fönséges, fejedelmi ünnepiességet fog itt tapasztalni. Az emberi igazságszolgáltatás e temploma kicsinek, komornak és vajmi kétes tisztaságúnak tetszett neki. Az emelvény, melyen a bírák trónoltak, olyan alacsony volt, hogy alig látta az elnököt, meg a két aszszesszort. Aztán meg a mindenütt tulbőven alkalmazott sok ódon díófa, a falfaragványok, a karzatok, a padok elsötétítették ezt a sötétzöld-kárpitzatu termet, melynek a mennyezetét is sötét tölgyfaragványok borították. A magasan fekvő, kicsi fehérfüggönyös ablakok tompa fényt árasztottak erre a teremre, melyet a beözönlő világosság két egyenlő részre osztott; az egyik oldalon a hideg világosság fényében ott állt a vádlott a maga védőjével, a másik oldalon, az árnyékban, a jury, mely szük ketreczforma zárkájában szinte elszigetelve, mintegy szimboluma volt az anonym ismeretlen bírónak, aki szemben ül a lelke mélyéig kikutatott, pörére vetkeztetett lélekkel, a törvényszék elé állított vádlottal.

S a komor, szigoru terem mélyén elmosódottan meg lehetett különböztetni a falra festett Krisztus alakot, mely a törvényszéki emelvény fölött szürkés füstgomolyok mögé rejtőzködött.

Csupán a falióra melletti falon, ama pad fölött, mely Salvat számára tartatott fönn, vált ki a

köztársaság nyers gipszfehérségű szobra a sötét fal háttéréből.

Vilmos meg Péter a tanuk részére föntartott bekerített hely legutolsó padján találtak csupán két üres helyet, közvetlen a korlát mellett, mely a terem e részét az állóhelyektől elválasztotta. Midőn leült, észrevette a kis Mathis Viktort, aki felkönyökölve a korlát fájára, mindkét kezébe támasztotta az állát, és lázban égő szemei izzó üszökként lobogtak keskeny, összeszorított ajku arczában. Egymásra ismertek, de Viktor meg se moczczant és Vilmos megértette, hogy itt nem tanácsos, ha egymásnak köszönnek. E pillanattól fogva úgy érezte, hogy Viktor lesben áll mögötte; mozdulatlanul és lángoló tekintettel, némán és szenvedélyesen várja a történendőket.

Ezalatt Péter szintén ráismert Duthil képviselőre, meg a kis Rosemonde hercegnőre, akik közvetetlenül előtte ültek. A tömeg zsibongó zugása közepett, mely nevetgélt és beszélgetett, hogy elűzze a várakozás unalmát, kettőjük hangja vidám csengéssel hangzott föl és abbeli örömukről tanuskodott, hogy ők is tanui lehetnek e nagy, szenzációs jelenetnek.

Duthil megmagyarázta a hercegnőnek a terem berendezését, az egyes padok, meg a kis faketreczek rendeltetését.

Megmutatta, hol ül a jury, a vádlott, a védő, a köztársasági közvádló, sőt még a jegyző helyét

is, de még a tanuk padjairól, a corpus delicti-k asztaláról se feledkezett meg. Minde helyek üresen állottak még; csak egy szolga járt körül, hogy még egy utolsó vizsga pillantást vessen az asztalokra, vajjon rendben van-e minden. Ügyvédek surrantak végig gyors léptekkel a termen. Azt hitte volna az ember, hogy színházban van, melynek színpada még üresen áll, míg a nézőközönség a helyén szorongva várta az előadás kezdetét. Hogy a várakozás unalmát elűzze, a kis hercegnő körülnézett, vajjon nem lát-e ismerős arcokat e kíváncsi és máris izgalom pirjában lángoló arcok között.

— Nini, amott, a birák székei mögött ül Fonségue ur, ügyebár? Amellett a sárgaruhás hölgy mellett. Amott az meg Bozonnet tábornok . . . Hát Duvillard báró nincs itt?

— Nem, felelt Duthil, — ő nem jöhetett el; ennek az a látszata volna, mintha megtorlást jönne követelni.

Viszont Duthil koczkáztatott meg egy kérdést:

— Mondja kérem, haragban van ön Hya-czinthe barátjával, hogy engem részesít abban a nagy megtiszteltetésben, hogy kísérőül választott?

Rosemonde könnyed vállvonogatással adott annak kifejezést, hogy mennyire megunta már a poétákat. Legujabb szeszélye a politika felé vonzotta, nagyon mulattatónak találta a miniszter-kriszis iránti érdeklődését. Az angoulemi fiatal képviselő avatta be ennek misztériumaiba.

— Tudja kérem, barátom, — szólt végre, — ezek a Duvillardék valamennyien kissé hóbor-tosak . . . Ön bizonyára tudja, hogy most már be-fejezett tény, Gérard nőül veszi Camillát. A báróné belenyugodott és amint biztos forrásból értesültem, maga Quinsac grófné, a fiatal ember édesanyja, is beleegyezett.

Duthil elmosolyodott és látszott rajta, hogy ő is minderről értesülve van.

— Igen, igen, tudom. Az esküvőt a Madeleine-templomban tartják, nagyon fényes esküvő lesz, erről fog beszélni az egész város . . . Hát, kérem, ez volt a lehető legjobb megoldás. A báróné alapján véve maga a megtestesült jóság és én mindig mondtam, hogy ő önnönmagát fogja feláldozni, hogy Gérardnak és Camillának a boldogságát biztosítsa. Utóvégre, ha úgy vesszük, hát ez a házasság mindent jóvátesz és mindent rendbe hoz.

— No és mit szól hozzá a báró? — kérdezte Rosemonde.

— A báró el van ragadtatva. Hisz ön már ma reggel láthatta az új minisztérium névsorából, hogy Dauvergne kapta meg a közoktatásügyi tárczát. Ez biztosítja Silvianének a Comédie Françaisehez való szerződtetését. Dauvergne csak ezért lett miniszter.

Duthil tréfás hangon mondta ezt. De e pillanatban a kis Massot, aki az egyik ajtónállóval veszekedett, messziről észrevette, hogy a herczegnő

mellett még egy szabad hely van; mire a herczegnő magához intette őt.

— No hál' Istennek, — szólt Massot melléje telepedve, — nagy fáradságomba került. A sajtó részére föntartott padokban majd agyonnyomják egymást az emberek. Nekem pedig meg kell írnom a napi krónikámat erről a tárgyalásról. Kegyelmes asszonyom a világ legszeretetreméltóbb asszonya, hogy egy kis helyet szorított az ön hűségese tanulójának. Aztán kezét fogott Duthillal és minden átmenet nélkül mondotta:

— No hát, képviselő ur, megvan-e a minisztérium? Hosszu ideig tartott ez a kabinetalakulás, de valóban ügyesen van összeválogatva; mindenkit meglep és bámulatra ragad.

Eznapi reggel jelentek meg ugyanis a hivatalos közlönyben a kineveztetések. A miniszterválság vajadásának hosszú napjai után, midőn Vignon kombinációi másodszor vallottak kudarcot, egyszerre Montferrand jelent meg a cselekvés színterén, kit a végső kétségbeesésben az Elyséebe hivatott az elnök. És ő huszonnégy óra lefolyása alatt megtalálta az alkalmas embereket, jóváhagyta a névsort, úgy, hogy diadalmasan került újra a hatalom legfelsőbb polczára, melyről Barroux-val együtt oly csufosan lebukott. Tárczát cserélt; ott hagyta a belügyminisztériumot és magára vállalta a pénzügyit, mint miniszterelnök, ami eddig is rég álmodott titkos ambíciója volt. Most domborodott

csak ki titkos aknamunkájának meglepő ügyessége, az a pompás mesteri fordulat, mellyel magát a hinárból kirántotta, meg aztán az a bámulatos küzdelem, melyet alattomban folytatott Vignon ellen, kinek két ízben állotta útját, ezer akadályt gördítve elébe, végre pedig a villámsebességgel létesített kifejlés; ez az általa készenlétben tartott névsor, melynek eredménye im a végső szükségben huszonnégy óra alatt összeharácsolt minisztérium.

— Szép munka volt, gratulálok hozzá. — szólt a kis Massot gúnyosan.

— Oh kérem, nekem nincs benne semmi érdemem, — tiltakozott Duthil szerényen.

— Micsoda? Önnek nincs érdeme? Ugyan ugyan barátom, mindenki tudja, hogy önnek nagy része van benne.

A képviselőnek jól esett ez a hízélgés és mosolygott. A másik pedig beszélt tovább és olyan jóízű tréfákkal meg rejtett utógondolatokkal fűszerezte szavait, hogy tőle mindent eltűrtek.

Beszélt Montferrand bandájáról, párthiveiről, akik olyan hatalmasan segédkeztek neki, mert szükségük volt rá. Milyen nehéz szívvel adhatta meg szegény Fonségue a Globeban a halálos döfést régi jó barátjának. Barrouxnak, aki most útjában állott.

Egy hónap óta minden reggel egy cikk jelent meg, mely Barrouxnak kiadta az utlevelet, lehetetlenné tette Vignont és előkészítette az üdvözítő megváltó győzelmes bevonulását, anélkül, hogy

megnevezte volna. Aztán ott voltak a homályban Duvillard milliói, amelyek erélyes hadat indítottak ellene; a báró megszámlálhatlan kortesei, akik oly tervszerűen nyomultak előre, mint egy igazságos csatába induló, jó hadsereg. Említést se téve Duthilról, aki a nagydobot ütötte és fujta a riadót, meg Chaigneuxról, akire azokat az alantasabb teendőket bízta, melyeket senkise akart elvállalni. Ilyeténképp azzal fogja megkezdeni a diadalmas Montferrand az ő politikai szereplését, hogy elintézi az afrikai vasutak botrányos és kellemetlen ügyét; amennyiben egy vizsgáló-bizottságot neveztet ki, amelynek az lesz a feladata, hogy az egészet agyonhallgassa.

Duthil nagyon fontoskodó arcot vágott.

— Ilyen a világ, barátom; abban a bizonyos komoly pillanatban, midőn az ország veszedelemben forog, mindig akadnak erélyes, uralomra teremtetett emberek, akik önként kínálkoznak a kormányzók szerepére. Montferrand nem szorult a mi támogatásunkra; a helyzet olyan kétségbeejtő volt, hogy fennen követelte, hogy az ő kezébe kerüljön a hatalom. Egyedül neki van olyan erős keze, amely meg tud bennünket menteni.

— Tudom, — felelt Massot gunyosan, — sőt azt mondták nekem, hogy azért ütötték össze oly hamarosan a dolgot és azért tették közzé ma reggel a kineveztetéseket, hogy megnyugtassák a juryt meg a bírákat és bátorságot öntsenek a lel-

kükbe a halálítélet kimondására azzal a tudattal, hogy Montferrand vaskeze fedezi a hátukat.

— Ugy van barátom, a jelen pillanatban a közbiztonság követeli a bűnös halálra ítéltetését; mert azoknak, akik arra vannak hivatva, hogy a társadalmi közbiztosságot helyreállítsák, föltétlenül tisztában kell lenniök azzal, hogy a minisztérium velük egy nézeten van és szükség esetén meg tudja őket védelmezni.

A hercegnő hangos kacagása félbeszakította a beszélgetésüket.

— Nézze csak, nézze, nem Silviane az a hölgyecske, aki ép most foglalt helyet Fonségue mellett?

— Silviane-minisztérium, — suttogta Massot tréfásan. — No, ha Dauvergne a kis színésznőkkel jó barátságban lesz, akkor nem fog az ember legalább unatkozni nála.

Vilmos és Péter akaratlanul is mindezt meghallották.

Különösen Vilmosnak szorult el görcsösen a szive e nagyvilági pletykák, e politikai indiskréciók hallatára. Salvatot halálra ítélték, még mielőtt csak meg is jelent volna a törvényszék előtt. Salvat bűnhődik mindannyiok büneiért és Salvat csupán alkalmas eszköze annak, hogy az élvsovár kéjenczek és nagyravágyó kapaszzkodnokok serege diadalmaskodhassék. Meg aztán minő sértő guny rejlik e mögött, milyen társadalmi korhadtségra

jultság, a pénznek milyen erkölcsrontó hatalma?! A családi szentély aljas drámák szinterévé süllyedt, a hatalom az ügyesek és ártatlanok zsákmányává lett. Hát még mindig nem dől romba az egész világ? Az emberi igazságszolgáltatás ez ünnepies ülése nem nevetséges parodia-e csupán, miután csupán a boldogok, az előjogokat élvezők azok, akik támasztják a beomlófélben levő épületet, mely nekik lakást ad és arra fordítják azt az óriási erőt, melylyel még mindig rendelkeznek, hogy egy legyet zuzzanak agyon vele, egy megzavarodott elméjü szegény ördögöt, kit egy másfajta fönséges és boszutálló igazságszolgáltatás lángoló lázálma hozott a törvényszék elé.

Egyszerre nagy mozgalom morajlott végig a termen. Delet harangoztak és a jury belépett a terembe és tarka összevisszaságban úgy telepedtek le a helyükre, akár egy szétszóródó birkanyáj. Jószágos, együgyü arcok, kövér, ünneplóruhás köpczös urak. Itt-ott akadt köztük egynéhány sovány, ravasz, élénkszemü arc és a nagy szakállak és tarkoponyák egyvelegében mindnyájan egy szürke, elmosódó, alig megkülönböztethető tömeggé olvadtak a sötét homályban, mely a terem e részére borult. Aztán bevonult a birói testület, Larombiére ur, a királyi tábla egyik helyettes elnöke, akinek az a veszedelmes tisztség jutott, hogy a mai tárgyaláson kellett, hogy elnököljön. Hosszukás, sovány és krétafehér arcának komorsága még

jobban kirítt a két piros-pozsgás, köpczös asszesz-szor közül, akik kísérték és akik közül az egyik szőke volt, a másik barna.

Az államügyész székén Lehmann közvádoló ült, a legkeresettebb és legügyesebb ügyvédek egyike egy szélesvállu, ravaszszemű ember, kinek jelenléte bizonyította, hogy milyen nagy fontosságot tulajdonítanak a mai ülésnek.

Legutoljára Salvatot vezették be; a zsandárok nehéz csizmái nyikorogva döngették a pallót és megjelenése oly szenvedélyes kíváncsiságot keltett, hogy az egész teremben mindenki felállt. Még mindig az a sapka, meg az a libegő felöltő volt rajta, amit Mathis szerzett neki és a jelenlévők álmélkodó meglepetéssel pillantottak kiaszott, szelid, bánatos arczára, melynek rőt haja őszbe csavarodott és melyben álmodozó tűzben izzó, csodaszép szerelmes kék szempárja lángolt. Végignézett a közönségen, rámosolygott egy-egy ismerős arcra, valószínűleg Mathisra vagy tán Vilmosra, aztán meg se mocczant többé.

Az elnök bevárta, míg ismét csend állt be, aztán a tárgyalás kezdetét megelőző hivatalos formaságok következtek. Ezt követte a véget nem érő vádirat felolvasása, melyet egy törvényszéki szolga olvasott föl harsány, recsegő hangon. A terem kifejezése megváltozott; kissé türelmetlen unottsággal hallgatták, mert a lapok hetek óta ismételték már mindezt. Most már egyetlenegy hely

sem állt üresen, alig volt annyi hely a bírák emelvénye előtt, hogy a tanukat elővezethessék. Az óriási tömeget a hölgyek világos ruhái és az ügyvédek fekete köntösei tarkították és ezek között szinte elveszett a három bíró vérvörös talárja, akik olyan alacsony emelvényen ültek, hogy az elnök hosszukás arcza alig látszott ki a többiek közül. Sokan a jury iránt érdeklődtek és a különbözően árnyékolt arcokban igyekeztek olvasni. Mások meg le nem vették szemüket a vádlottról; csodálkoztak az arczán tükröződő közömbösségen és unott kimerültségen, mely annyira fokozódott, hogy alig válaszolt azokra a kérdésekre, melyeket a védőügyvédje, egy igen tehetséges fiatal jogtudós intézett hozzá, aki lázas izgatottsággal várta az alkalmat, hogy dicsőséget arasson védőbeszédével. A vádbeszéd további folyamatán a közönség élénk érdeklődése a corpus delictik asztalára fordult, melyen mindenféle törmelék volt, közszemlére kirakva; a Duvillard-palota kapufélfájának egy szilánkjá, a mennyezetről levált vakolatdarabok, egy gránittörmelék, melyet a robbanás hatalmas ereje kettéhasított meg mindenféle más megfeketedett romok. Legszivrehatóbb mindezek közt a sértetlenül maradt kalapskatulya volt, meg aztán egy borszeszszel színültig megtelt üvegpalaczk, melyben valami alaktalan fehér tömeg lebegett, a szegény kis divatáruslánykának csuklyóján szétzúzott jobbkeze, melyet gondosan megőriztek, miután a sze-

renesétlen áldozatot, melynek a bomba fölhasította volt ifjú testét, nem lehetett a vádló bíróság asztalára kiteríteni.

Végre fölemelkedett Salvat is a vádlottak padjáról és az elnök megkezdte a vallatást. Tragikus élességgel domborodtak ki az egymással szemben álló felek; egyik oldalról az anonymitás homályába burkolt jury, mely az általános rémület pressziója alatt már előre megalkotta a véleményét és mely csak azért székel itt, hogy pálczát törjön a bűnös fölött; és velük szemben a beszűrődő sugaras világosságtól körülfolyt vádlott, kinek fájának összes bűneit bűnül rójják föl és aki elhagyatottan és szánalomraméltóan áll ott a négy zsandár között. Larombiére kezdettől fogva azonnal a megvetés és undorodás hangján szólott hozzá. Nem mintha hiján lett volna a jellemességnek és becsületességnek, mert ő a hajdani lelkiismeretes és szókimondó hatósági gárda utolsó képviselőinek egyike volt, de ő nem értette az új idők szellemét, és hivatásszerűen a biblikus Isten szigorával bánt a bűnösökkel. Csekélyke testi fogyatkozása, mely életének örökké fájó sebe volt, selypítése, mely szerinte megakadályozta volt abban, hogy mint ügyvéd, genialis szónoki rátermettséget tanusítson, még mogorvábbá tette, olyannyira, hogy teljesen képtelen volt a bírótól megkövetelhető intelligens szelidségre. Midőn recsegő, éles hangján megszólalt, hogy az első kérdéseket intézze a vádlotthoz,

mindenki elmosolyodott és ő ezt sejtette és érezte. Ez a komikus hang még azt a kevés fönséges méltóságot is lerontotta, mely némi magasztosabb jeleget kölcsönzött ennek a helynek, ahol egy ember élete körül folyik a vita e kíváncsiakkal zsufolásig megtelt teremben, melyben a hallgató közönség izzadságtól gyöngyöző homlokkal és a fulladt levegőtől megakadó lélegzettel legyezgette magát és mulatott. Salvat udvariasan és fáradtan válaszolt az első kérdésekre. Mialatt az elnök erőnek erejével azon volt, hogy őt meggyalázza és lealacsonyítsa, durván szemére vetette nyomoruságos fiatalságának előzményeit, nagyította s erkölcsi fajtalanságnak cizmezte Theodora asszonynyal és a kis Célinenel való közös háztartását, Salvat nyugodtan igennel vagy nemmel felelt, mint akinek nincs mit titkolnia és aki minden cselekedetéért felelősséget vállal.

Az elfogatása után tett őszinte és teljes valómásokat most nyugodt hangon és egy szót se változtatva a kijelentésein, újra ismételte; megmagyarázta, hogy ő csak azért szemelte ki a Duvillard-palotát merénylete számára, hogy cselekedetének meg legyen a valódi jelentősége; fizetési felhívás legyen, mely a gazdagokat, a rablás és hazugság révén vétkeesen vagyonhoz jutott tőkepénzeseket, felszólítja, hogy adják vissza a szegényeknek, a munkásembereknek és azok feleségeinek meg gyermekeinek, akik éhen gebednek meg, a közös vagyon őket megillető részét. Itt már tűzbejött; a sok át-

élt nyomoruság kábító emlékei lázasan lüktettek féltudós, mámoros agyában, melyben a revindiká-cziók, az abszolút igazság és az általános világ-boldogság elméletei és kétségbeesett, magánkívüli álmai tarka zürzazarban kavarohtak. E pillanattól fogva a maga igaz valójában állott birái előtt, mint az a szentimentális ábrándozó, kit a sok szenvedés megőrzített, ki mértékletes, büszke és makacs rajongó létére a saját szektájának logikája szerint akarja átalakítani a világot.

— De hiszen maga megszökött, — förmedt rá az elnök a maga csörgetyühangján. — ne mondja hát, hogy maga az életét áldozza föl az anarkia ügyének és hogy kész a vértanúságra.

Ez volt az egyetlen tette, amit Salvat kétségbeesetten megbánt, hogy annak idején a boulognei erdőben az üldözött, hajszott ember néma, vad dühében, aki nem akarja magát elfogatni, első rémületének behatása alatt megfutamodott. E szóra haragra lobbant...

— Nem félek a haláltól. Majd meglátják, hogy nem félek tőle. Bárcsak mindenkinek annyi bátorsága volna, mint nekem, akkor a maguk rothadt társadalmát már holnap elsöpörnék és a boldogság végre megszülethetnék.

Aztán a bomba gyártását illető vallatás következett, mely nagyon hosszú ideig eltartott. Az elnök helyesen jegyezte meg, hogy az egész esetnek ez az egyetlen homályos pontja.

— Maga tehát makacsul ragaszkodik amaz állításához, hogy az a robbanószer, amit használt, dinamit volt . . . Azonnal meg fogja hallani a szakértők jelentését, akik nincsenek ugyan mind egy véleményen; de abban az egyben mindnyájan egyet-értenek, hogy itt valami más robbanószer működött, melynek mibenlétét nem tudják megállapítani . . . Ne titkoljon el semmit, ha már egyszer azzal dicsekszik, hogy mindent nyíltan megvall.

Salvat hirtelen lecsillapult és csupán rövid, jól megfontolt szavakban válaszolt:

— Ha nem hisznek a szavamnak, hát tessék, kutassák. Én egész egyedül gyártottam a bombát és már vagy huszszor elmondtam a készítés módját. Remélem, csak nem várják tőlem azt, hogy neveket áruljak el és kompromittáljam a pajtásaimat?

E kijelentése mellett állhatatosan megmaradt mindvégig. Csak a vége felé fogta el legyőzhetetlen megilletődés, midőn az elnök szóba hozta a merénylet szerencsétlen áldozatát, azt a szelid, szőke, szép ifju leánykát, kinek a kegyetlen végzet ép arra vezette lépteit, hogy ilyen szörnyű halált haljon.

— Ez a maga sorsosainak egyike volt, egy munkásleány, egy szegény, ártatlan gyermekleány, aki keservesen megkeresett néhány fillérével az öreg nagyanyját segítette.

Salvat hangja elcsuklott.

— Valóban, ez az egyetlen, amit szívből megbánok. Bizony, a bomba nem neki volt szánva. De valamennyi éhező, valamennyi szegény munkásembernek jusson az eszébe, hogy valamint ez a szegény gyermek ártatlanul ontotta a vérét, úgy ontom majd én is az enyémet.

Általános mély izgatottság közepett ért véget a kihallgatás. Péter érezte, hogy reszket Vilmos egész testében, mialatt a vádlott zavartalan nyugalommal őrizte meg az alkalmazott robbantószer titkát és magára vállalta a teljes felelősséget bűnös tetteért, mely neki a fejébe kerül.

Midőn Vilmos ellenállhatatlan mozdulattal megfordult, maga mögött a kis Mathis Viktort vette észre, aki meg se moczczanva, oda könyökölt a karfára és kezébe támasztva az állát, néma szenvedélyének izzó levével figyelt. Arcza a szokottnál még jóval halaványabb volt s szeme úgy égett, mintha a boszuálló nagy tüzvész lobogna e két nyílás mögött, melynek lángjai soha többé ki nem alusznak.

A teremben néhány perczig halk beszélgetés összefolyó zsongása morajlott fel.

— Nagyon rokonszenves alak ez a Salvat, — jelentette ki a hercegné — olyan jószágos szeme van. Nem, nem, kedves képviselő ur, ne mondjon rosszat róla. Hisz tudja, hogy magam is félig-meddig anarkista vagyok.

— Nem mondok én róla semmi rosszat, —

védekezett Duthil vidáman. — Sőt még a mi Amadieu barátunknak sincs joga, hogy őt becsmérleje. Mert tetszik tudni, hogy ez a Salvat-ügy őt a dicsőség tetőpontjára emelte? — Soha még ennyit nem beszéltek róla, mint mostanában és neki ebben nagy gyönyörűsége telik. Most ő a leghiresebb, a legdivatosabb vizsgálóbíró és azt teheti meg, odáig viheti, ameddig csak maga akar elérni.

Massot gunyos pimaszkodásával azonnal levonta a helyzet konzekvenciáit.

— Ugyebár, ha az anarkiát kiirtják, minden a régi kerékvágásba zökken majd? Ez a bomba nem egy derék jóismerősömnek rendbehozná a szénáját. Vagy azt hiszi, hogy az én főnökömnek, Fonségue urnak, aki oly nagy lévvél udvarol a szép szomszédnőjének, van valami panasza rá? Meg azt hiszi ön, hogy az a Sagnier, aki amott terpeszkedik az elnöki szék mögött és aki sokkal jobb helyen volna a négy zsandár között, nem tartozik-e Salvatnak nagy hálával azért az ocsmány reklámért, amelyet ő ennek a szegény nyomorultnak a rovására a lapjának szerzett?

Duthil félbeszakította.

— No, no, csak maga hallgasson, úgy hiszem, maga is eléggé kiaknázta ezt az esetet... A kis Céline interviewolása jó sokat jövedelmezett magának.

Massotnak tényleg az a zseniális ötlete támadt, hogy felkereste Theodora asszonyt meg a

kis Célinet és aztán a Globe hasábjain leírta a látogatását mindenféle megható bizalmas részleteivel. A cikk bámulatos sikert aratott, a kis Céline naiv válaszai, melyekben synylődő apjáról emlékezett meg, minden mélyen érző kedélyt meghatottak, oly mérvben, hogy a legelőkelőbb hölgyek látogattak el a két száanalomraméltó teremtéshez; az alamizsnák bőven folytak hozzájuk minden oldalról, és a legsajátságosabb rokonszenv ébredt a gyermek iránt még azoknak a lelkében is, akik nagy garraal követelték az apa fejét.

— Nem is panaszkodom az én kis aratásomra, — válaszolt a zszurnaliszta. — Mindenki annyit keres és úgy keresi, ahogy bírja.

Ebben a pillanatban Rosemonde ráismert a mögötte ülő Vilmosra és Péterre és midőn ez utóbbit polgári ruhában látta, oly nagy volt a meglepetése, hogy nem merte őket megszólítani. Odahajolt a szomszédjaihoz és valószínűleg közölte a fölfedezését Duthillel és Massottal, mert mind a ketten hátrafordultak, de diskréczióból úgy tettek, mintha nem látnának és nem tudnának semmit. A hőség türhetetlenné vált, egy hölgy elájult. És az elnök selypítő hangja csendet kért újra.

Salvat fölállt újra és néhány lap papírt szorongatott a kezében. Nagynehezen meg tudta értetni azt, hogy ki akarja egészíteni az ő vallomását egy előzetesen e czélra készült kijelentéssel melyben tettének indokait fejtegeti. Larombiére

meglepetten és titkos fölháborodásával küzdve habozott és azon volt, hogy meghiusítsa a vádlott ebbeli szándékát; de aztán belátta, hogy el nem némíthatja a vádlott nyelvét s megvető és haragos kézmozdulattal megadta neki az engedélyt. Salvat hozzáfogott a fölolvashoz mint valami igyekvő, derék iskolás fiu, kissé hebegve és néha rendkívüli nyomatékkal hangsúlyozta azokat a szavakat, a melyekkel láthatólag meg volt elégedve. A szenvedés és a lázadás panaszos fölajdulása volt ez, mely már a sors ezer meg ezer kitagadottjának ajkáról hangzott föl és az alantasabb néposztályok nyomorúságáról regélt; a munkásemberről, aki keze munkája után nem tud megélni; egy egész nagy társadalmi osztályról, a legnagyobb, a legméltóbb társadalmi rendről, amely éhen hal, mialatt másrészt a szerencse kedveltjei, a kiváltságosak, akik dúskálnak a kincsekben, akik kéjes élvezetektől megcsömörlésig vannak torkig, még dusan megrakott asztalaik morzsáit is megtagadják a szegényektől és semmit se akarnak visszatéríteni a jogtalanul bitorlott vagyonból. El kell hát tőlük venni mindent; rettenes figyelmeztetésekkel föl kell őket verni önzésükből; bombarobbanásokkal kell előttük hirdetni azt, hogy érkezett végre az igazságszolgáltatás napja. Ezt a szót »igazságszolgáltatás« olyan mennydörgő hangon ejtette ki a nyomorult, hogy az egész terem visszhangzott tőle. De a legnagyobb hatást azzal keltette, midőn meghozta saját életé-

nek fönséges áldozatát; azt mondotta az esküdtszék tagjainak, hogy nem vár tőlük egyebet, mint halálítéletet és azzal a látnoki jóslattal végezte szavait, hogy újabb vértanuk fognak föltámadni az ő vérének elhullott cseppjeiből.

Csak küldjék őt a nyaktilóra, ő tudja azt, hogy az ő példája más hőseket fog szülni.

Utána más boszuló kéz fog feltámadni és azután újra más és mindig mások, mindaddig, míg ez a vén, elkorhadttársadalom teljesen össze nem omlik, hogy helyt adjon a boldogság és igazság ama megálmódott társadalmának, amelynek ő az apostola.

Az elnök türelmetlen izgatottságában kétszer kísérlette meg, hogy félbeszakítsa. De Salvat csak olvasott tovább, az ihletett látnok megzavarhatatlan nyugalomával, aki attól fél csupán, hogy rosszszul találja elmondani a döntő fontosságú kinyilatkoztatást. E felolvasásán valószínűleg a börtönben való tartózkodása óta törhette a fejét. Ez az ő öngyilkosságának végleges oka; az életét cserébe adja azért a dicsőségért, hogy az emberiségért haljon vértanuhalált.

Midőn végezte szavait, nyugodtan ült le a zsandárok közé, rózsáspirra gyult orcákkal, ragyogó szemmel, nagy benső örömtől sugárzó arczczal.

Az elnök, hogy a vádlott felolvasása által okozott nagy hatást, a meghatottság és a félelem titkos kéjelmetlenségét eloszlassa, azonnal a tanuk

kihallgatására tért át. Végehossza nem akadt a tanuk fölvonulásának, mely egy cseppet se volt érdekes, mivel egyiknek se volt mit vallania. A többi közül Grandidier gyáros okos tanuvallomása vált ki, aki bizonyos anarkista propaganda miatt volt kénytelen a vádlottat annak idején elbocsátani. A vádlott sógora, Toussaint gépész, szintén nagyon derekasan viselte magát, amennyiben anélkül, hogy hazudott volna, kedvező szint adott vallomásainak.

Leghosszabb vitatkozás fejlődött a szakértők között, akik itt, a nyilvánosság előtt ép oly kevésse tudtak egyetérteni, mint ahogy nem tudtak egy véleményen lenni hivatalos jelentéseikben; mert bár mindnyájan tisztában voltak azzal, hogy a felhasznált robbantószer nem dinamit volt, mindegyikük a legfurcsább és a legellentétebb föltevésekkel állott elő a robbantószer tulajdonképeni mibenlétét illetőleg. Aztán felolvasták a hirneves Bertheroy e tárgyról szóló véleményét, aki tetézte a zavart azzal a következtetésével, hogy valószínűleg valami új, csodás erejű robbantószerrel állanak szemben, melynek vegyi képletét ő sem ismeri. Mondésir rendőrkém és Dupot zsandárfőnök is sorra kerültek és szegről-végre elbeszélték a vádlott ellen indított hosszú hajszát, meg aztán a boulognei erdőben történt mozgalmas elfogatását. Mondésir meg nagy derűtséget keltett a publikumban közbeszurt katonai adomáival. A fájdalom, a részvét és a

méltatlankodás hideg borzongása fogta el a hallgatóságot, mikor a kis divatárusleányka nagyanyja került sorra, egy összetöpörödött, roskatag vén anyóka, kit a közvádló nemtörődöm kegyetlenséggel hurczoltatott ide és aki megrémülve könyekre fakadt és azt se tudta, hogy mit kérdeztek tőle. Utána már csak a tanuk kihallgatása következett; a műhelytulajdonosok, pajtások, mesteremberek hosszú sora, kik mindannyian kijelentették, hogy Salvat derék ember volt, intelligens és dolgos munkás, aki soha nem részegeskedett, imádta a gyermekét, és a legkisebb gázságra vagy igaztalanságra sem tartják őt képesnek.

Mire a tanukihallgatás véget ért, négy órára járt az idő. A fullasztóan meleg teremben lázas kimerültség kergette a vért minden arcba, míg valami vörhenyes porfelleg homályosította el az ablakokon beszűrődő, elhalványuló világosságot. A nők legyezgették magukat, a férfiak törülgették izzadó homlokukat. De a lelketizgató látvány minden szemben kegyetlen érdeklődés örömtüzét gyújtotta. Senki se mozdult el a helyéről.

— Ah, — sóhajtotta Rosemonde, — azt hittem, hogy öt órákor valamelyik barátnőmnél teázhatom. Meg fogok halni éhen.

Duthil egyre vonogatta a vállát, mialatt Salvat felolvasta a maga nyilatkozatát.

— Milyen gyerekes minden szava. A bolond halállal fog ezért lakolni. Édes Istenem, amíg a

világ világ, mindig lesznek szegények és gazdagok. És az is bizonyos, hogy mikor az ember szegény, egyedüli vágya az, hogy meggazdagodjék . . . Ő csak azért került a vádlottak padjára, mert kudarcot vallott ez a törekvése.

Péter mély megindulással, aggódva nézett a fivérére, aki holthaltványan és dult arczczal, némán ült mellette. A pad alatt megfogta a kezét és szeretetteljesen megszorította. Aztán halkán kérdezte:

— Rosszul érzed magadat? Akarod, hogy elmenjünk?

De Vilmos ép oly gyengéd és észrevehetetlen kézszorítással válaszolt és azt mondta, hogy jól érzi magát és mindvégig kitart a benne felviharzó kétségbeesés daczára.

Lehman államügyész most szigoruan és nagyhangon emelt szót a vádlott ellen. Noha nyakas arczának és egész megjelenésének határozottan zsidójellege volt, ismeretes volt arról, hogy neki minden politikai táborral voltak nexusai és köztudomásu volt az a simulékonysága, melynek révén mindig a hatalomra került emberek pártjához csatlakozott; ez magyarázta meg gyors és fényes pályafutását, meg azt az állandó kegyet, melylyel elhalmozták. Tudták azt, hogy ő az állam védője és valóban mindjárt első szavaiban az e reggel ki-nevezett uj minisztériumra czélt, a vaskezü férfira, akinek az a feladata, hogy megnyugtassa a jókat és megreszkettesse a gonoszokat. Aztán rend-

kivüli vehemenciával vádolta szegény Salvatot, ab ovo elmondta az egész életrajzát; bűnre született gonosztevőnek tüntette fel, ijesztő szörnyetegnek, akinek a leggyávább merénylettel kellett betetőznie bűnös életét.

Aztán ostorozta az anarkiát; valamennyi anarkista csavargó és rabló. Hisz tapasztalták a Hornpalota kifosztásánál, hogy milyen csemány, aljas egy banda az, mely apostolinak hirdeti magát. Ime lássák, mire vezet az elméletek gyakorlati alkalmazása. kirabolt és beszennyezett házakra, hogy aztán nagy fosztogatásokkal és nagy mézszárlásokkal végződjek. E hangon folytatta két órahosszáig, teljesen eltekintve az igazságtól és a logikától; csupán arra törekedett, hogy a képzelemre hasson; felhasználta czéljaira a rémület viharát, mely Párison végigzúgott; véres lobogóként lobogtatta a hallgatók előtt a szegény kis áldozatot, a szép divatárus leánykát, kinek halvány kezecskéjét mutogatta a borszeszszel teli palaczkban, a száanalom és undor oly ékesenszóló taglejtésével, hogy az egész hallgatóság megeborszongott. Azzal végezte, amivel kezdte; bátorságra serkentette az esküdtszéket azzal a kijelentéssel, hogy teljesítheti a kötelességét és halálra ítélheti a bűnöst, mert a kormány arra határozta magát, hogy nem fog visszariadni a fenyegetésektől.

Aztán a fiatal védőügyvédre került a sor. Elmondott őszintén mindent, amit mondani lehe-

tett, még pedig a legszembeötlőbb világossággal és legrészrehajlatlanabb igazságossággal. Ő más iskola tanítványa volt, egy nagyon egyszerű és igénytelen ember, aki csupán az igazságért rajongott; különben beírta azzal, hogy Salvat életrajzát a maga valódi színében tüntesse föl; ráutalt, hogy zsenge gyermekkorától a társadalmi végzetes ferdeségek áldozata és utolsó bűnös tettét azzal magyarázta, amit mindeddig szenvedett, mindazzal, ami rajongó agyában forrongott.

Az ő bűne nem-e mindnyájunk bűne? Ki nem érzi magát némileg felelősnek ezért a bombáért, melyet egy éhenhaló szegény munkás robbant fel a gazdag ember küszöbén, kinek neve az ő szemében megtestesítője volt az igazságtalan felosztásnak, mely az egyiknek annyi élvezetet, a másiknak annyi nélkülözést juttat osztályrészül? Ha a mi zavaros időnkben a felvetett égő problémák közepett valamelyikünk elveszíti az eszét és erőszakkal akarja siettetni a világ boldogságát, szabad-e az igazság nevében pálczáat törnünk fölötte, midőn egyikünk se tud megesküdni arra, hogy neki sincs része az ő örületességében? Beszéde végén esedezve arra kérte az esküdtszék tagjait, hogy tanúsítsanak emberi érzést; ne engedjék magukat a külvilág megrettent szenvedélye által befolyásoltatni, hanem engeszteljék ki a forrongó társadalmi osztályokat egy bölcs ítélettel.

Ne örökössék meg a háborút azzal, hogy az

éhenkórászoknak, a nyomorultaknak új vértanút szolgáltatnak, akit meg kell boszulniok.

Hat órát ütött, amidőn Larombiére szóvirágos, részrehajló összefoglalását adta a tényeknek, melyeken kesernyés, csipős hangjának kétségbeesett dühe megérződött.

Aztán visszavonult a törvényszék; a kifürkészhetetlen esküdtek fölmentek a tanácskozó terembe, mialatt a vádlottat kikisérték. A hallgatóság soraiban zajos várakozás, lázas türelmetlenség siketítő moraja zúgott. Egynéhány hölgy el is ájult. Egy férfit is ki kellett vinni a teremből, mert az iszonyu hőség elernyesztette. De a többiek makacsul megmaradtak a helyükön.

— Most már nem tart sokáig, — szólt a kis Massot. — Az esküdtek a zsebükben hozták már ide a halálos ítéletet. Megfigyeltem őket: mialatt a kis védőügyvéd nagyon helyes érveit hozta fel mentő körülményekül, meg lehetett különböztetni, amint a rájuk boruló homályban mindnyájan álmosan bólogattak. Furesz gondolatok kóvályoghattak e tar koponyák mögött.

— Még mindig éhes ön, herczegné? — kérde Duthil.

— Jaj, ne is kérdezze, majd meghalok. Nem bírok addig várni, míg hazaérünk. Majd elkísér valami czukrászdába. De azért nem baj; nagyon izgató jelenet ez, mikor látjuk, hogy egy embernek az élete egy igentől, vagy egy nemtől függ.

Péter újra megragadta Vilmos kezét, mert érezte, hogy milyen lázas kétségbeesés tartja fogban a bátyja lelkét. Egy szót se váltottak; mindkettőjükön végtelen szomoruság vett erőt, melynek oly számtalan, mélyen fekvő okai voltak, amiket ők maguk se tudtak volna határozottan definiálni. Az emberiség egész nyomora, meg a saját nyomoruságuk, mindaz a sok szeretet, az a sok remény, és fájdalom, mely bennük lüktet, mintha panaszosan jajdúlt volna fel e zsisibongó zúgással teli teremben, melyen végigreszket az előttük lefolyó drámától való borzongás, amit az egyik fél önzése és a másik fél gyávasága juttat kifejezésre.

Lassankint ráborult a teremre az esthomály; valószínűleg fölöslegesnek tartották a gázlámpák meggyújtását, miután amúgyis nemsokára kihirdetik az ítéletet, és az elhaló nap utolsó sugarai rejtelmes, határozatlan árnyak homályát szőtték, melyben az összeverődött tömeg teljesen elmosódott.

A törvényszéki emelvény háta mögött ülő világosruhájú hölgyek halovány víziókként fehérlettek ki a sötétségből, mialatt a nagy számban jelenlevő ügyvédek fekete talárjai sötét éji árnyfoltoknak látszottak. A palaszínű Krisztus a homályba veszett; csupán a köztársaság szobrának hófehér idomai váltak ki a félhomályból, mint egy halottnak megdermedt hullája.

— Ah, — szólt Massot, — tudtam, hogy nem fog sokáig tartani.

Valóban, alig negyedórai tanácskozás után nagy lábdobogással vonult be újra az esküdtszék és kiki a maga helyére telepedett le. A bírák is megjelentek. Fokozott izgatottság áradt szerte a tömegben; olyan lázas áramlat reszkettette meg a levegőt, mintha rettegés vihara hullámszerűen végig a hallgatókon. Sokan fölálltak, mások ajkairól sikoly röppent el. És az esküdtszéki elnöknek, egy széles, biborosarczu kövér uri embernek, várnia kellett, míg a zaj lecsendesült.

Aztán kijelentette őles, kissé remegő hangon:

— Lelkiismeretemre és becsületemre kijelentem Isten és emberek előtt, hogy az esküdtszék a vádlottat szavazattöbbséggel a gyilkosság bűnében vétkesnek ítéli.

Már majdnem besötétedett, midőn újra bekisérték Salvatot. Az árnyban elmosódó esküdtszékekkel szemben megállt és az ablakokon beszűrődő utolsó fénysugár megvilágította az arcát. A bírák alakjai szintén elmosódtak az esthomályban, bibor köntösük gyászfekete színt öltött. És minő látvány volt Salvat sovány, kiaszott arcza, amint végighallgatta a jury ítéletét, melyet a jegyző neki felolvasott.

Midőn beállt a csend, anélkül, hogy az enyhítő körülményeket csak meg is említették volna, Salvat mindent megértett. Gyermeteg kifejezésű arcza felderült.

— Halál! Köszönöm uraim.

Azután a közönség felé fordult és a növekvő sötétségben kereste az ismerős arcokat, melyekről tudta, hogy jelen vannak és ez egyszer Vilmos egész határozottan érezte, hogy Salvat ráismert, hogy egy utolsó szeretetteljes üdvözlét küldi a hála kifejezéseképen, melyet iránta érez ama darab kenyérért, amit a nyomor napján tőle kapott. De egyuttal Mathis Viktornak is köszönt, mert Vilmos újra maga előtt látta a fiatalembert, aki meg se moczczant, hanem merőn Salvatra szégezett, tágra nyitott szemekkel és fenyegetően összeszorított ajkakkal bámult maga elé.

A többit, az utolsó kérdést, a birák tanácskozását és az ítélet kihirdetését elnyelte a termen áthullámzó vihar. Abba a szánalomba és abba az általános meglepődésbe, melylyel a halálítéletet fogadták, némi megdöbbenés is vegyült.

Az elítélt hirtelen felegyenesedett. És midőn a rendőrök kikisérték, harsány hangon kiáltotta el magát:

— Éljen az anarkia!

E fölkiáltásáért senki sem haragudott. A közönség bizonyos kényelmetlen érzéssel oszlott széjjel, mintha a rendkívüli fáradságtól megcsappantak volna a szenvedélyek. Valóban, ez tulságosan hosszú, nagyon is lelketrázó jelenet volt. És most jól esett mindenkinek, hogy a szabad levegőre ér és fölszabadul a lidércnyomás alól.

A nagy előcsarnokban Vilmos és Péter Du-

thil meg a hercegnő mellett haladtak el, kiket a Fonségueval beszélgetésbe ereszkedett Bozonnet tábornok megállított. Mind a négyen hangosan beszélgettek, panaszkodtak a nagy hősről, az éhségről és egyhangúan úgy vélekedtek, hogy a tárgyalás nem volt valami nagyon érdekes. Különben minden jól megy, aminek jó a vége. Ugy van, ahogy Fonségue mondta. Salvat halálraitélése politikai és társadalmi szükségesség volt.

Midőn a két testvér a Pont-neufre ért, Vilmos egy pillanatig odakönyökölt a védőgáthoz és Péter is nekitámaszkodva, szótlanul bámult a Szajna szürke, tovahömpölygő habjaira, melyre a felgyuló gázlámpák tüzes fényt vetettek. A folyamból üde lehellet gomolygott fel; ez volt az a gyönyörteli óra, mikor a szelid éj borul a pihenőre térő Párisra. A két testvér szótlanul szívta magába ezt az enyhítő, csillapító levegőt. Péterben újra sajgásnak indult az ő szívének sebe, az a kínos ígérete, hogy újra visszatér Vilmos montmartrei házába, noha őreá ott oly kínos gyötrelmet várt. Vilmosban pedig újra ébredt a bántó gyanu, az az aggasztó nyugtalanság, hogy Máriában valami új, tán még előtte is ismeretlen érzés láza lüktet, mely őt egészen kiforgatta régi énjéből. Vajjon új szenvedések várnak-e megint e két egymást imádó testvérré, új tusák, új akadályok, melyek a boldogság útját állják? Egész valójuk újra vérzett amaz általános emberi nyomorúság lelkükre nehezedő sulya

alatt, melyet az igazságszolgáltatás imént végignézett drámája keltett bennük, e nyomorult ember láttára, ki a fejével lakol mindnyájuk bűneért. Amint aztán a quain végighaladtak, Vilmos a kis Mathis Viktort pillantotta meg, ki egyedül bolyongott a homályban. Megállította és az anyja után kérdezősködött. De a fiatalember rá se hallgatott, összeszorított vékony ajkairól késnél is metszőbb és élesebb hangon röppent el ez a szó:

— Ah, hát ők vért akarnak!... Csak vágják le a fejét, ő meg lesz boszulva.

VII.

A montmartrei dolgozóteremben, mely rendszeren oly vidám és derüs volt, most komor, borongós napok következtek be, mintha valami méla szomorúság és bús hallgatás borulna a tágas teremre. A három nagy fiu nem volt odahaza. Tamas reggelenként bejárt a gyárba, hogy ott a kis motorral kísérletezzon. Ferencz a vizsgára készülődött oly szorgalmasan, hogy haza se jött a tanárképzőből.

Antal pedig Jahannál dolgozott, ahova afeletti öröme vonzotta, hogy a kis Liza fokankénti életre ébredését napról-napra szemelláthatóbban tapasztalja. Vilmos többnyire egyedül volt a nagymamával, aki valami kézimunkán dolgozva, mindig ott ült az

ablaknál, míg Mária a ház körüli teendőket végezte és künn sürgött-forgott, csupán csak olyankor tartózkodott a dolgozóteremben, ha Péter is ott volt.

E néma gyászban mindnyájan csupán azt a hallgatag, titkolt haragot, azt a kétségbeesett lelki fellázadást vélték látni, melylyel Salvat elítéltetése eltöltötte apjuk lelkét.

A törvénytörő palotából visszajövet Vilmos indulatosan kelt ki az igazságtalanság ellen; azt mondta, hogy ennek a szerencsétlen embernek a kivégeztetése társadalmi gyilkosság, az egyes társadalmi osztályok polgárháborújának egyenes provokálása és mindnyájan némán, vita nélkül hajoltak meg e feljajdulás fájdalmas sikolya előtt. Tiszteletteljesen félrevonulva, átengedték apjukat azoknak a komor gondolatoknak, melyekbe órákhosszáig némán, haloványan, a távolba révedező szemekkel merült el.

Vegyí kohója hidegen és sötéten állt a sarokban; reggeltől estig csak azzal töltötte az időt, hogy találmányának, az új robbanószernek, meg a rettenetes hadigépnek a terveit és iratcsomóit tanulmányozta át, melyekről azt álmodta hosszú éveken át, hogy meg fogja velük ajándékozni Franciaországot, hogy valamennyi nemzet fölött uralkodva, egykor az igazság és a jog uralmát kényszerítse rá a világra. De ama végtelen hosszú órákban, melyeket az asztalon szerteszórt papirosok fölé hajolva töltött, melyek távolba révedező szemei előtt néha

ködbe vesztek, ezer határozatlan gondolat árja hullámozott végig az agyán; kételyei támadtak, vajjon böles leszen-e az ő terve; rettegés szállotta meg, vajjon abbeli vágya, hogy örök békét adjon a népeknek, nem fog-e véget nem érő, mindent kiirtó háborút teremteni? Óh ez a nagy Páris, melyről őszinte meggyőződéssel azt hitte, hogy a világ gondolkodó agyveleje, mely arra van hivatva, hogy a jövőndőt megszülje: minő ocsmány látványt nyújt a világnak, mennyi butaság, mennyi gyalázat, mennyi igazságtalanság látványát! Valóban eléggé érett volna az emberi üdv nagy művére, melyet ő rá akarna bízni? És valahányszor újra meg újra átböngészte az iratait és verifikálta a vegyképleteit, nem izzott benne többé az a régi, erélyes akarat és csak ha eszébe jutott közeli nősülése, fogott újra hozzá a tervhez, mert azt mondotta magában, hogy a dolgok rendje sokkal hosszabb idő óta meg van már állapítva és el van határozva, semhogy most a terveken való változtatásokkal felfordulást okozna életében.

A házassága! Nem-e ez ama gondolat, mely Vilmost lépten-nyomon kísérti, mely még sokkal jobban megzavarja a lelki nyugalmat, mint tudós műve, mint a libertarius polgár szenvedélyes rajongása? Valamennyi bevallott gondja és aggodalma mögött még egy olyan gyötrő érzés is lapangott, melyet még önmagának se vallott be és mely őt meggyötörte. Mindennap azt ismételtegette

magában, hogy mihelyt nőül vette Máriát, közölni fogja a hadügyminiszterrel találmányának titkát és a fiatal asszonyt dicsőségének részesévé teszi. Ha nőül veszi Máriát! Ha nőül veszi Máriát! Ez a gondolat mindenkor forró lázzzal és titkos nyugtalansággal töltötte el. Azért volt oly hallgatag, azért vesztette el nyugodt, vidám kedélyét, mert érezte, hogy Máriából valami egészen új élet árad, melyet eddig nem tapasztalt nála. Mária határozottan megváltozott; Vilmos érezte, hogy napról-napra elidegenedik, eltávolodik tőle.

Es midőn Péter hozzájuk ellátogatott, mindkettőjüket megfigyelte. Péter is ritkábban jött, elfogultnak látszott és ő sem volt már a régi. Azokon a napokon, mikor Péter náluk időzött, Mária olyan volt, mintha kicserélték volna; az egész ház mintegy új, élénkebb életet nyert, derüesebb színt öltött.

Pedig nem történt köztük semmi sem, ami nem a legártatlanabb testvéri viszonyra vallana.

Jóbarátoknak látszottak csupán, egymásnak ujjahegyét se érintették, pirulás nélkül beszélgettek. De önkéntelenül valami sugaras vibráció áradt ki lényükből, olyan lehellepszerű, mely még a sugárnál, az illatnál is légiesebb, megfoghatatlanabb.

Néhány nap múlva Vilmos, vérző szívvél bár, de nem kételkedhetett többé. Nem kapta őket rajta semmin; de meg volt győződve róla, hogy a két gyermek, mint ahogy ő apai szeretettel szokta őket nevezni, egymást halálosan szereti.

Egy gyönyörű tavaszi reggelen, midőn egyedül volt a nagymamával a sugárözönben uszó Páris-sal szemben, a szokottnál is kinosabb merengésbe merült. Merőn bámult az öreg asszonyra, aki rendes helyén ülve, fejedelmi méltósággal, pápaszem nélkül öltögetett a kézímunkáján. Tán nem is látta őt. A nagymama is fölvetette lébe-korba a szemét és szintén ránézett, mintha valami vallomást várna tőle, mely csak nem akar megjönni.

Végre a nyomasztó csöndben arra határozta magát, hogy ő szólal meg.

— Vilmos, mi bajod van egy idő óta? Miért nem mondd meg nekem azt, amit mondani akarsz?

Vilmos az álmország virányairól visszatért a földre és meglepetten mondá:

— Amit mondani akarok?

— Igen, én is tudom azt, amit te tudsz és én azt gondoltam, hogy meg fogod beszélni velem, miután ti olyan figyelmesek vagytok irányomban, hogy nem cselekedtek semmit anélkül, hogy a tanácsaimat kikérnétek.

Vilmos elhalványodott és egész testét lázas remegés fogta el. Tehát nem csalódott, miután a nagymama is tudja. Ha erről beszél, akkor gyanuja testet ölt, akkor valóvá és ténynyé változtatja azt, ami eddig tán csak izgatott képzelmében él.

— Kedves fiam, a dolog kikerülhetetlen volt. Én már az első napokban előreláttam. És csak azért nem figyelmeztettelek rá, mert azt hittem,

hogy ez részedről jól megfontolt, mély értelmű szándék. De mióta látom, hogy mennyit szenvedsz, értem csak, milyen nagy volt az én tévedésem.

Minthogy Vilmos még mindig szótlanul, reszketve és magánkívül bámult rá, a nagymama folytatta:

— Igen, azt hittem, hogy te így akartad, hogy midőn a házadhoz hoztad az öcsédet, azt akartad tudni, vajjon Mária nem csak gyermeki szeretettel csügg-e rajtad ... olyan nyomós okok szóltak emellett, a nagy korkülönbség, nálad vége felé közeledik már az élet, ő meg most kezdi csak meg ... nem is szólok a te nagy munkáidról, ama szent misszióról, melyet én számodra álmodtam.

Vilmos kulcsolt kezekkel odaállt eléje és könnyörögve kérte:

— Oh, szólj világosan, mondd nyíltan, amit gondolsz — — — Nem értem, szegény szívem nagyon fel van dülva, szeretnék mindent tudni, cselekedni; szeretném magamat végleg elhatározni. Te, akit úgy szeretek, akit úgy tisztetek, mintha az édes anyám volnál, akinek fenkölt eszét, gondolkodását ismerem, te, akinek tanácsát mindig híven követtem, te előre láttad ezt a rettenetes eseményt és nyugodtan nézted a kifejlését, ~~megkecsezte~~ azt, hogy én belehalok? Oh mondd, miért tetted te ezt?

Az öreg asszony nem szeretett sok szót vesztegetni, mert ő volt a ház korlátlan urnője, aki

mindenről gondoskodott és az egész háztartást vezette, anélkül, hogy tetteiről valamikor is számot adott volna. Azért nem szokta kereken kimondani mindazt, amit gondolt, meg mindazt, amit elérni akart, mert abszolút bölcsesége tudatában úgy az apa, mint a gyermekek teljesen megbiztak benne. Lényének e kissé rejtélyes jellemvonása még fokozta fejedelmi méltóságának fönségét.

— Mire való a fölösleges szó, — válaszolt szeliden, — midőn a tények beszélnek. Igaz, hogy annak idején helyeseltam a házassági tervedet, mert tisztában voltam azzal, hogy Mária csak úgy maradhat a háznál, ha nőül megy hozzád; meg aztán volt rá sok más okom is, melyeknek felsorolása teljesen felesleges. De Péter idejövetele mind ezen változtatott és a dolgokat a maga természetes rendjükbe terelte. Nem sokkal jobb ez így?

Vilmos még mindig nem merte megérteni, hogy a nagymama mire czéloz.

— Jobb így, hogy az én életem örökre tönkre van téve, hogy belehalok fájdalmamba?

Az agg nő felkelt és hozzá közeledett. Simán leomló fekete ruhájában, erélyre és önmehtagadásra valló halvány arczával nagyon fönséges méltóságban állt előtte.

— Fiam, tudod, hogy szeretlek; tudod, hogy nagyon fenköltnek, nagyon nemesnek akarlak látni és tudni. A multkor elfogott a félelem és majd levegőbe röpítetted ezt a házat. Most már néhány

nap óta szórakozottan, magadon kívül görnyedezel az irataid, a terveid fölött, mint akit elfog a csüggedés, mint akiben föltámad a kétely, úgy hogy nem tudja többé: milyen cél felé halad. Hidd meg, hogy rossz uton jársz; rájuk nézve és te rád is jobb lesz, ha Péter elveszi Máriát.

— Rám nézve jobb? Óh nem, nem ... Mi lesz akkor belőlem?

— Te, fiam, le fogsz csillapulni; meg fogod gondolni a dolgot. Neked nagyon komoly hivatásod van ama nap előestéjén, midőn fönséges találmányodat a világ előtt ki akarod nyilatkoztatni. Ugy rémlik előttem, hogy tiszta látásod elhomályosodott, sőt esetleg tán rosszul cselekszel, ha nem számolsz a probléma föltételeivel. Érzem, hogy neked még más megoldást kell találnod. Egy szóval szenvedj, ha szenvedned kell, de légy az eszméd hőse.

Azután anyai jóságu mosolylyal enyhítette meg szavainak rideg voltát és a helyére visszatérve, így végezte:

— Főlöszleges szószaporításra kényszerítettél most, fiam, mert én nyugodt vagyok; sokkal fenköltebb elme vagy, semhogy ne azt cselekednéd, ami minden körülmények között helyes és jogos és amire senki más nem volna képes, csak egyedül te.

Midőn Vilmos magára maradt, lázas tépelődésbe merült. Vajjon mit akart a nagymama mondani félig homályos néhány szavával? Tudta róla,

hogy ő mindig amellet kardoskodik, ami jó, ami természetes és szükséges. De most valami fönsége-sebb hőstetre sarkalja; szavai vakító világosságot vetettek arra a kéjelmetlen érzésre, mely lelkét eltöltötte, valahányszor eszébe jutott az a hajdani terve, hogy a hadügyminiszterrel, akármelyikkel, azzal, aki épp kormányon van, közli a titkát. Növekvő habozással és ellenszenvvel töltötte el a lelkét, mialatt hallgatta az anyósa komoly hangját, ki ismételten kijelentette, hogy neki jobb teendője van, hogy más megoldást kell találnia. Mária képe hirtelen elsuhant lelki szemei előtt és bús szive majd meghasadt arra a gondolatra, hogy le kell róla mondania. Mária ne lenne többet az övé? Máriát adná, engedné' oda másnak? Nem, ez több, mint amennyit embertől kívánni lehet. Soha, soha nem lesz elég bátorsága arra, hogy lemondjon arról az utolsó szerelmi kéjről, melylyel magát kecsgettette.

Két napig kínos lelki harczot vivott, melyben újra átélte a lefolyt hat esztendő, amelyet a fiatal leány boldog kis hajlékukban mellette töltött. Eleinte fogadott leányának tekintette; később azután, mikor a házasság eszméje fogant meg bennük, nyugodt vidámsággal kéjelgett ama reményben, hogy az a házasság egész családjának boldogságát meg fogja alapítani. Mert ő csak azért idegenkedett egy második házasságtól, mivel nem akart a gyermekeire idegen mostohát erőszakolni.

Abbeli vágyainak, hogy a szerelem varázsait élvezze, és ne élje e magányos életet, csak úgy hódolt meg, hogy saját tüzhelyénél akadt az ifjuság e feshő himbójára, arra a szerető barátnőre, aki a nagy korkülönbséggel mitse törődve, bölcs megfontolás után az övé akart lenni. Aztán hónapok multak el s komoly események arra kényszerítették őket, hogy későbbre halasszák az esküvő napját és neki ez nem esett valami nagyon nehezeire. Beírte a biztos tudattal, hogy Mária vár rá. Hiszen ő megszokta a türelmes várakozást munkás életének hosszú évein át. De most íme egyszerre, midőn az a veszély fenyegeti hirtelen, hogy Máriát elveszíti, az ő békés, nyugodt szíve úgy vérzik, hogy majd meghasad. Soha nem hitte volna, hogy ő oly elválaszthatatlanul forrott vele össze. Az ötven éves férfinál ez az asszonyról való örök lemondást jelentette, az utolsó szeretett és érzékeivel megkívánt nő elvesztését, ki annál kíváncsiabb, mert benne testesült meg az ifjuság melynek illatát sohase fogja többé szívhatni, melynek leheletében sohasem fog többé gyönyörködni, ha elveszíti. Felgyuló haraggal vegyes örült vágyódás lobbant fel benne; magáénak akarta őt vallani és kétségbeesett gyötrelem dulta a lelkét arra a gondolatra, hogy valaki jő és elrabolja őt tőle.

Különösen midőn éjjel magára maradt szobájának éjjeli csendjében, elviselhetetlen kinokat szenvedett. Párnájába fojtotta könyes feljajdulását,

hogy meg ne zavarja a házbeliék álmát. Hisz sem-
 misem egyszerűbb annál, miután Mária neki ígérte
 a kezét, hogy az övé marad. A szavát birja, arra
 fogja hát kényszeríteni, hogy váltsa be a szavát.
 Legalább az övé lesz, egyedül csak az övé és senki
 másnak eszébe se juthat, hogy tőle elrabolja. Az-
 tán egyszerre föltámadt előtte annak a másiknak
 a képe, annak a szeretett fivérnek, akit ő maga
 kényszerített testvéri szeretetből arra, hogy csa-
 ládjának tagjául tekintse magát. De gyötrelme oly
 türhetetlen volt, hogy szerette volna kikergetni ezt
 a szeretett testvért és gyűlölet fakadt föl a szívé-
 ben, melynek kérlelhetetlen vad szenvedélyessége
 majd megőriztette. Az öcscse, a kedves kis öcscse!
 Hát milyen a testvéri szeretet? Hát a gyűlölet
 és ellenségeskedés mérge fogja megfertőzni lelkeiket?

Valóságos őrjöngés fogta el, órákhosszáig azon
 tűnődött, hogyan lehetne Pétert kiakolbólítani, hogy
 az, ami megtörtént, meg nem történtté váljék újra.
 Néha egy pillanatra magához tért, kijózanodott és
 meglepetten tapasztalta, hogy a tudós fenkölt ér-
 telmét, a tudomány munkásának nyugodt tapasz-
 taltságát ilyen tomboló vihar dulhatja. Csakhogy
 ez a vihar különben is tombolt az ő gyermek-
 lelkében, melyet mint tudós is megőrzött a szere-
 tet és az álmodozó rajongás ama titkos rejteké-
 ben, mely benne fönmaradt a könnyörtelen logi-
 kába, a természeti tüneteményekbe vetett egyedüli
 hite mellett.

Hisz maga a lángesze is erre a dualításra vallott, benne a híres vegyész párosult a rajongó reformátorral, aki szomjazza az igazságot, de azért szíve nagy szeretetre van teremtve.

Győzött benne a szenvedély! Ugy siratta Máriát, mint ahogy siratta volna álmainak meghiusulását, mely a háborúnak a háboru révén való örök megszüntét, az emberiség amaz üdvét czélozta, melynek megvalósításán tiz esztendő óta dolgozott.

Mikor aztán kitombolta magát, elcsigázott lelkében beállt a reakció és hirtelen megihletődött elhatározása lecsillapította. Szégyelte magát, hogy magát így átengedi a kétségbeesésnek minden ok nélkül. Föltette magában, hogy kérdőre vonja magát Máriát. A fiatal leány elég igazlelkű, hogy őszintén válaszoljon nyílt kérdésére. A legméltóbb megoldása ennek a kínos kérdésnek a kölcsönös, őszinte magyarázat, minekutána aztán mind a ketten legjobb belátásuk szerint cselekedhetnek. Elaludt és reggel törődött testtel, de nyugodt lélekkel ébredt fel.

Mária e reggelen különös jó kedvében volt. Az előtte való este hosszabb kirándulást tett Antallal és Péterrel. Montmorency felé vették utjukat. Az ut minden kritikán aluli volt, úgy hogy mind a hárman dühösen, de azért pompás hangulatban tértek vissza.

Épen a mosókonyhából jött, ahol nagymosás volt és fedetlen karokkal, valami melódiát dudol-

gatva ment végig a kerten, midőn Vilmos utját állotta.

— Akarsz velem beszélni, barátom?

— Igen, gyermekem, nagyon komoly dologban akarok veled beszélni.

Mária azonnal tudta, hogy az egybekelésükről van szó és elkomolyodott. Annak idején, midőn beleegyezett ebbe a házasságba, ezt abban a biztos meggyőződésben tette, hogy ez a legokosabb, amit tehet és teljes tudatában volt ama kötelezettségnek, melylyel a házasság jár. Igaz, hogy nálánál husz évvel idősebb emberhez megy nőül. De ez gyakran történik, sőt majdnem mindennapi eset. Nem szeretett senki mást, tehát az övé lehetett. És a hála, a szeretet, a ragaszkodás olyan lelkes felhevülésében adta oda neki a kezét, hogy a szerelem édességét vélte érezni benne. Környezetét oly boldoggá tette ez a frigy, melynek szoros köteléke még szorosabban egymáshoz fogja fűzni a kis családot. Szinte megittasult arra a gondolatra, hogy ő ilyen módon boldogságot fog maga körül teremteni.

— Mi a baj? — kérdé kissé nyugtalanul, — remélem, nincs semmi baj?

— Nem, nem, csak valamit akarok neked mondani.

A kis kertecske egyetlen lombos, árnyas zugába vezette őt, a két terebélyes szilvafa alatti szüette padra, melyre az orgonabokrok illatos

lombja borult. Velük szemben az óriási Páris tárult föl előttük a reggeli napsugárban, üdén mosolygó házai végtelen tengerével.

Mindaketten leültek. De midőn Vilmos szólni, kérdezni akart, hirtelen elfogultság szállta meg őt; szegény szive hangosan megdobbant, amint póre karjaival olyan ifjunak, olyan csodaszépnek, látta Máriát maga előtt.

Végre ennyit bökött ki csak:

— Az egybekelésünk napja közeledik.

Mivel Mária e szóra tán öntudatlanul elhalványodott. Vilmos érezte, hogy ereiben megfagy a vér. Nem vonaglottak-e meg Mária ajkai fájdalmas rángatózásban? Nem homályosította-e el szép, nyílt tekintetű szemeit valami borongó árnyék?

— Oh, még az soká lesz!

Vilmos nagyon halkán, gyöngéd és szeretetteljes hangon szólalt meg újra:

— Az igaz, de mégis meg kell, hogy beszéljünk a formalításokat. Ezek olyan kellemetlen dolgok, melyeket jobb, ha ma kezdjük meg, hogy aztán ne térjünk vissza többé.

Vilmos aztán sorra elmondta, hogy mi teendők lesz és amellet egy pillanatra se vette le róla a szemét, hanem leste, hogy milyen benyomások fognak rajta tükröződni, ha a terminus közelei lejárataának tudatára ébred.

Mária mozdulatlan arczczal hallgatta, a kezét térdeire kulcsolva és se a megbánás, se a szo-

moruság határozott jelét nem adta. De azért mégis úgy ült ott, mintha ez a tudat lesujtaná, de azért engedelmesen belenyugodnék.

— Kedves Máriám, hallgatsz, tán nincsen inyedre valami?

— Nekem, óh nem, nem!

— Tudod, hogy őszinte lehetsz. Ha tán van valami személyes okod arra, hogy későbbre halasztuk a házasságot, hát akkor várunk még.

— Nekem nincs semmi okom. Minő okom legyen? Teljesen rád bízom, hogy úgy intézkedjél, ahogy neked tetszik.

Csend állott be. Mária nyíltan a szemébe nézett; csupán ajkai remegtek árulón és valami öntudatlan szomoruság borult kristálytiszta, patak tükrénél is átlátszóbb arczára. Máskor nevetett és énekelt volna a közeli lakodalom hírére.

Vilmos reszkető hangon kockáztatta meg azt a kérdést, melyre elhatározta magát:

— Édes Máriám, bocsáss meg, hogy ezt kérdem tőled. Még most van időd, még visszaveheted adott szavadat. Teljesen biztos vagy-e abban, hogy szeretsz?

Mária őszinte megdöbbenéssel bámult rá, mert nem tudta, hogy mit akar ezzel mondani. És mint-hogy válaszával mintegy habozott, Vilmos hozzátette:

— Vizsgáld meg a lelkedet és a szivedet és mondd meg, vajjon valóban a te öreg barátodat szereted-e? vajjon nem szeretsz-e más valakit?

— Én? Én? Vilmos, mért kérdeztél ezt tőlem? Mit vétettem, ami téged arra jogosít, hogy ezt kérdezd tőlem?

Igaz, őszinte fölháborodás és méltatlankodás hangján mondta ezt és nyílttekintetű szép szemét lángoló haraggal szegezte rá.

— Pedig ennek mégis végére kell, hogy járjak, Mária! — folytatta Vilmos nagy megerőltetéssel, — mert mindnyájunknak boldogságáról van szó. Vizsgáld meg a szivedet, Mária. Te az öcsémet szereted.

— Én? Az öcsédet? Pétert? Én? Igaz, szeretem, szeretem, mint ahogy mindnyájukat szeretlek. Szeretem, mert ő most a miénk, mert ő most hozzátartozik a mi életünkhöz, a mi boldogságunkhoz... Igaz, boldognak érzem magamat, ha ő itt van és szeretném, ha mindig velünk volna. Örülök, ha látom, ha hallom, ha vele együtt sétálhatok. A multkor nagyon szomorkodtam, amikor úgy látszott, mintha visszaesett volna sötét búskomorságába. Ez igen természetes dolog, ugyebár? Azt hiszem, nem tettem ezzel mást, mint amit te magad óhajtottál és nem értem, hogy Péter iránti szeretetem miféle befolyással lehetne a mi házasságunkra.

Mária e szenvedélyes tiltakozása, mely szerte meggyőzhette Vilmost arról, hogy csak őt szereti, senkit mást, sejtelmét fájdalmas meggyőződéssé növelték ép ama kétségbeesett, szenvedélyes

heveskedés folytán, melylyel Mária az ellen tiltakozott, hogy ő Pétert szereti.

— Szerencsétlen, akaratlanul is elárulod magadat, nem engem szeretsz, hanem az öcsémet szereted!

E szavakkal mindkét kezével megfogta Mária csuklóit és kétségbeesett, szenvedélyes erejével megszorította, mintha arra akarná kényszeríteni a fiatal leányt, hogy világosan lásson a saját lelkében. Mária pedig tiltakozott tovább is e ráfogás ellen, és a legtragikusabb, a legszeretetteljesebb vitatkozás támadt köztük, amennyiben Vilmos a szembeszökő tények bizonyítékával igyekezett Máriát meggyőzni, Mária pedig határozottan ellentmondott a maga jóhiszemű elvakultságában.

Hiába vette Vilmos sorra szerelmének történetét az első naptól fogva; megmagyarázta neki, hogy mi volt az, ami lelkében végbement, eleintén néma, ellenszenves gyűlölet; aztán a sajátos férfi jellem iránt való érdeklődés, melyből végre a rokonszenv és a szerelem fejlődött, midőn szegényt olyan boldogtalannak látta és azt tapasztalta, hogy ő gyógyítja ki lassankint lelki gyötrelméből. Mind a ketten fiatalok voltak és a természet megcselekedte a magáét. De minden újabb bizonyítékára, minden új döntő érvelésére Máriát növekvő izgatottság fogta el, olyan lázas remegés borzongott végig rajta, hogy egész testében reszketett; de sehogy se akart ráállani arra, hogy megkérdezze a szívét.

— Nem, nem szeretem őt. Ha szeretném, hát tudnám és megmondanám, hisz ismersz, tudod, hogy nem bírok hazudni.

Vilmos oly kegyetlen volt, hogy mindezek után se tágitott, mint az a hősies sebész, aki még mélyebben vág a saját húzába, mint másokéba, csak hogy kiderüljön az igazság és hogy a többiek boldogságát biztosítva lássa.

— Mária, nem én vagyok az, akit szeretsz! Irántam csupán tiszteletet, hálát, gyermeki szeretetet érsz! Emlékezzél vissza arra, hogy mit éreztél akkor, midőn egybekelésünket elhatároztuk. Te akkor nem szerettél még senkit és okos lány létedre, beleegyeztél e házasságba, mert biztos voltál benne, hogy boldoggá foglak tenni és mert okosnak és helyesnek tartottad ezt a frigyet... Aztán hozzánk jött Péter és a szivedben önkéntelenül fölébredt a szerelem. Péter az, egyedül csak Péter, akit igaz szerelemmel szeretsz, olyan szerelemmel, aminővel a férfit, a férjet szeretni kell.

Mária ellentállási erejének fogytán volt és megdőbbsenve amaz iszonyu világosságtól, mely akaratára ellenére is felgyult a lelkében, még mindig makacsul tagadott.

— De édes gyermekem, mondd, miért tagadod olyan konokul? Hisz nem teszek neked miatta szemrehányást. Én akartam ezt a házasságot vén bolond fejemmel. Az történt csak, aminek történnie kellett és bizonyára úgy van jól, ahogy van...

Én csak az igazát akartam megtudni tőled, hogy el tudjam magamat határozni, mint ahogy becsületes emberhez illik.

Erre Mária is megadta magát és könnyekre fakadt. Egész lényét olyan lelki meghasonlás szállta meg, hogy lesújtva roskadt össze, mintha valami eddig ismeretlen, új igazság súlyos terhe nehezednék a lelkére.

— Oh Vilmos, nagy szívtelenség volt az tőled, hogy rá kényszerítettél, hogy a lelkemben olvassak... Esküszöm neked még most is, hogy eddig nem szerettem Pétert azzal a szerelemmel, amelyről te beszélsz. Te nyitottad föl a szememet, te ébresztetted föl a szívemet, te szitottad lánggá a tüzet, mely bennem szunnyad... Igaz, szeretem Pétert, most úgy szeretem őt, ahogy te mondod. Most valamennyien nagyon boldogtalanok vagyunk, mert te akartad így.

Mária hangosan zokogott és önkéntelen lányos szemérmetességgel vont a karjait Vilmos ujjainak erős szorításából. De Vilmos észrevette, hogy orcáit nem borítja most az az áruló pir az az akaratlanul felgyuló szégyenbibor, melyér, ő annyira haragudott.

Szüzies őszinteségét nem nyomta semmi bűntudat, mert valóban ő nem vádolhatta önmagát hűtlen árulással, hisz maga Vilmos kényszerítette volt őt arra, hogy szerelmének tudatára ébredjen. Könyes szemük fátyolán keresztül összenéztek egy

pillanatig; a lány majd kicsattant az egészségtől és ifjuságtól; duzzadó keble szívének dobogásától lázasan pihegett; erős támaszául ígérkező gyönyörű szép karjai vállig meztelen fehérlettek. A férfi pedig még mindig deli, izmos alak volt; ősz hajának sűrű hullámai és fekete bajusza erőteljes ifjuság kifejezését kölcsönözték szép arcának. Köztük pedig mindennek vége, a visszavonhatatlan megtörtént és nagyot változtatott életükön.

Vilmos fenséges lelki nemességgel szólalt meg:

— Mária, te nem szeretsz, visszaadom a szavadat.

De Mária ugyanoly magasztos nagylelkűséggel válaszolt:

— Soha nem veszem vissza, mert öntudatosan és örömpesve adtam neked cserébe a szívet és egy pillanatig se szüntelek meg ugyanazzal a gyöngéd szeretettel, ugyanazzal a bámuló csodálással szeretni, mint azelőtt.

Vilmos azonban elcsukló hangján, melyet szilárd csengésre kényszerített, egyre ismételte:

— Te Pétert szereted, Péterhez kell nőül menned.

— Nem, én a tied vagyok, egy pillanat nem semmisítheti meg azt, amit hosszú évek összefűztek. Esküszöm neked még egyszer, hogy ha szerettem is Pétert, ma reggelig tudomásom se volt róla. Maradjon minden a régiben, és ne kinozz tovább, mert nem bírom ki...

És a pongyolában meglepett, és meztelensége fölötti ijedtében összerезzenő, szégyenlős nő hirtelen mozdulatával leeresztette ruhájának felgyürt ujjait és lehuzta keze fejére, mintha egészen el akarna bujni. Aztán felszökött és egy szót se szólva többé, gyors léptekkel távozott.

Vilmos egyedül maradt a zöld lombos kis zugban a határtalan Páris-szal szemben, mely a sugaras reggeli verőfényben úgy tündökölt, mint valami délibábos, szép mesebeli tündérország. Valami nyomasztó teher nyomta a lelkét, azt hitte, hogy soha többé nem tud e padról felkelni. Szívén a legtátongóbb sebet Mária ama kijelentése égette, hogy ő még ma reggel nem tudta, hogy szerelem az, amit Péter iránt érez. Mária nem tudta és ő maga kényszerítette őt arra, hogy felfedezze szívében ezt a szerelmet. Ő maga ültette bele erősen, ő maga növelte kétségkívül, midőn tudatára ébresztette. Óh, minő kín! Minő gyötrellem! Mikor az ember önmaga a kovácsa annak a boldogtalanságnak, melybe majd belehal. Most biztos meggyőződésre tett szert; érzelmi életének örökre vége van; szegény szerelmes, érzékeny lelke sajgott beléje és görcsösen megvonaglott. De afölötti kétségbeesésébe és fájdalmaiba, hogy érzi a közeledő véniséget és a lemondás szükségét, az a keserű öröm vegyült, hogy helyesen és igazságosan cselekedett. Nagyon rideg vigasztalás volt ugyan, mely csupán hősiességnek lehet gyógyírja, de ő mégis jóleső

enyhülést, büszke elégtételt talált benne. E pillanattól fogva lelkében az önfeláldozás eszméje vert gyökeret és lassankint elemi erővel kerítette őt hatalmába.

Egyedüli szent kötelességének tekintette ezen-
tul azt, hogy összepárosítsa a gyermekeket; ebben
látta az egyedüli bölcsességet, az egyedüli igaz-
ságot, sőt az egész család egyedüli, biztos boldog-
ságát.

És ha fellázadó szive néha félt és kinjában
fel is jajdult, keblére szorította mind a két hatal-
mas kezét és elfojtotta lázas szivverését.

Másnap reggel nem a szűk kis kertben, ha-
nem a tágas dolgozóteremben szólította föl Pétert
a kölcsönös magyarázatra.

Ugy intézte a dolgot, hogy egyedül marad-
jon az öcscsével és mihelyt Péter belépett, egye-
nesen a tárgyra tért, mellőzve azokat az óvatosan
tapogatódzó bevezetéseket, melyeket Máriával szem-
ben alkalmazott.

— Péter, nincs neked valami mondanivalód?
Miért nem fordulsz bizalmasan hozzám?

Péter azonnal megértette, hogy Vilmos mit
akar ezzel mondani és lázas reszketés fogta el; nem
talált szavakat, csupán arcának kétségbeesett es-
deklése és hűledező elképedése vallott meg mindent.

— Te szereted Máriát; mondd, miért nem
jöttél hozzám és miért nem vallottad meg nekem
őszintén e szerelmet?

Péter most magához tért és hevesen védekezett.

— Igaz, hogy szeretem Máriát; éreztem, hogy nem tudom elrejteni és hogy magad is észreveszed. De nem volt rá okom, hogy neked ezt megvalljam; biztos voltam önnönmagamban, inkább elmenekültem volna messze távolra, semhogy egy árva szó is röppent volna el az ajkamról, mely azt elárulná. En titokban szenvedtem; oh, te nem tudod, milyen gyötrelmeket okozol, sőt kegyetlenség is tőled, hogy ezt szóba hoztad, mert most kénytelen vagyok elutazni. Már több ízben az volt a tervem, hogy elmegyek innen és ha mindig újra visszatértem, kétségkívül a gyengeségem, de egyszersmind mindnyájatok iránti szeretetem volt az oka. Mit árt az én jelenlétem? Máriára nézve nem veszedelmes. Ő nem szeret.

Vilmos erre kerekén kijelentette:

— Mária szeret. Tegnap vallattam őt és ő kénytelen volt nekem megvallani, hogy téged szeret.

Péter magánkívül megragadta Vilmos vállait és mélyen a szemébe nézett.

— Bátyám, bátyám, mit mondasz? Mért mondasz most olyasmit, ami mindnyájunkra nézve a legnagyobb szerencsétlenség volna? Ez a szerelem, mely álmodozásom soha meg nem valósulható eszménye volt, több bánatot mint örömet okozna, mert nem akarom, hogy te szenvedj. Mária a tied. Oly szent ő előttem, mintha a nővérem volna. Ha csu-

pán az én örületességem az, ami titeket egymástól elválaszt, az el fog mulni, le fogom győzni.

— Mária szeret. — felelt Vilmos szeliden, — Nem teszek neked szemrehányásokat, tudom azt nagyon jól, hogy küzdöttél magaddal, hogy egy szóval, egy tekintettel se árultad el előtte a szerelmedet. Még ő maga se tudta tegnap, hogy téged szeret, nekem kellett felnyitni a szemét. Mit akarsz? Én egyszerűen azt a tényt konstataíom, hogy ő téged szeret.

Erre Péter vonásai a rémület és a gyönyör egyes kifejezését öltötték, mintha valami isteni csoda szállna alá a mennyből, melyet sokáig óhajtott, de amelynek megvalósulása lesujtja őt.

— Ha így van, hát akkor vége mindennek. Ölelj meg bátyám, én utazom.

— Utazol? Miért? Velünk maradsz. Mi sem egyszerűbb, te szereted Máriát, ő szeret téged. Neked adom.

Péter felsikoltott és megdöbbsent elragadtatással ég felé emelve mind a két kezét, fölkiáltott:

— Te nekem adod Máriát? Te, bátyám? Te, aki hónapok óta vársz reá; te, aki őt imádod! Oh nem, nem, az földig sujtana. Lásd, bátyám, ez úgy megdöbbsentene és megdermesztene, mintha magát a tenszivedet, a vérző szivedet tépnéd ki a kebledből. Nem, nem fogadom el tőled ezt az áldozatot!

— De hát ha Mária csak hálát és gyermeki szeretetet érez irántam, ha te vagy az, akit igaz

szerелеmmel szeret, azt akarod, hogy visszaéljek az-
zal a fogadalmával, amit annak idején öntudatlan-
ul tett és hogy olyan házasságra kényszerítsem,
melyben nem bírnám őt egészen, osztatlanul?

— Különben tévedek, nem én adom őt ne-
ked, ő maga ajándékoz meg énjének fenséges ado-
mányával; én meg nem tartom magamat jogosult-
nak arra, hogy megakadályozzam ezt az adományt.

— Nem, nem, soha el nem fogadom ezt, soha
nem fogom neked ezt a fájdalmat okozni . . . Isten
veled, bátyám, csókolj meg, utazom!

Vilmos megfogta őt és erőnek erejével maga
mellé ültette az ócska sarokpamlagra.

— No, csak nem fogunk verekedni, öcsém,
csak nem fogsz engem arra kényszeríteni, hogy
kötéllel ittmarasztaljalak? A manóba is, csak tu-
dom, hogy mit csinálok! Meggondoltam én a dol-
got, mielőtt neked szóltam. Nem mondom, hogy a
lelkem örül ennek a kifejlésnek. Oh nem, eleintén
azt hittem, hogy belehalok és a föld legmélysége-
sebb mélyére kívántalak. Na, de észre kellett, hogy
térjek; beláttam, hogy a dolgok a lehető legjobban
alakultak így, a maguk természetes rendjében.

Péter ellentállási ereje megcsappant és két
kezébe temetve az arczát, sirva fakadt.

— Öcsém, édes jó öcsém, — ne szomorkodj
se miattad, se miattam . . . Emlékszel ama boldog
napokra, melyeket együtt töltöttünk a neuillyi kis
házikódban, midőn a multkor viszontláttuk egy-

mást. Hajdani testvéri szeretetünk pazar teljében lobogott fel bennünk és órákhosszáig ültünk egymás mellett, kéz kézben nyugodott és emlékeztünk a multakról és élveztük kölcsönös szeretetünket . . . Emlékszel arra a rettenetes vallomásra, midőn egy este meggyóntad nekem hitetlenségedet, kétkedő gyötrelmedet, azt a hitbeli megsemmisülést, melyben vergődöl? Ama perctől fogva nem volt más óhajom, mint hogy meggyógyítsalak; azt tanácsoltam neked, hogy dolgozzál, szeress, higgy az életben, mert meg voltam róla győződve, hogy egyedül csak az élet fogja neked visszaadni a békét és az egészséget. Azért hoztalak ide közénk. Te küzdőtél magaddal, hogy vissza ne jőjj ide, én tartottalak itt. Midőn megjött az életkedved és újra munkakerős férfi vált belőled, nagyon boldognak éreztem magamat. A szívem vérét adtam volna oda, hogy teljes legyen a gyógyulásod. Nos, ezt most megtettem, odaadtam neked mindent, amim volt, miután neked szükséged van Máriára és egyedül ő tud téged csak meggyógyítani!

Észrevette azt, hogy Péter ismét tiltakozni akar, gyorsan hozzátette:

— Ne mondd, hogy nem úgy van? Ez olyan igaz, hogyha Mária be nem tetőzi azt, amit én megkezdtem: mindaz, amit tettem, hasztalanná válnék és te visszaszülyednél ismét a te lelki nyomorúságodba, a te istentagadásodba, tévesztett életednek gyötrelmeibe. Neked Mária kell. Vagy azt

akarod talán, hogy ne szeresselek többé, hogy miután oly forrón óhajtottam az életbe való visszatérteket, megtagadjam tőled az éltető lehetetet, a lelket, mely újra férfiuvá tesz? Mindkettőtök iránti szeretetem elég önzetlen, hogy beleegyezzem kölcsönös szerelmelekbe. Ez is szerelem, öcsém, ha az ember a szerelmét feláldozza. Meg aztán ismétlem, a természet tudja, mit tesz. Az emberi ösztön csálhatatlan, mert mindig a hasznos, az igaz felé vonzódik. Nagyon rossz férj lettem volna, jobb, ha megmaradok öreg tudós szerepemben. Holott nálad, aki fiatal vagy, nálad van a jövő, nálad gyermekei lesznek, nálad boldog és termékeny asszony lesz.

Péter megborzongott, az a félelem fogta el újra, amely azelőtt gyötörte volt. Vajjon paposkodása nem számkiüzte-e őt az élők sorából, vajjon nem fonnyadt-e el az ő férfias ereje a szügies lemondás hosszú fogadalmában?

— Boldog és termékeny élet, — ismétlé hal-
kan, — vajjon méltó vagyok-e még rá? Óh, ha tudnád, milyen zavarban vagyok, mennyire bánt az a gondolat, hogy tán meg se érdemlem azt az imádatraméltó teremtet, kivel engem oly fejedelmileg megajándékozol.

— Te többet érsz nálamnál, te nemesebb sziv, fenköltebb elme vagy és tán te vagy közöttünk a fiatalabb, a férfiasabb... Bátyám, még most van időd, ne add őt nekem, tartsd őt magadnak, ha ő

veled boldogabb, termékenyebb és lángolóbb szeretet melegétől hevített életet élhet. Gondolkodjál te, mert engem a kétely lever. Csak az a fő, hogy ő boldog legyen. Hadd legyen azé, akit ő jobban tudna szeretni.

Mondhatatlan meghatottság vett erőt mindkettőjükön. Midőn Vilmos hallotta e szaggatott szavakat, egy pillanatig ingadozott. Szíve kinosan elszorult és önkéntelenül rebegve, ezt a kétségbeesett panaszt szalasztotta ki ajkain:

— Oh, hogy szerettem volna őt, oh, mily boldoggá tettem volna!

Pétert szíven találta ez a feljajdulás és felpattanva, így szólt:

— Látod, hogy még mindig imádod, hogy nem tudsz róla lemondani. Hadd utazzam el, hadd utazzam!

De Vilmos máris szorosán magához ölelte testvéri szívének egész melegével, melynek hevét nemeslelkű lemondása növelte.

— Maradj! Nem én szóltam most, az a másik énem szólalt meg bennem, az, amelyik meg fog halni, az, amelyik máris meghalt. Esküszöm neked apánk és anyánk szent emlékére, hogy már most csak az okozhat nekem nagy szenvedést, ha ti vonakodtok attól, hogy nekem köszönjétek a boldogságokat.

A két testvér könnyben ázó arczczal összeölelkezett és hosszasan pihentek egymás karjaiban.

Sokszor ölelték már egymást ily szeretetteljesen, de soha még a szívük így egygyé nem olvadt. A bátya életének egy részét adta oda az öcsésének és a fiatalabbik a saját életéből visszafizette neki az-
zal, ami szívében gyöngéd, tiszta és szenvedélyesen lángoló érzelem lüktetett.

Ez a pillanat mámoros édességű öröklétnek tetszett. A világ minden nyomora és fájdalma nyomtalanul eltűnt, csupán tűzben izzó szeretetük maradt meg, mely örökké úgy sugározza ki a szeretetet, mint ahogy a nap ontja örökké a világságot. Ez az egy pillanat kárpótolta őket a múlt és jövő minden elhullajtott könyeért, mialatt amott künn a szemhatáron elterülő végtelen Páris az ismeretlen, rejtelmes jövőn dolgozik hatalmas méhének zugó morajlásában.

E pillanatban lépett be Mária. A megoldás nagyon egyszerű volt. Vilmos kibontakozott a fivérének öleléséből, odavezette Máriához és kezeiket egymásba füzte. Eleintén Mária még vonakodott, mert makacsul ragaszkodott a becsületesség ama fogadalmához, hogy nem veszi vissza adott szavát.

De hát mit mondjon e két könyező férfi látára, akiket az imént szoros testvéri ölekezésbe olvadva, egymás karjaiban látott. Ezek a könyek, ez az ölelés nem dönti-e halomra mindazokat az észsugallta érveket, azt a hétköznapi logikát, melyekkel fölfegyverkezett? A helyzet kinos zavara is elmúlt, úgy rémlett előtte, mintha ő Péterrel

már hosszasan megbeszélte volna a dolgot, mintha arra a közös elhatározásra jutottak volna, hogy elfogadják a szerelem e fölséges ajándékát, amelyet Vilmos oly hősies szívvvel adott nekik. A fönség lehelete áradt szerte a termen és ez a rendkívüli jelenet természetesnek látszott. De Mária ajka azért mégis néma maradt, nem mert válaszolni, csak nézte mindakettőjüket szeretetteljes nagy szemével, amelyek szintén könybe lábbadtak.

Vilmosnak támadt az a szivesugallta ötlete, hogy odafutott az emeletre vezető kis lépcsőhöz és lehívta a nagymamát.

— Nagymama, nagymama, gyere le hamar, szükségünk van rád.

Midőn aztán előkerült és fekete ruhájában, sugár természetével és halvány arczával ott állott előttük a föltétlen engedelmességhez szokott anyakirálynő méltóságos, bölcs nyugalomával, Vilmos újra megszólalt:

— Nagymama, mondd meg nekik, hogy nem tehetnek semmi okosabbat, mint hogy egymásé legyenek. Mondd meg nekik, hogy én és te megbeszéltük ezt a dolgot és hogy ez a te véleményed, a te akaratod.

Az öreg asszony csendesen bólintott a fejével.

— Igen, sokkal okosabb ez így.

Mária a karjaiba borult. Most már ő is beleegyezett, alávetette magát ama felsőbb természeti erőknek, az élet ama hatalmas törvényeinek, ame-

lyek teljesen megváltoztatták életét. Vilmos mindjárt azt akarta, hogy rögtön állapítsák meg az esküvő napját és hogy az emeleten rendezzenek be alkalmas lakást a fiatal párnak. Péter némi nyugtalansággal nézett a szemébe és nászutazást emlegetett, abbeli félelmében, hogy Vilmos még nem gyógyult ki teljesen a szerelméből és hogy jelenlétük tán rosszul találna neki esni, de Vilmos ez ellen tiltakozott:

— Nem, nem, ti itthon maradtok. Azért házásítlak ám össze benneteket, hogy nálam maradjatok mindaketten. Velem sohse törődjete. Nekem annyi a dolgom, én dolgozni fogok!

Este, midőn Ferencz és Tamás meghallották ezt a hirt, nem tanúsítottak valami különös meglepetést. Valószínűleg sejtették ezt a kifejlést. Szótlanul nyugodtak bele és egy szót se mertek ejteni ellene, attól a perctől fogva, hogy az apjuk személyesen jelentette ki szokott nyugalmaival ebbeli elhatározását. Csak Antal, akiben a nő iránti szerelem lángolón izzott, bámult kétkedőn és aggódva erre az apára, kinek az imént oly hősieb bátorsága volt, hogy sajátkezüleg szakította ki a szívét a kebléből. Vajjon nem hasadt-e meg igazán a szíve ez áldozattól? Szenvedélyes hévvel megcsókolta őt és testvérei is szíyük egész melegével, mély megilletődéssel ölelték meg az apjukat. Vilmos könnyes szemében isteni mosoly derült fel három felnőtt fiának e szeretetteljes ölelésére. Iszonyu

lelki kinja fölött aratott diadalmas győzelmében semmi se eshetett volna neki oly jól, mint ez a hallgatag meghódolás.

És este még egy másik nagy izgalom várta. Midőn a nap lealkonyodott és ő az üvegfal melletti nagy asztalnál letelepedve, hozzáfogott, hogy találmányának iratesomóit és tervrajzait osztályozza és átvizsgálja, legnagyobb meglepetésére Betheroy, hajdani mestere és jóbarátja toppant be hozzá. A híres vegyész hébe-korba el-el szokott látogatni hozzá és ő méltányolni tudta azt, hogy milyen nagy megtiszteltetés az ilyen látogatás egy hetven éves aggastyán részéről, akinek dicsőségét a tiszteletbeli állások hosszú sora hirdeti és akinek mellét ezer rendjel és kitüntetés díszíti. Annál is inkább, mert ez a hivatalos tudós, mint az akadémia tagja, némi bátorságot tanúsít akkor, amikor megkoczkáztatta a látogatást egy ilyen magafajta kiközösített, a társadalomból kitagadott atheistánál. Ez egyszer azonban rögtön kitalálta, hogy Bertheroyt a kíváncsiság vezette hozzá. Nagy zavarba jött, mert féltette az asztalon szerteszórt iratokat és terveket.

— Ne féljen, — vigasztalta Bertheroy vidáman, mert kissé elhanyagolt és rideg modora mellett nagyon tapintatos és éleslátású ember volt — nem lesem el a titkait... Bátran' az asztalon hagyhat mindent, megigérem, hogy nem olvasok el belőle egy szót se.

Egész nyiltan a robbanószerekre terelte a

beszélgetést, amelynek tanulmányozásával ő maga is szenvedélyesen foglalkozott, új fölfedezéseire, amelyeket nem titkolt. Aztán melleleg odavetve szóba hozta azt a szakértői véleményt is, mit a Salvat-ügyben kértek ki tőle. Elmondta, miszerint ő is arról álmodik, hogy bár sikerülne neki ama csodás erejű robbantószeret föltalálni, melylyel aztán megkísérelhetné annak a szabályozását és azt engedelmes mozgató erő szerepére kényszeríthetné. Mosolyogva tette hozzá jelentőségteljesen:

— Nem tudom, hogy honnan vette az a bolond az ő robbantószerének a képletét. De ha ön egy szép nap esetleg ráakadna arra a képletre, akkor gondolja meg, hogy a jövő tán abban rejlik, hogy a robbantószeret mint hajtó erőt alkalmazhatjuk.

Aztán hirtelen hozzátette:

— A'propos, Salvatot holnapután reggel lefejezik. Egy barátom van az igazságügyminisztériumban, attól hallottam épen most.

Vilmos eddig mosolygó bizalmatlansággal hallgatta Bertheroy szavait. De Salvat lefejeztetésének híre vad haraggal és szenvedélyes dühvel töltötte el. Pedig már néhány nap óta tudta, hogy kikezülhetetlen a halálos ítélet, noha most mindenfelől későn jött rokonszenv ébredt az elítélt iránt.

— Ez gyilkosság lesz! — kiáltott fel szenvedélyesen.

Bertheroy toleráns taglejtéssel válaszolt:

— Hja, barátom, ilyen a társadalom; ha támadják, hát védekeznek. Meg aztán valóban nagyon ostobák azok az anarkisták, ha azt hiszik, hogy bombákkal át fogják alakítani a világot. Ön ismeri az én véleményemet, egyedül a tudomány az igaz forradalmi eszköz, a tudomány magában véve elég hatalmas lesz arra, hogy megalapítsa nemcsak az igazságot, hanem még a jogot is, ha ugyan az abszolút jog valaha lehetséges ezen a földön... Ezért vagyok én ilyen nyugodt és ilyen hosszantűrő, fiam.

Vilmos előtt újfent eszményi fönségben egyenesedett föl ennek a furcsa forradalmárnak fenkölt alakja, aki biztos abban, hogy vegyműhelye mélyén ennek az ódon és undok jelenkori társadalomnak Istenével, dogmáival és törvényeivel való együttes lerombolásán dolgozik, de aki sokkal jobban szereti a nyugalmat, sokkal inkább megveti a hiábavaló erőlködést, semhogy az utca zajos eseményeibe avatkozzék bele. Ő maga inkább nyugodtan éli az életét, nyugdíjat huz és élvezi tudományának jutalmát, és békésen összefér a kormánnyal, legyen az bármilyen is, miközben előre látja, sőt előkészíti a holnap rettenetes vajadását.

Egy kézmozdulattal Párisra mutatott, mely fölött a diadalmasan bitorló nap leszállt alkonyodóra és hozzátette:

— Hallja, hogy zúg? Mi szítjuk ezt a tüzet, mi fütjük folyton tüzelőanyaggal a katlant

A tudomány egy óráig se szünteti be a munkáját és reméljük, hogy a tudomány fogja ujjaalkotni Párist, a tudomány fogja nemzeni a jövőt. A többi mind semmi...

Vilmos már nem hallgatott rá, hanem Salvatra gondolt, meg arra a rettenetes pokolgépre, amelyet ő talált fel és amely holnap majd tán városokat fog romba dönteni. Egy új eszme fogamzott meg benne, amely nőttön nőtt. Most már kettészakította az utolsó szálát is, most ime annyi boldogságot teremthet maga körül, amennyi csak hatalmában állott. Ah, most visszanyeri az elszánt bátorságot, most újra ura önnönmagának, szívének magasztos önfeláldozásából legalább az a büszke öröm jut neki osztályrészül, hogy szabad, hogy az életét is feláldozhatja, ha szükségesnek tartja ezt az áldozatot.

VIII.

Vilmos tanuja akart lenni Salvat kivégeztetésének és Péter, kit felette aggasztott, hogy őt nem tudja eltéríteni ebbeli szándékától, az éjszakát nála töltötte Montmartreben, hogy őt reggel elkísérhesse. Annak idején, mikor még Rose abbával együtt szokta volt sorra látogatni a Charonne külváros szegényeit, megtudta azt, hogy a Merlin-utczai sarokház ablakaiból, melyben Mége szo-

cialista képviselő lakik, pompás kilátás nyílik a guillotínra. Kalauznak ajánlkozott tehát. Mint-hogy pedig a kivégzés reggeli fél ötre volt kitűzve, a két testvér le se feküdt, hanem átvirrasztották a hosszú éjszakát a tágas dolgozóteremben és félig szunyókálva, csak hébe-korba váltottak néhány szót. Hajnali két órakor utnak indultak.

A csillagos éjszakán csodás világosság és isteni béke ömlött el.

A mérhetetlen, derüs égbolton óriási ezüst-csillárként ragyogott a hold sugaras gömbje és tündéralomszerű fényözönét ontotta szerte a végtelenbe, az alvó Páris felett, melynek sejtelmes körvonala, óriási terjedelme a homályba veszett... Olyan látvány volt ez, mintha a mesebeli álomország elbűvölt városa lebegne előttük, melynek fáradtság és kimerültség okozta hangtalan zsibbadásából a legkisebb suttogás nesze se kél. Szelid, enyhe béke és derüs nyugalom hullámai borultak rája és édesdeden álomba ringatták, hogy a nap keltéig lecsitítsák napi fáradalmainak zugó zsibongását, szenvedésének felzúgó sikolyát: mi-alatt amott lenn, a félreeső külvárosban, sötét, rémes munkát végeztek: egy bitófát faragtak az ácsok, hogy rajta egy embert megöljenek.

Péter és Vilmos a Saint Eleuthére-utczában megállottak és némán bámultak a feledés álmába merült, ködfátyolos, hullámmzón rezgő Párisra, mely mesebeli sugárzatba öltözködött. Amint megfordul-

tak, szemük a Sacré Coeur-bazilikára esett, mely még mindig nélkülözte dóm-torony-koronáját, de máris rengeteg tömbbé tömörülve fehérlett a teli hold ezüstoffényében. Szinte megnőtt és nagyobb mérveket öltött ebben a hófehér, sugaras fényben, mely minden egyes csucsát és élet világosan rajzolta le a sötét, nagy árnyak fekete hátterébe. E halvány éjjeli ég alatt valami óriási virágzatnak látszott, mely kihivóan, fenhéjázással és fejedelmi uralommal emelkedik a magasba. Soha még ilyen rengeteg terjedelműnek nem látta Vilmos ezt a bazilikát, mely még éjjeli álomba merülve is oly letipró, oly makacs királyi fenséggel dominálja im az egész Párist.

Jelenlegi kedélyállapotában olyan bántó és fájó érzés szállta meg, hogy nem tudta magát türtőztetni és hangosan megszólalt:

— Biz'a, jól megválasztották a helyét és nagy butaság volt, hogy nekik ezt a térfoglalást megengedték. Nem tudok ennél balgább nonszenst elképzelni, mint hogy Páris városát ez a bálványimádás temploma koronázza és uralja, melyet az abszurdum dicsőítésére emeltek. Ennyi ernyedetlen szellemi munka, a tudomány és a küzdelem ennyi százada után milyen arczátlanság ez, milyen arczulütése a józan észnek! Még pedig épen ezzel a mi nagy Párisunkkal szemben, épen felette, a világ egyetlenegy városa felett, melynek homlokát nem lett volna szabad ilyen szennyfolttal bemocs-

kolni. Lourdesban, Rómában ez hagyján van. De Párisban, az intelligencia e gondosan megmunkált nagy mezején, amelyből a jövő fölsarjad! Ez az a nyíltan hirdetett háboru, ez a biztosra vett hódítás merész kihívó nyilatkozata!

Vilmos rendszerint a fenkölt lelkü tudós nyugodt türelmességét tanusította, aki minden vallást társadalmi jelenésnek tekintett. Sőt készségesen elismerte a katolikus vallás legendáinak bájos költészetét vagy magasztos fönségét. De Alacoque Máriának híres látománya, mely a Sacré Coeur alapítására adott alkalmat, bosszantotta és szinte fizikai undort keltett benne. Őt bántotta Jézus vérző és fölhasított keble, meg az az óriási szív, melyet a szent látnoknő a vérző seb mélyén dobogni látott és amelybe Jézus aztán sajátkezüleg belemártotta volt a neki szentelt kis női szívet, hogy aztán földuzzadtan, izzó szeretettel és lángolva visszaadja neki. Minő ocsmány és visszataszító anyagiasságot tár föl ez a látomány, milyen hentesképet nyujtanak ezek a belek, izmok, meg ez a piros vér!

Különösen pedig dühbe hozta őt az a fametszet, mely ezt ez undok látományt ábrázolta és melylyel lépten-nyomon találkozott a szentképet áruló kereskedők kirakataiban. Ezek a képek rikító kék, sárga és piros színekben tarkálóttak, mint valami primitív boncztani ábrázolatok.

Péter hallgatott és szótlánul nézte a holdfényben fehérlő bazilikát, mely az éj homályából

úgy bontakozott ki, mint valami erősség, mely arra van hivatva, hogy porba sujtsa és meghódítsa a lábainál álomba borult várost. Gyakran őt is kinosan érintette ez utóbbi időkben, amikor itt misézett és mikor a hitetlen pap gyötrő lelki kinjaiban vergődött. És ő is elmondta hajdani gyötrelmeit.

— A nemzeti fogadalom! Oh igen, a munka, az egészség, az erő, a lelki fenkölség szent nemzeti fogadalma! De ők nem így értelmezik ám! Franciaországot azért sujtotta vereség, mert megérdemelte a büntetést. Bűnös volt, most bűnét meg kell bánnia. Mit bánjon meg? A forradalmat, a szabad tudományos kutatás és a tudomány eredménydus századát, emanczipált eszét, a szabadítás, a megváltás kezdeményezésének nagy művét, mely Franciaországból a világ négy tájékára szerteszágázott? Ez a mi tulaidonképeni bűnünk és hogy megvezekeljünk a mi végzett nagy munkánkért, a meghódított és bebizonyított igazságokért, bővült tudásunkért, a közel jövőben integető jogos igazságunkért, azért, csak azért is építették ezt az óriási határkövet, mely Páris minden utczáiból látható és melyre soha rá nem nézhet anélkül, hogy magát törekvésében és dicsőségében félreértve és meggyalázva ne érezné.

Karjának egy széles ivü mozdulatával mutatott a szendergő Párisra, melyre a holdvilág ezüstleple borult és aztán folytatta útját. Mindketten

méla csendben vonultak végig Montmartre lejtőin Páris éjsötét és elhagyatott utcái felé.

Mindaddig, míg a külső boulevardokra nem értek, egy árva lélekkel se találkoztak. De itt az élet sohase szünetelt a nap egyetlen órájában sem, a korcsmárosok, a zenés kávéházak, a táncztermek mindaddig nem zártak, míg az utcán künn rekedt hajléktalan vétek és nyomor ott folytatták éjjeli egzisztenciájukat. Mindazok, kiknek nincs lakásuk, a csavargók, kik künn hálnak az utca valamelyik padján, az éjjeli lepkék, akik valami jó fogásra vágytak. A bűnrészes éjjeli sötétség leple alatt Páris legalantasabb rétegeinek egész iszapja felszínre kerekedik és a szennyel együtt a szenvedés is. Az üres, néptelen járda most a hajléktalan éhenkórászoké, kiknek már nincs helyük a világos napfényben, egy zsibongó, hemzsegő, vegyes, kétségbeesett tömeg ez, mely csak éjjel buvik ki odvaiból. Oh, minő kísérteties, rémes alakokat láttak ott, minő ijesztő és szívetfacsaró megjelenéseket, a távoli rejtett nyomor minő kinos, jajos, panaszos nyöszörgéseit hallották e mai reggeli Párisban, ahol virradatkor lefejeznek majd egy embert, ezeknek a nyomorgóknak egyikét, egy szegény, szerencsétlen embert...

Amint a rue des Martyrson végig haladtak Vilmos az egyik padon egy hanyatt fekvő alvó aggastyánt pillantott meg, kinek meztelen lábai kikandikáltak a rongyos és piszkos cipők tátongó

nyilásaiból. Némán mutatott rá. Néhány lépéssel tovább Péter ugyanoly néma taglejtéssel figyelmeztette egy mocskos czondrákba öltözött lányra, ki tátott szájjal nagyokat horkolva kuczorgott egy ajtóküszöbön. Felesleges volt, hogy hangosan elmondják, minő indulatos harag árasztotta el a szívüket. Időről-időre rendőrök czirkáltak lassu léptekkel, kettesével, felrázogatták ezeket a nyomorultakat tompa álmukból és arra kényszerítették, hogy fölkeljenek és odább álljanak. Egyes esetekben, ha gyanusaknak látszottak, vagy nem engedelmeskedtek szaporán, magukkal vitték őket a rendőrségre. A börtönök lelket mételyező bünfertőzése meg a boszut forraló harag aztán még jobban hozzájárult a nyomorhoz az élet e mostoha gyermekeinél, úgy, hogy néha egy egyszerű csavargót tolvajjá vagy gyilkossá változtatott.

Midőn a rue Montmartreba értek, ott az éjszakai sürgés-forgás jellege megváltozott és a két testvér itt csupán elkésett éjjeli dorbézolókkal, a falak árnyékában nesztelenül tovasurranó nőkkel és egymást ütlegelő férfiak és leányok csoportjával találkozott. Aztán, mikor a nagy boulevardokra értek, a klubbokból hazafelé törekvő csoportokkal találkoztak, sápadt arczu uri emberekkel, kik szivarra gyujtottak magas, sötét paloták küszöbén, melyeknek első emeleti ablakaiból vakító fény áradt ki a sötét éjszakába.

Báli köpönyegbe burkolt, estélyi ruhába öl-

tözött hölgy ballagott lassu léptekkel gyalog hazafelé egy barátnőjével. Még néhány lomha fiáker is végigdöcögött az utcákon. Itt-ott már órák óta, mintegy kövémeredten, hintók vártak, mert úgy a bakon ülő kocsis, mint a lovak a hosszas várakozásban elaludtak.

A boulevardok következtek sorra: a boulevard Poissonnière, aztán a többi mind, a boulevard Saint-Martin, a boulevard Saint-Denis egész a place de la Républiqueig és ismét a nyomor és szenvedés kezdődött; fel-felbukkantak újra az elhagyatottak, az éhesek, a hajléktalanok; ez az egész emberi söpredék az éjszakába és az utcára számkivetve, míg az utczaseprők nagy csapata máris kivonult, hogy a tegnapi szemetet összesöpörje és elszállítsa, nehogy Páris hajnalhasadtával illetlen toilletteben megjelenve, pirulni legyen kénytelen ama rengeteg sok szenny és piszok miatt, mely egy nap alatt benne halomra gyűl.

De különösen midőn a boulevard Voltairen végig haladva, Roquette és Charonne külvárosok közelébe értek, akkor érezték csak, hogy most a munka birodalmában vannak, ahol gyakran vannak mégis kenyér híjján és ahol kinszenvedés az élet.

Péter ezen a vidéken otthonos volt, mert a hosszú, népes utcák közül nem akadt egy se, melyet ő hajdanában százszor végig ne járt volna a jó Rose abbé kíséretében, midőn meglátogatták

a kétségbeesett éhezőket, alamizsnákat osztogattak és összeszedték az utczára szorult kisdedeket.

Iszonyatos emlékeket idézett föl lelkében ez a séta, ama számtalan drámák emlékét, melyeknek ő itt szemtanuja volt. Mennyi könny, mennyi vér, mennyi fájdalmas jajgatás! Apák, anyák, gyermekek, akik halomra verődve majd meghaltak az éhségtől, a piszoktól, a nyomortól; valóságos társadalmi pokol ez, melyben ő végre elvesztette az utolsó reményét is, ahonnan zokogva menekült azzal a szent meggyőződéssel, hogy a könyörület és az irgalmas jótékonyság csupán a gazdagok szórakozása és hiábavaló időtöltése. E kora hajnali órában, várakozásának lázas borzongásában, rendkívüli intenzivitással vett erőt rajta ez az érzés, midőn viszontlátta azt a siralmas városrészt, mely még most is ép oly fájdalomtelt, ép oly nyomorsújtott. Amott, ama barlang mélyén, nem halt-e meg éhen alig tegnap az az aggastyán, akit Rose abbé egy este életre ébresztett? A szülők halála után árvaságra jutott kis lányka, akit ő maga szedett föl az utcán és akit karján vitt el lakására, nem ugyanaz-e, akivel most találkozott, amint hajadonná fejlődve, künn kószál az utcán és jajgatva vonaglik meg durva kerítőjének ütlegei alatt?

Seregszámra rajzanak azok a nyomorultak, akiket megmenteni nem lehet, akik szüntelenül újra születnek a nyomoruságra, mint ahogy az ember nyomoréknak születik. Ezek azok, akik min-

denünnen belesülyednek az emberi igazságtalanság e tengerébe, ebbe a hullámozó oczeánba, melynek kimerítésén évszázadok óta hiába fáradoznak és melynek medre minél szélesebbre terjed, árja annál jobban dagad.

Mily nyomasztó csend, mily sűrű éjhomály borul ezekre a munkásrészekre, hol úgylátszik, mintha az álom, a halál jó pajtás volna. És az éhezők ott siránkoznak; kisérteties, határozatlan körvonalu alakok surrannak ide s tova és belevesznek a homályba. Amint tovább haladtak utjokban, mind sűrűbb embercsoportok közé kerültek; a kíváncsiak egész serege tódult oda sűrű tömegekben, hangos lábdobogással a vérpad felé. Egész Páris összecsdült itt; mindenünnen hullámozott az emberár, mintha valami durva láz, a halál és vérszomj láza üldözné őket. A fekete tömeg tompa moraja végighömpölygött a szegény városrészen, az utcák azonban sötétek voltak. A hosszú ablak-sorok egyetlen egy ablakában se gyult föl világosság; még a lehelletük se hallatszott ezeknek a munkásembereknek, akik a fáradságtól roskadozva alusznak szomoru fekhelyükön, amelyről csak később, hajnalhasadtára kelnek föl.

Midőn a Voltaire-térre értek és Péter látta azt a sűrű embertömeget, mely egymást majd agyontaposta, belátta, hogy teljes lehetetlenség lesz innen a Roquette-utczába eljutni. Különben is bizonyára elzárták azt az utcát. Az az ötlete tá-

madt hát, hogy a Regnault-utczába forduljanak be, amely a börtön háta mögött vezet el és ezen a kerülő uton talán eljuthatnak a Merlin-utcza sarkára.

Ebben az utczában tényleg elhagyatott éjjeli csend uralkodott. A börtön óriási tömbje, magas kopasz falával, melyet a hold rézsutos sugarai világítottak meg, századok óta halotti álmodó hideg kövek halmazának látszott. Az utcza szögletén ismét a tömegbe ütközöttek, sűrű zsibongó és hemzsgő emberár ködbeborult hullámmzésára, melyben alig lehetett az arcok halvány körvonalait megkülönböztetni. Nagynehezen nyitottak maguknak utat ama merlin-utczai sarokházhoz, melyben Mége képviselő lakott. De a képviselő negyedik emeleti lakásának ablakredőnyei hermetice le voltak zárva, holott a többi ablak tárva nyitott keretében egymás hátán tolongtak a kíváncsiak.

Lenn, a sarki bormérés boltjában, meg a hozzá tartozó elsőemeleti étteremben lobogtak a gázlángok és az egész terem zsufolásig tele volt zajos vendégekkel, akik várták a rémes látványt.

— Nem merek Mégehez bekopogtatni, — szólt Péter.

Vilmos is tiltakozott ez ellen.

— Nem, nem, én se akarom. Menjünk ide be. Majd meglátjuk, vajjon látunk-e az erkélyről valamit.

Az elsőemeleti étterem nagy erkélyre nyílt,

melyet hölgek és urak nagy csoportja lepett el. Dee azért mégis sikerült nekik, hogy egy kis helyt szorítsanak maguknak és néhány perczig ott álltak és megkisérlették, vajjon a szemük behatolhat-e a távol homályába. A két nagy börtönépület között kiszélesedett a lejtősen felfelé kanyarodó utcza és valami négyszögü térséget alkotott, melyre a járdára ültetett négy platánfacsoport vetette árnyékát. Az alacsony házak, a csenevész fák, ez az egész rút és nyomoruságos szegénység messziről olyan-nak látszott, mintha a föld színével egy magasságban terülne el a határtalan égbolt alatt, melyen a letünő hold mögül fölgyulnak a csillagok.

A tér maga üresen állott, csupán csak valami elmosódott, alig észrevehető mozgalom támadt amott lenn a távolban, míg kettős rendőrfal szorította vissza az előrenyomuló tömeget a szomszéd utcákba. Magas, ötemeletes házak csupán a Saint Maur-utcza igen messze fekvő szögletén emelkedtek, meg a másik oldalon a Merlin- és a Regnault-utcza sarkán, úgy, hogy merő lehetetlenség volt, hogy a kíváncsiak valamit is lássanak a véres látványból, még a legjobb fekvésü ablakokból is. Ami pedig az utczai tolongó közönséget illette, azok csupán a rendőrök hátát látták; de ez nem gátolta az embertengert abban, hogy hatalmas hullámverésben össze ne csapjon, melynek moraja mind hangosabban zúgott fel.

Péter és Vilmos az előttük álló, régóta éber

figyelemmel leleselkedő hölgyek fecsegésének köszönhetők azt, hogy végre valamit láttak.

Fél négyre járt az idő, lenn valószínűleg felállították már a vérpadot. Abban a parányi mozgó tömegben, amott a börtön előtti facsoport árnyában, a hóhér segédei sürgölődtek, akik a bárdot erősítették meg a vérpadra. Egy lámpás fénye imbolygott ide s tova; öt-hat árnyék suhant erre-arra a földön. Semmi más. Az egész tér olyan volt, mint egy nagy árnygomolyag, melyet minden oldalról megcsapkodott a láthatatlan, zugó tömeg féken tartott hullámozása. Azon túl csupán a bormérések fényben uszó boltjai gyultak ki a világító tornyok közt a sötétben. A környékbeli szegény munkás külváros még aludt; a műhelyek és építkezések elhagyatottan feketéltek; a gyárak hideg, magas kéményei még mindig nem ontották sűrű füstoszlopaikat.

— Semmit se fogunk látni, — mondta Vilmos kedvetlenül.

Péter intett neki, hogy hallgasson. A mellette könyöklő elegáns uri emberben Duthil képviselőre ismert; eleintén azt hitte, hogy a kis Horn hercegnővel van itt; miután ő volt az, aki elki-sérte a törvényszéki terembe, hogy az elítéltetés tanuja legyen, ugyanezen jogon a kivégeztetést is vele együtt nézhette volna végig. De aztán észre-vette, hogy a fiatal nő, aki prémes bundájába burkolódzva hozzásimul, a madonna-arczu, szép Sil-

viane. Silviane különben nem is rejtőzködött, nagyon hangosan beszélt; valószínűleg be volt csipve, s így a két testvér nemsokára mindent megtudott. Duvillard, Duthil és még néhány jó barátja vele vacsoráztak, midőn egyszerre hajnali egy óra felé, mikor Silviane a csemege felhordásánál Salvat lefejeztetéséről értesült, az a szeszélye kerekedett, hogy ő azt látni akarja. Duvillard hiába könyörgött és ez egyszer dühösen faképnél hagyta őt, mert megborzadt attól, hogy tanuja legyen amaz ember lefejeztetésének, aki az ő palotáját akarta a levegőbe röpíteni. Silviane Duthil karjába kapaszkodott és megígérte neki, hogy mindent megtesz, amit csak kér tőle, ha kielégíti ebbeli kívánságát. Duthil, aki irtózott minden rút látványtól, kelletlenül bár, de mégis ráállt; ami neki annál is inkább érdemül volt betudható, mert a kis hercegnőnek is megtagadta erre vonatkozó kérését. Lángoló és mindig megcsalódott epedéssel vágyódott a szép Silviane birása után.

— Ő nem érti azt, hogy az ember szóra-
kozni akar, — szólt Silviane, a báróról beszélve.
— Pedig olyan pompás dolog volt ide kijönni...
Eh, se baj, holnap megint a lábaimnál fogja őt látni.

— Tehát békét kötött vele? — kérde Duthil,
— visszahelyezte őt újra az ő régi kényuri jo-
gaiba, mióta a Comédie Française-el való szer-
ződését aláírták?

Silviane erélyesen tiltakozott.

— Micsoda? Hogy én békét kötöttem-e vele? Nem én, szó sincs róla, hallja. De nem ám! Megfogadtam, hogy addig nincsen vásár, amig első fellépésem meg nem történt. Majd aznap, amikor első fellépésemtől hazamegyek, akkor majd meglátjuk.

Mind a ketten nevettek és Duthil, hogy behízelegje magát Silvianenál és szépszerével udvaroljon neki, elmesélte, hogy Dauvergne, az új közoktatásügyi miniszter, milyen készséges buzgalommal igyekezett egyengetni ama gátló akadályokat, melyek eddigelé elzárták a Comédie Française kapuit az ő makacs szeszélye és Duvillard kétségbeesett ostroma előtt. Ez a Dauvergne egy elragadtató, kedves ember, valóságos bársonyos kezű ember; ő a bája és virága ennek a Montferrand-minisztériumnak, melynek vasmarku kormányzását már is érezni lehet. Ő azt mondotta, hogy egy szép leánynak mindenütt van helye.

És minthogy Silviane közelebb simult hozzá, azt kérdezte:

— Tehát holnapután hozzák színre Polyeuctet, amelyben ön diadalokat fog aratni? Mindnyájan tapsolni fogunk magának.

— Igen, holnapután; ép annak a napnak az estéjén, amikor Duvillard báró férjhez adja a lányát. Az a nap nagy izgalmak napja lesz.

— Igaz, aznap veszi el Gérard barátunk Camilla kisasszonyt. Előbb nagy tolongás lesz a

Madeleine-templomban, aztán meg a Comédie Françaiseba fognak özönlenni. Igaza van, lázasan, szivdobogva várják azt a napot a godot de mauroy-utczai palotában.

Mind a ketten jóízűt kaczagtak és élcelődtek az apa, az anya, a szerető, meg a leány rovására és csupán jókedvből, tősgyökeres párisi hunczutkodásból a legundorítóbb, a legémelyítőbb ledérségű célzásokkal illették ezt a furcsa viszonyt.

— Tudja mit, kedves Duthil, én itt unalmamban majd meggebedek. Nem látok semmit, és egész közel akarok jutni a vérpadhoz, hogy mindent lássak. Jőjjön le velem.

Silviane e pillanatban Massot-ot pillantotta meg az utcán a sarki bolt ajtajában; kezével magához integette és hangosan hívta. Az erkély meg az utca között élénk beszélgetés indult meg:

— Ugy-e, Massot, egy képviselő előtt minden korbát megnyilik és oda vezetheti a hölgyét, ahova csak neki tetszik?

— Szó sincs róla! Massot tudja nagyon jól, hogy a képviselő köteles magát első sorban alávetni a törvénynek.

Duthil e megjegyzéséből a zsurnaliszta azt következtette, hogy a képviselő nem akarja elhagyni az erkélyét, azt felelte hát:

— Meghívót kellett volna szerezni, nagysád. Akkor a Petite Roquette ablakában kapott volna

helyet. Másivé nem engednek hölgyeket. Különben nincs oka panaszkodni, önnek nagyon jó helye van.

— De nem látok innen semmit.

— Még mindig többet lát, mint Horn herczegné, akinek kocsijával a Chemin Vert-utczában találkoztam és kinek a rendőrök elállták az útját.

Ez a hír felvidította Silvianet, míg Duthil egész testében reszketett, ha meggondolta, hogy ő most milyen veszedelemben forgott; mert ha Rosemonde őt egy másik hölgygyel látta volna, borzasztó jelenete lett volna vele. Az az ötlete támadt, hogy egy palaczk pezsgőt meg süteményt hoz szép barátnőjének. Silviane ugyanis arról panaszkodott, hogy szomjas és midőn a pinczér módját ejtette, hogy az erkélyen elejébe állítson egy kis asztalt nagy gyönyörűsége telt abban, hogy a gyöngyöző italtól végképp lerészegedett. E pillanattól fogva nagyon pompásnak, nagyon fessnek, nagyon sikkesnek találta azt, hogy itt újra megvacsorázhat és borozgathat, mialatt annak az embernek a halálát várja, akit odalenn majd lefejeznek.

Vilmosnak és Péternek nem volt maradásuk. Mindaz, amit láttak és hallottak, undorral töltötte el egész valójukat. Lassankint az unalom megszállotta úgy az erkélyen ülőket, mint a szomszéd ozalokban tolongó kíváncsi nézőket és unalmukban valamennyien hozzáláttak az evéshez. A pinczér nem győzte felszolgálni a bocksört, a finom

borokat, a süteményt; sőt még a hideg sülték is sorra kerültek. Pedig csupa polgáremberek voltak itt együtt, gazdag urak elegáns közönsége. De valamivel csak kellett tölteniök az időt, mikor a perczek oly lassan mulnak; hangos kaczagás, ledér, kegyetlen tréfa hangzott fel mindenünnen; lázas, türelmetlen zsibongás töltötte el a termeket a sűrű füst ködében.

Lenn midőn a két testvér a földszintes termen végiment, ugyanilyen tolongást, ugyanilyen zajos zsibongást és zugást tapasztalt, melyet a szélesvállú, zubbonyos legények zajos modora növelt, akik liter számra itták a bort az ezüstként fénylő ónedényekből. A kis asztalokat mind lefoglalták; a terem csak úgy hemzsegett a mesteremberektől és munkásoktól, kik folyton ki s bejártak, hogy türelmetlenségfokozta szomjukat enyhítsék.

Milyen egy népség! Párisnak egész söpredeke, egész csavargó csőcseléke verődött itt össze; az a munkakerülő csőcselék, mely kora hajnalban kerekedik fel, hogy a becsületes munkától irtózva, kedvező véletlenekre vadásszon.

Midőn kiértek az utcára, még gyötrőbb kinokat szenvedtek. A tömegben, melyen a rendőrök fegyelmet gyakoroltak, csupán Páris legalsóbb osztályainak felkavart iszapja kavargott; a prostituczió és a bűn típusai, a holnap gyilkosai, kik idejöttek megnézni, hogyan kell meghalni. Ledér lányok hajadonfővel a csavargók közé vegyültek, ide s tova

surrantak a tömegek között és trágár dalokat dudolgattak.

Sebtiben elröppent irtózatos megjegyzések, a vérpadra vonatkozó rémes részletek, ocsmány dicsekvések, vértől ázó rondaságok hangzottak föl minden ajakról. Az állatias, lázas izgalom, a halál ostorozó korbácsa őrrítette meg ezt az idecsődült népet, mely alig várta, hogy a friss, piros, meleg életnedv áztassa a földet, a hóhér bárdja alatt magas sugárban felszökkenve.

E vesztőhely körül azonban, mely valami nem közönséges gyilkos megérdemelt büntetése, itt-ott komor, hallgatag, zordarczu férfiak is jártak-keltek, némán, szótlanul, akiken meglátszott a szent meggyőződés rajongó lelkesedése, akiken érezni lehetett, hogy a bosszúálló megtorlás martyriumának ragályos őrrjöngése ragadt rájuk.

Vilmos Mathis Viktorra gondolt épen, midőn úgy rémlett előtte, mintha őt látná a kíváncsi tömeg legelső sorában, melyet a rendőrök szorítottak vissza.

Ott ácsorgott a tömeg között sovány, halvány, szakálnélküli arczával és alacsony termetű lévén, kényszerítve volt lábujjhegyre ágaskodni, csakhogy valamit is lásson; mozdulatlanul oda czövekelve egy magas, rőthaju leányzó mellé, meg se mocczant, egy kukkot se szólt; feszült várakozással bámult maga elé, éjjeli ragadozó madárra emlékeztető, kerekre tágult, izzó nagy szemével. Egy rendőr

durván hátralökte; de ő gyűlölettel színültig telített szívvvel tért vissza ismét türelmesen az előbbi helyére; minden áron látni akart, hogy még szenvedélyesebb gyűlöletre szítsa önnönmagát.

Most már Massot meg se lepődött azon, hogy Pétert nem papi ruhában látja, és vidám hangon szólította meg.

— Ah Fromont uram, hát ön is kíváncsi volt erre a látványra?

— Igen; ide kísértem a bátyámat. De attól félek, hogy nem fogunk itt valami sokat látni.

— Persze, ha itt marad, akkor nem. — És szíves előzékenységgel, mint aki szereti demonstrálni a széles körben ismert zszurnaliszta hatalmas befolyását, kinek mindenüvé szabad bejárata van, kérdezte:

— Tetszik tán velem a kordonon belül helyet foglalni? A rendőrfelügyelő nekem történetesen jó barátom.

És be se várva Péter válaszát, megállította a rendőrtisztviselőt és halkán, nagy tüzzel mondta el neki, hogy ő két hirlapírótársával van itt, akik erről cikkezni akarnak. A rendőrtisztviselő eleintén habozott, vonakodott. Aztán fáradt kézmozdulattal adta a beleegyezést, a sajtótól való be nem vallott titkos rettegésben, mely a rendőrséget eltölti.

— Jöjjenek gyorsan, — szólott oda Massot a két testvérhez és magával vonta őket.

Midőn magukhoz tértek a fölötti meglepe-

tésükben, hogy a rendőrkordon olyan hirtelenül és váratlanul megnyilott előttük, a nagy szabad térségen belül találták magukat. A zajos tömegből jövet az alacsony platánok árnyában szinte siri csend és magány nyugalma uralkodott.

Az éjhomály foszladozni kezdett; az égről halvány hajnali derengés permetegje hullott alá finom hamuzáporként.

Miután átszelték a zeg-zúgos térséget, Mas-sot a börtön mellett megállott velük és azt mondta:

— Maradjanak itt, én bemegyek; szemtanuja akarok lenni a halálraitélt utolsó öltöztetésének. Önök egész szabadon járhatnak-kelhetnek, megnézhetnek mindent; senki se fogja önöket kérdőre vonni. Különben visszatérek nemsokára.

Az éjjeli sötétség árnyában körülbelül százan settenkedtek a guillotine közelében, hirlapírók és kíváncsi nézők. A kövezett, rövidke kocs út két oldalán, mely a La Rochette börtön-kapujától a vérpadig vezetett, korlátokat állítottak föl, amolyan mozgó fakorlátokat, amilyenekkel a színház bejáratánál tartják fenn a sorrendet. Sokan odatámaszkodtak, hogy a lehető legközvetlenebb közletről lássák a halálraitéltet utolsó útján. Mások meg lassu léptekkel sétálgattak fel és alá és suttogva beszélgettek. A két testvér közelebb huzódott.

A platánok ágai alatt, az első tavaszi lomb halovány zöldje közepett, ott sötétlett a vérpad. Eleintén nem láttak semmi mást, csak azt az esetlen

faalkotmányt, melyre egy közeli gázlámpa vetette halvány, a kéklő nap sugarától sárgás lánggá sáppasztott fényét. Most fejezték be az ácsok zajtalanul végzett munkájukat, anélkül, hogy más valami nesz hallatszott volna, mint az időről-időre felhangzó kalapácsütések és most a hóhérsegédek fekete felöltőben és magas fekete selyemkalapban sétálgattak fel és alá és türelmesen várták a nagy pillanatot.

De maga a vérpad micsoda ocsmány és szégyenletes látvány, amint így a földön meglapulva kuporog, mintha önmaga undorodnék attól a feladattól, mely reá vár. Micsoda? Hát ez az az eszköz, mely a megsértett társadalmat megbosszulja; ez amaz eszköz, mely példát statuál? Ez a néhány szál deszka, mely a sík földdel majdnem egy magasságban van és melyen alig három méter magasságu két gerenda mered a levegőbe, melyeken a hóhér bárdja függ? Hol van hát az a hajdani magas, vérvörösre festett guillotine, melyhez tíz lépcső vezetett és amely véres karját kitárva, hatalmasan magaslott ki az összezsúdult tömeg közül és a remegő népnek fenyegetően mutatta a bünhődés rémeit? Most már összezsugorodott ez a vérszomjas vadállat és aljas, gyáva, alattomos gyilkossá vált.

Már a szegényes tárgyalási teremben is nélkülözte a fenség nimbuszát az emberi igazságszolgáltatás aznap, amikor halálra ítélte a bűnöst; most pedig, ezen a rettenetes napon, amikor kivégzi őt, csupán csak iszonyatos mézszárlássá süllyedt, melyet

a legbarbárabb, a legvisszataszítóbb szerszám segítségével végez.

Vilmos és Péter merőn bámultak rá és egész valójukat megborzogató émelyedés fogta el. A hajnal lassankint felderengett; a külváros kibontakozott a homályból; eleintén csak maga a térség az egymással szemközt emelkedő, szürke, alacsony két börtőnépülettel, aztán a távolabbi házak, a bormérések és a sírkőraktárak, a koszorukat, virágokat áruló boltok, melyek a Pére Lachaise tözsomszéd-ságában nagy számban találhatók. Most már egész tisztán meg lehetett különböztetni messziről a teret széles ívben körülálló tömeg fekete körvonalát, valamint a kíváncsiakkal zsufolásig megnépesült ablakokat és erkélyeket; még a háztető is hemzsegett a kíváncsiak tömegétől. A szemközt levő La Rochelle épület a meghívottak számára fentartott karzattá változott. A nagy, szabad téren csak a lovasrendőrök czirkáltak. Az égbolt lassan mind fényesebbre derült és az összegyűlt tömegen túl az egész városrészben felébredt a munka a széles, végét nem érő utcák hosszában, melyeknek telkeit csupán műhelyek, építőhelyek és gyárak foglalták el. Zúgó zakatolás hangzott fel; a gépek, a szerszámok megkezdtek munkájukat és a magas téglakémények óriási erdeje, mely a sötétből mindenütt kibontakozott, fekete füstoszlopokat lehelt.

Ekkor érezte Vilmos, hogy a vérpad igazán itt van a helyén, itt a nyomor és a munka e város-

részében. Itt odahaza van, mint zord végczél és mint egy rettenetes fenyegetés... Mert nem hozzá vezet-e a tudatlanság, a szegénység, a szenvedés? Nem az-e a hivatása, valahányszor e munkásnéplakta utczákon fölállítják, hogy kordában tartsa, hogy megfélemlítse az éhenhalókat, az örök igaztalanság fellett kétségbeesőket, akik mindig készek a lázadásra? A gazdagok és élvhajhászok városrészeiben nem látunk ám vérpadot, mert azokat nem kell terrorizálni. Ott fölöslegesnek, szennyezőnek tetszett volna vad szörnyűségében. Így pedig tragikussá és lesújtóvá válik az, hogy ezt az embert, ki a nyomortól megörjítve, bombát vetett, a nyomor e tájékán fejezik le.

Most már világos nappal volt, fél ötre járt az idő. A távoli tömegen zsibongó morajlás futott át; érezték, hogy közeleg a pillanat. A halál borzongató lehellete rezdül át a légen.

— Mindjárt itt lesz, szólta a kis Massot, a két testvérhez csatlakozva. — Mégis nagy hős ám ez a Salvat!

Aztán elmesélte, hogy milyen volt az ébredése. Amint a börtönigazgató, Amadieu vizsgálóbíró, a fogházi pap és még néhány uriember belépett a halálra ítélt czellájába, Salvat, aki eddig mélyen aludt, kinyitotta a szemét; azonnal tisztában volt, hogy mi történik most és talpra állott halovány arczczal, de bámulatos önuralommal.

Sajátkezüleg öltözködött; visszautasította a

konyakot, meg a szivart, melylyel a derék pap megkínálta, valamint ép oly szelíd, mint konok mozdulattal tolta volt félre az elébe tartott feszületet. Aztán gyorsan történtek az előkészületek, anélkül, hogy egy szó esett volna; hátrakötötték a kezeit, laza kötéllel kötötték össze a lábait és behajtották az ingét, úgy, hogy a nyaka szabadon maradt. Midőn bátorították, gúnyosan mosolygott és abbeli félelmében, hogy ideges gyengeség vesz rajta erőt, kifeszítette mellét; mert most már abban az egyetlenegy óhajásban összpontosult egész énje, hogy hősi halált haljon, hogy vértanuja legyen az igazság és jog lángoló hitvallásának, melyért ő most halálba megy.

— Most írják be a halotti jelentést a foglyok jegyzékébe, — folytatta Massot. — Ha közelről akarják őt látni, könyököljenek a korlátra... Tudják, kérem, hogy én sápadtabb voltam és jobban reszkettem, mint ő maga... Pedig én olyan ember vagyok, aki semmivel se törődik; de hát higgyék meg, nem valami derüs látvány egy olyan ember, aki halálba készül... Önök nem is képzelhetik, mennyi minden lépést megtettek, hogy őt megmentseék. A sajtó egy része kegyelmet kért számára. De semminek se volt foganatja; úgy látszik, ezt a kivégeztetést elkerülhetetlennek tartották még azok is, akik elismerték, hogy ez hibás cselekedet. Pedig olyan megható alkalmuk nyílt a kegyelemre, midőn a leánykája, a kis Céline, azt

a szép levelet írta a köztársaság elnökének, melyet én közöltem legelőször a Globeban . . . No hiszen az a levél is azzal dicsekedhetik, hogy sokat szalagáltam miatta.

Céline nevének hallatára Péter, akit a rettenetes látványra való várakozás amúgy is kinosan felizgatott, majdnem könyekre fakadt mély megilletődésében. Maga előtt látta újra a kicsikét, a sorsába belenyugodott bánatos Theodora asszonnyal együtt, hideg szobájuk kopár négy fala közt, melybe az apa soha többé vissza nem tér. Abból a szobából indult ő utnak egy reggelen üres gyomorral, lázban égő fővel és ide vezetett az útja e két gerenda közé, a hóhér bárdja alá.

Massot részletekbe is bocsátkozott; elmondta, hogy milyen dühösek az orvosok, mert attól tartanak, hogy nem kapják meg a hulláját rögtön a kivégzés után. De Vilmos rá se hallgatott többé. A fakorlátra támaszkodva, merőn a börtön kapujára szegezte a szemét és várt. Kezeit csak úgy rázta a hideg és az arczát oly kinos rettegés torzította el, mintha ő rá magára várna a vérpad. A hóhér, egy jelentéktelen kis emberke, most megjelent; mogorva, haragos arczán meglátszott, hogy szeretne már tul lenni a kivégzésen. Aztán néhány felöltös uri ember csoportjában Gascogne rendőrkapitányt lehetett látni fagyos, hivatalos arczki-fejezésével, és Amadieu vizsgálóbíró, aki mosolygó fontoskodó arczczal e kora hajnali órában is eljött,

kötelességtudásból, mintegy saját szerepének fontosságát érezve, mintha olyan dráma ötödik fölvonását nézné végig, amelynek ő a szerzője. A távoli tömegből mind morajlóbb zúgás szállt a légbe és midőn Vilmos egy perczre fölvetette a fejét, újra maga előtt látta a két szürke börtönt, a tavaszi lombba borult platánokat, és a nézőktől hemzsegő házakat a halvány, azurkék égbolt alatt, melyen a diadalmasan kigyuló napfény nemsokára fel-fog ragyogni.

Itt van! Csend, figyelem! Valami tompa nesz, a nyíló ajtó nyikorgása nyilalt át a sziveken. Mindenki visszafojtott lélegzettel, merev tekintettel hajolt előre. Salvat megjelent a börtön küszöbén... Minthogy a pap háttal a kijárat felé lépegetett előtte, hogy eltakarja a vérpadot, Salvat megállott; látni akarta a vesztőhelyet; meg akart barátkozni vele, mielőtt feléje tart. Amint ott megállott csupasz nyakkal, hosszúra nyult, megrémült ábrázatával, melyet a keserves, kínos élet korán megvénytett, arcza átszellemült merengő, lángoló szemének rendkívüli lelkesedésben izzó tüzétől. Magasztos önkívület lángja izzott egész valójában; rajongó álmába elmerülve indult a halálba.

Midőn a hóhérlegények közeledtek hozzá, hogy őt támogassák, ő újra visszautasította őket. Apró lépésekkel haladt előre, oly gyorsan, amennyire a lábait összekötő bilincs megengedte.

Egyszerre csak Vilmos azt érezte, hogy Sal-

vat szeme az arczára tapad. Midőn a halálraitélt közeledett, észrevette és ráismert és minthogy alig két méternyi távolságban haladt el mellette, bágyadt mosoly derült fel ajkain és oly mélyen nézett a szemébe, hogy Vilmos lelkébe örökre beleégette tüzes izzását. Minő utolsó gondolatot, minő fönséges végrendeletet hagyott hátra e tekintetével, hogy ő tovább gondolkozzék rajta, sőt talán hogy ő is legyen az, aki azt dülőre hajtja? Olyan szivetrázó volt ez a pillantás, hogy Péter abbeli félelmében, hogy a fivére önkéntelenül el találja magát sikoltani, a kezét a karjára tette.

— Éljen az anarkia!

Salvat ajkairól röppent el ez a kiáltás. De elváltozott, fulladozó hangja beleveszett a néma csendbe. A jelenlevő néhány ember elhalványodott, a távoli tömeg holtnak látszott. A nagy, üres térre oly mély csend borult, hogy az egyik lovasrendőr paripájának dobogása hallatszott.

Aztán olyan ocsmány jelenet következett, melynek állatias durvaságát és ocsmányságát semmi néven nevezni nem lehet.

A hóhérlegények rávetették magukat Salvatra, aki magasra emelt homlokkal, lassan közeledett a vérpadhoz. Ketten megmarkolták a fejét, és minthogy kopasz fejebubján csak kevés hajat leltek, a nyakába kellett csimpaszkodniok, hogy leszorítsák a vágópoleczra, míg másik kettő átnyalábolta a lábait és erőszakkal leterítették a desz-

kára, amely felfordult és legurult. Aztán a bárd alá helyezték a fejét, olyan zürzavaros sürgés-forrás közepett, olyan durva, vad kegyetlenséggel, mintha valami veszedelmes állat kivégzéséről lett volna szó, amelytől minél előbb meg akarnak szabadulni.

A bárd tompa zuhanással csapott le rája.

A kettészelt üterekből két hatalmas vérsugár szökött fel, a lábak görcsösen megvonaglottak.

Mást nem láttak; a hóhér gépies mozdulattal dörzsölgette a kezeit, mialatt a két hóhérlegény a vérben ázó, levágott fejet kiszedte a kis kosárból, hogy belevesse abba a hosszukás nagy kosárba, amelybe a testet már egy lökéssel belegurították.

Jaj, a késnek ez a tompa, ez a nehéz zuhanása!... Vilmos hallotta, mint visszhangzik messze távolban, mint hangzik el ama szegényes lakásokba, hol a munkások ezrei e pillanatban kelnek fel, hogy a nehéz, verejtékes napi munkát megkezdjék.

Ez a zuhanás rettenetes értelmet nyer; az igazságtalanság feletti kétségbeesést zengi, a vértanúság ragályos örületét, azt a fájdalmas reményt, hogy tán ez az ontott vér fogja a sorsüldözöttek a kitagadottak győzelmes diadalát siettetni. Maga Péter az aljas, ocsmány mészárlás, a gyilkoló gép, undorító emberölésének láttára érezte, mint fokozza azt a hideg borzongást, mely őt megdermeszti, egy másik vérző testnek látománya, annak a szép, szőke

gyermeknek a víziója, aki a bomba egy szilánkjától felhasított testtel ott fetrengett a Duvillard-palota kapujában. Gyenge, puha husából ép úgy ömlött a vér, mint ahogy most szökött fel vékony sugárban a levágott fejből. Vérért-vérrel bűnhődünk; ez az emberi boldogtalanság adóssága, melyet az emberiség folyton törleszt, de soha adósságát teljesen le nem róhatja.

A tér fölé a derüs égbolt nagy néma hallgatása borult. Mennyi ideig tartott ez a rémséges jelenet? Tán egy örökkévalóságig; valószínűleg csak egy-két perczig. Aztán szertefoszlott a szörnyű álm; a tömeg felocsudott kinos lidércznyomásából, halálsápadt arczokkal, reszkető kezekkel, szájalomtól, undortól és rettegéstől könybelábadt szemekkel.

— Egygyel ujra több, már ez most a negyedik, akit így láttam, — szólt a kis Massot, szorult szívvvel. — No már akkor mégis jobban szeretem az esküvőket... Mehetünk, megvan a cikkem.

Vilmos és Péter gépiesen követték és a téren áthaladva, ismét a Merlin-utca szögletére értek. Ott szembe kerültek Mathis Viktorral, aki még mindig ott állt, ahol az előbb látták; márványfehér néma arczában villámokat szóró szeme vészesen izzott. Alig láthatott valamit. De a lezuhanó kés tompa nyekkenése még mindig visszhangzott az agyában. Az egyik rendőr meglökte és rákiáltott, hogy álljon odébb.

Mathis egy perczig a szemébe nézett, hirtelen fellobbanó, dühtől remegő testtel, mintha rá akarna rohanni, hogy megfojtsa őt.

Aztán meggondolta magát, lecsillapult és a Roquette-utczába befordulva, a lejtőnek indult felfelé, melynek tetején a kelő nap sugaraiban a Pére Lachaise sűrű árnyas lombjai látszottak.

Vilmos és Péter távozóban akaratlanul is egy heves jelenetnek voltak szemtanúi. A kis Horn herczegnő elkésetten érkezett a színhelyre, mikor már mindennek vége volt és annál dühösebb volt, mert jövet Duthilt vette volt észre az erkélyen egy hölgy társaságában.

— No, hiszen maga derék gavallér, mondhatom, hogy engem így a faképnél hagyott. Egy tapodtat se mehettem kocsimon; kénytelen voltam gyalog utat nyitni magamnak a tömegben, ezen a csuf, aljas tömegben, mely lökdösött, taszigált és sértő szavakkal illetett.

Duthil azonban tudta, hogy mit tegyen; azonnal bemutatta neki Silvianet és a fülébe sugta, hogy ő egy jó barátját volt kénytelen helyettesíteni. Rosemonde, aki már rég óhajtott a színésznővel megismerkedni, valószínűleg mert sajátságos, furcsa szerelmi szeszélyeiről keringő hírek felébresztették a kíváncsiságát, rögtön lecsillapodott és a legszeretetre méltóbb nyájasságot tanúsította.

— Oh nagysád, boldognak éreztem volna magamat, ha ezt az érdekes látványt egy ily nagy-

érdemü színésznő társaságában élvezhettem volna, akinek oly régóta hű bámulója vagyok, noha, sajnos, még eddig nem akadt alkalmam, hogy ezt önnek személyesen bevallhassam.

— Kegyelmes asszonyom, nem sokat vesztett vele, hogy elkésett. Mi ott fönn voltunk az erkélyen és én sem láttam bizony egyebet, csak hogy egy pár ember egy másik embert letepert, ennyi az egész. Ezért nem érdemes, hogy az ember ide fáradjon.

— Most, hogy megismerkedtünk, nagysád, remélem megengedi, hogy barátnőjének tekintsem magamat.

— Oh, kegyelmes asszonyom, ezer örömmel, valamint magam is boldog leszek, ha ön barátnőjének fogad.

Kezet szorítva, összemosolyogtak. Silviane, noha pezsgőtől volt mámoros, szüsziesen tiszta madonnaarczával tüntetett, Rosemonde pedig lázas kíváncsisággal érdeklődött iránta.

Most már Duthilnak nem volt más óhajta, mint hogy Silvianet hazakisérhesse, hogy lovagias szolgálataiért kivegye az ígért jutalmat. Massotól megkérdezte, hol van itt közelben kocsiállomás. De Rosemonde máris fölajánlotta a maga hintóját, kijelentve, hogy a kocsis a szomszéd utczában várja és konokul megmaradt amellet, hogy előbb a színésznőt, aztán Duthilt viszi el házuk kapujáig. Szegény Duthil mit tehetett mást; kérésgeesetten bár, bele kellett egyeznie.

— Viszontlátásra holnap a Madeleine-templomban, — szólott Massot, visszanyerve jókedvét és kezét szorított a herczegnével.

— Igen, viszontlátásra a Madeleine-templomban és a színházban.

— Igaz! — kiáltott fel Massot, kezét csókolva Silvianének. — Délelőtt a Madeleineben, este a színházban; ott leszünk mindannyian, hogy nagy sikert biztosítsunk magácskának.

— Számítok is rá... viszontlátásra!

A tömeg zsibongva és kimerülten oszlott széjjel, a csalódottság kéjelmetlen érzetével. Csupán néhány telhetetlen kíváncsiságu néző késlekedett még, hogy lássák, mint indul meg a lenyakazott hulláját elszállító halottaskocsi, míg a bukott lányok és a korhelyek csapatja, kiknek éjszakázástól fonnyadt, fakó arczai ólomszinűnek látszottak a napfényben, füttyörészve nevezték el egymást a legtrágárabb neveken, mielőtt visszavonultak kétes lebujaik rejtett homályába. A hóhérlegények sebesen szedték szét a nyaktilót, nemsokára tiszta lett ismét a tér.

Péter most magával akarta vinni Vilmost, aki az egész idő alatt szóra se nyitotta az ajkát, mintha a tiló tompa zuhanása még mindig megdermesztené a vérét. Hiába utalt egy kézmozdulattal Mége lakásának konokul lezárt redőnyeire, melyek a nagy ház homlokzatának összes tágra nyílt ablakai közül kiríttak. Ez kétségkívül a szo-

cialista képviselő néma tiltakozása akart lenni a halálbüntetés ellen, noha ő gyűlölte az anarkistákat. Mialatt a tömeg egymást taposva oda csődült a rémes látványhoz, ő arczczal a falnak fordulva feküdt ágyában és arról álmodott, vajjon mi módon fogja ő az emberiséget arra kényszeríteni, hogy az boldog legyen a kollektivizmus zsarnokias törvényeinek uralma alatt. Egy gyermekének halála dulta föl gyengéd és szegény családapaságának magánéletét. Iszonyuan köhögött, de élni akart. Most, mihelyt a Montferrand-minisztérium bukni fog az ő legközelebbi interpellációja folytán, most az ő napja virrad föl; most itt az ideje, hogy ő ragadja magához a hatalmat, hogy eltörölje a nyaktilót és elrendelje az igazságot, a teljes boldogságot.

— Látod Vilmos, — szólalt meg Péter, — Mége ki se nyitotta az ablakait; ő mégis derék ember, ámbátor Bache és Morin barátaink nem is szeretik őt.

Minthogy fivére önfeledten maga elé bámulva nem válaszolt, Péter újra megállott.

— Gyere, menjünk, haza kell mennünk!

A Folie Regnault-utczán végighaladva, a külső boulevardokon hazafelé vették utjokat. A reggel e hajnalderüs órájában a munka városa felébredt álmából: a hosszú, széles utcákban, melyeket mindkét oldalról a műhelyek és a gyárak hosszú sora határolt, zugtak a gőzkatlanok és zakatoltak a gé-

pek, míg a magas kémények füstoszlopai, melyeket a nap első sugaraival aranyozott be, rózsás fényben usztak. Különösen, mikor a Ménilmontant-boulevardra értek, tapasztalták, hogy milyen óriási munkáscsapatok hömpölyögnek innen szerte Páris utczáin.

Minden oldalról, a külváros valamennyi szegényes, nyomoruságos utcájából, özönlött a munkások árja, a hajnalhasadtával talpra állt munkások véget nem érő felvonulása, kik a reggel hűs, borzongató szellőjében megkezdik nehéz napi munkájukat. Csupa rövid zeke, csupa munkászubbony, csupa bársony meg vászonnadrág, csupa nehéz csizma, mely megnehezíti a lépteiket, csupa szerszámkezeléstől elégtelenített, alakjukból kikelt öklök.

Félig-meddig bóbiskolva haladtak tova; arcuk nem derült mosolyra; komoran és kimerülten indultak örökös napi munkájukra, mely újból kezdődik nap-nap után és melynek az az egyetlen reménye, hogy nap-nap után így morzsolhatják le az életet.

És ez a csapat egyre szaporodott, egyre nőtt, munkás munkás után bukkant fel; a kézimunkások óriási serege volt ez, melyre Párisnak azért van szüksége, hogy fényüzését, élvhajhászását kielégítse.

Amerre mentek, a boulevard de la Villetten, a boulevard de la Chapellen, a boulevard Rochechouardon, mindenütt tovább folyt a felvonulás; mindig új meg új tömegek özönlötték el az ut-

czákat, melyek üres, hideg lakásaikból előkerülve, széjjel szóródtak ez óriási városban, ahonnan este, midőn kimerülten és fáradtan térnek haza, gyűlölség és harag mérgével megszózott kenyeret hoznak tüzhelyükre.

Most már a munkáslányok serege is utnak eredt; tarkaviganós lányok, kik a járókelőkre kacsintgattak; munkabérük olyan nevetségesen csekély, hogy a szépek közülök többnyire munkába se szegődtek másodszor, míg a rútak kenyéren és vizen élnek. Később aztán előkerültek a hivatalnokok, a tisztességes ruhában járó nyomor; azok az uriemberek, akik az utcán ropogtatták a reggeli kiflit és gyorsan siettek a hivatalba, mialatt szegény fejük fájt ama gyötrő aggodalomtól, hogy nem fogják tudni kifizetni a házbért és hogy vajjon miből szerzik be a mindennapi kenyeret a hó végéig.

A nap a látóhatáron mind feljebb emelkedett már az égen; a hangyaboly künn sürgölődött és kezdődött az új munkanap, az erő, a bátorság és a szenvedés folytonos elfecsérlésével.

Soha még Péter ilyen mélyen nem érezte a munka szükséges, megváltó és jóvátevő voltát.

Már annak idején, midőn a Grandidier-gyárba látogatott el és később, midőn maga érezte a munka szükségét, azt mondta volt magában, hogy benne rejlik a világ örök törvénye. De a mai rettenetes éjszaka után, midőn látta a kiontott vért és az

örületes ábrándozó rajongás hóbortjába belehalt munkásember drámáját, minő édes kárpótlást, minő boldogító reményt nyújtott az a tudat, hogy a nap újra felkelt és hogy az örökös munka ujfent megkezdí szent feladatát. Bármily sulyos is a munka, bármily igaztalan is a földi javak felosztása; mégis csak a földi munka az, mely egykor meg fogja teremteni a boldogságot és az igazságot.

Egyszerre aztán, amint a Montmartre-domb lejtős utain fölfelé törekedtek, megpillantották a Sacré Coeur bazilikát, mely velük szemben, a fejük fölött diadalmasan és fenségesen emelkedett a magasba.

Most nem holdvilágos éji tünemény már, nem az uralom álomképe, mely az éjjeli Páris fölött kimagaslik. A nap fényárba füröszttötte; csupa aranyban uszott és diadalmasan, halhatatlan dicsőség tüzeben lángolt.

Vilmos, kinek lelkét Salvat utolsó tekintete égette, némán nézte a bazilikát, mintha egy hirtelen elhatározás fogamzanék meg agyában.

IX.

Az esküvő déli tizenkét órára volt kitüzve és a meghívott vendégek már egy félórával előbb özoñlötték el a rendkivüli pompával feldíszített, zöld növényekkel ékes, mámorító virágillattal bal-

zsamos templomot. A főoltár ezer viaszgyertya csillagos fényében tündökölt, míg a templombejárat kettősszárnyu, tárvanyitott kapuján át kilátás nyílt a sugaras verőfényben úszó, zöld lombu növényzettel diszes előcsarnokra, a bársonyos szőnyeggel borított lépcsőkre és a kíváncsi tömegre, mely az egész teret ellepte és még a Rue Royaleban is sűrűn hullámozott.

Duthil, akinek három későn érkezett hölgy részére sikerült ép székeket szereznie, Massothoz fordult most, aki a jelenlevő előkelőségek neveit jegyezte a jegyzőkönyvébe.

— No, de már azok, akik ezentul jönnek, biztosan állva maradnak.

— Ki ez a három hölgy? — kérde a zsurnaliszta ügybuzgón.

— Boilemont hercegné a két leányával.

— Ejnye terringette, Frankhon ősi nemesége, az egész pénzarisztokrácia, meg az egész politikai világ eljött! Hisz ez az esküvő még sokkal előkelőbb, mint egy igazi párisi főuri esküvő.

Valóban, Páris minden társadalmi osztálya összejött itt, bárha eleintén kissé röstelkedtek, hogy itt kellett találkozniok. Mig Duvillardék a pénzarisztokracziát és a hatalmon levő férfiakat gyűjtötték maguk köré, Quinsac grófnét és fiát a franczia főnemesség legfényesebb neveinek viselői vették körül.

Már maga a tanuk megválasztása is fényesen illusztrálta az e házasságban megnyilatkozó meglepő ellentétet. Gérard tanuiként a nagybátyja: Bozonnet tábornok és Morigny márki szerepeltek; Camilla tanui Louvard nagybankár, a menyasszony unokafivére és Montferrand miniszterelnök voltak. Ez utóbbinak nyugodt, daczos pöffeszkedése, aki noha nemrég a báró üzleti vállalataiban kompromittálta magát, mégis magára vállalta azt a tiszteletet, hogy lánya esküvőjén mint násznagy szerepeljen, az ő diadalának az arczátlanság jellegét adta. És hogy a kíváncsiak lázas érdeklődése még szenvedélyesebbé fokozódjék, az ifju párnak Martha, a persepolisi püspök, a pápa politikájának franciaországi közvetítője, a katolicizmusnak meghódoló köztársaság apostola adta meg az egyházi áldást.

— No, mit mondtam, igazi párisi fin de siècle-esküvő! — ismétlé Massot vigyorogva. — Ez a házasság szimbolum! Ez a polgári rend apotheozisa, kedves barátom; a régi főnemesség fiainak egyikét áldozatul hozza az aranyborju oltárán és mindez csak azért történik, hogy az Uristen meg a rendőrség, melyek ez idő szerint újra Franciaország urai lettek, megszabadítsanak bennünket ezektől az akasztófára való szocialistáktól.

Aztán mintegy helyreigazításul folytatta:

— Különben nincsenek is ma szocialisták, tegnap reggel vágták le a fejüket.

Duthil jóízűt kaczagott Massot e megjegyzé-

sén és nagyon mulatságosnak tekintette a dolgot. Aztán bizalmas hangon sugta oda neki:

— Nem ment ám simán ez a házasság, de nem ám! Olvasta ön ma reggel Sagnier ocsmány cikkét?

— Olvastam hát. Különben azt én előbb is tudtam, tudta azt az egész világ.

Aztán halkan csevegtek tovább, egy szóból is megértették egymás gondolatait. Duvillardéknál ugyanis az anya hosszú, kétségbeesett tusa után csak zokogva engedte át a szeretőjét nálánál szerencsésebb leányának, abbeli óhajtásában, hogy Gérardot gazdagnak és boldognak lássa; de azért a legyőzött vetélytársnő keserű gyűlöletével mérte végig Camillát. Quinsac grófné lelkében is kinos, fájdalmas küzdelem dult. E házasság elleni felháborodása daczára a grófné csak azért egyezett bele, hogy egyetlen fiát megmentse attól a veszélytől, mely őt gyermekkorától óta fenyegeti és anyai önmehtagadásában olyan megható hősiességet tanusított, hogy maga Morigny márkis is, noha mélyen felháborodva ráfanyalodott, hogy az esküvőnél a násznagyi tisztet viselje s ezzel a legnagyobb, a legnehezebb áldozatot hozta meg azért a nőért, akit egy életen át szeretett: saját lelkiismeretének fönséges áldozatát. Ezt az ocsmány történetet mesélte volt el Sagnier az esküvő napjának reggelén a maga lapjában, igen átlátszó álnevek leple alatt; sőt módot talált még arra is, hogy ezt az erkölcsi

züllöttséget még kiszinezze; mert mint rendesen, úgy ez alkalommal is rosszul volt értesülve; hajlama pedig amúgy is a hazugság felé vonzotta, mert neki föltétlen szüksége volt arra, hogy az a kloáka, amelynek zsilipjét naponta megnyitja, a lap kelendősége érdekében folyton sűrűsödő és minél mérgeesebbé fajuló mocsokáradatot hömpölyögtessen.

Mióta Montferrand fényes diadala arra kényszerítette őt, hogy meg ne bolygassa az afrikai vasutaknak feledés álmába merült ügyét, ismét a magánélet botrányaira vetette magát és a családi szentélyeket mocskolta be.

Egyszerre csak Chaigneux szokott buskomor arczával, kétes tisztaságu felöltőjében, melyről lerítt a nyomor, megrohanta a fiatal ujságíró.

— Nos, Massot uram, mi lesz a Silviane-cikkel? Meg fog-e jelenni?

Duvillardnak ugyanis az az ötlete támadt, hogy ő a mindig megvásárolható és mindig szolgaszerepekre vállalkozó Chaigneux eszközüül használja föl, hogy ő készítse elő Silviane sikerét.

Teljesen Silviane rendelkezésére bocsátotta őt, és ez mindenféle aljas feladattal bizta meg; arra kényszerítette, hogy járja be az egész várost, szerezzen neki tapsolókat és biztosítsa neki a diadalmas ujságreklámot. Chaigneux legidősebb leánya még mindig nem volt férjnél és soha még szegényre családja súlyosabb teherként nem nehezedett; való-

ságos pokol volt az otthona; utóvégre már annyira vitték a dolgot, hogy megverték őt, ha nem hozott haza minden hónap elsején legalább ezer frankot.

— Az én cikkem, — felelt Massot, — kedves képviselő ur, az bizonyosan nem jelenik meg; mert Fonségue azt találja, hogy sokkal föllengzőbb hangon van írva, semhogy a Globe közölhetné. Fonségue azt kérdezte tőlem, hogy vajjon én mitse törődöm lapjának ismert előkelő tartózkodásával?

Chaigneux elsápadt. Ez egy előre megírt cikk volt, mely társadalmi szempontból dicsérte fennen, hogy milyen fényes sikert aratott a művésznő első fellépte alkalmával. A hirlapíró személyesen olvasta fel Silvianének ezt a cikket, hogy nála behízelegje magát, úgy hogy Silviane elragadtatással számított rá, miként ma-holnap nyomtatásban fogja azt olvasni a legkomolyabb napilap hasábjain.

— Édes Uram, Istenem, mi lesz velünk? — jajgatott a száanalomraméltó honatya. — Ennek a cikknek okvetetlen meg kell jelennie.

— Én szívesen megtenném. Beszéljen személyesen a szerkesztő urral. Nézze, ott áll Vignonnal és Dauvergne közoktatásügyi miniszterrel együtt.

— Mindenesetre beszélek vele. De nem itt... Majd később, a sekrestyében, majd mialatt a fiatal pár az üdvözléseket fogadja. Azon leszek, hogy Dauvergnét is megcsipjem, mert Silviane föltétlenül

azt óhajtja, hogy ő is megjelenjen ma este a szépművészetek páholyában, Montferrand is ott lesz, kötelező ígérteát adta Duvillardnak.

Massot elnevette magát és ismételte azt a szálló ígét, mely a színésznő szerződtetése után bejárta az egész várost.

— A Silviane-minisztérium ezzel csak tartozik a keresztmamájának.

Ebben a pillanatban a kis Horn herczegné forgószélként pattant a három férfi közé.

— Tudja meg, Duthil, hogy én nem kaptam ...

Duthil abban a hiszemben volt, hogy valami jó ülőhelyről van szó.

— Kérem, ne számítsen rám, én leteszem a lantot. Alig tudtam Boisemont herczegnőnek és két leányának székeket keríteni.

— Eh, hisz én a ma esti előadásról beszélek. Édes, jó Duthilkém, nekem okvetetlen egy piczi kis helyet kell, hogy szerezzon valamelyik páholyban. Bizonyosan meghalok, ha nem fogok tapsolhatni a mi páratlan, isteni művésznőnknek.

A kis herczegné ugyanis tegnap óta, amióta Silvanet Salvat kivégeztetése után kocsiján a lakásaig kísérte, szenvedélyesen lelkesedett érte.

— Kegyelmes asszonyom, egyetlenegy jegyet sem fog kapni, — szólt Chaigneux fontoskodó arcczal. — Mindent eladtunk, az imént háromszáz frankot ajánlottak föl nekem egy földszinti zsölyéért

— Ugy van, a jegyeket mind elkapkodták. Végtelenül sajnálom, de ne tessék rám számítani. Duvillard az egyetlen, ki önnek helyet adhatna a páholyában. Ő azt mondotta, hogy fentart a számomra egy helyet és én azt hiszem, hogy még így is hárman leszünk csak, a fiával együtt. Kérje meg Hyacintheot, hogy juttasson magának egy meghívót.

Rosemonde, aki Duthil karjaiba vetette volt magát egy este, midőn Hyacinthe a szokottnál is idegesebbé tette már nőgyülölő fagyosságával, érezte szavainak gúnyos értelmét, de azért mégis elragadtatással kiáltott föl:

— Igaza van! Hyacinthe meg nem tagadhatja ezt a kérésemet; köszönöm az információt, kedves Duthil. Maga nagyon aranyos ember, mert maga még a legszomorubb dolgokat is derüsre tudja változtatni. És ne felejtse el, amit megígért nekem, hogy politikára fog tanítani. Óh, a politika kedves barátom; érzem, hogy soha semmi iránt annyira nem lelkesedtem, mint ahogy a politika iránt fogok rajongani.

Ezzel tovalebbszent, félrelökött mindenkit az utjából és oly ügyesen furódott keresztül a tömegen, hogy végre az első sorba került.

— Hóbortos teremtés! — mormogta Massot mosolyogva.

Aztán, midőn Chaigneux elébe sietett Amadieu vizsgálóbírónak, hogy megkérdezze tőle, vaj-

jon megkapta-e támlásszékét, Massot a képviselő fiülébe sugta:

— Ápropos, kedves barátom, mondja csak, igaz az, hogy Duvillard az ő hires transz-szaharai vasutvállalatát maholnap életbelépteti? Óriási egy vállalat lesz belőle, száz meg száz millióról lesz itt szó. Fonségue tegnap este vállat vont és azt mondta, hogy ez örültség és hogy ő nem hiszi.

Duthil tréfásan kacsintgatott rá:

— Nem telik bele negyvennyolcz óra és Fonségue a lábát fogja csókolgatni Duvillardnak.

És vidám szemhunyorogatással értésére adta Massotnak, hogy micsoda aranyzár fog újra végigömleni a sajtón, a hű barátokon, mindazokon, akik őt jóindulatukkal fogják támogatni. Mikor a zivatar elvonult, a madár megrázza szárnyait. És Duthil újra a csacska dandy szerepét vitte a várt ajándék lelketderítő biztos tudatában, mintha soha az afrikai vasutak kinos ügye nem dulta volna fel a lelkét, mintha a rémület soha halotthalványnya nem torzította volna el sápadt arcát.

— Tyüha! — szólt Massot elmosolyodva, — tehát ez több a győzelmes diadalnál is, ez egy-szersmind egy új bő aratás ígérete. Most már nem csodálom, hogy ilyen nagy a tolongás.

E pillanatban az orgona búgó hangjai ujjongó himnuszra csendültek. A lakodalmas menet befordult a templomba. Odakünn, mialatt az ünnepies pompával felhaladt a lépcsőkön a déli verőfény

sugárözönében, a bámulat és meglepetés elfojtott moraja zúgott végig a tömegen, melynek összetorlódott áradata elöntötte az egész teret, sőt még a szomszéd utca járdáját is és a kocsiközlekedést megakasztotta. Most a menet bevonult a magas templomboltozatba és a viaszgyertyák ezer lángjától fénybe borult főoltár felé haladt a jelenlévők sűrű kettős sorfala közepett, melynek egyik oldalán a világosruhás hölgyek, a másik oldalán a szalonkabátos férfiak verődtek csoporttá.

Mindannyian felálltak és a kíváncsiság lázától lángoló mosolyderűs arczezal vették szemügyre a menetet.

A diszruhás svájci testőrt Camilla követte, apja, Duvillard báró karján, kinek arczán az a fenhéjázó didadalmas méltóság ragyogott, mely csak nagy győzelmek napján derült föl vonásain.

A menyasszony remek point d'alençoni csipkefátyolának habos hullámain narancsvirágkoszoru fogta össze a homloka felett és selyem-mousselin-ruhájának leomló redői sima, fehér atlaszajra borultak. Arcza oly derűs volt a boldogságtól, úgy ragyogott a diadalmas győzelem örömében, hogy szinte szép volt és büszkén kiegyenesedett alakján alig látszott meg, hogy a balvalla magasabb a jobb vállánál.

Őt Gérard követte, az anyját, Quinsac gróf-nét karon vezetve; a vőlegény férfias szépségének virágában olyan korrekt magatartást tanusított,

mint amilyen ez alkalomhoz illett; az anyja, Quinsac grófné, érzéketlen előkelőséget és méltóságot tanusított arany- és aczélgönggyel himzett uszályos pávakék selyemruhájában. De a közönség legkiváncsibban Évát várta és mindenki előrehajolt, hogy jobban lássa őt, midőn Bozonnet násznagy, a vőlegény legközelebbi rokonának, karján megjelent. Halvány rózsaszínű tafotta ruháját megbecsülhetetlen értékű velencei csipkék díszítették, és soha még ilyen hódító szépnek, ilyen elbájoló ifjúnak nem látszott, mint e mai napon.

De a szemei sok keserű könnyhullásról panaszkodtak, noha mosolyt erőltetett az ajkaira és egész lényének édes-bánatos varázsában megérződött az, hogy özvegysorra jutott, hogy másnak engedte át könyes lemondással azt, akit szeretett.

Őt követték Montferrand, Morigny márki és Louvard bankár, a többi három násznagy, akik a családbeli hölgyeket vezették karukon. Különösen Montferrand keltett nagy feltűnést, amint derüs, sugaras arczczal, szemmellátható jókedvvel, az államférfiu komoly méltóságát félretéve, vigan csevegett hölgyével, egy csinos kis szeleburdi asszonykával. Aztán meg a véget nem érő ünnepies menetben ott feszengett a menyasszony fivére, Hyacinthe, kinek eddig soha nem látott furcsa szabásu kabátját bámulták meg különösen, mely derékon alul szabályos széles ránczokba rakottan, szoknyaformán lebegett körötte.

Miután a menyasszony meg a vőlegény helyet foglaltak a számukra fentartott imazsámolyok előtt és a két család tagjai meg a násznagyok elhelyezkedtek az aranyozott fáju piros bársonyszékekben, az esketési szertartás fejedelmi pompája kezdődött. A Madeleine-templom plébánosa maga végezte a házassági szertartást; az egyházi énekkarral együvé olvadva, az operaház énekeseinek művészi dala csendült nagymisére, melyet az orgona szakadatlan dicsőhimnusa kísért. Minden lehető pompát, minden világi és vallási fényüzést kifejtettek ez alkalommal, mintha ezt az esküvőt nyilvános ünnepélyességgé, nyilvános győzelemmé akarták volna változtatni, mely egy társadalmi osztály apoteózisát jelzi.

Sőt a szörnyű családi dráma kihívó orczátlan pöffeszkedése, melyről az egész világnak tudomása volt, és melyet így nyíltan tártak fel mindenki szeme láttára, valami irtóztató fönség dicsfényébe vonta ezt a szertartást.

De az orczátlan uralom teljes nagysága akkor vált legérezhetőbbé, mikor Monsignore Martha jelent meg, hogy egyszerű miseruhájában rebegje el az egyházi áldást.

A délczeg természetű főpap rózsás, üde arczán mosolygó, derüs nyájasság ragyogott; fönséges kenetteljességgel mondta el a szentség szertartásos szavait, mint] az a békés főpap, aki örül annak, hogy most kibékíti a két nagy birodalmat, mely-

nek örökösei most örök frigyet kötnek egymással. Mindenki kíváncsian leste a fiatal párhoz intézendő szónoklatot. Martha püspök valósággal remekelt és saját diadalát ünnepelte vele. Vagy nem ebben a templomban keresztelte-e ő meg az anyát, ezt a szőke, még mindig! szép asszonyt, ezt a zsidónőt, kit ő térített a katolikus vallásra, Páris egész előkelő társadalmának könyes meghatottsága közepett? Nem itt tartotta-e ő az új korszellemről szóló ama három híres szónoklatát, amaz új korszellemről, melyre szerinte a tudomány hanyatlása vezethető vissza, a keresztény spirituálizmus ébredéséről, a szövetkezés politikájáról, mely a köztársaság meghódításával fog végződni? Azt csak most megengedheti, hogy önnönmagának gratuláljon finom czélzásokkal műve sikeréhez, amidőn a régi arisztokrácia egy szegény ivadékát házasítja össze e dúsgazdag polgári örökös nő öt milliójával, akiben a nyolczvankilenczes évek világuraivá lett győzői jutottak diadalra. Csupán a negyedik rend, a szegény, a bolonddá tartott, meglopott népnek nem volt része ez ünnepben. Martha püspök ennél az összeeskettett fiatal házaspárnál az új szövetséget megpecsételte, megvalósította a pápa politikáját, a jezsuita opportunizmus titkos felsarjadzását, mely frigyet köt a demokracziával, a pénzzel, a hatalommal, hogy azokat illetéknépp hatalmába kerítse. Szónoklata közben a mosolygó Montferrandhoz fordult; úgy rémlett, mintha neki szólana, midőn az.

uj párnak azt kívánta, hogy éljenek engedelmes és alázatos keresztény életet, oly életet, mely egészen az istenfélelemnek van szentelve, akinek büntető vasmarkát felidézte, mintha az Uristen valami zsan-dár volna, akinek az a feladata, hogy a világ békéjét tartsa fenn.

Mindenki tudta, hogy a püspök és a minisz-ter között diplomatikusan egyezség jött létre, hogy valami titkos szerződést kötöttek, melyben mind-kettőnek az uralomvágya, mindkettőnek a mohó hódítási szenvedélye talált teljes kielégítésre. És midőn a közönség észrevette, hogy Montferrand kissé gúnyos kedélyességgel mosolyog, minden arcz mosolyra derült.

— Ejnye, — sugta oda Massot Duthilnek, — ha az öreg Steinberger Justus megérte volna, hogy az unokája nőül megy a Quinsac grófok utolsó ivadékához, be nagyot kaczagott volna rajta!

— Ugyan, kedves barátom, — felelt a kép-viselő, — ezek a házasságok nagyon is helyén valók. A divat most így kívánja. Igazuk van a zsidók-nak, a keresztényeknek, a polgároknak és a nemes embereknek, ha egymás közt együvé olvadnak, hogy megalapítsák a jövő nemzedék új arisztokráciáját. Erre az új arisztokráciára szükségünk van, mert különben a túlcorduló csőcselék eláraszt bennünket.

De Massot még mindig vigyorgott, eszébe jutván, hogy micsoda arczot vágott volna Stein-berger Justus, ha Martha püspök szónoklatát hal-

laná. Tényleg hire járt, hogy a vén zsidó bankár, lányának kikeresztelkedése óta, kivel azután megszokott minden érintkezést, bizonyos gúnyos meghatottsággal nagyban érdeklődött minden iránt, amit beszél és cselekszik, mintha a lányában most még inkább látná a bosszu fegyverét, mint valaha, ama keresztény társadalom közepette, melynek kiirtására való szenvedélyes törekvéssel vádolják az ő fáját.

Ha nem is valósult meg az a reménye, hogy meghódítja Duvillardot, midőn nőül adja neki a lányát, bizonyára azzal vigasztalódott, hogy vérének hajdani zsarnok urainak vérével való vegyülése idővel el fogja őket pusztítani.

Nem ez ime ama végleges diadala a zsidóságnak, melyet a világ emleget?

Az orgona utolsó diadalmasan felujjongó dicshimnusa fejezte be a szertartást. A két család a násznagyokkal együtt bevonult a sekrestyébe, ahol a házassági szerződést aláírták. Azután az üdvözlők felvonulása kezdődött.

A félhomályba borult, magas tölgyfaburkolatu teremben végre egymás mellett állott a fiatal házaspár. Camilla örömtől sugárzó arczczal élvezte abbeli diadalát, hogy ime megtörtént, hogy ő győzedelmeskedett, hogy magáévá hódította ezt a fényes nevet, ezt a gyönyörű, deli férfiut, kit oly nagynehezen ragadott ki a többi nők, sőt még a saját édesanyjának karjai közül.

Győztes mámorában szinte megnőtt; e fekete arczu, rút leány vézna, nyomorék termete szinte kiegyenesedett, mialatt az asszonyok és lányok, a jó barátnők és a pusztai ismerősök szakadatlan áradata egymást taszigálva özönlött el mellette; kezét szorítottak vele vagy ajkon csókolták, örömteli elragadtatás hangján üdvözölve őt. Gérard, akinek Camilla alig ért a válláig és aki annál szebben, annál erősebben és előkelőbben festett, minél véznábbnak látszott mellette Camilla, mindenkivel kezét fogott, mosolyogva fogadta az üdvözléseket, mint valami mesebeli királyfi, aki örül annak, hogy jósága és gyengesége folytán megteremtette ezt az általános boldogságot. A két család két külön csoportra vált, melyek egymástól elszigetelve húzódtak félre az ostromló emberár közepett, kik feléjük nyujtva üdvözlő jobbjukat, véget nem érő hullámasban hömpölyögtek el mellettük.

Duvillard méltóságteljesen fogadta a hódolatokat, mint egy népével megelégedett király, míg Éva erejének végső megfeszítésével az elbűvölő tündér szerepét akarta mindvégig játszani; ebbeli erős akaratából merített erőt arra, hogy lebilincselő nyájassággal válaszoljon a hódoló üdvözlésekre, ámbár egész valója reszketett az elfojtott könnyektől, melyekkel szive csordultig megtelt.

A fiatal házaspár másik oldalán Quinsacné, Bozonnet tábornok és Morigny márki között, méltóságteljes, kissé gőgös magatartással és többnyire

csak udvarias főhajtással köszönte meg az üdvözlőket; csupán azoknak nyújtotta piczi, formás, kiaszott kezét, akiket régebről ismert. Ez ismeretlen arcok tengeráradatába elmerülve, időről-időre kimondhatatlan szomorú pillantást váltott Morigny márkival, valahányszor az előttük elvonuló emberáradat nagyon is zavarossá és iszapossá vált és olyan arcok vonultak el előttük, melyekről a pénzhez tapadó összes vétkek és bűnök leríttak.

Egy jó fél óra hosszáig tartott az üdvözlők e hullámáradatának elvonulása s a kézszorítások jégzáporként rájuk szakadó özönétől a fiatal házasoknak és az örömszülőknek majd kirándult a kezök és a karjuk.

Sokan ottmaradtak; csoportok verődtek össze; beszélgettek, nevetgéltek; Montferrandot rögtön körülfogták. Massot figyelmeztette Duthilt, hogy Lehmann államügyész milyen előzékenyen siet eléjük, hogy a nagyhatalmu miniszterelnöknek udvaroljon. Ugyanabban a pillanatban termett mellette Amadiou vizsgálóbíró is és Larombière, a királyi tábla másodalelnöke is hozzájuk csatlakozott, noha ő a grófné szalonjának látogatója, a régi kormány egy duzzogó híve volt. Az államhivatalnok kényszerparancsolta engedelmessége és hizelkedésének megtestesülése volt ez, aki az előléptetések fölött intézkedő, parancsoló hatalomnak van alája vetve, annak a hatalomnak, amely kitüntet, de el is bocsáthat.

Azt beszélték, hogy Lehmann nagy szolgálá-

tokat tett legyen Montferrandnak az afrikai vasutak ügyében, amennyiben bizonyos áruló akta-csomókat eltüntetett. Ami pedig a mosolygó arczu Amadieut, ezt a tetőtől talpig párisi világfit illeté, hát nem neki köszönhetik-e a Salvat lefejeztetését?

— Lássa kérem, — suttogta Massot, — ezek mind a hárman a miniszterelnök köszönetét akarják a tegnapi nyaktilóért. Montferrand egy nagy viaszgyertyával tartozik annak a szegénynek, ki első ízben bombájával megakadályozta a minisztérium bukását, később pedig a miniszterelnöki székre juttatta őt, mikor arról volt szó, hogy olyan vaskezű embert állítsanak a kormány élére, aki az anarkiát csirájában tudja elfojtani. Ez volt aztán az érdekes küzdelem! Egyik részről Montferrand, a másikról Salvat. Ennek okvetetlen lenyakazással kellett végződnie, szükségük volt egy levágott fejre. Hallgasson csak oda, ép arról beszélnek!

Valóban. A három állami tisztviselőt, akik a mindenható miniszterelnök üdvözlésére siettek volt, azonnal körülfogták az ismerős hölgyek, kiknek lázas kíváncsiságát a lapok tudósítása följajzotta. Amadiou, aki hivatalból volt jelen a lefejeztetésen, felelt a hozzá intézett kérdésekre, nagy örömmel kapva ez utolsó fontos szereplésén, s azon volt, hogy eloszlassa azt a nimbuszt, melyet Salvat hősi halálának legendája szőtt a vérpadon kiszenvedett szocialista köré. Szerinte a gazember nem tanúsított igazi bátor elszántságot, csupán a büsz-

keség tartotta benne a lelket; de olyan halvány volt, a rémület annyira fojtogatta, hogy majd meghalt félelmében, még mielőtt a hóhér bárdja alá került...

— Igaz, úgy van, — erősítette Duthil, — én is ott voltam.

Massot méltatlankodva rántott egyet a karján.

— Ugyan, barátom, maga nem látott semmit sem. Salvat nagyon hősiecs halált halt és ez már utóvégre igazán ocsmány és buta dolog, hogy azt a szegény ördögöt még a halála után is rágalmazzák.

De az a gondolat, hogy Salvat gyáván halt meg, nagyon jól esett ám mindenkinek.

Ez mintegy az az utolsó hódolatteljes áldozat volt, melyet Montferrand lábai elé raktak, hogy neki vele kedveskedjenek. A miniszterelnök békés arczkifejezésével nyugodtan mosolygott, mint aki csupán a szükség előtt adta be derekát. Rendkívül nyájasságot tanúsított a három államhivatalnokkal szemben, hogy ily módon a maga részéről megköszönje nekik azt a hősiességet, melylyel kellemtelen feladatukat mindvégig hiven teljesítették.

Tegnap közvetlen a kivégzés után a parlament óriási szótöbbséggel szavazott mellette valami kényes ügyben.

A rend helyreállt, Franciaországban minden a legjobb kerékvágásban halad.

Midőn Vignon, ki a vereségével mitse törődő

közömbös játékosként szintén megjelent ezen az esküvőn, a miniszter közelébe került, Montferrand megszólította őt részint politikai kaczerkodásból, részint pedig diplomáciai taktika folytán; mert attól félt, hogy a közel jövő mindamellet ezé az intelligens és mérsékelt modoru fiatalemberré lesz. Aztán amint egy közös jóbarátjuk Barroux aggasztó egészségi állapotának szomorú hírért tudatta velük, mindketten mély sajnálatuknak adtak kifejezést.

Az a szegény Barroux! Ama parlamenti ülés óta, amikor szegény megbukott, nem tudja magát összeszedni, napról-napra fogy; hazájának hálátlansága szíven találta őt; ő az az egyeneslelkű, az az igazszívű férfi, aki az életét szentelte volt a köz-társaságnak, bele kellett hogy haljon a lopás és csalás ellene emelt ocsmány vádjába. De hát minek is vallott? Mire való volt ez? A tömeg ezt soha meg nem érti.

Ebben a pillanatban Duvillard, egy perczre kizökkenve örömapai szerepéből, hozzájuk csatlakozott és most a miniszter diadalához még az ő győzelme is csatlakozott.

Nem ő-e az ur? A pénz az egyetlen örökös hatalom, mely mindezeknek az efemer hatalmaknak fölötte áll, még a miniszteri tárczák fölött is, amelyek oly gyorsan vándorolnak kézzől-kézre! Montferrand uralkodik és le fog tünni, Vignon uralkodni fog és el fog tünni, az a Vignon, aki már meghódolt neki és akit már figyelmeztettek, hogy

a tőkepénzesek milliói nélkül kormányozni nem lehet. Nem ő-e tehát az egyedüli diadalmas győző, aki öt millióval megvásárolja az arisztokrácia egy ivadékát, aki az uralomra jutott polgárságot megtestesíti, aki, mint abszolút fejedelem, a közjólét ura, és aki szilárdul feltette magában, hogy semmit se enged a hatalmából, még ha bombák zápora zudulna is rá fenyegetően?

Ez a mai ünnepség az ő ünnepe; ő egyes egyedül ül most a lakomához; nem fog beleegyezni új osztozkodásba, most, miután mindent meghódított, mindent magáévá tett és csupán asztalának morzsáit hagyja meg a szegényeknek, azoknak a szegény ördögöknek, kikkel a forradalom hajdanában a bolondot járatta.

Az afrikai vasutak ügye most már elévült dolog, amelyet ügyesen elsimítottak és egy vizsgálobizottság posványába temettek. Mindazok, akik ez ügyben komprommittálva voltak: a Duthilek, a Chaigneuxek, a Fonsèguek, meg sok mások a markukba nevettek abbeli örömükben, hogy Montferrand erős keze kiszabadította őket a hinárból és ezek mindannyian mámoros lelkesedéssel osztják Duvillardnak diadalát. Sagnier ma reggeli aljas cikke, melyet a »Népszava« közzétett, azok a piszkos leleplezések már számba se jöttek; legfeljebb néma vállvonogatással fogadták; annyira torzig volt már az olvasóközönség a sajtóban felkavargatott büzös sárral, a rágalmakkal és ocsmány

fenyegetésekkel s annyira megunta már a zajos botrányokat. Csak egyetlen egy láz lüktetett át újból feltámadó hévvel a társadalom erein: a közeljövőben várható nagyszerű vállalat szárnyra kelt hire; annak a hires transzaharai vasuti vállalatnak a hire, mely milliókat fog újra forgalomba hozni és aranyesőt önt majd a hű barátok kitárt mar-kaiba.

Mialatt Duvillard bizalmasan beszélgetett Montferranddal és Dauvergne közoktatásügyi miniszterrel, aki hozzájuk csatlakozott, a kis Massot Fonségue főszerkesztő mellé kerülve, halkán sugta oda neki:

— Duthil az imént határozottan állította, hogy a transzaharai vasutak terve elkészült és hogy most a parlament elé fogják terjeszteni megszavazás céljából. Azt mondják, hogy biztosak a vállalat sikerében.

Fonségue szkeptikus mosolylyal fogadta az újságolt hirt.

De azért elkomolyodott e hir hallatára. Olyan lelketgyötrő rettegés dulta volt az afrikai vasutak ügyében elkövetett meggondolatlansága miatt, hogy megfogadta, miként ezentul sokkal óvatosabb lesz. De azért az óvatossága nem terjedt annyira, hogy teljesen visszautasítsa a kínálkozó spekulációkat. Csak meg kell várni a dolgok hovafejlődését, tanulmányozni kell az ügyet és aztán kell belőle ki-venni a maga részét.

Mialatt messziről figyelte meg Duvillardnak és a két miniszternek élénk beszélgetésbe merült csoportját, szemtanuja volt Chaigneux korteskedésének, aki a sekrestyében gyűjtötte a mai előadás számára a tapsoló tenyereket. Mindenütt magasztalta Silvanet, felajzotta mindenkinek a kíváncsiságát és óriás sikert jósolt. Dauvergnehez odafurakodva, kétréthajló háttal hajlongott előtte és édeskés hangon szólalt meg:

-- Kegyelmes uram, egy szép hölgy kérését volnék bátor excellenciád előtt tolmácsolni, akinek ma esti győzelme nem volna teljes, ha exczellenziád nem méltóztatnék kegyesen a saját szavazatával hozzájárulni az általános ünnepléshez.

Dauvergne, egy magas, szőke szép férfi, kinek buzakék szeme derűsen ragyogott a czvikker mögött, nyájas arczkifejezéssel hallgatta végig. Fényes sikereket aratott mint közoktatásügyi miniszter, noha a tanügyhöz nem is konyított. De mint teli-vér párisi, nem volt tapintatosság, sem bizonyos maliczia híján; nagyszerű estélyeket rendezett, ahol fiatal, bájos felesége remekelt és a művészek és írók felvilágosodott és fenkölt gondolkodásu barátjának és pártolójának hírében állott. Eddigi legjelentékenyebb hivatalos cselekedete Silviane szerződtetése volt a Comédie Françaisehez, mely minden más minisztert lehetetlenné tett volna, de egy sajátságos véletlen folytán népszerűvé tette őt; váratlannak és érdekesnek találták a dolgot.

Midőn megértette, hogy Chaigneux csupán csak azt akarja tőle megtudni, vajjon biztosan ott lesz-e az este a Comédie Française-ban bérelt páholyában, megkettőztette iránta való szívélyességét.

— Minden bizonynyal, kedves képviselő uram, ott leszek, ott hát! Ha az embernek ilyen bájos kis keresztlánya van, akkor nem szabad őt magára hagyni a veszedelem pillanatában.

Montferrand, aki félfüllel odahallgatott, hirtelen Chaigneuxhoz fordult.

— És mondja meg neki, kérem, hogy magam is ott leszek, úgy hogy két jóbaráttal többre számíthat, akik az előadást végignézik.

Duvillard a hála és megilletődés örömeiben ragyogó szemekkel hajtotta meg magát, mintha a két miniszter neki személyesen tett volna felejtethetetlen szolgálatot.

Chaigneux ékesszavu köszönetet mondva e kitünő kegyért, e pillanatban vette észre Fonségue szerkesztőt. Azonnal megrohanta őt és félrehívta.

— Kedves kolléga, annak a cikknek okvetlen meg kell jelennie. Nagy fontosságot tulajdonítok neki.

— Micsoda cikknek? — kérde Fonségue meglepetten.

— Massot szini kritikájának, melyet ön nem akar közölni.

A Globe szerkesztője erre kereken kijelentette, hogy a cikk nem fog megjelenni. Okadatolta

lapjának méltóságával és komoly irányával és kijelentette, hogy az ilyen nagyhangu magasztalások, különösen ha csupán amolyan félvilági hölgy dicsőségét zengik, szörnyű gyalázatára és botrányt keltő szégyenére válnának az ő lapjának, melyet ő nagynehezen minden támadáson felül álló erkölcsösség hírében álló komoly lap rangjára emelt. Máskülönb tréfára vette a dolgot, kinevette ezt az egész Silviane-lázat; a lehető legdurvább kitételekkel illette Silvanet és úgy nyilatkozott, hogy ő nem bánja, ha Silviane a közönség előtt bárhogy emelgeti is a szoknyáját, sőt ő maga is elmegy és megnézi. De a Globe, az szent és sérthetetlen.

Chaigneux kétségbeesetten hüledezett, de nem tágitott.

— Ugyan kedves kolléga, hozza meg már ezt az áldozatot az én kedvemért. Ha ez a cikk nem jelenne meg, Duvillard azt hinné, hogy rajtam mulott. Ön pedig tudja azt jól, hogy rá vagyok szorulva; a legidősebb leányom esküvőjét újra el kellett halasztani és már azt se tudom, hol áll a fejem.

Aztán, midőn látta, hogy az ő személyes ügyes-bajos dolgai egy cseppet se hatják meg a szerkesztőt, más húrokat pendített meg:

— Meg aztán a saját érdekében is áll, higgye meg, a saját érdekében is... Mert hát utóvégre Duvillard olvasta ezt a cikket már kéziratban és éppen mert olyan magasztaló hangon van

tartva, ragaszkodik oly nagyon ahhoz, hogy a Globéban lásson napvilágot. Gondolja meg a dolgot; ha nem közli, Duvillard föltétlenül szakít önnel.

Fonségue egy pillanatig hallgatott. Talán a transzsaaharai vasutak vállalatára gondolt? Talán azt mondotta magában, hogy kár volna ép ebben a pillanatban összekocczannia Duvillarddal, úgy, hogy ki ne vehesse a maga részét abból a nagy pénzosztogatásból, amelyben a hű barátokat részesíti. De az óvatosság arra intette, hogy várakozó álláspontra helyezkedjék.

— Nem, nem, lehetetlen, ez lelkiismeretesség kérdése nálam.

Ezalatt a gratulációk szakadatlanul folytak tovább; azt hihette volna az ember, hogy az egész Páris elvonul az uj pár előtt és mindig ugyanazok az édeskés mosolyok, ugyanazok a meleg kézszorítások ismétlődtek.

Camillának és Gérardnak, valamint a nászt ünneplő két családnak mindig ugyanazt a derüs elragadtatást kellett szinlelniök, noha a nagy tolongásban szinte a falhoz szorította őket az üdvözlők tömege. A hőség türhetetlenné fokozódott. Finom porgomolyok szálltak a légben, amilyen nagy csordák nyomában szokott kerekedni.

A kis Horn herczegné, aki valahol elkésett — hogy hol és mért, azt senki se tudta — egyszerre előttük termett, Camilla nyakába borult, megcsókolta Évát is és ezután mind a két kezével szo-

rongatta Gérard jobbját és a leghizelgőbb bókokkal halmozta el. Aztán észrevevé Hyacintheot, lefoglalta őt és egy szögletbe hívta félre.

— Hallja maga, egy kérésem volna magához.

Hyacinthe egész nap néma hallgatásba merült. Nővére lakodalmát utálatos szertartásnak tekintette, melynek pórias voltára alig talált kifejezést. Tessék, megint egy férfi, megint egy nő, akik a nemi vonzalom ocsmány és durva törvényének hódolnak meg.

Fel is tette magában, hogy megvető hallgatását, a büszke rosszalás kifejezését fogja tanúsítani az egész szertartás alatt.

Aggódva nézett Rosemondera, mert örült annak, hogy véglegesen szakított vele és attól rettegett, hogy valami új szeszély az ő karjaiba vezeti vissza. Reggel óta most nyitotta először szóra az ajkát.

— Mint jóbarát, ezer örömmel teszek meg mindent, amit kíván.

Rosemond elnevette magát és megmagyarázta neki, hogy ő meghal, ha nem lehet ott Silviane első fellépésén, mivel ő neki rajongó bámulója és lelkes, hű barátnője, és kérve könyörgött neki, eszközölné ki apjától azt, hogy az ő páholyában adjon neki helyet.

Erre Hyacinthe is elmosolyodott arra a gondolatra, hogy ez ugyan párját ritkító szimboliztikus széptani és erkölctani kifejlés volna, ha Sil-

viane váltaná fel őt Rosemondenál és ha ez a két nő a nemnélküli szerelmet testesítené meg. Az esztétikai szépség nevében ő az ilyen szerelemnek szószólója és istápolója volna.

— Kérem, rendben lesz, kedves barátnőm; tudatni fogom az atyámmal az ön óhaját és páholyunkban önnek egy helyet tartunk fenn.

Végre ritkulni kezdett a gratulálók tömege és a sekrestye kiürült, úgy hogy a két család végre távozhattott a lassan szétoszló zsibongó tömeg közepett, mely künn az utczán még csoportokba verődve várta be a távozásukat, hogy még egyszer köszönhessen nekik és még egyszer jól megnézze őket.

Előzetesen abban állapodtak meg, hogy Gérard és Camilla azonnal a villásreggeli után elutaznak Duvillard egy vidéki birtokára. A lunch alkalmával, melyet a Madeleine templomtól néhány lépésnyire a godot du mauroy-utczai fejedelmi palotában szolgáltak fel, ismét a legkápráztatóbb pompát fejtették ki. Az elsőemeleti ebédlőt buffetté alakították át, melynek mesés gazdagsága és óriási választéka a legkényesebb izlést is bámulatba ejtette, míg a nagy biborkárpitos fogadóterem és a kis kék- és ezüstkárpitos szalon, az egymásba nyíló fényes termek hosszú sora a vendégfogadás fejedelmi mérvét tették lehetővé.

Noha azt mondták, hogy csupán a két család legbizalmasabb jóbarátait hívják meg, több

mint háromszáz vendég gyült egybe. A miniszterek kimentették távolmaradásukat, bokros politikai elfoglaltságukat adva okul. De a zsurnaliszták, a képviselők, az államférfiak, annak az óriási emberárnak, mely a sekrestyén végighömpölygött, egy tekintélyes hullámadata ide is átözönlöttek.

Mindez éhes emberek között, kik itt a közeli prédára gyülekeztek össze, legidegenebbül érezték magukat Quinsacné s néhány meghívott vendége, kiket Bozonet tábornok és Morigny márki a biborszínü szalon pamlagára ültettek és akik onnan el se mozdultak.

Éva majd ledobbant a fáradságtól; testi és lelki erejének fogytán leült a kis kék-szalomban, melyet a virágok iránt való szenvedélyes előszeretében valóságos rózsaligetté varázsolt. Forgott vele a világ és lábai alatt ingott a föld és ha le nem ül, összerogyott volna; de azért mosolygott és az elbűvölő szép asszony szerepét játszotta, mihelyt valamelyik vendége közeledett feléje. Egyszerre csak váratlan segítséget kapott, Martha püspök személyében, aki kegyesen megtisztelte jelenlétével a villásreggelit és feléje tartott. Éva mellé letelepedett a karosszékre és szokott szeretetreméltó vidámságával, édes dédelgetésként behizelgő modorával csevegett vele. Kétségkívül ő is tudta, hogy minő szörnyű dráma, minő kinos, hiába leküzdött lelki tusa dül a szerencsétlen asszony bensejében, mert apai hangon beszélt hozzá és

igyekezett őt vigasztalni. Éva úgy viselkedett, mint amolyan vigasztalhatatlan özvegy, aki örökre lemond e világról és a sorok között értésére adta a püspöknek, hogy most már csak az Isten és a válás adhat neki vigasztalást.

Aztán a rokkant munkások menhelyére tereltek a beszélgetést és Éva kijelentette, hogy feltett szándéka, miként ezentul nagyon komolyan veszi elnöknői szerepét és hogy egyedül csak ennek fogja magát szentelni.

— Engedje meg eminenciád, hogy e tekintetben tanácsot kérjek nagyméltóságodtól. Szükségem van valakire, hogy támogasson engem és én arra gondoltam, hogy egy papot válasszok lelkiatyámul, akit szerfelett bámulok: egy igazi szentet, Fromont Péter abbét.

A püspök elkomolyodott és zavarba jött, midőn a kis Rosemonde hercegné, aki Duthil karján mellettük ment el, véletlenül meghallotta Fromont abbé nevét. Szokott hevességével közeledett feléjük.

— Fromont Péter abbé! Meg se mondtam magának, kedvesem, hogy a multkor polgári ruhában láttam őt és azt mesélték nekem, hogy a boulognei erdőben valami czéda lánynyal biciklizik. Ugy-e Duthil, hogy találkoztunk vele?

A képviselő mosolyogva hajtotta meg magát, míg Éva megdöbbenve és elszörnyűködve kulcsolta össze a kezét.

— Lehetségez volna ez? Ilyen lángoló könyörület, ilyen apostoli szent hitbuzgóság és vallási rajongás után?

A püspök közbeszólt:

— Sajnos, igen, a mi szentegyházunkat néha ilyen fájó bánat is éri. Értésültem a szegény szerencsétlen ember örületes balgaságáról; sőt kötelességemnek tartottam, hogy irjak neki, de válaszára se méltatta leveletem... Pedig mennyire szerettem volna kikerülni ezt a botrányt. Csakhogy vannak ám olyan pokoli hatalmak, amelyeket nem tudunk mindig legyőzni és az érsek a napokban egyházi átokkal sujtotta őt... Más lelki tanácsadót kell választania.

Ez valóságos csapás volt Évára nézve. Némán bámult Rosemondera és Duthilra; de nem mert tőlük bővebb felvilágosítást kérni, hanem csak azon a ledér teremtésen tünődött, aki nem átalotta, hogy pokoli csáberejével egy papot térítsen el a hivatásától.

Bizonyára valami szemérmetlen ledér leány, az érzéki mámor őrjöngésétől elbódított teremtések egyike.

Éva úgy érezte, mintha ez a bűnös cselekedet tetézné saját boldogtalanságát.

— Ahová nézek, — suttozta, — mindenütt korrupció! Senkire se lehet már számítani, senkiben nem lehet megbizni.

Ezalatt Camilla kényelmes szobájában uti-

ruhába öltözködött, mialatt Hyacinthe toppant be bozzája.

— Ah, itt vagy öcsém? Na, ha búcsuzni akarsz tőlem, hát siess, csókolj meg hamar. Mert én azonnal megszököm, mint egy túlboldog asszony.

Hyacinthe megcsókolta a nővérét, aztán leczéztető hangon szólt hozzá:

— Erősebbnek hittelek... Ma reggel óta olyan boldogság tükröződik egész lényeden, hogy szinte undorodom tőle.

Camilla nyugodt megvetéssel nézett rá. Hyacinthe pedig folytatta:

— Hiszen tudod jól, hogy mihelyt hazatértek, ő vissza fogja hódítani magának a te szerelmes Gérardodat, akit majd elnyelsz a szemeddel.

Camilla elhalványodott és szemében vésztojósló tűz lobbant föl. Ökölbe szorított kezekkel nekirohant és ezt kiáltotta:

— Ő? Te azt mondd, hogy ő elrabolja tőlem? Az anyjunktól beszéltek.

— Hallgass ide, kicsikém! Inkább megölöm őt. Oh nem, erre az aljasságra ő ne számítson. Ez a férfi most az enyém és én megtartom őt magamnak. Te pedig jól tennéd, ha megkimélnél rosszindulatu megjegyzéseidtől, mert tudod, hogy ismerlek; te egy pipogya lány, egy ostoba barom vagy, érted!

Hyacinthe meghökkent, mintha vipera vetette volna föl előtte hegyes, fekete, vékony fejét és in-

kább takarodót fujt, mert még mindig reszketett tőle.

Mialatt az utolsó vendégek teljesen kifosztogatták a buffet-t, a fiatal pár búcsút vett, hogy beszálljanak a rájuk várakozó hintóba, mely őket a vasuthoz viszi. Bozonnet tábornok a köréje gyülekezett kis csoportnak ezeregyedszer mondta el a kötelező katonai szolgálat feletti bosszus kétségbeesését és Morigny márki kénytelen volt őt onnan abban a pillanatban elzavarni, midőn Quinsacné a fiát és menyét megölelte. Az öreg grófné úgy reszketett és oly izgatott volt, hogy Morigny márki tiszteletteljesen vett magának bátorságot arra, hogy őt támogassa. Hyacinthe pedig apjának keresésére indult, akit sehol se talált. Végre ráakadt.

Egy ablakmélyedésbe visszavonulva, nagy hévvel konferált a mély alázatossággal meghunyászkodó Chaigneuxval, akit hevesen torkolt le, midőn értésére adta Fonségue lelkiismereti aggályait. Mert ha ez a cikk meg nem jelenne, Silvianetől kitelik, hogy egyedül őt teszi érte felelőssé és újra bezárja előtte az ajtót. Hirtelen mosolygós, diadalmas arcot kellett vágnia, midőn a családjához sietett, hogy a leányát homlokon csókolja és kezét szorítson a vejével, kiknek tréfás dévajkodással kellemes utat és boldog mézesheteket kívánt. Aztán Évára került a sor, kinek oldalán Martha püspök állott.

Megható hősiességet tanúsított. Abbeli ma-

kacs akaratából, hogy ő az utolsó pillanatig szép lesz, olyan aczélos erőt merített, hogy vidám anyai örömet színlelt.

Megszorította Gérard kissé reszkető jobbját. sőt egy pillanatig a kezében tartotta és igaz jóság és elnéző rokonszenv hangján szólalt meg:

— Viszontlátásra, Gérard, legyetek boldogok.

Aztán Camillához fordult és megcsókolta mindkét orcáját, mialatt Martha püspök elnéző rokonszenvvel figyelte meg mindkettőjüket.

— Viszontlátásra, lányom!

— Viszontlátásra, anyám!

De a hangjuk reszketett; szemük összevillant. mint két éles tör és mindketten érezték egymás fogát a csók alatt. Ah, minő örjítő dühe volt ez a még mindig szép asszonynak, aki leánya és kora daczára még mindig kíváncsi! És minő lelki kinokat érez e fiatal leány láttára, kinek ifjúsága győztes maradt a harczban és aki mindörökre elrabolja tőle a szerelmet! A kölcsönös bocsánat lehetetlen: ők gyűlölni fogják egymást mind a sirig, ahol egykoron majd egymás mellett pihennek.

Este azonban Duvillard báróné kijelentette, hogy ő nem mehet el a »Polyeucte« előadására. Nagyon fáradt, jókor akar hát lefeküdni. Arczát a párnákba temetve, egész éjszaka sirt. Az erkélypáholyban tehát csak a báró, Hyacinthe, Duthil és a kis Horn herczegnő jelentek meg.

Kilencz órakor zsufolásig megtelt a színház

a nagy színházi események fényben uszó, zsibongás morájától zúgó közönségével.

Egész Páris, amely már reggel a Madeleine-templom sekrestyéjében végigvonult, ma ismét össze-
szegyült. Ugyanaz a lármás kíváncsiság, a váratlan, a rendkívül iránti érdeklődés vezette őket ide is és ugyanazok az arczok, ugyanazokkal a mosolyokkal köszöntgették egymást, a hölgyek egyetértőleg néztek össze; a férfiak egy szóból, egy tekintetből megértették egymást.

Mindnyájan, a nők és a férfiak, hiven betartották az adott légyottot is, a nők kivágott ruhában, a férfiak felvirágozott gomblyukkal jelentek meg, vakító estélyi pompában. Fonségue két ismerős családdal a Globe páholyában feszengett. Földszint a kis Massot ült szokott támlásszékén. Amadieu vizsgálóbíró is ott volt, mint a Comédie Française egy törzsvendége, valamint Bozonnet tábornok és Lehmann államügyész is. Legnagyobb érdeklődés tárgya Sagnier volt, a rettenetes Sagnier, a maga kövér, vörös apoplektikus alakjával, akit a reggeli lapban megjelent botrányos cikk miatt általánosan megbámultak. Chaigneux, aki a maga részére csupán egy szerény ülést tartott fenn, a folyosókon sürgött-forgott, emeletről-emeletre járt, hogy még egyszer utoljára felszítsa a lelkesedést. Midőn a Duvillarddal szemben levő páholyban a két miniszter megjelent, halk morajlás rezdült végig a közönségen; minden arcz vidám, bizalmaskodó

mosolyra derült, mert mindenki tudta, hogy milyen nagy mérvben vesznek ők részt Silviane sikerében.

Még tegnap este rossz hírek keringtek. Sagnier kijelentette volt, hogy Silvianének a Comédie Françaiseban való föllépése, még pedig Paulina szerepében, aki az erkölcsi nemesség megtestesülése, valóságos arculütése a közszeméremnek. A fiatal leánynak e különczködő szenvedélye különben is már nagyon hosszú ideig lázította föl a sajtót. De most már hat hónap óta beszéltek erről és Páris idővel megbarátkozott ezzel a gondolattal és idecsődült, mert egyetlen vágya már csak az volt, hogy szórakozzék.

Még mielőtt a függöny felgördült volna, a színház levegőjében is megérződött, hogy az ideözönlött kíváncsi közönség kedélyes, elnéző, mulató hangulatban van, hogy ugyan titkon maguk közt gunyolódnak, de azért tapsra készek, mihelyt kedvük telik benne.

Valóban rendkívüli, váratlan dolgok történtek. Midőn Silviane az első felvonásban megjelent tetőtől-talpig szűz fehérben, az egész közönséget meglepte madonna-arcának szüziességtisztaságu tojásdad szabásával, gyermektegy ártatlanságra valló ajkaival és mocsoktalan szüziességről tauuskodó kristálytisztaságával. És szerepének sajátos felfogása elbűvölte a hallgatókat. Stratonice-nak tett bizalmas vallomásaitól, álmának elbeszélésétől

kezdve Paulinát valami misztikus álomvirányokon bolyongó teremtésnek, valami oltári szentnek ábrázolta, kit Wagnernek fellegeken nyargaló misztikus Brunhildeja maga mögé ültetett volna. Ez homlokegyenest ellenkezett a valósággal és a józan észszel. De a divatnak meghódolva, látszólag annál inkább érdeklődtek e furcsa fölfogás iránt. Kétségkívül első sorban az az ellentét ajzotta fel a kíváncsiságot, mely a szüzies tisztaságu lilium és annak ismert fajtalan megtestesítője között volt.

E pillanattól fogva felvonásról-felvonásra mind zajosabb sikert aratott; a második felvonásban Sevére-rel való párbeszédjében, a harmadik felvonásban Telixxel való nagy jelenetében, a negyedik felvonásban Polyeucte-tel, aztán később Sevére-rel való nagy jelenetében valóságos szivetrázó tragikai fenségig emelkedett. Egy halk fütty, melyet Sagnierre fogtak rá, biztosította neki aztán a teljes diadalt. Montferrand és Dauvergne adták meg a jelt a meginduló tapsviharra s az egész színház lelkesedésre gyult; egész Páris tapsolt, félig tréfából, félig tán gúnyból és ezzel is tüntetően hódoltak Duvillard dús gazdagságának, meg a Silviane-minisztérium vasmarkának, melyen a felvonások közben gúnyolódtak.

A báró páholyában nagy volt az izgatottság, a sürgés-forgás.

Duthil lelkendezve ujságolta:

— A mi befolyásos szini bírálónk, aki a mult-

kor este velünk vacsorált, szörnyű módon dühöng. Ő konokul megmarad ama véleménye mellett, hogy Pauline egyszerű kis polgári lány, akit csak a darab végén térít meg a szent csoda és hogy azzal teljesen elrontják a hatást, ha mindjárt eleinte szent szűznek festik.

— Hadd vitatkozzék, — szólott Duvillard méltóságteljesen. — Legalább feltűnést kelt. A fődolog az, hogy holnap megjelenjen az a cikk a Globében.

De erre vonatkozólag rossz híreket kapott. Chaigneux, aki Fonséguet újra meginterpellálta, kijelentette, hogy a szerkesztő még mindig habozik, daczára, hogy ily nagy a siker, melyet balga örültségnek mond. A báró haragra lobbant.

— Mondja meg Fonséguenek, hogy én akarom és hogy nem fogom elfelejteni azt a szivességet, amit velem tesz.

A páholy háttérében Rosemonde magánkívül volt elragadtatásban.

— Édes Hyacinthe, az Isten szent szerelméért, jöjjön, vezessen engem Silviane páholyába; nem tudok várni, meg kell, hogy csókoljam az édest!

— Elmegyünk mindnyájan! — kiáltott föl Duvillard, aki meghallotta szavait.

A folyosók zsufolásig megteltek, nagynehezen nyitottak maguknak utat az öltözőig. De aztán akadály gördült eléjük. Silviane öltözőjének ajta-

ját zárva találták és midőn a báró kopogtatott, az öltöztetőnő azt felelte, hogy ő nagysága arra kéri az urakat, legyenek egy kis türelemmel.

— Oh, én mint nő bemehetek, az nem baj! — szólalt meg Rosemonde, nagy sebbel-lobbal belopódkodva. — Jőjjön maga is, Hyacinthe, maga se meggy férfiszámba.

Silviane félig levetkőzve ült a tükör előtt és olyan melege volt, hogy spongyával törölte meg a vállát és a nyakát. Rosemonde szenvedélyes lelkesedéssel a nyakába borult és csókolgatta. Aztán elbeszélgettek ajkkal az ajkon a gáz izzó lobogásában, a szűk öltöző minden zugát betöltő virágok szédítő illatárjában. A lelkesedés és a szeretet lángoló kifakadásából Hyacinthe azt az egyet értette csak meg, hogy találkát ígértek egymásnak előadás után és hogy Silviane teára hívta meg a hercegnőt. Előzékenyen fordult hát a színésznőhöz és mosolyogva ajánlkozott:

— Ha jól tudom, a hintója a Montpensier-utczában várja. Nos tehát, én magamra vállalom azt, hogy odakisérem a hercegnét és így sokkal egyszerűbb lesz a dolog, együtt mehetnek haza.

— Jaj, Hyacinthe, maga egy csókolni való ember! — kiáltott föl Rosemonde. — Jó, abban maradunk.

Aztán megnyilott az ajtó, az urak is bejöttek és versenyt üdvözltek a mai est sikeréhez. De csakhamar vissza kellett térniök a színházba, mert

az ötödik felvonás kezdődött. A siker tetőpontjára ért; a terem falai majd megrázkódtak a tapsvihartól, midőn Silviane a mennybe szálló szent vértanu fenkölt lelkesedésével szavalta a híres végszavakat: »Látok, tudok, hiszek; megtértem!

A testi bilincsektől megszabadult, tisztán lelki individualitás ennél eszményibb alakítását álmodni se' lehetett volna. Midőn előadás után hívták a szereplőket, Páris tüntető óváczióban részesítette azt a szinpadi szüzet, aki Sagnier mérges megjegyzései szerint olyan pompásan játszsza az életben a rima szerepét.

Duvillard azonnal a kulisszák mögé sietett, hogy Silvianet hazakisérje; Hyacinthe pedig Rosemonde herczegnőt vezette a Montpensier-utczában várakozó hintóig. Ott aztán várt és szerfelett tetstett neki, hogy midőn az apja Silvianet a hintóhoz kísérte és már maga is be akart szállni, az est ünnepelt hősnője egy kézmozdulattal elutasította.

— Ma nem, kedves barátom, ma vendégem van.

A kocsi háttéréből Rosemonde mosolygó arcocskája kandikált ki. Duvillard tátott szájjal bámult rájuk, mialatt a kocsi megindult és hazaröpítette a két hölgyet. Ezt kell eltűrnie neki, ő neki, aki oly hosszú idő óta fáradozik, hogy kegyeibe fogadja!

— De édes barátom, mit tehettem én? — magyarázgatta Hyacinthe Duthilnek, ki maga is

meghökkenet. — En torkig voltam vele, hát Silviane-nak a nyakába varrtam.

Duvillard kábultan állott meg a járdán, midőn Chaigneux, aki holtfáradtan hazafelé ballagott, ráismert és odasietett hozzá, hogy tudassa vele, miként Fonségue meggondolta a dolgot és Massot czikke meg fog jelenni. A folyosókon ugyanis nagyon sokat emlegették a híres trans-saharai vasut-vállalatot.

Hyacinthe karonfogta az apját és megvigasztalta, mint egy olyan okos, higgadt czimbora, ki a nőt aljas és tisztátlan állatnak tekinti.

A két férfi gyalog haladt végig az Avenue de l'Opérán, mely e késő éjjeli órában elhagyatottan és komoran vonult el előttük. Némán szivaroztak és csak hébe-korba váltottak néhány rövid szót, míg az alvó Páris felett határtalan panaszs zokogott fel, egy egész haldokló világ panaszos hörgése.

X.

Salvat kivégeztetése óta Vilmos mély hallgatásba merült. Szórakozottnak és ábrándosnak látszott. Órákhosszáig szótlanul dolgozott, gyártotta azt a veszedelmes robbtanószert, melynek egyedül ő ismerte a vegyi képletét és mely oly rendkívüli kényes és óvatos kezelést igényelt, hogy sen-

kinek a segédkező beavatkozását nem tűrte. Aztán elment hazulról és hosszú, magányos kóborgásaiból testileg-lelkileg összetörötten jött haza. Családja körében mindig nagyon gyengéd és nyájas volt, sőt mosolyt is erőltetett az ajkaira. De valahányszor megszólították őt, mindig olyan volt az arcz kifejezése, mintha elkalandozott lelke hirtelen felrebbenve, valahonnan messziről térne meg.

Péter az hitte, hogy bátyja tulbecsülte volt hősie lemondását és hogy Mária elvesztését nem tudja elviselni. Nem a szeretett nő-e az, aki őt kísértgeti és akit sirat, minél közelebb jó a lakodalomra kitűzött nap? Egy este tehát nyilatkozni mert és ujfent felajánlotta neki, hogy eltűnik, elutazik.

Vilmos mindjárt az első szavaknál szeretetteljes felgerjedéssel félbeszakította beszédét.

— Mária! Oh édes kis öcsém, sokkal forróbban szeretem őt, sokkal igazabban szeretlek téged, semhogy megbánhatnám azt, amit tettem. Nem, nem, ti zavartalan boldogságot adtok nekem; belőletek merítem minden bátorságomat, minden erőmet, minden örömet, mióta mindkettőtököt boldognak tudlak. Biztosítlak, hogy csalódot; nincsen nekem semmi bajom; valószínűleg az én nagy munkám az, mely kissé jobban veszi igénybe lelkemet.

Ez este önmagán uralkodott és elbűvölő jókedvet tanusított. Ebédnél azt kérdezte, vajjon mikor jön már a kárpitós, hogy berendezze a fiatal

pár kis fészskéül kijelölt két szobát, amelyekben Mária a laboratórium felett már ekkor is lakott. Mária, aki nyugodtan és mosolygós jó kedvvel várta a megállapított időt és se türelmetlenkedő sietséget, se zavarodott elfogultságot nem tanusított, erre vidáman elmondta neki, hogy ő tulajdonképen mit szeretne: egy piros kárpitozású szobát, melynek falait valami husz filléres olcsó szatin borítaná; meg aztán fénymázás fenyőfabutorokat, amelyek azt az illuziót keltenék benne, mintha falun laknék; meg aztán egy szőnyeget; mert az ő szemében egy szőnyeg a fényűzés netovábbja volt. Nevetve sorolta föl ezeket és Vilmos maga is apai jósággal vidáman nevetett, úgy hogy Péter, kinek lelke megkönnyebbült bátyja kedélyeskedésének látára, azzal a meggyőződéssel távozott, hogy valószínűleg tévedt.

Csakhogy Vilmos másnap reggel újra elmerült szótlan merengésébe és Pétert ismét bántotta a nyugtalanság, midőn észrevette, hogy magán a nagymamán sem tapasztalt soha még ilyen ünnepies és komoly hallgatású néma fönséget. Miután nem mert nála kérdezősködni, eleinte az a hiába-
 való ötlete támadt, hogy majd a három fiut fogja kérdőre vonni; de se Tamás, se Ferencz, se Antal nem tudtak semmiről, sőt nem is akartak tudni semmiről. Mindegyikük a maga kötelességének élt nap-nap után és mosolyderűs lelki nyugalommal imádták és tisztelték nagynevű apjukat. Az apjuk

oldalán élve, soha egy kérdést nem intéztek hozzá a munkáira, a terveire vonatkozólag; mert azt vallották, hogy amit az apa tesz, csak jó és nemes lehet és készek voltak, hogy legelső hívó szavára, minden további kérdezősködés és megfontolás nélkül, vakon engedelmeskedve kövessék a példáját.

De ő szemmelláthatólag megkimélte őket minden veszedelemtől, maga-magának tartva fönn a tervelt áldozatot; csupán a nagymama volt az ő meghitt bizalmasa, akitől tanácsot kért és akire tán hallgatott is. Péter tehát lemondott abbeli reményéről, hogy a gyerekektől valamit megtudjon, most csak azon a merev fagyos komolyságon töprengett, melyet az öreg asszonyon tapasztalt; különösen mióta úgy rémlett előtte, hogy Vilmossal folytatott gyakori beszélgetéseken kapta rajta őt a Mária lakása mellett való szobájában. Oda zárkóztak be valószínűleg hosszas teendőik közös elintézésére, melyeknek egész tartama alatt siri csend borult a szobájukra, amelyből a legcsekélyebb lehelet nesze se hangzott fel.

Egy szép napon aztán észrevette, hogy Vilmos kijön a nagymama szobájából és egy igen nehéznek látszó táskát visz magával. Rögtön eszébe jutott neki bátyjának egy izben tett bizalmas vallomása, az a veszedelmes robbantó szer, melyből egy font elég arra, hogy egy templomot a levegőbe röpítsen, meg az a pusztító erejű pokolgép, melylyel ő meg akarja ajándékozni a hadviselő Franciaországot, hogy a

többi nemzet fölötti győzelmét biztosítsa és a megváltó, a kezdeményező szerepét tartsa fenn neki.

Eszébe jutott neki az is, hogy ennek a rettenetes titoknak csak a nagymama a beavatott letéteményese, hogy ő aludt hosszú ideig a rettenetes robbantószer gyutacsainak rejteke fölött, mikor Vilmos a rendőrség házmotozásától félt. Mért szálítja hát most másüvé azt a robbantószert, amit egy idő óta gyárt? Valami csendes gyanu, valami titkos rettegés adott neki hozzá erőt, hogy egy alkalommal hirtelen megkérdezze a bátyját:

— Mondd csak, tán valamitől tartasz, hogy nem mered idehaza tartani a gyártmányodat? Ha ezek a dolgaid utadban vannak, nálam helyezheted el, ott, tudod, senki se fogja keresni.

Vilmos meglepetten bámult rá.

— Igen... Arról értesültem, hogy a házmotozás és a vizsgálat újra megindult, mióta azt a szerencsétlent lenyakazták, mert attól rettegnek, hogy még akad egy-egy kétségbeesett ember, aki bosszut áll rajtok. Meg aztán nem is czélszerű, hogy az ember a házánál ilyen romboló erejű anyagokat tartson... Inkább biztos helyen rejtegetem...

Neuillybe vigyem? Oh nem, kedves öcsém, ez nem olyan ajándék, amelylyel téged ajándékoználak meg. — Nagyon nyugodt hangon beszélt. alig rezzent össze.

— Tehát meg vagy a munkáddal? Elő fogod

legközelebb terjesztetni a te pokolgéped tervét a hadügyminiszternek?

Öszinte, nyilttekintetű szemének mélyén rövid habozás árnya suhant át; már majdnem hazugságra nyitotta az ajkait. De aztán nyugodtan válaszolt:

— Nem, lemondtam erről a szándékról. Más tervem van.

Ezt olyan félelmetes határozottság hangján mondta, hogy Péter nem mert tovább kérdezősködni, nem merte faggatni, mi az a másik terve? De e pillanattól fogva valami nyugtalan várakozás borzongatta meg egész valóját; a nagymama magasztos hallgatásán, Vilmos mind hősiesebb elszántságot tükröző arczán érezte, hogy napról-napra mint terem meg, mint nő, mint árad ki egész Párisra valami óriási, valami szörnyű, valami ijesztő és rémitő veszedelem.

Egy délután Tamásnak be kellett volna mennie a Grandidier-gyárba, meghallották, hogy Toussaint-t, a vén munkást, másodszor ütötte meg a guta. Tamás megígérte, hogy arra menet benéz a szegény öreghez, kit ő nagyra becsült és megnézi, vajjon nem lehetne-e rajta valamivel segíteni? Péter kijelentette, hogy elkiséri. Mindketten útnak indultak hát négy óra tájban.

Az egyetlen szobában, melyet Toussainték laktak és ahol étkeztek meg háltak, a két látogató az asztal melletti alacsony támlásszéken ülve találta a gépészt. Féloldali paralizise volt, mely az egész

jobb oldalt, a lábát, meg a karját megbénította és az arcát is megdermesztette. úgy, hogy a beszélőképességét is elvesztette. Csak érthetetlen torokhangu morgást hallatott, miközben az ajkai görcsösen eltorzultak és ragyogó kékszemű, napbarnította, jóságos arca iszonyú kínokról tanuszkodó torzképpé zsugorodott.

A szegény ember ötven esztendő korában teljesen meg volt törve; gondozatlan szakállá olyan hófehér volt, mint egy aggastyáné és nehéz munkától meggémberedett, kimerült, görcsös tagjai ezen túl minden munkára végkép hasznavehetetlenné váltak. Csupán a szeme élt; lázas tekintete folyton körüljárta a szobát és majd az egyikre, majd a másikra tapadt, mialatt Tousaintné, aki még mindig kövér asszonyka volt, ha nem is volt mit ennie, a rázudult nagy csapás sulya alatt se veszítette el a fejét, hanem szokott dolgos sürgölődésével buzgólkodott beteg férje körül.

— No Toussaint, most kedves látogatást kaptál. Tamás urfi jött el hozzád az abbé urral együtt...

Aztán nyugodtan igazította helyre szavait:

— Péter urral, a nagybátyjával. Látod, nem hagynak el mégsem.

Toussaint szólni akart, de hiábavaló erőlködése könnyeket fakasztott mindkét szeméből és szegény mondhatatlan kinos kétségbeeséssel, remegő állkapcsokkal nézett az ujonnan érkezőkre.

— Ne izgasd föl magadat, — szólt a felesége. — A doktor azt mondta, hogy az néked árt.

Midőn Péter belépett, észrevette, hogy két nőszemély vonul a háttérbe, akikben legnagyobb meglepetésre Théodore asszonyra meg a kis Célinere ismert, akik mind a ketten tisztességes ruhában voltak és meglátszott rajtuk, hogy jó dolguk van.

Mind a ketten idesiettek, midőn a balesetről értesültek, hogy meglátogassák beteg rokonukat, ösztönözve a sorssujtotta szomorú teremtések részvételjes jó szivétől, akik a legkinosabb szenvedéseket tapasztalatból ismerik.

Meglátszott rajtuk, hogy a leggyötrőbb nyomorból láboltak ki és Péternek eszébe jutott, hogy elmesélték volt neki, minő általános rokonszenv fejlődött a kis leányka iránt, apjának lefejeztetése után; elhalmozták nagylelkű adományokkal és szinte versenyeztek, hogy ki fogadja örökbe; végre aztán örökbe fogadta őt Salvat egy hajdani barátja, aki őt az iskolába járattja, míg eléri azt a kort, hogy valami mesterségre taníttathatja. Théodore asszonyt pedig valami szanatóriumba helyezték el betegápolónak. Ez mindkettőjükre nézve nagy szerencse volt.

Midőn Péter feléjük közeledett, hogy megcsókolja ezt a kis leányt, Théodore asszony ráparancsolt a kicsikére, hogy köszönje meg még egyszer, nagyon szépen az abbé urnak azt a jót, amit vele

tett. Ő még mindig nagyon alázatosan abbé urnak nevezte.

— Ön hozott nekünk szerencsét, abbé ur. Az ilyesmit el nem felejtí az ember, mindennap ismétlem neki, hogy foglalja az imájába az abbé ur nevét.

— Tehát most iskolába jársz megint, gyermekem?

— Igen, abbé ur! Nagyon örülök neki. Meg aztán nem szenvedünk már szükséget semmiben.

Mély meghatottság fogta el szegénykét és felzokogva rebegte:

— Ha szegény apa látná!...

Théodore asszony udvariasan búcsuzott el Toussaintnél.

— Isten veled, most megyünk. Nagyon szomorú csapás ez, amely benneteket ért és mi tudatokra akartuk adni, mennyire fáj nekünk. Az a baj, hogy ha az embert egyszer elkezdí üldözni a szerencsétlenség, akkor még a legbátrabb elszánt-sággal se tud belőle kikászolódni és sehogy se tud zöld ágra vergődni. Céline, gyere, csókold meg a bácsit. Szegény bátyám, szívből kívánom, hogy mielőbb meggyógyuljon a lábad.

Megcsókolták a szegény bÉna ember orcáját és aztán elmentek. Toussaint, aki oda hallgatott, hogy mit beszélnek, utánuk nézett értelmes és élenktüzü szemével, amelyekben lángolón fello-

bogott ama munkás élet utáni bánkódó vágy, melyhez ezek ketten ismét visszatértek.

Szokott derüs kedve daczára Toussaintnét megszállotta az irigység.

— Szegény öregem, — szólt, mialatt egy vánkost tett a beteg háta mögé, — nini, ezeknek jobban kedvezett a szerencsájuk, mint nekünk. Mióta annak a bolond Salvatnak a fejét levágták, minden úgy megy náluk, mint a karikacsapás. Nekik már rendben van a szénájuk, az Uristen felvitte a dolgukat.

Aztán Péter és Tamás felé fordulva, folytatta:

— Holott mi szegények alaposan belejutottunk a csávéba! És nincs remény arra, hogy belőle valamikor kilábolhatnánk. Meg fogunk halni éhen. Hja, az én szegény uramat nem fejezték le; ő csak dolgozott egész életén át; most pedig, amint látni, szegény teljesen megrokkant, mint valami vén állat, melyet már semmire se lehet használni.

Leültette őket és körülményesen felelt részvétteljes kérdéseikre. Az orvos kétszer járt már náluk és azt ígérte nekik, hogy a beteg visszanyeri beszélőképességét, sőt tán az is meglehet, hogy botra támaszkodva föl és alá járkálhat a szobában. De arra ne is számítsanak, hogy valaha még dolgozni tudjon. Akkor hát mire való az élet? Toussaint szemei világosan mondották azt, hogy ez esetben jobb szeretné, ha mindjárt meghalna. Mikor egy mesterember nem tud már dol-

gozni és nem tudja eltartani a feleségét, akkor csak a sirba való.

— Vannak emberek, — folytatta Toussaintné, — akik azt kérdik tőlünk, hogy van-e valami megtakarított pénzünk? Hát kérem, igaz, hogy volt ezer frankunk a takarékpénztárban, mikor Toussaintet első ízben ütötte meg a guta. Nem is hiszik, milyen takarékoság kell ahhoz, hogy az ember ennyi pénzt tehessen félre, mert utóvégre az ember nem élhet úgy mint a barom; egyszer-más-szor meg-megenged magának egy kis költekezést, egy jó tál ételt meg egy üveg bort. Az öt hónapi szükség kényszerítette dologtalanság alatt bizony megettük az ezer frankot és orvosságokra és a tápláló angol-sültekre sok pénz kellett. És most, hogy újra ez a keresetképtelenség kezdődik, hát nincs rá kilátásunk se, hogy meg tudjuk, milyen ize van a nyárson sült pecsenyének és palaczkolt bornak.

A mindig igen nyalánk asszonynak e panaszkodása elfojtott könyeinél szivrehatóbban árulta el a jövőtől való rettegést. Nagyon hősiezen állta meg a helyét, de óh, szörnyű megpróbáltatást mért rá a sors; minő végső rombadőlése az minden földi jólétnek; hisz vége az életnek, ha már nem tarthatja többé szép tisztán a szobáját, ha vásárnaponként nem süthet borjuczombot és estenden nem várhatja be a szomszédasszonyokkal való tréceléssel férjének hazajöttét. Akkor már jobb volna,

ha beledobnák őket a Szajnába, vagy ha a sirba temetnék!

Tamás közbeszólt:

— Mondja, kérem, nincs-e valami menedékhely a rokkant munkások számára és nem lehetne a férjét ott elhelyezni? Úgy hiszem, hogy ez őt joggal megilleti.

— Az ám, — felelt az asszony, — már ezt említették nekem és én tudakozódtam utána. Oda nem vesznek fel betegeket. Ha az ember ott bekopogtat, azt mondják, hogy a betegek számára ott a kórház.

Péter szomorú fejbólintással konstataálta ennek a lépésnek a hiábavaló voltát. Hirtelen eszébe villant a multak emléke és magamagát látta ujra, amint lihegve futkos Pontiusból Pilátusig, Duvilleard bárónétól, az elnöknőtől, Fonségue vezérigazgatóhoz és mégis csak akkor sikerült neki a szegény Laveuvet oda felvétetni, amikor már meghalt.

E pillanatban egy csecsemő halk nyöszörgése bontotta meg a csendet, és mindkét látogató meglepetten látta, hogy Toussaintné besiet a szűk szobáskába, melyben Károly fia lakott és onnan egy alig húsz hónapos aprósággal tér vissza a karján.

— A Károlykám kicsikéje, — magyarázgatta Toussaintné. — Itt aludt a szegény lelkem az apja azelőtti ágyán és most felébredt. Képzeljék, kérem, a mult szerdán, ép azelőtt való nap, hogy szegény uramat az a szerencsétlenség érte, künn voltam

Saint Denisben, ahova a kicsit -dajkaságba adtuk, mert a dajkája azzal fenyegetett, hogy kiteszi a gyereket az út szélére, mivelhogy Károly rossz útra tévedt és nem fizeti többé a havi pénzt. Azt gondoltam magamban, hogy most újra munkába áll az uram és hogy lesz az ilyen apróságnak is mindig, amiből jóllakhat. És ime egyszerre minden csütörtököt mond. Most pedig, hogy már itt van, csak nem dobhatom ki a szentemet az utcára?

Mialatt ezt elmondta, fel és alá tánczolt a kicsikével és dédelgette, hogy elcsitítsa; azután folytatta az elbeszélést; szegről-végre elmesélte azt a buta dolgot, mely velük megesett a szemközti borkereskedő cselédjével, akivel Károly elég meggondolatlanul szerelmeskedett és aki neki ezt a szép ajándékot a nyakába sózta, míg ő maga más valakinek a nyakába varrta magát, mint ahogy azt az ilyenfajta gyönyörűséges mákvirágok szokták.

Ha még az a Károly gyerek olyan szorgalmas volna, mint azelőtt, amíg a katonasághoz került, amikor soha egy órát nem vesztegetett hiába és hazahozta az egész bérét. De a kaszárnnyából visszajövet megcsappant a munkakedve, bölcselkedni kezdett és szocziálista elveket vallott; ámbátor még nem jutott el oda, hogy bombamerényleteket kövessen el, mint az a bolond Salvat; hanem az idejének javarészét azzal tölti, hogy szoczialistákkal meg anarkistákkal pajtáskodik, akik megzavarják neki a fejét. Valóságos szívfájdalom, hogy egy

ilyen derék, erős, izmos fiu ilyen rossz útra téved. És azt mondják itt errefelé, hogy ilyenek sokan vannak ám, hogy ép a legértelmesebb, a legjóravalóbb munkások unták meg a nyomort, a nehéz munkát, melyből az ember alig tud megélni és hogy az lesz a vége, hogy inkább mindent szétrombolnak, sem hogy megöregedjenek és azt se tudják, vajjon lesz-e mit enniök, amig élnek.

— Jaj Istenem, a fiuk nem ütnek az apáikra; ezeknek a ficzkóknak már nem lesz olyan báránytürelmük, mint az én szegény öregemnek, aki csendesen tűrte, hogy nyuzzák a bőrit, míg végre ilyen tehetetlen nyomorékká lett. Tudják kérem, mit mondott a Károly gyerek, amikor a multkor este ezen a széken látta az apját béna lábbal, béna kézzel és gutaütött nyelvvel? Dühbe jött, rárivalt az apjára, hogy ő egész életében csak egy elcsigázott barom volt, amiért tönkretette magát azoknak a gazdagoknak a szolgálatában, akik neki most egy pohár vizet se fognak adni... Aztán pedig, — mert hát alapjában nagyon jó szive van a kölyöknek — úgy sírt, hogy majd kisírta a lelkét.

A gyermek abbahagyta a sirást, ő pedig csak ringatta és dajkálta és szerető nagyanyai szívéhez szorította. Károly fiuk nem fogja őket támogathatni semmivel; lehet, hogy lébe-korba ad majd nekik egy pár frankot, de kérdés még ez is. Ő maga is már elkényesedett; meg se kísérelheti, hogy újra hozzáfogjon régi mosóné-mesterségéhez. És még

takarítást is nehezen vállalhat most, hogy itt a nyakán ez a piczi, meg aztán a beteg, az a nagy gyermek, akit tisztán kell tartania és akinek főznie kell. Mi lesz hát velünk! Szegény asszony, maga se tudta, hogy mi vár rájuk; de iszonyuan félt a jövőtől, bármilyen hősies anyának és háziasszonynak akart is látszani.

Péter és Tamás szive kicsordult a szájalomtól, midőn látták, hogy a nyomor és munka e szegényes, de még mindig tisztán tartott hajlékában a szegény mozdulatlan gutaütött Toussaint arczán sűrű nehéz könnyek peregnek végig.

Szegény hallotta, hogy mit beszél a felesége; ránézett arra a szegény teremtesre, amely nagyanyja ölében újra aludt és minthogy most már hangja se volt, amelylyel jajos panaszát elzokogja; szive mélyéből kiapadhatatlan keserűség hullámozott fel nevetséges és bolonddá tartott hosszú munkás élete, és ama rémséges igazságtalanság fölött való haragjában, hogy ennyi kinlódás után ilyen szenvedésre van kárhoztatva, s arra a verlézítő tudatra, hogy ő immár tehetetlen nyomorék és kénytelen azt végignézni, hogy az övéi, kik ép oly ártatlanok, mint ő maga, vele együtt kinlódnak, vele együtt hálnak éhen. Oly verlézítő, oly szörnyű érzés volt ez, hogy szavakba akarta foglalni; de lelki gyötrelme csupán fagyasztó rekedt horgésbe fulladt.

— Hallgass, ne izgasd fel magadat még job-

ban, — szólt Toussaintné. — Ha egyszer így van, hát így van, Isten neki!

Lefektette a kicsikét, azután visszajött. Tamás és Péter épen szóba akarták hozni Grandidiert, a gyártulajdonost, midőn új látogató érkezett. Vártak hát egy perczig.

Chretiennot asszony volt az új vendég, a kishivatalnok felesége, Toussaintnek tizennyolcz esztendővel fiatalabb testvérhuga. A szép Hortense, hirül véve a katasztrófát, azért jött, hogy amint illik, részvétét fejezze ki, noha a férje arra kényszerítette volt, hogy minden összeköttetést megszakítson a családjával, melyet ő szégyelt. Fél-selyemruha volt rajta, és egy piros pipacsos kalap, melyet már háromszor is átalakított. De bárha ilyen fényüzést fejtett ki, mégis meglátszottak rajta a zilált anyagi viszonyok; a ruha alá rejtegette a lábát, mert ferde sarku, csámpás cipő volt rajta. Egy közelmúlt szülése nagyon elcsufította gyors hervadásnak indult szőke szépségét. Midőn a szoba küszöbén megjelent, meglátszott rajta, hogy a vér megfagy ereiben fivére szomorú állapotának és a szegényes betegszoba szánalmas nyomorának látára. Miután megölelte és megcsókolta és részvét-teljes szavakkal elmondta, hogy mennyire sajnálja őt; azonnal a saját sorsa fölött kezdett panaszkodni elmesélte, hogy milyen anyagi zavarokkal kell küzdenie, mert attól félt, hogy valamit kérni találnak tőle.

— Édes lelkem, ti nagyon, nagyon sajnálatra-méltók vagytok, az igaz. De ha tudnátok mindenkinék megvan a maga baja. Lássátok, énnekem, akinek kalaposan meg uri ruhában kell járnom, mert a férjem társadalmi állása megköveteli, nem is képzelheted, hogy milyen nehéz a megélhetésem. Háromezer frank évi fizetéssel nem lehet nagyokat ugrani, ha ebből hétszáz frank házbért kell fizetni. Te erre azt fogod mondani, hogy szerényebb lakást vehetnék; de az nem áll, mert nekem föltétlenül szükségem van egy szalónra, hogy a vendégeimet fogadhassam. Most számítsd össze. Még aztán itt van a két lányom is, akiket taníttatni kell, Luczienne zongorázni tanul, Marzellenek meg tehetsége van a rajzra . . . Nagyon szerettem volna őket elhozni, de félttem, hogy árt nekik az izgalom. Úgy-e megbocsátod?

Aztán elmondta, hogy Salvatnak lefejeztetése folytán minő kellemetlensége volt neki férjével. A gőgös, indulatos, összeszáradt emberke magánkívül volt dühében, hogy most egy lenyakazott gazember is van a felesége családjában és durván bánt emiatt a szerencsétlen asszonynyal; őt tette felelőssé zilált anyagi viszonyukért és minthogy a szűkkörü hivatalnoki élet napról-napra jobban elkeserítette, családjával is érezte rossz kedvét.

Voltak esetek, mikor összevesztek; az asszony szembeszállt a férjével; elmondta, hogy ő bizony egy orvos felesége is lehetett volna, aki őt a szépsége

miatt el akarta venni, amikor még czukrászleány volt a Martyr-utczában. Most, hogy az asszony elrutult és a férj örökös pénzzavarra kárhoztatottnak érezte magát még négyezer franknyi jövedelme mellett is, ami pedig eddigi álmaik netovábbja volt: mogorva házasságuk örökös czivódássá és veszekedéssé vált, mely az uraskodás drágán megfizetett glóriájában ép olyan elviselhetetlen volt, mint a szegény nap-számoscsaládok sötét nyomora.

— No, de mindazonáltal, szólt Toussaintné, megunva sógornője bajainak elpanaszolását, — valószínű szerencse, hogy nem volt még egy harmadik gyermeked.

Hortense nagy megkönnyebbültségre valló arczkifejezéssel fölsóhajtott:

— Óh ez már egyszer bizonyos, mert azt igazán nem tudom, miből neveltük volna fel. Arról nem is szólok, hogy milyen ocsmány jelenetem volt a férjemmel, amikor szememre vetette, hogy ő semminek sem az oka és hogy ha még egy harmadik gyermekem lesz, ő a faképnél hagy és elmegy másüvé lakni. Hisz tudjátok, hogy majd belehaltam abba a gyerekágyba; oh, még most is egészen ki vagyok merülve. Az orvos azt mondja, hogy rosszul táplálkozom, hogy nekem sokkal jobban kellene táplálkoynom. No, de ez mind nem baj, mégis nagyon örültem.

— Az magától értetődik, lelkem, miután ez volt az óhajotok.

— Persze, hogy ez volt a mi kívánságunk. Chrétiennot mindig azt hajtotta, hogy ő tánczolna örömében ... És mégis, mégis ...

Hortense hangjában hirtelen meghatottság rezdült meg.

— Mikor az orvos megvizsgálta az idétlen gyereket és azt mondta, hogy fiu lett volna, olyan mély bánat fogott el, hogy majd elakadt a lélegzetem és láttam, hogy Chrétiennot félrefordult, hogy ne lássák az arcját. Két lányunk van, úgy örülünk volna egy fiunak.

Szeme könnybeborult és hebegve tette hozzá:

— Különben, miután nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy fiunk legyen, mégis jobb, hogy nem jött elevenen a világra. Okosan tette az a szegény kicsi féreg, hogy visszatért oda, ahonnan jött; jobb ez így neki is, nekünk is. No de akárhogy is van; mondhatom, hogy az nem kellemes dolog; igazán nagyon sok baja van az embernek ebben az életben.

Fölkelt és el akart menni, miután szeretetteljesen megcsókolta a fivérét; mert attól félt, hogy ha a férje hazajön és nem találja otthon, megint valami heves jelenete lesz vele. De aztán állva tovább beszélgetett és elmondta, hogy ő is látta a nővérét, Theodore asszonyt, meg a kis Célinet is, mindkettőt nagyon tisztességes ruhában, szépen kicsinosítva. És aztán ő is némi irigykedéssel végezte elbeszélését.

— Az én férjem beéri azzal, hogy minden reggel pontosan bejár a hivatalba és ott robotol; sohasem fogja magát lefejeztetni és biztos vagyok benne, hogy soha senkinek se fog eszébe jutni, hogy Luciennének és Marczellenek évijáradékot hagyjon örökbe . . . No, de légy bátor és erős, mindig a legjobbat kell remélnünk.

Midőn elment, Péter és Tamás szintén elbucsuztak, hogy a gyárba vegyék útjukat; meg akarták tudni, vajjon Grandidier, kit a Toussaintet ért csapásról értesítettek, megígérte-e, hogy segíyezni fogja őket? Eleddig csak igen határozatlan ígéreteket tett és ők mindketten feltették magukban, hogy a lehető legmelegebben fognak vele beszélni a vén gépész érdekében, aki huszonöt esztendő óta áll az ő szolgálatában.

Az volt a legnagyobb baj, hogy a munkássegélyző pénztár, sőt még a nyugdíjegyület régi terve, melyet annakelőtte még a gyárat fenyegető krízis előtt való időben tettek mindenféle tanulmány tárgyává, sok akadályba és nehézségbe ütközve dugába dőlt. Mert különben tán joga lett volna, hogy beteg legyen, anélkül, hogy teljesen éhen haljon. De az adott viszonyok közt a gutaütött munkás egyetlen reményét főnöke könyörületességébe vethette csupán, de nem jogérzetébe.

Károly kis fiacskája újra elpityeredett, mire Toussaintné megint a karjára vette és babusgatta,

ringatta, mialatt Tamás mindkét kezével melegen megszorította a béna ember ép kezét.

— Visszajövünk, nem hagyjuk el, Tamás bácsi, ne féljen! Hisz tudja, hogy magát szeretik, mert derék, tisztességes munkás volt. Számíthat ránk, megteszünk mindent, ami csak tőlünk telik.

Ezzel magárahagyták a komor kis szobában a bénasággal sujtott nyomorékot, aki most már csak arra való, hogy taglóval üssék le; magára hagyták könnyben úszó szemével, mialatt az asszony körülötte tánczolván ringatta el a nyafogó csecsemőt; megint egy nyomorulttal több, aki most oly nagy terhére van a kis családnak és aki később szintén a nyomor és az igazságtalanság éhenvesző áldozata lesz.

Péter és Tamás a gyárba értek. A tetőkön égbe nyúló, keskeny, vékony kéménycsövek egyenletes időközben fújták a légbe ritmikus gőzlehelletüket, mintha a közös munkával magát a lélegzetet is szabályozni akarnák. És a különböző műhelyekben a lázas tevékenység szakadatlan zakatolása hangzott fel; a munkások óriási serege lázas sürgés-forgással kovácsolt, ráspolyozott, fűrészelt, a gépek siketítő sikongása és a transzmissziós-szíjak süvítő ke-rengése közepett. A napimunka a szokott lázas energiával fejeződött be, mielőtt a harangszó takaródóra szólítja a munkásokat.

Midőn Tamás Grandidier ur után kérdezősködött, azt felelték neki, hogy a főnök reggel óta

nem is volt még benn; ebből a rendkívüli hírből tudta meg Tamás, hogy újra valami siralmas jelet megy végbe a néma csendbe borult épület-szárnyban, melynek ablakredőnyei örökké le vannak csukva és ahol a gyáros elszigetelten és elzárkozottan lakik két esztendő óta megőrült fiatal feleségével, aki még ma is oly csodaszép és akit még mindig olyan forrón szeret, hogy soha tőle megválni nem akar.

Az üvegfalas műhelyből, ahol Tamás rendszerint dolgozni szokott, és ahova most is bekisérte Pétert, hogy ott várakozzék, erre a békés, boldog külsejű hajlékra nyílt kilátás, amely sűrű orgonabokrok illatos bokrából emelkedett ki, és mely arra látszott teremtvé, hogy szép fiatal asszony világos pongyolái tarkítsák és gügyögő játszi gyermekek turbékoló kaczagása verje fel. *Könyvtár*

Egyszerre csak valami szivettépő asszonyi sikolyt véltek hallani; ezt pedig ütlegelt állat nyöszörgő jajgatása követte, egy halálra fojtogatott szegény pára hörgő vonaglása. Oh ezek az ordítások, melyek a munkában lévő gyári üzem szüntelen zakatolásába vegyültek, melyekhez a gőz ritmikus kitódulása mintegy az ütemet verte és melyet a gépek tompa zakatolása kísért!

A legutóbbi leltározás kimutatása szerint megkétszerezedett a jövedelem; a cég vagyona hónapról-hónapra növekedett és immár diadalmasan győzedelmeskedett a kritikus napokon. Grandidier

már-már óriási vagyonra kezdett szert tenni az ő remek Lisettejével, a népszerű bicziklivel, melyet fivére, a Bonmarché-árúház egyik vezetője, ötszáz frankjával árusított. Hozzá se számítva azokat az óriási nyereségeket, melyekkel a kis önműködő kocsiknak a közeljövőben remélhető nagy kelendősége kecsegtette, mihelyt hazzáfognak a sokáig hiába megkísérlett, de most majdnem sikerülő új motor gyártásához. És a komor épületben, melynek redőnyei örökké le vannak csukva, szakadatlanul fölhangzottak a rémes sikolyok; valami iszonyatos dráma folyik ottan, melyet ez egyszer még a prosperáló gyár munkás-robaja se tudott túlarsogni.

Péter és Tamás sápadt arczal, egész testükben remegve néztek össze. Aztán, midőn egyszerre elnémult az ordítózás és az épület újra hallotti csendbe borult, Tamás suttogva jegyezte meg;

— Szegényke, úgy látszik, rendszerint nagyon csendes és szelid; naphosszakig a szőnyegen guggol, mint valami piczi baba. Grandidier úgy szereti, este lefekteti és reggel felöltözteti, dédelgeti, megkaczagtatja. Milyen szomorú dolog! Ritkán vannak rohamai; de ilyenkor aztán végtelenül dühöng, harap és meg akarja magát ölni, a falba veri a fejét; valósággal birkóznia kell vele, mert az urán kívül senki másnak nem szabad hozzányulni. Grandidier ilyenkor a karjaiba zárja és magához öleli, hogy lecsillapítsa. De mai iszonyu jajgatása ré-

mes, borzalmas rohamra mutat. Hallottad? Soha még ilyen rettenetes rohama nem volt.

Egy fél óra múlva Grandidier, a néma csendben, fedetlen fővel, még mindig holthalavány arccal hagyta el a pavillont. Midőn az üvegfalas műhely mellett elhaladva megpillantotta Pétert és Tamást, belépett és neki támaszkodott a csavargépnek, mint aki lidércnyomástól üldözve, kábult fővel elszédült. Jóságos, energiára valló arcán végtelen szenvedés és lelki gyötrellem fellege borongott. Bal füle mellett véres horzsolás vonult végig.

Azonnal megszólalt, hogy leküzdje lázongó kedélyét és belekényszerítse magát tevékeny életének rendes medrébe.

— Örvendek, hogy itt látom kedves Tamás. Gondolkoztam azon, amit a motorról mondott; bővebben meg kell, hogy beszéljük a dolgot.

Midőn Tamás látta, hogy az erős férfit mennyire megviselte az iménti kinos jelenet, az a könnyörület-sugallta inspirációja támadt, hogy tán hirtelen más tárgyra való áttéréssel, más ember bajának az elbeszélésével, el lehetne őt téríteni kinos gondolataitól.

— Kétségkívül, azért jöttem, hogy rendelkezésre bocsássam szolgálataimat . . . De előbb engedje meg, hogy elmondjam, honnan jövünk most. Attól a szegény Toussainttól, attól a paralizissel sujtott, póruljárt munkástól és a szivünk sajog e rettenetes nyomornak láttára. Annyi ernyedetlen

munkában töltött hosszú esztendő után, a legszánalomraméltóbb nyomorra, az útszélén kidőltén fent-rengő állapot sorsára jutott.

Érvül azt hozta fel, hogy huszonöt évet az öreg munkás a gyár szolgálatában töltött; kifejtette, hogy a jogosság megkívánja, hogy vegyék tekintetbe ezt a hosszú, ernyedetlen tevékenységet, melyben a derék ember életének legjavát áldozta fel. A jog, az igazság, a szánalom nevében kívánta azt, hogy a cég segítse a szegényt.

— Óh uram, szólalt meg Péter is, — szeretném önt egy pillanatra odavezetni abba a szomoru hajlékba és szemei elé vezetni azt a nyomorult, elaggott, elernyed, ledobbant béna teremtest, akinek már szava sincs, hogy világgá kiáltsa a szenvedését.

Grandidier némán hallgatta őket. Aztán néhez, visszafojthatatlan könyek homályosították el jószágos szemét. Hangja reszketett, midőn halkán, igen halkán mondá:

— A legborzasztóbb szerencsétlenség? Hát tudjuk-e, melyik az? Vajjon ki mondhatja, hogy mi a legnagyobb szerencsétlenség, ha mások szenvedéseit nem szenvedte végig? Igen, igen, nagyon szomoru annak a szegény Toussaintnak a sorsa; nagyon szomoru az, ha valaki az ő korában arra jutott, hogy nem tudja, lesz-e holnap betevő falatja. De tudok én ép oly irtóztató szenvedéseket, ép olyan gyötrelmeket, melyek még öldöklőbben meg-

mérgezik az életet. Oh, minő dőre remény, ha az ember azt hiszi, hogy akkor fog boldogság uralkodni a világon, ha majd mindenkinek lesz kenyere.

Lelkén átborzongott életének egész fájdalmas drámája. Oh, minő tragédia az övé! Ura és birtokosa egy nagy vállalatnak, aki tőke felett rendelkezik és akit munkásai irigyelnek, a meggazdagodás útján van: van üzlete, melynek kedvez a szerencse, melynek gépei aranyakat kovácsolnak, anélkül, hogy látszólag más dolga lenne, mint hogy zsebre vágja a hasznát és mégis a legnyomorultabb emberek egyike ő, akinek nincs egy napja sem, amelyet vergődő szívének halálos vonaglása meg ne keserítene, aki minden este, midőn nehéz munka után a tűzhelyéhez hazatér, a legádázabb lelki gyötrelmet nyeri jutalmul. Minden kiegyenlítődik a világon. Ime, ez a diadalmas vállalkozó, a pénz e kiváltságosa, kétségbeesésében felzokog ama kincshalmazokon, melyek leltárról-leltárra gyarapodnak.

Nagy jóindulatot tanusított; megígérte, hogy segíyezni fogja Toussaintet. De hát mit tehet? Soha el nem fogadhatja a nyugdíjlevet, mert ez a meglévő munkásbér-szerződés teljes tagadása volna.

Nagyon erélyesen védte a munkaadó jogait és azt hangoztatta, hogy a konkurrenzia lázas volta arra kényszeríti, hogy kivétel és ellágyulás nélkül gyakorolja ezeket a jogokat, mindaddig, amíg a jelenlegi szisztéma van érvényben. Az ő hivatása az, hogy becsületes uton jó üzleteket csináljon.

Nagyon sajnálta, hogy munkásai a nyugdíj-alap egy alkalommal tervbe vett eszméjét meg nem valósították; sőt szavai értésére adták Tamásnak azt is, hogy rá fogja szorítani a munkásokat az egylet alapítására.

Orczái biborra gyultak; a mindennapi létküzdelem forгатagja újra elragadta, magával sodorta, visszaadta neki ruganyosságát.

— A mi kis motorunkra vonatkozólag azt akartam hát mondani ...

Aztán hosszasan értekezett Tamással e dologról, mialatt Péter dult szívvvel, az egyetemes boldogság utáni sovár vágygyal, várta a beszélgetés végét.

Egyes szavak ütötték meg a fülét, aztán belezavarodott a sok műszóba.

A gyár azelőtt kisebb méretű gőzmotorokat készített. De a gyakorlatban azok hasznavehetetleneknek bizonyultak, más mozgató erőt kerestek hát. A villamosság, a holnapi nap előrelátható uralkodó királya, még most nem jöhet számba; mert azoknak a készülékeknek, amiket igényel, nagy a súlyuk. Nem maradt tehát más hátra, mint a petróleum, melynek oly komoly hátrányai vannak, hogy a diadal és az óriási gazdagság azé lesz bizonyára, aki egy uj, eddig ismeretlen erejű motorral tudná helyettesíteni. A probléma megoldása abban rejlik, hogy ezt az erőt megtalálják és alkalmazzák.

— Igen, most már sürgős a dolog, szólt Gran-

didier hévvel. — Eddig hagytam, hogy nyugodtan és békében keressen és kutasson, anélkül, hogy valamikor is kíváncsi kérdésekkel faggattam volna. De most már feltétlenül szükségessé válik a megoldás.

Tamás mosolygott.

— Még egy kis türelmet kérek, úgy hiszem, helyes nyomon vagyok.

Grandidier mindkettőjükkel kezét szorított; aztán szokott körutjára indult, a műhelyeken végig, míg amott a lezárt pavillon várta őt, ahova minden este visszatért gyógyíthatatlan és szakadatlan fájalmától átborzongva.

A nap már alkonyodóra szállt, midőn Péter és Tamás a Montmartre-halomra visszakerülve ama nagy üvegfalas műterem felé irányították lépteiket, melyet Jahan szobrász a bazilika befejező munkálataira szükséges különböző műhelyek, barakok és bódék közepett építtetett magának, hogy márványba faraghassa azt az óriási angyalszobrot, melyet nála megrendeltek. A bazilika környékén óriási üres telkek terültek el, melyeket épületanyagok, gépek, gerendák és kövek zürzavaros egyvelege borított; addig is, míg a kőművesek és kőfaragók a templom-környék szabályozásának utolsó munkálatait végezték, minden a régiben maradt.

Tamás, aki Jahan műtermének ajtaja előtt megállott, ujjával amaz ajtók egyikére mutatott, amelyeken át levezetett egy lépcső a templom földalatti boltozatába.

— Önnek még nem jutott soha eszébe, hogy megtekintse a bazilika földalatti boltüregeit? Hisz az maga egy egész világ és alig tudok ennél érdekesebbet. Milliókat nyeltek el ezek az alapvető munkálatok. A halom legmélyén kellett alkalmas építkezési talajt keresni; több mint nyolczvan kutat furtak és azokat betonnal betöltötték, hogy erre a nyolczvan földalatti oszlopra építsék fel a templomot. Az oszlopokat nem látni ugyan; de ezért ők hordozzák az abszurditás és megszégyenítő sérítés ez épületét, mely Páris fölé emelkedik.

Péter a deszkakerítéshez közeledett és belébámult a tárva nyitott ajtón át feléjük sötétlő lépcsőházba, melyből egy ép oly sötét folyosó vezetett be a mélybe. És elmerengett azokon a láthatatlan oszlopokon, azon a makacs energián, azon a konok uralomvágyon, mely ezt az egész épületet föntartja.

Abban állapotok voltak meg, hogy Antal Jahnannál várja őket, aki egy új szobormintázatot akart nekik megmutatni. Amint beléptek, a két kőfaragó még mindig a monumentális angyalszobron dolgozott, melynek szimmetrikus szárnyait ők egy gerendázat tetején állva faragták ki; mialatt naga a szobrász egy alacsony széken ült és félig meztelen karokkal, agyagföldtől mocskos kezekkel egy körülbelül métermagasságu szobor szemlélésébe merült el, melyen az imént dolgozott.

— Ah, ti vagytok . . . Antal már egy jó fél-

órája vár. Ugy hiszem, kiment Lizával, hogy megcsodálja a Páris fölött lenyugvó napot. De mindjárt visszajönnek.

Aztán újra elmélyedt szótlán hallgatásába és mozdulatlanul szegezte szemeit az elkészült szoborra.

Egy magas, meztelen álló nőalakot ábrázolt ez a szobor. Körvonalainak egyszerűségében oly fönséges méltóság nyilatkozott meg, hogy óriási természetnek tűnt föl. Sűrűn leomló hajzata olybá látszott, mintha minden szála megannyi szerteporzó fénysugárként áradna szerte szép arczából, melynek fönséges szépsége a napnál fényesebben tündökölt. Mindkét kezét könnyed mozdulattal nyujtva ölelésre, tárt karokkal, szeretetteljesen, mintegy ölelésre hívta az egész emberiséget.

Jahan halkan megszólalt, mintha álomban beszélne :

— Emlékszel rá, hogy egy ellenalakot akartam teremteni a Termékenység szobrához, melyet már láttál és melynek telt csipői egy világot elhordhatnának a méhében.

— Először egy Könyörület-szobrom volt, melynek agyaga kiszikkadt a hosszú álldogálástól, annyira banálisnak, üresnek, semmitmondónak éreztem. Aztán az az eszmém támadt, hogy megcsinálom az Igazság szobrát. De a mérleg, a kard, nem, nem ! Nem a birói tógába burkolt, koronás fejű igazság az, amely lelkesített. Engem az a másik kísértett szenvedélyt szítón; az a másik, akit a szenvedők, a

szegények várva várnak, aki egyedül van hivatva arra, hogy rendet és boldogságot teremtsen közöttünk... És én ilyennek láttam őt, meztelennek, egyszerűnek, magasztosnak. Ő maga a sugaras nap, a szépség, az erő és a harmónia napja; mert a nap az egyetlen igazság a földön; ő az égen mindenkinek ragyog és egy és ugyanazzal a sugárral adományozza szegénynek, gazdagnak egyaránt pompáját, fényét, melegét, amely minden életnek forrása.

— Nézzétek, kitárt karjával egyformán adja oda magát mindenkinek; az egész emberiséget fogadja keblére; az örök szépség és az örök élet ajándékát nyújtja neki.

Aztán vidám kacagásra fakadt és újra rágyujtott a pipájára.

— Egy szóval, úgy hiszem, ez a derék aszszonyság meglehetősen sikerült. Hé? Mit gondoltok?

Péter és Tamás mindketten lelkesedéssel dicsérték a szobrot. Pétert mélyen meghatotta az, hogy ime, a művész e képzelmében ugyanarra az eszmére akad, melyet ő már régóta forgat az agyában, mely szerint az igazság közeli érája a jelen világ romjain fog feltámadni, amelyet az irgalom és könyörület évszázados tapasztalatok után se tudott megmenteni a végromlástól.

A szobrász derüs hangon megmagyarázta, hogy ő azért csinálta a szobormintázatot, hogy önnönmagát némiképp kárpótolja és megvigasztalja

azért a nagy fabábra emlékeztető angyalszoborért, melynek ráparancsolt banalitása kétségbeejtette. Még az öltözet redőire nézve is tettek megjegyzéseket, amennyiben azt kifogásolták, hogy a csipők tulságosan kidomborodtak és ő az egész redőzetet kénytelen volt megmásítani.

— Én mindent megteszek, amit csak akarnak. Ez már aztán nem az én művem; ez csak egy megrendelés, amit én ép úgy készítek el, mint ahogy a kőműves építi föl a falat. Már manap nincs valóságos művészet, a hitetlenség és a butaság voltak megölő betűi. Óh, ha a társadalmi, az emberi művészet újra föltámadhatna, minő dicső dolog volna!

Aztán hirtelen félbeszakította a beszédét. Hova a manóba lettek a gyerekek? Kitárta a műterem ajtaját és a nagy, üres telken, az épülettörmelékek közt, messziről idelátszottak a magas teremű Antal és a vézna kis Liza alakjának finom, halvány körvonalai.

Antal, a szeretetteljes ifju óriás, izmos karján vezette és támogatta a fiatal leányt, aki így minden erőlködés nélkül sétált; míg a lány, a végre virággá feslett és asszonynyá érett lánybimbó üde bájjosságával végtelen hálás mosolylyal nézett a szemébe, hogy örökre feltétlenül az övének vallja magát.

— Ah, itt jönnek ... Hisz tudják, hogy most teljes a csoda. Nem is tudom, hogy fejezzem ki szavakkal örömemet! Liza teljesen kétségbeejtett; már

arról is lemondtam, hogy egyszerű olvasásra is megtanítsam; naphosszat üldögélt ott a maga szögletében, béna lábbal, mozdulatlan nyelvvel, mint valami hülye. És ime, egyszerre jő a fivéred és — nem tudom hogy, hogy nem fogott hozzá, de Liza ráhallgatott, megértette, irni, olvasni kezdett vele, intelligens, vig lánynyá kezdett fejlődni. Aztán, mivel a lábai csak nem akarták birni, Antal azon kezdte, hogy a karján vitte ki a szabadba; rákényszerítette, hogy az ő karjára támaszkodva járjon, olyanira, hogy most már végre egyedül tud járni a maga emberségéből. Rövid néhány hét alatt határozottan nőtt és fejlődött, egész sudár és bájos lánynyá virult fel. Igen, igen, valóságos ujjászületés ez, igazi csodája a teremtésnek. Nézzétek meg őket!

Antal és Liza lassu léptekkel közeledtek. A napsugaras, verőfénytől uszó és ragyogó nagyvárosból felkerekedett esti szél pezsdülő életerő hullámaiban füröszttötte őket. Antal kétségkívül azért választotta csak oktatásainak szinteréül ezt a fenséges látóhatárt, ezt a szabad levegőt; mert sehol a széles világon több erőt, több lelket nem tudott volna beléje lehelni, mint itt. A szerelmes férfi megteremtette magának a szerelmes nőt. Fogta ezt a mozdulatlan, szunnyadó asszonyt, kiben az értelem is halotti álmát aludta még; aztán felkel-tette, megteremtette és szerelmével felhevítette, hogy szerelmét megnyerje. Ez a nő az ő műve, az övé ő egészen.

— Nos hugocskám, nem vagy többé fáradt?
Liza ajkán mennyei mosoly lebegett.

— Óh nem, olyan szép, olyan jó így járni,
menni előre, mindig előre. Antallal szívesen megyek
én így akár a világ végéig.

Mindnyájan elmosolyodtak és Jahan szokott
kedélyességével azt jegyezte meg:

— Reméljük, hogy nem fog olyan messzire
elvezetni. Most célhoz értetek, én nem fogom
útját állani a boldogságtoknak.

Antal odaállott az Igazság szobra elé, melybe
az alkonyuló nap mintegy éltet lehellt.

A gyengéd érzelmek ez órájában a művészi
lelkesedés olyan fogékonysága szállotta meg, hogy
köny szökött a szemébe.

Magánkívül suttozta:

— Óh isteni egyszerűség, isteni szépség.

Ő maga a közelmúlt napokban egy famet-
szetet fejezett be, amely Lizát ábrázolta egy könyv-
vel kezében, a szerelemre és gondolkodásra ébredt
nő csodás feltámadását; a természet után készült
metszet valóságos remeke volt az élethűségnek és
a megkapó kifejezés teljességének.

Ez egyszer megvalósította régi vágyát és di-
rekt a fára rajzolta a képet a modell után. Vég-
telen eszményi reménykedés pillanatait élte, nagy
és eredeti művekről álmodozva, melyekben egész
kora fog örök időkre élni.

De Tamás hazafelé iparkodott; kezét szorí-

tottak hát Jahannal, aki napi munkájának befejeztével szintén magára vette a felöltőjét, hogy Liza nővérét calvaire-utczai otthonukba hazakisérje.

— Liza, viszontlátásra, holnap, — szólt Antal és föléje hajolt, hogy megcsókolja.

Liza lábujjhegyre állott és csókra nyujtotta a két szemét, amelyeket Antal nyitott meg az életnek.

— Viszontlátásra, Antal.

Künn leszált az estalkony. Péternek, ki elsőnek hagyta el a műtermet, a határozatlan félhomályban olyan víziója volt, melynek váratlan volta megdöbbsentette. Egész világosan Vilmos fivérét vette észre, amint a bazilika földalatti építkezéseihez vezető ajtó tátongó sötét nyílásán bujt ki.

Látta, mint veti keresztül magát a deszka-kerítésen; aztán pedig úgy tett, mintha véletlenül került volna ide a Lamark-utczából jövet. Midőn Vilmos megszólította a fiait és a váratlan találkozás örömétől sugárzó arcczal elmondta nekik, hogy most Páris utcáin tett sétájáról tér vissza, Péter azon tűnődött, vajjon álmodik-e? De az a nyugtalan pillantás, amelylyel bátyja őt végignérte, meggyőződésében megerősítette őt. Kinos kéjelmetlenség fogta el őt most ezzel a nagy emberrel szemben, aki soha még eddig nem hazudott; az a gyanakvó rettegés, hogy ő most mindannak nyomára jutott, amitől mindeddig félt, mindannak az iszonyatosnak, amiről érzi, hogy egy idő óta ott lappang és izzik a béke és a munka kis hajlékában.

Midőn ez este Vilmos a két fiával, meg Péterrel hazatért a Párisra nyíló tágas műterembe, olyan sötét esthomály borult rá, hogy üresnek hittek. Még nem gyújtották fel a lámpákat.

— Senki sincs itt? — szólt Vilmos.

Ferencz hangja nyugodtan és halkán szólalt meg a sötétben:

— De igen, én itt vagyok.

Ferencz az asztalnál ült és minthogy az olvasáshoz nem látott már eleget, felvetette szemét a könyvről és kezére támasztva az állát, elgondolkozott, míg távolba vesző tekintete a lassankint esti árnyakba boruló Páris fölött révedezett.

Egész délután szakadatlanul dolgozott, anélkül, hogy felvetette volna a fejét. A vizsga napja közeledett és agya folyton a lehető legnagyobb idegmegfeszítésben lüktetett, amelyre azt csak kényszeríthette.

— Micsoda, te itt vagy és dolgozol? ismétlé az apa. — Mért nem kérted a lámpát?

— Nem én, Párist néztem, felelt Ferencz lassu hangon. — Sajátságos, hogy száll le rája az éj lassankint, fokozatosan, mintegy öntudatosan. Az utolsó városrész, melyet a leáldozó nap sugarai megvilágítottak, a Sainte-Geneviève halom volt, a Pantheon fensikja, amely minden tudomány és minden új vívmány bölcsője. Az iskolákat, a könyvtárakat, a laboratóriumokat a bucsuzó nap egy-egy sugara még akkor is megaranyozza, amikor

a mélyebb fekvésű kereskedői negyedek már rég homályba borultak. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a nap bennünket tanárjelölteket szeret és a mi képezdénket; de annyit állíthatok, hogy a mi épületeink tetején még akkor is ott ragyog, amikor már mindenünnen elvonult.

Kaczagott a saját tréfáján; de azért ezen a kaczagáson is megérződött munkájába vetett lángható, bizalomteljes hite; megérződött rajta, hogy egész ifju életét ennek a szellemi munkának szenteli, mely szent meggyőződése szerint egyedül teremtheti csak meg az igazságot, határozhatja meg a jogot és alapíthatja meg a boldogságot.

Mély csend állott be. Párisra mind sötétebb, mind végtelenebb, mind titokzatosabb éjszaka borult. Azután felgyultak egyenkint a tűzszikrák.

— Meggyújtották a lámpákat! — szólalt meg Ferencz újra. — Mindenütt újra hozzáfognak a munkához.

Vilmos, ki rögeszméjétől kísérve, szintén elmerengett, erre fölkiáltott:

— Igen, a munka, kétségkívül! De ha azt akarjuk, hogy a munka dus aratást hozzon, egy erős akaratnak kell megtermékenyítenie. Van valami, ami a munkánál is fönségesebb.

Tamás és Ferencz közelebb huzódtak. És Ferencz az ő nevükben, valamint a saját magáéban azt kérdezte:

— És mi volna az, apám?

— A tett.

A három fiu egy pillanatig elhallgatott; az alkonyodás ünnepies fönsége némította el őket és egész valójukat megborzongatták a nagy, sötét árnyhullámok, melyek a város elmosódott és határozatlan körvonalu oczeánjából fölszálltak.

Aztán egy ifju, üde hang, amelyről nem lehetett megismerni, hogy kinek a hangja, azt válaszolta :

— A tett nem egyéb, mint munka.

Péter érezte, mint növekszik lelkének gyötrő aggodalma, mert benne nem lakott még a három felnőtt fiu tiszteletteljes lelki békéje és néma bizalma. Az iszonyu, óriási létprobléma titokzatos rejtélye ismét kísértett a lelkében. És a nagy dolgozószobában lelketborzongató hús áramlat rezdült végig a végleg rájaborult éjsötétségben, ezzel a gyászfekete Párisal szemben, ahol fölgyultak a lámpák, hogy egy szenvedélyes munkával töltendő éjszakát világítsanak meg.

XI.

Aznap a Sacré-Coeur bazilikában valami nagy ünnepi szertartás volt előkészülőben. Tízezer zarándok jelenletében ünnepiesen készültek ott az oltári szentség áldására. És addig is, míg elérkezik majd a szertartásra kitűzött délutáni négy óra, a Montmartret óriási néptömeg fogja ellepni;

a lejtős utakon hemzsegni fog a hívők serege; a szent ereklyéket áruló boltokat ostrom alá veszik; a korcsmák zsufolásig megtelnek; szóval egész nép-ünneppé fejlődik ez az egyházi szertartás, mialatt a bazilika nagy harangja ünnepies, érczes csengéssel kondul meg az örömunnepre gyűlt tömeg feje fölött.

Midőn Péter reggel beköszöntött a dolgozószobába, azt látta, hogy Vilmos és a nagymama egyedül vannak, és egy szó, amely a fülét megcsapta, megakasztotta lépteit és arra birta őt, hogy egy magas, forgatható könyv-állvány mögé rejtőzködve lelkifurdalás nélkül hallgatódzzék. A nagymama a maga szokott helyén ült az ablak mellett és dolgozott, Vilmos pedig előtte állott és halkán mondotta:

— Mama, minden készen áll, ma lesz a napja!

A nagymama kezéből kihullott a munka és halovány arczczal vetette föl a szemét.

— Ah! Tehát elhatároztad magadat?

— Igen, visszavonhatatlanul. Négy órákor ott leszek és akkor vége lesz mindennek.

— Jól van, ura vagy tetteidnek.

Rémes csend állott be. Vilmos hangja olyan furcsán csengett, mintha valahonnan messze távolból, már e világon kívülről hangzanék fel. Érezni lehetett rajta, hogy elhatározása meg nem ingatható, hogy ő egészen az ő tragikus álmának: a vértanúság rögeszméjének a rabja, mely végleg bele

jegecedett és belefészkelte magát makacs agyába. A nagymama rászegezte szemeit. A hősszívű aszszony, aki mások szenvedéseiben, egy elszánt és bátor sziv önmegtagadásában és odaadásában vénült meg, akit csak a kötelesség eszméje lelkesített, segédkezett neki a terv legkisebb részleteinek megállapításában és szabályozásában és tudomása volt Vilmos borzalmas szándékáról. Ámbár a lelke mélyén szunyadó, büntető igazságszolgáltatást áhítózó megtorlási vágy a tapasztalt és átélt sok igazságtalanság után elfogadta is a véres visszatorlás eszméjét, amely a vulkán lángjaival akarja megtisztítani a világot, sokkal ingathatlanabbul hitt annak a szükségében, hogy hősiesen kell végig élnünk az életet, semhogy ő a halált valamikor is jónak és termékenyítőnek tarthatta volna.

— Édes fiam, — szólalt meg halkán, — én láttam, mint nőtt és erősödött meg terved, és engem se meg nem lepett, se fel nem lázított; jogosultnak találtam, úgy mint a villámot, mint az égből lecsapó mennykövet, melynek fönséges égi ereje és tisztasága imponál. Mindig, az élet minden órájában támaszkodtam; azt akartam, hogy én legyek a lelkiismereted és az akaratod... De még egyszer és utoljára kell, hogy figyelmeztesselek rá, hogy az embernek nem szabad megszöknie az élet elől.

— Anyám, hasztalan minden szavad; én feláldoztam az életemet, vissza nem vehetem többé. Nem akarsz hát többé az én akaratom lenni, mint

ahogy magad mondtad? Nem akarsz az a hősnő lenni, aki ittmarad és cselekszik?

Az öreg nő nem felelt, lassu komolysággal vonta kérdőre önnönmagát.

— Tehát, eszerint fölösleges, hogy a gyermekekről, magamról, meg a házunkról szóljak . . . Jól meggondoltad-e a dolgot és eltökélt szándékod ez?

Mivel Vilmos egyszerűen igennel válaszolt, az öreg asszony nyugodtan folytatta:

— Jól van, legyen, te ura vagy tetteidnek . . . Én maradok és cselekszem. Ne aggódj semmit, végrendeleted jó kezekben van. Minden úgy fog történni, ahogy azt együtt megállapítottuk.

Ujra elhallgattak. Aztán a nagymama még azt az egy kérdést intézte hozzá:

— Négy órakor, az egyházi áldás pillanatában?

— Igen, négy órakor! . . .

Az öreg asszony szintelen szeme még mindig Vilmos arcához tapadt. Emberfölötti magasztosság és egyszerűség glóriája sugározta körül vézna, feketeruhás alakját. És a végtelen hősiesség, de egyszersmind mély szomoruságnak arczában tükröződő kifejezése hirtelen könyes meghatottságot keltett Vilmos lelkében. Keze reszketett, amidőn kérdezte:

— Anyám, akarod, hogy megcsókoljalak?

— Óh, teljes szivemből, fiam. Ámbár a te feladatod nem egyezik meg az én felfogásommal,

látod, hogy tisztelem a meggyőződésedet és szeretlek.

Őszecsókolódtak és midőn Péter jégge dermedt szívvvel közibük lépett, a nagymama nyugodtan hajolt újra a munkája fölé, mialatt Vilmos a szokott tevékeny sürgés-forgással forgolódott ide-oda, hogy a laboratórium egyik polczát rendbehozza.

Délben, midőn villásreggelihez akartak ülni, néhány perczig Tamásra kellett várniok, aki szokása ellenére késett; a másik két fiu, aki már rég otthon volt, kaczagva méltatlankodott ezen a késedelmén és panaszkodtak, hogy ők majd meghalnak éhen, Mária pedig egy crémet készített éppen, melyre nagyon büszke volt és kijelentette, hogy ők bizony megebédelnek és megesznek mindent; aki későn jön, az nem kap belőle. Mikor Tamás végre megjött, általános szemrehányó pisszegéssel fogadták.

— De kérlek, nem rajtam mult — magyarázta Tamás. — Azt a bolondot tettem, hogy a Barre-utczán jöttem hazafelé és fogalmatok sincs róla, hogy micsoda tolongás van ott. Valószínűleg ott táborozik mind a tizezer zarándok. Azt mondták, hogy a Szent József-azilumba szállásoltak, ahányat csak lehetett. A többi mind a szabad ég alatt töltötte az éjjelt. És most mindenütt ott táboroznak és a bazilika körüli üres telkeken meg a járdákon ebédelnek; az ember alig mer egyet lépni, nehogy valamelyiket közülük agyontaposson.

A villásreggeli nagyon vidáman folyt le, zajos derűtséggel, melyet Péter erőltetettnek és tulzottnak talált. Pedig a gyermekek látszólag tényleg mitse tudtak a láthatatlanul fölöttük borongó rémes borzalomról, mely a gyönyörű juniusi reggel verőfényében folyton fenyegetőleg lebegett a fejük fölött.

Vagy amikor néha perczekre a vidámság pajkos kitörése közepett rövid, hallgatag szünet állott be, tán a valónak gyászszal fenyegető, fagyasztó tudata suhant át a termen? Vilmos ajkain szokott jóságos mosolya lebegett; a rendesnél kissé halványabb volt talán és hangja oly lágyan csengett, mint valami beczéztető ölelés. De a nagymama soha még ilyen némának és ilyen komornak nem mutatkozott e testvéri szeretetben összeforrt asztaltársaság közepett, melynél mint hódolva tisztelt és engedelmesen követett anyakirályné elnökölt. Mária crémeje nagy sikert aratott; mindenki dicsérte és a fiatal leány elpirult örömében. Hirtelen ujra nyomasztó csend állott be; halálos, fagyasztó hideg lehelet rezdült át a szobán és minden arcz belesápadt, mialatt a kis kanálkákkal csörömpölve ürítették ki a tányérokat.

— Jaj, ez a dongó! — kiáltott föl Ferencz, — kinszenvedés ezt hallgatni, az ember majd meg-siketül tőle. Majd szétpattan a fejem.

A bazilika nagy harangja ugyanis búgó érczes hangján megcsendült, melynek zengő hanghullámai egész Párison szertehangzottak.

— Köszönöm! Ez most négy óráig fog így tovább zúgni? — kérde Mária.

— Oh nem, — szólt Tamás, — a szertartás pillanatában egészen más hangon fog szólani. Akkor csengve-bongva zendül majd fel érczes bűgása és harangjátéka az öröm és vigalom ujjongása, a diadal éneke lesz.

Vilmos csak tovább mosolygott.

— Az ám, aki nem akarja, hogy a dobhártyája megrepedjen a zúgástól, az jól teszi, ha becsukja az ablakát. De az a baj, hogy ha Páris nem is akarja hallani ezt a harangszót, mégis hallja; még pedig úgy mondják, egész a Pantheonig elhallatszik.

A nagymama némán és közömbösen hallgatta. Antalt legjobban a vallásos szentképeknek silány volta bántotta, amelyeken a zarándokok kapva-kaptak, azok a skatulyafödelekre festett Jézusok, melyek felhasított keblükön vérző szívet ábrázoltak. Ennél visszataszítóbb materializmust, ennél aljasabb, durvább és otrombább művészfantáziát képzelni se lehetett. Végre asztalt bontottak és nagyon hangosan beszélgettek, hogy a nagyharang kongása közepett a saját hangjukat meghallhassák.

Aztán mindnyájan újra munkához fogtak. A nagymama örökös varrása fölé hajolt, míg Mária mellette ülve, nagy buzgalommal himzett körülbelül fél háromig. Vilmos is látszólag nagyon figyelmesen dolgozott. Csak Péter járt-kelt föl és alá, dult szívvél, roskadozó térdrel; valami sűrű

ködön keresztül látott mindent, mintha kinos álom lidércnyomásában látná csak a jelenlevőket; a legártatlanabb szavak is törként hatottak a lelkébe és iszonyu értelmet nyertek előtte. Reggeli közben kénytelen volt azt hazudni, hogy kissé rosszul érzi magát; ezzel magyarázta meg azt a gyötrő, kinos érzést, mely őt e mosolyderűs asztaltársaság látára elfogta. Most pedig növekvő rettegéssel várt, hallgatott és figyelt.

Röviddel három óra előtt Vilmos az órára nézett és a kalapja után nyult.

— Elmegyek.

A három fiu, a nagymama és Mária fölvetették a szemüket.

— Elmegyek! Viszontlásra.

De azért még mindig nem ment. Péter érezte, mint küzd magával. Iszonyu lelki vihar dulta bensejét és egész erejének megfeszítésével uralkodott önmagán, hogy arca el ne sápadjon és hogy testének reszketése el ne árulja titkos terveit.

Oh, mennyit szenvedhet, hogy nem ölelheti még egyszer, utoljára, a keblére mind a három nagy fiát, ha csak azt nem akarja, hogy bennük valami sejtelmes gyanut keltsen, mely halálának útját állaná. Fenséges hősiességgel legyőzte önnönmagát.

— Viszontlátásra, gyerekek!

— Viszontlátásra, apám! Korán jössz haza?

— Igen, igen, ne aggódjatok miattam. Csak dolgozzatok.

A nagymama le nem vette róla merev tekintetét, de magasztosan hallgatott. Őt már megcsókolta. És Vilmos ránézett, tekintetük összevillant egy perczig és megismételték mindazt, amit a férfi akart, amit az asszony ígért, az igazság és jog közösen szőtt álmait.

— Ugyan kérlek, Vilmos — szólt Mária, — ha a Martyr-utca felé mégy, adnék neked egy megbizást.

— Ezer örömmel.

— Szólj be a szabónémhoz és mondd meg neki, hogy a ruhámat holnap reggel fogom csak próbálni.

A menyasszonyi ruhájáról beszéltek, egy egyszerű, szürke selyemruháról, amely szokatlan fényüzésen Mária gyakran élczelődött. Ha szó volt róla, ő maga is meg a többiek is mind jóízűt nevettek.

— Meglesz, — szólt Vilmos elmosolyodva, — az udvari bálba készülő Hamupipőke báli ruhája, a tündérek szötte csipke és brokátruha, hogy a kis Hamupipőke nagyon szép és nagyon boldog legyen.

De a nevetés újra elakadt és ismét úgy rémlett a hirtelen beállt csendben, mintha a halál suhanna át a szobán, csattogó nehéz szárnycsapással, melynek hideg szele megfagyasztotta azoknak a szívét, kik otthon maradtak.

— Na, de most már igazán megyek, viszontlátásra gyerekek.

Vilmos távozott és meg se fordult. Szilárd lépteinek nesze elhangzott a kis kert kavicsos utain.

Péter valami ürügy alatt szintén bucsúzott és kis távolságból követte őt. Nem volt szükséges, hogy sarkon kövesse, mert tudta, hova megy; abszolút benső meggyőződése azt sugta neki, hogy a bazilika földalatti boltozatára nyíló ajtónál rá fog akadni, ahonnan őt tegnap kijönni látta. Nem is fáradozott azon, hogy a templomba özönlő zarándokok tömegében szem elől ne veszítse. Meggyorsította lépteit és Jahan műterméhez sietett. Midőn odaért, tényleg Vilmost vette észre, amint óvatosan beoson a nyitott ajtón és eltűnik. Az óriási tolongás okozta zürzavar és rendetlenség neki is kedvezett és lehetővé tette, hogy ő is követhesse fivérét és észrevétlenül utána lopózkodhassék. Egy pillanatig meg kellett állnia, hogy lélekzetet vehessen, mert szívének hangos dobogása majd megfullasztotta.

A szűk lépcsőházból egy igen meredek, sötét lépcső vezetett lefelé. Péter a mind sűrűbb sötétségben nagy óvatossággal ereszkedett le és nesztelenül lépdelt előre, hogy zajt ne üssön. Kezével tapogatódzva szállt le; a lépcső kanyarulatait követve, jobbra-balra fordult, mintha valami kutba ereszkednék. A leszállás különben nem tartott sokáig. Mihelyt biztos sima földet érzett a lábai alatt, megállt és nem mert mozdulni, nehogy elárulja a jelenlétét. Sűrű sötétség vette körül. Nyomasztó

csend, egy lehellet se hallatszott. Merre vegye az utját? Merre forduljon? Kétkedve habozott, midőn egyszerre körülbelül husz lépésnyi távolságban látta, hogy egy szikra gyult fel, egy gyufa hirtelen támadt világossága. Vilmos gyertyát gyújtott; ráismert bátyja széles vállaira; most már csupán a vezető fény nyomában kellett haladnia egy bolt-hajtásos, kőfalas földalatti folyosó mentén. Az ut végtelennek tetszett és úgy rémlett előtte, hogy északnak, a bazilika főhajójának tartanak.

Aztán egyszerre megállapodott a kis fényesség egy helyen.

Péter lábujjhegyen közeledett és az árnyékba huzódva nézte, mi történik ott. Vilmos a kriptá alatti alacsony kupolaforma bolthajtás alatt oda-tapasztotta a viaszgyertyát a pallóhoz és térdre ereszkedve, kiemelte a helyéről az egyik lapos kő-táblát, mely valami nyilást zárt el. Ez volt a bazilika alapzata és itt emelkedett ama pillérek egyike, melyet betonnal töltöttek meg, hogy az épületnek támaszául szolgáljon. Az említett nyílás a pillér tövében tátongott; lehet, hogy természetes hasadás volt, mely a talajon végigvonult; lehet, hogy csak földsüppedés okozta repedés.

Köröskörül még más pillérek körvonalai is sötétlettek, melyeknek környékén szintén meglát-szott a minden irányba szerte ágazó talajrepedés.

És midőn Péter látta, mint hajol a bátyja a földben lévő hasadás fölé, miként az aknakészítő,

aki utoljára vizsgálja meg az aknát, mielőtt meggyujtaná a robbantó kanóczot, hirtelen divinációval kitalálta, hogy minő rettenetes, vérfagyasztó dolog van itt készülőben.

Vilmos az iszonyu robbantószert nagymennyiségekben hordta volt ide, gondosan megválasztott órákban, vagy huszszori menet-jövetben; és azt az egész óriási erejü robbantószert beletöltötte a pillér tövénél kanyargó hasadékba, ahonnan ez beleszivárgott a legszűkebb repedésekbe és jó mélyen szaturálva a talajt, kiszámíthatatlan erejü, természetes lőporaknát alkotott. Most már a talajjal egymagassággá halmozódott a robbanóanyag a kő alatt, melyet Vilmos elmozdított. Csak egy gyufát kell abba belevetni és az egész felrobban.

Dermesztő rémületében gyökeret vert a lába egy pillanatig. Egy tapodtat se birt tenni, egy hang se tört fel ajkairól. Maga előtt látta a fejük fölött zsibongó tömeget, a tizezer zarándokot, akik a bazilika magas hajóiban összeverődtek, hogy a szent szertartás tanui lehessenek. A kongó harangok érczes csendülése rezgett át a légen; a tömjén füstje fölszállt és tizezer ujjongó hang zendített rá a hála és öröm feltörő dalára. És egyszerre im lecsap a villám, megreng a föld, megnyílik a vulkán, melynek láng- és füsttengere elnyeli az egész templomot a hívők seregével együtt.

És a robbanás óriási ereje, amidőn szétrobantja az épület pilléreit és felveti a nem igen

szilárdnak látszó talajt, egyuttal kettéhasítja az egész épületet is; rázudítja a romok záporát a Páris felé lejtősen leereszkedő utcákra, le egészen a halom tövéen megvonuló vásártérre; míg a másik része, amelyen a főoltár kupolája emelkedett, amott a maga helyén fog romba dőlni. Minő rettenetes lavina lesz e szilánkokra szétforgácsolt gerendázatnak egész fatörzsös erdeje, az óriási épülettömbök leszakadó zápora, mely széjjelszóródva, iszonyu porfellegeket felkavarva szakad le recsegve és ropogva a lenn elterülő házakra és az óriási rázkódtatás folytán egész Montmartret azzal fenyegeti, hogy óriási romhalmazzá dől össze?

Vilmos felemelkedett. A földhöz tapasztott viaszgyertya, melynek lángja egyenesen csúcsosodott magasra, félelmetes árnyékot vetett, mely úgy látszott, mintha megtöltené az egész földalatti boltozatot. Ez a piczi fénypont a nagy feketeség közben egy mozdulatlan szomorú kis csillag volt csupán. Vilmos a gyertyához közeledett, hogy megnézzze, hány óra van. Három óra múlt tíz percczel. Még egy óráig kell hát várnia. Nem sietett, pontosan akarta végrehajtani a tervet. Leült egy kőre és nyugodt türelemmel várakozva, meg se moczczant. A gyertya megvilágította halvány arcát, bástyafalra emlékeztető, hófehér hajjal koszorúzott magas homlokát, egész erélyes kifejezésű arcát, melynek ragyogó szeme és még mindig barna bajusza fiatalos szépséget kölcsönöztek. Egy izma se rándult meg,

belebámult az ürbe. Vajjon minő gondolatok cikáznak át agyán ebben az utolsó órában? Köröskörül semmi nesz, csupán nyomasztó éj, a föld gyomrának örök mély csendessége honol.

Péter ekkor, visszafojtva szívének hangos dobogását, közelebb került. A léptek neszére Vilmos fenyegető állást foglalt el. De azonnal ráismert az öcscsére és a legkisebb meglepetést se tanúsította.

— Ah, te követtél? Éreztem, hogy rájöttél a titkomra. Nagyon rosszul esik, hogy visszaélsz vele és hozzám szegődöl. Ettől az utolsó fájdalomtól megkímélhettél volna.

Péter összekulcsolta reszkető kezeit és könnyörögni akart.

— Bátyám, bátyám! — rebegte.

— Csitt, még ne szólj. Ha okvetetlen akarod, úgy később meghallgatlak. Van még vagy egy órai időnk, beszélgethetünk . . . De szeretném, ha belátnád, milyen hiábavaló és haszontalan mindaz, ami mondanivalód van. Az én elhatározásom szilárd és megingathatlan; sokáig vitattam meg magamban és én csupán a saját eszem és a saját lelkiismeretem sugallatát fogom követni.

Aztán nyugodt arczkifejezéssel beszélt el, hogy valami nagy tetterre volt eltökélve s hosszú ideig habozott, vajjon melyik monumentális építményt válaszsza ki a lerombolásra. Eleintén az opera vitte őt kísértésbe; de aztán úgy érezte, hogy nem valami nagyjelentőségű a harag és a visszatorló

igazság vihara, midőn a gyönyörbe sülyedők kicsiny töredékét söpri el, sőt mintha ezáltal az aljas irigység szennyfoltja tapadna hozzá. Aztán eszébe jutott a tőzsde; ott az erkölcsrontó pénzt sujtaná, a tőkepénzes társadalmat, melynek nyüge alatt a bérmunkások zöme hörög; csakhogynem nagyon szűkkörű, nagyon specziális boszuállás ez is? Azonkívül még az igazságügyi palota, különösen az esküdtszéki terem eszméje villant meg agyában... Minő csábító kísértés az, igazságot szolgáltatni a mi emberi igazságszolgáltatásunknak; elsodorni a bűnöst a tanukkal egyetemben és vele együtt a közvádlót, aki vádolja az ügyvédet, aki védi a bírakat, akik elítélik; a bámészkodó közönséget, mely ép oly érdeklődéssel viseltetik e jelenet iránt, mint ha valami rémregényt olvasna.

Minő kegyetlen iróniája volna a sorsnak e tüzet hányó vulkán legfelsőbb hatalmu sommás ítélete, mely a részleteknél mitse időzve, mindent elnyelne magába!

De a legkedvesebb eszméje, melylyel leghosszasabban foglalkozott, az volt, hogy a diadalivet röpíti levegőbe. Az ő szemében szálla volt az az utálatos emlékkő, mely a háborut örökíti meg, a népek közt való gyűlöletet, a nagy hódítók oly drágán megfizetett és oly véres, hamis dicsőségét. Le kell döntenie azt a hatalmas kolosszust, égbenyuló emlékét ama rettenetes mészárlásoknak, melyekben annyi emberélet esett hiába áldozatul.

Ha ezt sülyesztette volna a föld alá, még azt a hősie nagyságot tanusította volna vele, hogy nem okozná senki másnak a halálát, csak a magáét, hogy meghalhatna egyedül a lezuhanó kőóriás alatt. Minő egy fönséges siri ágy volna ez és minő emléket hagyna örökbe a világnak!

— De lehetetlen volt közelébe férkőzni, — folytatta. — Ott sehol sincs se pincze, se földalatti üreg... De mennyivel irtóztatóbb és magasztosabb leczke az emberiségre nézve egy ártatlan tömegnek igazságtalan halála, ezer meg ezer ismeretlen embernek, egy tovahömpölygő emberártnak az elpusztítása! Valamint a mi emberi társadalmunk az igazságtalanság, a nyomor, a társadalmi gépezet mozgó kerekeinek engesztelhetetlen kőkeménysége folytán annyi ártatlan áldozatot kíván; ép úgy föltétlen szükséges az is, hogy egy nagy merénylet dörgő mennyköve zúgjon le szörnyű förgetegként fölötte, közönyös világotelnyelő pusztítással. Ártatlan emberéleteket olt ki rémes utjában, mint mikor az ember hatalmas lépte tiporva és éltekben gázolva sulyosodik rá egy hangyabolyra.

Péter egész lelke fellázadt és lángoló tiltakozás sikoltása tört fel ajkairól.

— Oh bátyám, bátyám, te vagy-e az, aki ilyeneket mondasz?

Vilmos nem szakította félbe szavait.

— Azért választottam végre a Sacré Coeur

bazilikát, mert ez kezem ügyébe esik és könnyen lerombolható. Meg aztán azért is, mert engem ez a templom már régóta bánt és kétségbeejt, mert már régóta pálczát törtem felette . . . Hisz mondtam azt neked gyakran, hogy nem tudok ennél bárgyubb hiábavalóságot elképzelni, mint azt, hogy Párist, a mi nagy Párisunkat koronázza ez a templom, mely az abszurdum dicsőítésére épült. A tudományos fejlődés hosszú évszázadai után nem türhetetlen-e a józan észnek ez arczátlan diadal-maskodása, mely a nap teljes verőfényében, fönn a magasban akar tündökölni? Ők azt akarják, hogy Páris bánja meg bűneit, hogy vezekeljen magáért, mert ő a jog és az igazság megváltó városa. Nem, nem, nincs más menekvés, mint hogy kérlelhetetlenül elsöpörjünk mindent, ami gátolja; mindent, ami meggyalázza világszabadító útján. Hadd dőljön romba a templom a hazugság és rabszolgaság Istenével együtt; hadd zúzza össze romjai alatt hiveinek seregét, hogy ez a katasztrófa, hasonlóan a hajdankor geológiai földrengéseihez, velőig rázza meg az emberiséget, megújítsa és megváltoztassa.

— Bátyám, bátyám, — rebegte Péter magánkivül. — Te mondd ezt, te jutottál ennyire, te, a nagy tudós, te, a nagy szív? Minő örület vihara zúgott végig rajtad, minő lelki megrázkódtatás rendített meg, hogy te ilyen rettenetes dolgokat mondasz és gondolsz? Amaz emlékezetes estén, midőn szívünk lángolón felfakadt testvéri szeretettől tul-

áradt és midőn egymásnak vallomást tettünk, elmondtad nekem az eszményi anarkiáról álmodott álmodat; a legmagasztosabb, a legfenköltebb álmot az élet szabad harmóniájáról, melyet ha természetes erőinek korlátlan fejlődésére bízunk, önmaga fogja megteremteni a boldogságot.

— Te akkor már fellázkodtál a rablás, a gyilkolás pusztá gondolatára is, irtóztál a ténytől magától és csupán csak érthetőnek találtad és men-tegetted. Mondd, mi történt hát, hogy te, a gondolkodó agy, azzá a förtelmes kézzé váltál, amely cselekedni akar?

— Salvatot fejezték le, — felelte Vilmos egyszerűen. — Utolsó tekintetében az ő végrendeletét véltem olvasni... Én csak az ő végrendeletének végrehajtója vagyok — — — Hogy mi történt itt? Édes Istenem, hát minden, ami nekem fáj, amit négy hónap óta folyton hajtok; az az egész türhetetlen állapot, melyet magunk között tapasztaltunk és amelynek meg kell szűnnie.

Csend állott be. Az árnyas homályban szembenézett a két testvér. Péter most mindent megértett; látta, hogy Vilmos mennyire megváltozott; látta őt olyannak, amivé a forradalom rettenetes fertőző lehelete változtatta, mely Párison vegigzúg. Ez részben arra a lelki dualításra volt visszavezethető, mely benne két ellentétes ént olvasztott egybe, melyek közül az egyik a tudós, aki a megfigyelések és a tapasztalások hive és a természettel

szemben bölcs logikával következtet; a másik a társadalmi, ideális rajongó, akit a testvériség, egyenlőség és igazság álma kísért, aki emberszeretetében azt követeli, hogy az egész világ boldog legyen. Így született előbb az anarkista elmélete, a tudomány és chiméra vegyüléke, mely azt akarta, hogy az emberi társadalomban, a világegyetem harmóniájának törvényei uralkodjanak, hogy minden ember szabad legyen a szabad társadalomban, melyet egyedül csak a szeretet kormányozzon.

Théophile Morin az ő Proudhommejával és Comtejával, Bache az ő Saint Simonjával és Fourierjával nem elégítették ki az ő abszolút tökély utáni vágyát; mindnyájuknak a szisztemái zürzavarosoknak és tökéletleneknek tetszettek, amennyiben egymást tették tönkre és valamennyien egy és ugyanarra a nyomoruságos életmizériára lyukadtak ki. Egyedül Jansen lelkesítette őt néha odavetett rövid szavaival, melyek a szűk látóhatáron messze tulcsapongtak, mint megannyi éles messze kiröppenő nyilvesszők, amelyek az egész világot meghódítják az emberiség nagy családjá részére. Ebbe a nagy szivbe, melyet az emberi nyomor gondolata földült, melyet a szegények és elnyomottak szenvedései kétségbeejtettek, Salvat tragikus esete csapott bele, mint a végső lázítás erjesztő szikrája. Hosszu heteken át lázban égő kezekkel, növekvő gyötrelemtől fojtogatott torokkal járt-kelt. Salvat felrobbant bombája, melynek még most is érezte a rázkód-

tatását, a könnyörtelen pénzhajhászást tanusító ujságok, melyek úgy üldözték a nyomorultat, mint valami veszett vadállatot, az agyonhajszolt ember, aki az ó-boulognei erdön örült futásban vágatott át üldözői elől, míg végre éhen gebedve és sárral horítva a rendőrség karmaiba került, végkép kétségbeejtettek. Ehhez járultak aztán még az esküdtszék, a bírák, a zsandárok, a tanuk s az egész Franciaország, amint mindnyájan egy ember ellen harczoltak, benne akarva megbüntetni a világ egyetemes nagy bűnét. Végre aztán a nyaktiló, ez a szörnyüses, ez az ocsmány halálgép, mely az emberi igazság nevében hajtja végre a soha jóvá nem tehető igaztalanságot!

Vilmos lelkében egyetlen egy rögeszme gyökeredzett meg: az igazság eszméje, mely őt anynyira megőrjítette, hogy gondolkodó agyában minden más józan felfogást megsemmisített és nem hagyott meg benne semmi mást, csupán a fönséges igazságszolgáltatás nagy tervét, melylyel jóvá akarta tenni a rosszat és meg akarta alapítani az örök jólétet.

Salvat tekintete rátapadt és a fertőzés megtörtént; most már csupán az az őrzöngő vágy égett a lelkében, hogy ő is meghaljon, hogy ő is elontsa a vérét; patak módra ontsa mások vérével együtt, hogy az emberiség rémülettől és borzalomtól eltelve, megalapítsa végre az új aranykort.

Péter tisztában volt azzal, hogy milyen konok

makacssággal jár az ilyen örület; és rémület fogta el arra a gondolatra, hogy nem fogja legyőzhetni.

— Bátyám, te megőrültél, ők megőrjítettek! A szenvedélyes erőszak vihara zúg át Párison; eleintén könnyörtelen ügyetlenséget tanusítottak az anarkistákkal szemben, és ime most egyik boszulja meg a másikat és így alig van reá kilátás, hogy vége szakadjon a vérontásnak. Bátyám, térj eszedhez, rázd le ezt a nyomasztó álmot. Lehetetlen, hogy belőled egy gyilkoló Salvat, egy rabló Bergaz váljék! Jusson eszedbe a kirabolt Horn-palota; jusson eszedbe az a szép szőke gyermek, aki felhasított testtel ott fetrengett a kapu aljában... Neked abban nincs részed, bátyám: nem lehet benne részed, az Isten szent szerelmeért!

Vilmos egy kézmozdulattal visszautasította ezeket a hasztalan érveket. A halál hideg öléből, melyben már-már benn érezte magát, mit bánja azt a néhány életet, mely az övével együtt visszatér örökre az élet örök tengerébe? A világ egyetlen egy nagy fázisa se alakult meg anélkül, hogy millió meg millió élő lény áldozatul ne esett volna.

— De neked egy nagy terved volt, — kiáltott fel Péter, hogy Vilmost a kötelesség révén térítse el szándékától. — Neked nem szabad így kimulnod!

Lázás hévvel igyekezett arra, hogy a tudós büszke öntudatát felkeltse. Beszélt arról a fenséges titokról, melyet Vilmos vele közölt; arról a hadi-

gépről, mely hadseregeket pusztíthat és városokat dönthet romba és amelylyel meg akarta ajándékozni Francziaországot, hogy a legközelebbi háboruban diadalmaskodva, a világ megváltója lehessen. És ime ő lemond erről a ritka magasztosságu tervről és rettenetes robbanószerét arra akarja fölhasználni, hogy vele ártatlanokat öljön, templomokat romboljon, amelyeket milliók elfecsérlése árán újra fel fognak építeni, hogy belőlük a vértanuk szentélye legyen.

Vilmos mosolygott.

— Nem mondtam le tervemről. csupán megváltoztattam. Nem mondtam el neked sem kételyeimet, sem aggódó lelkitusámat. Oh, minő kin az, midőn az ember azt hiszi, hogy a világ sorsát tartja a kezei között és remegve, habozva kérdi: vajjon bizonyos-e abban, hogy elég bölcs, elég okos-e arra, hogy helyes cselekvésre határozza el magát? Egész valóm megrémült a mi nagy Párisunkon rágódó szörnyü rákfene láttára, a közelmúlt nagy bünei-nek tapasztalatára, amelyeknek szemtanui voltunk, és azt kérdeztem önmagamtól: vajjon ez a város elég higgadt, elég tisztult-e arra, hogy rábizzuk a mindenhatóságot? Mert, óh minő mérhetetlen szerencsétlenség volna az, ha egy olyan nagyhorderejü találmány, minő az enyém, egy dőre népnek, tán egy diktátornak, egy hódítónak kerülne kezébe, aki arra használná föl, hogy a nemzeteket közös rab-ság nyüge alá szorítva, terrorizálná! Nem, nem,

én nem akarom állandósítani a háborút, én meg akarom ölni azt.

Vilmos világos szavakkal magyarázta meg új tervét és Péter legnagyobb meglepetésére ugyanazokra az eszmékre ismert, melyeket Bozonnet tábornok egész ellenkező értelemben fejtegetett előtte. A háboru végére jár, ép mert tulzásig vitték. Hajdan fizetett zsoldosaival és verbuvált katonáival, a sorskijelölte kicsinyszámu sereggel, a háboru foglalkozás és passzió volt. De most, mikor mindkinek harczba kell vonulnia, senkise akar többé háboruról hallani. A dolgok logikus rendjénél fogva, hogyha egyszer majd az összes nemzetek fegyverben állanak, ez a hadseregek közeli megszűnését jelenti. Mennyi ideig maradnak meg a hadseregek készenlétben, fegyveres békelábon állva egymással, a növekvő hadi budget alatt nyögve, csak azért, hogy egymást sakkban tartsák?

Minő megváltó esemény lesz az; a megkönnyebbülésnek minő sóhaja száll föl majd a nemzetnek ajkáról aznap, amidőn egy olyan rettenetes pokolgép, amely egy percz alatt megsemmisíti a hadseregeket, és a föld színéről elsöpri a városokat, ezentúl lehetetlenné teszi majd a háborút és a népet általános leszerelésre fogja kényszeríteni! A háboru meg lesz ölve; az, ami annyi ember halálát okozta, most maga lesz a halott... Ez volt az ő álma, és ez a biztos tudat, hogy most mindjárt valóvá váltja ez álmát, önkivületbe vitte.

— Minden meg volt állapítva. Azért halok meg, azért tűnök le a lét szinpadáról, hogy az eszme győzedelmeskedjék. Láttad az utóbbi napokban, hogy egész délutánokon át bezárkóztam a nagymamával. Rendbeszedtük és osztályoztuk az iratokat és tisztáztuk a dolgot. A nagymamának határozott utasításai vannak és ő azokat követni fogja, még az élete árán is; mert nincs a világon nálánál hősieb, nemesebb lélek. Mihelyt meghaltam és e kövek alatt sirómat leltem; mihelyt a fülébe dörg a rettentő robbanás, mely Párist megingatja és az új éra kezdetét jelöli: ő a világ minden nagyhatalmának meg fogja küldeni a robbantószer képletét, a bombák rajzait és a speciális ágyu ábráit, szóval a teljes iratcsomót, amely ott van nála. Így az összes nemzeteket megajándékozom a rombolás, a mindenhatóság rettenetes ajándékával, melyet eleinte csupán csak Francziaországnak akartam föntartani. Megajándékozom vele az összes népeket, hogy a pusztító villámmal mindannyian egyformán fölfegyverkezve, általánosan leszereljenek, attól való rettegésükben, hogy egymást hasztalanul semmisítik meg.

Péter rábámult, mintha valami óriási fogaskerekű gépezet ragadná meg őt; mintha ellenállhatatlan erejével zúzná széjjel és morzsolgatná parányokra e hatalmas, irtóztató koncepczióju tervben, melyben a gyerekes képzelem a teremtmő lángésszel birkózik meg.

— Ha titkoddal megajándékozod valamennyi népet, minek röptenéd hát a levegőbe ezt a templomot, minek akkor meghalnod?

— Hogy higgyenek a szavamnak! — Vilmos emberfölötti erővel hangsúlyozta e szavakat. Aztán hozzátette:

— Feltétlenül szükséges, hogy ez a hatalmas épület rombadőljön és hogy én el legyek temetve alatta. Mert máskülönben, ha a tapasztalat nem igazolja állításaimat; ha a rémület nem hirdeti világszerte a robbantószer iszonyatos romboló erejét, engem álomlátónak, eszelős rajongónak gúnyolnak... Sok halottra, sok vérre van szükség, hogy a vérontás örökre megszűnjön.

Aztán fenséges mozdulattal visszatért újra a merénylet feltétlen szükséges voltára:

— Különben Salvat hagyta nekem örökbe a visszatorlás nagy művének folytatását. Hogy én az ő eszméjének magasabb jelentőséget adok és arra használom föl, hogy a háboruskodás teljes megszűnését siettessem, az onnan van, mert tudós és gondolkozó elme vagyok. Tán jobb lett volna, ha közönséges, együgyü szellemi lázár volnék és csak úgy működnék, mint a vulkán, mely átalakítja a talajt és az önfentartó életre biznám annak a gondját, hogy új emberiséget teremtsen.

A gyertyaszál tövig leégett már és Vilmos fölemelkedett a kőről, melyről eddig el nem mozgott. Egy tekintetet vetett az órájára, még tíz

percze volt hátra. Lassu kézmozdulata nyomán támadt légáram reszkettette meg a mécset. Ugy rémlett, mintha a sötétség mind feketébbre válnék a tátongó lőporakna folyton előttük rémlő fenyegetésétől, melyet a legkisebb szikra lángba boríthat.

— Nemsokára itt az idő. No, kedves öcsém, ölelj meg és menj. Tudod, mennyire szeretlek, milyen lángoló szeretet ébredt irántad vénülő szivemben. Szeress hát ép oly forrón és meríts ebből a szeretetből erőt arra, hogy engedj meghalni az én kedvem szerint, ahogy azt az én kötelességem parancsolja. Csókolj meg, csókolj meg és aztán menj és ne fordulj hátra.

Hangja, mely testvéri szeretettől reszketett, férfiasan küzdött önnönmagával, hogy visszafojtsa felfakadó zokogását és sikerült is önmagát legyőznie; mert máris túl volt ezen a világon, máris kívül állt az emberiségen.

— Nem, bátyám, te nem győztél meg, — szólt Péter el nem rejtve könnyeit — és ép ezért, mert úgy szeretlek, mint ahogy te engem, egész szivemből, egész lelkemből, ép ezért el nem megyek. Az lehetetlen; te nem lehetsz az az őrült, az a gyilkos, amivé lenni akarsz!

— Miért? Nem vagyok-e én szabad ember? Én leráztam az életemről minden terhet, minden feladatot, minden köteléket. Négy fiamnak nevelése be van fejezve, nincs többé szükségük rám.

Csak egyetlen egy láncz bilincselte ide a szívemet, az Mária volt és én őt neked adtam.

Péter érezte, hogy lelkében egy észbontó és nyugalmat háborgató érv támad fel és szenvedélyesen sietett azt felhasználni.

— Tehát azért akarsz meghalni, mert nekem adtad Máriát? Valld be, még mindig szereted.

— Nem! — kiáltott föl Vilmos, — nem szeretem már, esküszöm rá. Neked adtam át, nem szeretem már.

— Te csak hitted; de ime, látod, hogy még mindig szereted, miután az ő nevének emléke annyira felizgat; holott még az imént mindazok közül, amikről beszéltünk, semmi se hatotta meg a szívedet. Mert Máriát elvesztetted, azért akarsz meghalni.

Vilmos megrázkódva összerezsent és halk, szakadozott szavakban fürkészte saját bensejét.

— Nem, nem, ez nem lenne méltó nagy teremhez, hogy szerelmi bánat vitt volna e rettenetes cselekedetre. Nem, nem, szabad akaratomból, józan ésszel tökélttem el magamat e tetre és minden személyes érdek nélkül cselekszem az igazság szent nevében és az emberiség üdvéért, a háboru és a nyomor ellen harczolva.

Aztán kinos feljajdulással tette hozzá:

— Oh, öcsém, ez kegyetlenség volt tőled, hogy így megmérgezted a halál örömét. Annyi boldogságot teremtettem magam körül, amennyi tőlem kitellett; azzal az elégedett öntudattal váltam el

tőletek, hogy boldogok vagytok; ime most elrontod a halálomat . . . Nem, nem, hiába kérdem a én szívemet; nem vérzik; nem szeretem többé Máriát oly forró szeretettel, mint amilyennel téged szeretlek.

De azért lelki nyugalma megzavarodott, mert attól félt, hogy önmagát ámítja. Lassankint sötét, vad harag kezdett felhullámozni a lelkében.

— Hallgass ide, Péter, most már elég ebből, az óra közeleg. Utoljára mondom, menj. Parancsolom, akarom!

— Vilmos, én nem engedelmeskedem. Itt maradok! A dolog igen egyszerű, miután az én józan eszem nem bír téged az örütségedből kigyógyítani, gyujtsd meg hát azt az aknát és én veled halok meg.

— Te? Meghalni? Nincs rá jogod, nem vagy szabad!

— Akár szabad, akár nem, esküszöm rá, hogy veled halok meg . . . És ha csak arról van szó, hogy belevessem ezt az égő mécset ebbe a nyílásba, csak szólnod kell, és én magam gyujtom fel a halálthozó aknát.

Egy kézmozdulattal nyult a gyertya után és a bátyja, abban a hiszemben, hogy valóvá akarja váltani fenyegetését, hevesen ragadta meg a karját.

— Minek halnál meg? Ez dőreség volna. Hadd haljanak meg mások, de te; mire való egy szörnyüséggel több? Te meg akarsz lágyítani a szívemet, meg akarsz indítani.

Aztán hirtelen alakoskodásnak és cselfogásnak vélte fivére szavait és dühösen ráförmedt:

— Nem azért akarsz a gyertyához nyulni, hogy oda beledobjad, hanem hogy eloltsad. Azt gondolod, hogy aztán már meglesz kötve a kezem? Rossz ember, rossz testvér!

Most Péter kiáltott fel ép oly szenvedélyesen.

— Természetes. Minden lehető eszközzel meg foglak akadályozni abban, hogy elkövessed ezt az irtózatos dőre tettet.

— Ah, meg fogsz akadályozni . . .

— Igen, beléd fogok csimpaszkodni karjaimmal; át fogom fonni a vállaidat és mozdulatlanná fogom tenni a kezeidet.

— Meg fogsz akadályozni, nyomorult! Azt hiszed, hogy te engem megakadályozol?

E szavakkal Vilmos dühtől tájékozva megragadta Pétert és izmos karjával majd összeropantotta vézna bordáit. Egymásba fonódva összebirkóztak; lélekzetük együvé olvadt e földalatti börtönben, melyben tánczoló nagy árnyékaik rémes látományokként lebegtek körülöttük. Sűrű, sötét éj borult le rájuk; a halovány mécsecske csupán csak egy kis sárgás könnycseppnek látszott az éji homály közepett. És ebben a perczben, e földalatti mélység siri csöndjében, mely oly súlyosan nehezedett rájuk, egyszerre megrezdültek a távoli bűgő hanghullámok, mintha a halál kongatná valahol láthatatlan harangját.

— Hallod, — hebegte Vilmos, — ez az ő harangjuk odafönn. Itt az óra; én megesküdtem, hogy cselekedni fogok és te meg akarsz akadályozni.

— Igen, meg foglak akadályozni, amig csak élek.

— Megakadályozol, amig csak élsz...

Vilmos hallotta a templom nagy harangjainak ujjongó, csengő örömdalát; maga előtt látta a diadalmas pompában ragyogó bazilikát, tizezer zarándok hullámszó özönétől túláradva, a tömjéntartók illatos füstjének gomolyai közül tündöklőn föllángoló oltári szentséggel; és frenetikus örültség, vak düh fogta el, hogy nem tud cselekedni e türehetetlen, közbejött akadály miatt, mely rögeszméjének gátat vetett.

— Amig csak élsz, amig csak élsz, — ismétlé dühöngő önkivülethen, — nohát akkor halj meg, nyomorult!

Zavaros szemén átcikázott a testvérgyilkosság fenyegető villáma. Hirtelen lehajolt, felvett a földről egy ott veszett téglát és mindkét öklével a levegőben forgatta, mint egy parittyát.

— Oh azt akarom — szólt Péter meg nem rettenő nyugalommal, — ölj meg hát; öld meg inkább a testvéredet, ahelyett, hogy másokat ölnél meg.

A téglát már is lecsapott. De az öklöbe szorított kezek célzott tévesztettek, mert a kő csupán az

egyik vállát horzsolta és Péter a sötétségben térdre rogyott.

Midőn Vilmos tétova szeme látta, hogy az öcsöce lerogy, azt hitte, hogy megölte őt. Mi történt itt közöttük? Mit tett? Egy pillanatig gyökeret vert a lába; tátott szájjal, rémült szemmel mereven bámult maga elé . . . Aztán meg nézte mindakét kezét, úgy érezte, mintha csurogna róluk a vér. Egyszerre mind a két öklét homlokához szorította; sajgó, iszonyu fájdalom nyilallott oda, mintha kettéhasított koponyájából kihasították volna a benne megfészkelte rögeszmét . . . Hirtelenül összerázkódva, ő is lerogyott a földre és szivettépő zokogás tört fel ajkain.

— Öcsém, édes kis öcsém! Oh mit tettem neked? Oh, én szörnyeteg, én szörnyeteg!

Péter szenvedélyesen magához ölelte.

— Bátyám, nincs semmi bajom: esküszöm rá, nem történt semmi bántódásom. Oh, milyen boldog vagyok, hogy végre sirva fakadsz. Oh, milyen jó az, hogy dühbe jöttél, hogy rám zuduló haragod eloszlatta gonosz lázálmodat.

— Nem, nem, irtózom enmagamtól . . . Téged akartalak megölni, téged!.. Egy vadállat, aki megöli saját fivérét. Meg a többieket, a többieket, odafönn . . . Péter, fázom, fázom, fázom!

Fogai vaczogva verődtek össze; dermesztő hideg borzongott át egész valóján; úgy érezte magát, mintha szörnyü rémes álomból ocsudnék fel, és ez

új világítás alatt, melyet megkísérlett testvérgyilkossága vetett mindenre, úgy rémlett előtte, hogy az a cselekedet, mely őt mindeddig úgy kísértette, hogy majd beleőrült, nem más, mint egy kriminális dőreségű szándék, melyet más valaki tervelt.

— Téged akartalak megölni, téged — lihegte halkan, — sohse fogom magamnak megbocsátani. Oda az életem, nem lesz többé bátorságom, hogy tovább éljek.

Péter szorosabban ölelte őt testvéri keblére.

— Mit mondasz? Hát nem füz-e ezentul össze bennünket a szeretetnek egy új köteléke? Igen, bátyám, most én mentettelek meg, mint ahogy te mentettél volt meg engem és most még szorosabb közöttünk a kapocs. Nem emlékszel arra az estére, melyet neuillyi szülőházunkban együtt töltöttünk, amidőn te szivedre zártál, mint ahogy én téged most magamhoz öllelek és vigasztaltál. Akkor megvallottam neked lelki gyötrelmeimet, istentagadásom okozta teljes lelki megsemmisülésemet és te azt kiáltottad, hogy élnem és szeretnem kell. Azután tettél még ennél többet is, szivedből szakítottad ki szerelmedet és megajándékoztál vele. Saját boldogságod árán meg akartad alapítani az enyémet; megmentettél, mert új hitet adtál. Oh minő boldogság az, hogy most rajtam a sor, hogy ma én vigasztalhatlak, megmenthetlek, visszaadhatlak az életnek.

— Nem, nem, kezemhez vér tapad, örökre letörölhetetlenül. Nem remélhetek többé!

— De igen, igen. Remélj az életben, mint ahogy azt nekem tanácsoltad. Remélj a szerelemben, remélj a munkában!

És a két fivér egymás keblére borulva, könnyben ázó arczczal, halkán beszélgetett. A viaszgyertya hirtelen kilobbant, anélkül, hogy ők észre is vették volna. A koromfekete sötétségben, a hangtalan csend közepett, mely rájuk borult mélyen és fönségesen, a megváltó szeretet könnyei mosták arczaikat. Az egyik sirt örömében, hogy megfizette a testvéri szeretet szent tartozását; a másikban, a fenkölt elméjü, az áldott jósa gu gyermekszivü férfiban felzokogott az a megindultság, hogy chimerájában az igazság és az emberszeretet szent álmától elvakulva, a bün örvényének szélén állott.

És e könyek mögött, melyek lelkeiket tisztára mosták, a salaktól megtisztították, még más szent érzelmek is rejlettek; lángoló tiltakozás a világ ezer szenvedése ellen, szent fogadalmuk, hogy az emberiség nyomorát enyhítik.

Végre miután Péter visszatolta a nyilásról elmozdított követ, a fal mentén tapogatódzva vezette ki Vilmost, aki engedelmes gyerekként követte.

Otthon, a nagy dolgozószobában, a nagymama még mindig ott ült hidegen és érzéketlenül a nagy üvegablak előtt és egy pillanatra se hagyta abba a varrását. Időről-időre a falon függő ingaórára te-

kintett; aztán a bazilikára szegezte szemét, melynek befejezetlen tömbje ott sötétlett a gerendázat óriási váza alatt. Ujjai lassu, szabályos mozdulatokkal öltögettek a kezében tartott kézímunkán, holthalaványan, némán, hősies nyugalommal. Mária, aki vele szemben ült és himzett, türelmetlenül izgett-mozgott; vagy huszszor elszakadt már kezében a himzőfonál; egész valóját valami sajátságos idegesség, valami megmagyarázhatatlan kényelmetlenség és oknélküli nyugtalanság fogta el, melynek nyomasztó sulya majd megfulasztotta. Különösen pedig a három fiu nem lelte a helyét, mintha valami ragályos láz lüktetne ereikben. De azért munkához láttak, Tamás a furógépen fűrészelgetett, Ferencz és Antal az íróasztaluk fölé hajoltak; az egyik nagy erőmegfeszítéssel valami probléma megfejtésébe igyekezett elmélyedni; a másik egy előtte lévő pipacscsokrot rajzolt; de hiába volt az erőlködésük, hogy lekössék figyelmüket; a legkisebb neszre összserezzenek, felvetették a fejüket és kérdő pillantásokkal néztek össze.

Mi ez? Mi lelte őket? Mitől rettegnek, hogy így megrázkódnak a verőfényes napsugárban átrezgő hideg borzongatásoktól?

Olykor-olykor egyik vagy a másik felkelt, kinyújtózkodott, aztán visszaült a helyére. De azért nem szóltak egy szót se; nem mertek beszélni a tompa, nyomasztó csendben, mely mind rémesebbé vált.

Néhány perczel négy óra előtt a nagymamán valami szokatlan bágyadság vagy tán önmagába szálló áhitat vett erőt.

Még egyszer az órára nézett; aztán ölébe esett a munkája és arcza a bazilika felé fordult. E percztől fogva csak annyi erőt érzett magában, hogy nyugodtan várjon; de szemét le nem vette többé a bazilika rengeteg faláról, a fagerendázat óriási ágbogos erdőjéről, mely diadalmas büszkeséggel emelkedett fel a kék égbe. És egyszerre, bármily elszánt és hősie szellemű volt is a lelke, a bazilika nagy harangjainak felcsendülő, ujjongó kongása, melybe a kisebb harangok zengő karának csengése vegyült, megreszkettette egész testét.

Négy órát harangoznak; a tizezer zarándok zsibongó áradata betölti a templomhajót; itt a templomszentelés pillanata. Nem birt ellentállani a hirtelen rajta átviharzó izgatottságnak, mely őt talpra állította és minden izében remegve, merőn a bazilikára szegzett szemekkel, görcsösen összekulcsolt kezekkel állt ott rémes várakozásában.

— Mi bajod van, nagymama? — kérdé Tamás, aki ezt észrevette. — Nagymama, miért reszketsz?

Ferencz és Antal szintén észrevették és odarohantak hozzá:

— Rosszul érzed magadat? Mitől sápadtál úgy el, te, aki mindig oly hősie és bátor vagy?

De a nagymama nem felelt. Oh, bár nyilnék

meg a föld a rettenetes robbantószer romboló hatása alatt; bár nyelné el a rémes vulkán lángot okádó krátere a kis házikójukat is. Leglángolóbb óhajta az volt, bár halhatnának meg mindnyájan az apával együtt; a három nagy fiu, meg ő maga, hogy senki ne ontson keserves könnyeket.

És ő csak várt, várt némán, kristálytisztá, bátor tekintetü szemét oda szegezve, ahonnan jó a halál, mialatt egész teste legyőzhetetlen reszketésben rázkódott meg.

— Nagymama, nagymama! — sikoltott fel Mária magánkívül; — miért nem felelsz, miért bámulsz oly merőn a távolba, mintha onnan valami szörnyű szerencsétlenség közeledne vágatva felénk! Megrémítsz bennünket, nagymama.

Erre Tamás, Ferencz és Antal ajkáról szívének hirtelen rettegésokozta összedobbanásában egy és ugyanaz a sikoly tört fel:

— Apa veszélyben forog, apa meghal!

Mit tudtak? Semmi határozottat! Tamás ugyan csodálkozott azon, hogy az apjuk minő rengeteg mennyiségben gyártja robbantószerét és úgy Ferencznek mint Antálnak is tudomásuk volt, hogy apjuk tudós elméjét minő forradalmi eszmék, minő lángoló emberszeretet álmai kísértik. De mély, tiszteletteljes meghódolásukban csupán annyit mertek és akartak tudni lelki világáról, amennyit velük közölt; soha nem kérdezősködtek, hanem hódolat-teljesen hajoltak meg minden cselekedete előtt. És

ime, most valami jóslatszerű előérzet szállta meg őket; az a biztos tudat nyilalt beléjük, hogy az apjuk most a halálba indul; valami iszonyu katasztrófát sejtettek, melyről már reggel óta terhes a levegő köröttük, olyannyira, hogy lázban dideregve munkaképtelenek és testileg-lelkileg betegek.

— Apa meghal! Apa meghal!

A három ifju óriás szorosan összeölelkezett, összeforrt egy és ugyanazon szívetfacsaró rettegésben; mindahármukban ugyanazon szenvedélyes vágy lüktetett, hogy tudomást szerezzenek a veszedelemről, hogy odarohanjanak és az apjukkal együtt meghaljanak, ha már nem tudják megmenteni. A nagymama néma, makacs hallgatása láttára újra átborzongott a szobán a halál hideg lehellete; ugyanaz a fagyasztó lehellet, melynek szárnyasuhanását már a reggeli közben érezték.

Négy órát harangoztak. A nagymama égneк emelte összekulcsolt két kezét, egy utolsó imádkozó könyörgés ösztönszerű szükségét érezve. Aztán végre beszélt:

— Apa meghal. Semmi meg nem mentheti; csupán az a kötelesség, hogy élni kell.

Mindahárom fiu eszeveszetten oda akart rohanni hozzá, maguk se tudták hová, hogy legyőzzék az akadályokat és diadalmaskodjanak a sors felett. Tehetetlenségükben oly szánalomraméltóan, oly rettenetesen tépték a hajukat, oly vadul dühöngtek, hogy az agg nő igyekezett őket csillapítani.

— Apa meg akart halni és ez volt az akarat, hogy egyedül haljon meg.

A fiuk lázasan reszkettek és hősie nyugalmat akartak tanusítani. De multak a perczek és úgy érezték, mintha a rájuk boruló fagyos hidegség lassu szárnycsapással elvonult volna. Néha alkonyórán egy éji madár röpül be; komor gyász-hirnök kerül a szobába, tompa csattogással kering a homályba vesző teremben és azután újra elszáll és magával viszi baljóslatu gyászát. Így volt ez most is; a bazilika még mindig állt; a föld nem nyilott meg, hogy elnyelje. Lassankint oszladozni kezdett a sziveket összefacsaró rettegés és helyt adott a reménynek és az örök megújhodásnak.

Midőn aztán Vilmos újra megjelent Péter kíséretében, mindnyájuk ajkáról a feltámadás megváltó sikolya, egyetlenegy metsző sikoly röppent el:

— Apa!

Könyeik, csókjaik végleg megtörték őt. Le kellett ülnie, hogy le ne roskadjon. Azzal a pillantással, melylyel körül nézett, visszatért újra az életbe, mint a kétségbeesett ember, akit kényszerítenek reá, hogy éljen. A nagymama érezte immár holt energiájának bántó keserüségét; oda ment hozzá és mosolyogva szorította meg mindakét kezét, hogy megértesse vele, milyen boldog, hogy őt újra viszontlátja azzal a szilárd elhatározással, hogy a rárótt feladatot magára vállalja és kötelességének ismeri el, hogy nem szabad gyáván megszökni az élettől.

Vilmos egész lényében még mindig felindulva, nem tudott szóhoz jutni.

Megkimélték minden fölösleges kérdéstől. Nem mondott el semmit; csupán egy kézmozdulattal, egy gyöngéd szóval mutatott Péterre, mint az ő megmentőjére.

Mária a szoba egyik szögletében Péter nyakába borult.

— Édes Péterem, még sohasem csókoltalak meg. De az első csókomra valami ünnepies, komoly alkalmat vártam. Szeretlek Péter, szeretlek egész szivemből !

Ugyanez nap estéjén, midőn besötétedett, Péter és Vilmos egy pár perczig egyedül maradtak a tágas teremben és néhány szeretetteljes szót válthattak. A fiuk kimentek; a nagymama és Mária fölmentek, hogy ócska fehérneműt szedjenek össze és Mathis asszony, aki hazahozta a rábizott munkát, türelmesen várt a szoba egyik sötét zugában, míg a hölgyek lehozzák neki a foltozandó fehérneműt, mit el kell vinnie. A két fivér teljesen megfeledkezett róla, és az estalkony édes melankóliája megszállta mindkettőjüket, amint halkán suttozva elbeszélgettek.

Egyszerre egy váratlan vendég belépése lepte meg őket, Jansen volt az, a maga sovány, szőke Krisztus-arczával. Nagyon ritkán jött és róla az ember sohse tudta, micsoda homályból bontakozik ki és micsoda sötétségbe fog újra beleveszni. Néha

hónapokra eltűnt és egyszerre váratlanul újra betoppant, mint a rövid perczekre betérő vándor, kinek ismeretlen a multja, homályba vesző az élete.

— Ma este elutazom, — szólt nyugodt hangján, mely oly metsző volt, mint a kés.

— Visszamegy a hazájába, Oroszországba? — kérde Vilmos.

Jansen megvetően mosolygott.

— Haza? Én mindenütt otthon vagyok. Először is nem vagyok orosz; meg aztán én csak az egész nagy világ polgára akarok lenni.

Szélesivü fönséges taglejtéssel értésükre adta, hogy ő hazátlan bujdosó, aki a testvériség rajongó álmait hordozza határról-határra. Egyes szavaiból a két fivér azt vélte következtethetni, hogy Jansen visszamegy Spanyolországba, ahol őt czimborái várják. Odalenn sok a teendő. Nyugodtan ült le és fagyos modorával beszélgetett; aztán egyszerre, minden átmenet nélkül, ép oly nyugodtan tette hozzá:

— Tudják önök, hogy a boulevardon lévő Egyetem-kávéházba bombát vetettek? Három polgárember ott lelte a halálát.

Vilmos és Péter megborzadva bővebb részletek után tudakozódtak. Erre Jansen elmesélte, hogy ő történetesen arra járt és hallotta a robbanást meg látta, hogy a kávéház ablakai szilánkokra zuzódtak.

Három vendéget ütött agyon a bomba; kettő közülök ismeretlen uriember, akik véletlenül kerül-

tek oda; a harmadik egy törzsvendég, egy szomszédban lakó magánzó volt, aki naponta oda járt egy parti biliárdra. A kávéházi teremben pedig valóságos felfordulást okozott a bomba: a márványasztalok darabokra repedtek, a csillárok elgörbültek, a tükrök szétpattantak.

És micsoda rémület, micsoda ijedt futkosás, hogy lökdöste és taszigálta egymást a halálraiijedt tömeg! Különben rögtön el is fogták a merénylet, abban a pillanatban, amidőn a Caumartin-ntczába akart fordulni, hogy megszökjék.

— Gondoltam, hogy eljövök és elmesélem, végzé Jansen az elbeszélést. — Jó lesz, ha önök is tudják.

És midőn Péter összerezzenve érezte, hogy titkos figyelmeztetés lappang Jansen szavai mögött és azt kérdezte, hogy ki a tettes, Jansen lassan tette hozzá:

— Hisz ép az a kellemetlen a dologban, önök ismerik. A kis Mathis Viktor.

Péter szerette volna a torkába fojtani a szót, de már akkor késő volt. Hirtelen eszébe jutott, hogy az anya imént itt ült mögöttük egy sötét sarokban. Vajjon itt van-e még? Ezután maga előtt látta a kis Viktor majdnem szakáltalan arczát, konokságról tanuskodó magas homlokával, kérlelhetetlen gyűlölettel és intelligenciától ragyogó szürke szemével, hegyes orrával és keskeny ajká-

val, mely szilárd akaratot könyörtelen gyűlöletet hirdetett.

Ő nem amolyan együgyű, korlátolt eszű szellemi Lázár. Ő polgári sarjadék, akit gondosan neveltek, tanítottak, akinek be kellett volna lépnie a tanárképzőbe. Az ő szörnyű tettének mentségeül nem lehet felhozni sem a politikai szenvedélyt, sem az emberbaráti rajongást, sem a földhöz ragadt szegény kétségbeesését, szenvedését. Ő pusztán maga a megtestesült romboló hatalom, a rombolás elméletének oktatója, az erélyes és hidegvérű gondolkozó, aki pallérozott agyának minden okoskodását arra fordítja, hogy a gyilkosság mellett érveljen és ezt a társadalmi átalakulás eszközévé tegye. Azonkívül még poéta is, látnok; de a legszörnyűbbek egyike, egy valóságos szörnyeteg, kinek tettét örült ambíciója magyarázza csupán, és aki véres hallhatatlanság utáni vágyában közeli hajnalhasadásról álmodozva, kitárt karokkal indul a vérpadra. Utána nem jó semmi, semmi; csupán a vak hit, mely a világot tüzzel-vassal pusztítja.

Néhány pillanatig fagyos rémület borongott a hulló árnyaktól fekete sötétségben.

— Ah! — suttogta Vilmos alig hallhatóan — ennek az embernek volt mersze!

De Péter máris gyöngéden szorította meg a kezét. Érezte, hogy Vilmos, férfi szívének méltatlankodó felgerjedésében, mely az egész emberiséggel való szolidaritást vallja, éppúgy fellázad az ilyen

galád mészárlás ellen, mint ő maga. Tán kapóra jött ez az utolsó ocsmány büntett, hogy őt teljesen kigyógyítsa.

Jansen bizonyára bűnrészes lehetett és épen elmondta, hogy Mathis megboszlulta Salvat halálát, amidőn nehéz, fájdalmas sóhaj hallatszott, melyet egy, a padlóra lezuhanó test tompa esése követett. Mathisné volt az, a szegény anya, aki élettelenül rogyott össze a véletlenül maghallott rettenetes hirmennykövétől lesujtva. A nagymama ép e perczben jött le egy égő lámpával.

Világosság áradt szét a teremben és mindnyájan hűledezve a szegény asszony segítségére siettek, aki kopott fekete ruhájában holthalaványan feküdt a földön.

Péter szíve kimondhatatlanul elszorult. Oh, a szegény, szájalomraméltó teremtés! Visszaemlékezett rá, hogy Rose abbénál látta volt valamelyik este, mint tartózkodó, szegénységét szégyenkezve leplezgető szegény asszonyt, aki alig tudott megélni abból a sovány évjáradékból, ami a sok sorscsapás után megmaradt szegénynek. Vidéki gazdag családja, szerelmi regénye, szíve választottjával való szökése, aztán a balszerencse üldözése, szegénységre jutott családi tűzhelye, a férj halála, ezek sorsának határkövei.

És szegénységének zárdai visszavonultságában, miután még azt a nyomorult néhány forintot is elvesztette volt, amelynek kamataiból fölnevelte

volt a fiát, nem maradt neki semmije és senkije, csak az ő Viktor fia, az ő bálványa, az ő hite, kiről mindig azt hitette el önnönmagával, hogy nagyon bokros teendői vannak, hogy komoly munkába van elmerülve, egy érdemeihez méltó fényes állás küszöbén. És ime egyszerre hallja, hogy ez az ő imádott fia a leggaládabb gyilkosok egyike, hogy bombát röpitett egy kávéházba és megölt három embert.

Midőn magához tért a nagymama gondos ápolása folytán, oly szivetszaggaató zokogásra fakadt és olyan fuldokló, kétségbeesett panaszos jajszó tört fel ajkain, hogy Péter és Vilmos némán szorították meg egymás kezét és részvétdult lelük örökre meggyógyult, egymásba olvadt könnyes szeretetben.

Országos Széchényi Könyvtár

XII.

Tizenöt hónappal a történetek után, egy verőfényes, aranyderűtől ragyogó szeptemberi napon, Bache és Morin, Vilmos dolgozószobájában villásreggeliztek, szemben a végtelenségbe vesző Páris szemhatárával.

Az asztalok mellett egy kis bölcső állott, melynek gondosan lezárt redőnyei mögött Mária és Péter négy hónapos tömzsi kis fiacskája szundikált.

Hogy a gyermek társadalmi jogait biztosítsák, polgári házasságot kötöttek a montmartrei anyakönyvi hivatalban; de különben föltették magukban, hogy még ettől is eltekintenek, ha nem akadtak volna egy olyan szabadelvű anyakönyvvezetőre, ki őket összeesketi. Aztán Vilmos iránti szivességből, kinek legfőbb óhaja az volt, hogy nála maradjanak és szaporítsák meg a családi kört, a műterem fölötti kis lakásban vonultak meg és az álomba borult, csöndes békében elmerült kis neuillyi házikót Zsófia, a vén szolgáló, őrizetére bízták. Csöndes boldogságban folyt le így házasságuk első tizennégy hónapja.

A fiatal házaspárt szeretet, béke és munkásság vette körül. Ferencz, aki letette a doktorátust és kitűnő oklevelet szerzett, valami keletvidéki liceumba készült, hogy ott egy ideig professzoroskodjék, mielőtt végkép szegre akasztaná a tanárságot, hogy csupán magával a szigorú értelemben vett tudománynyal foglalkoznék. Antal remekszép fametszetsorozattal aratott zajos sikert, mely különböző párisi jeleneteket ábrázolt és jegyet váltott Jahan Lujzával, kivel a következő tavasszal lép majd oltár elé, mikor majd a leány betöltötte tizenhetedik életévét.

De a három testvér közül legnagyobb diadalt Tamás aratott, mert végre-valahára, apjának egy zseniális ötlete segítségével, feltalálta a sokat emlegetett kis motor szerkezetének titkát.

Vilmosnak ugyanis, hatalmas fantasztikus terveinek dugába dőlte után, az a hirtelen felvillant inspirációja támadt, vajjon nem lehetne-e azt a rettenetes robbantószert, melyet ő talált fel és mely immár hasznavehetetlenné vált, mint mozgató erőt alkalmazni és ezzel helyettesíteni a petróleumot ama kis motorban, melynek feltalálásán Tamás oly régóta törte a fejét. Azonnal munkához látott. Tamással együtt egy új mechanizmust eszeltek ki, számtalan nehézségekkel megküzdve; egy álló esztendőt töltöttek a lankadatlan alkotási munkálatokkal. És im már apa és fiu testté változtatták az ígét, megvalósították a csodát és most a hatalmas gép ott nyugszik hatalmas tölgyfatalapzatán, a nagy ablak előtt indulásra készen, mihelyt az utolsó befejező munkálatokkal elkészültek.

A nyugalmas, mosolyderűs otthonban a nagymama, előrehaladott korával daczolvá, tovább is gyakorolta mindenkitől elfogadott anyakirálynői jogait. Mindenről gondoskodott, noha úgy látszott, hogy soha el nem mozdul dolgozóasztala előtti karosszékéről.

A kis János születése óta folyton azt hangoztatta, hogy őt is felneveli, valamint felnevelte volt három ifju unokáját. Az önfeláldozó odaadás ama fenséges hősiessége szította benne az élet-erőt, amely azt hiszi, hogy addig meg nem halhat, amíg az övéit vezérelni, szeretni és támogatni kell.

Mária maga is elbámult ezen a szivós élet-

erőn; annál is inkább, mert egészséges, erős, fiatal asszony léteére sokszor maga is bágyadtnak érezte magát, amióta maga szoptatta a fiát. A kis János bölcsője mellett ilyen módon örködött éber szemmel, míg Péter Tamás segédeül szegődve, a gépészmesterséget tanulta.

E napon Bache és Morin jelenléte felvidította a villásreggeli csendes egyhanguságát és már leszedték az asztalt, hogy feltálalják a fekete kávé, midőn a Cortot-utca egy házmesterének a fiacskája Pétert kereste. Akadozva mondta el, hogy Rose abbé nagybeteg és meg fog halni; azért küldötte, hogy Péter látogasson el hozzá rögtön.

Péter mélyen megrendülve követte őt. A cortot-utczai nedves, földszintes szobában, mely a jól gondozott, keskeny kertre nyilott, halálos ágyán feküdt Rose abbé, de még eszméletnél volt és hal-kan, szeliden beszélt. Egy apácza örködött mellette, kit az előtte ismeretlen látogató jötte meglepett és aggasztott. Péter azonnal elérte, hogy őrt állanak a haldokló ágya mellett, és hogy szegénynek cselhez kellett folyamodnia, amikor a házmesterfiuval magához kérte őt.

De midőn az abbé jóságos komolyságával arra kérte az apáczá, hogy hagyják őket magukra, az irgalmas testvér nem merte megtagadni a haldokló utolsó kívánságát és szóltanul távozott.

— Óh édes fiam, hogy vágyódom maga után! Üljön ide le, közvetlenül az ágyam mellé, hogy

megértse, mit mondok; mert közelg a halálom és estére már nem leszek az élők között. Egy nagy szolgálatot akarok magától kérni, kedves barátom.

Péter megrémült; halotthalványnak látta vonagló arczát, melyben csak szeretetteljes ártatlan szemének fénye izzott, de tiltakozott e kijelentés ellen.

— De kedves öreg barátom, ha tudtam volna, hogy szüksége van reám, rég eljöttem volna. Mért nem küldött értem? Felügyelet alatt áll talán?

Az abbé zavarba jött és szégyenkezve tett vallomást.

— Meg kell, hogy tudja a valót, kedves fiam; nagy ostobaságokat követtem el újra. Igen, olyan embereknek adtam alamizsnát, akik azt, úgy látszik, meg nem érdemelték. Egy szóval, ebből kész botrány keletkezett; az érsekségi hivatalban alaposan lehordtak és azt mondák, hogy kompromittálom a kereszténységet. Mikor aztán megtudták, hogy fekvő beteg vagyok, mellém adták ezt az apáczát; mert azt mondták, hogy még az utolsó párnámat is elajándékozom és szalmazsupon fogok meghalni, ha meg nem akadályoznak benne. Ez a kedves nővér, — egy igen szent, derék asszony, — azért van itt, hogy ápoljon és megakadályozza a további ostobaságok elkövetését. Egy kis csellel kellett hát kijátszani az éber örködését. Remélem, az Uristen meg fogja bocsátani. A szegényeimről van szó; azért óhajtottam magával beszélni, hogy az ő érdekükben tegyek valamit.

Könyvek szöktek Péter szemébe.

— Szóljon, kedves barátom, szolgálatára állok egész szívemmel, egész lelkemmel.

— Igen, tudom, édes fiam. Azért gondoltam én magára, egyedül csak magára. Bármik is történtek legyen, csak magában bízom; mert csak maga érthet meg engem; csak a maga ígéretébe vethetek olyan szilárd hitet, hogy nyugodtan halhatok meg.

Csak e néhány szóval célzott arra a szivetépő szakításra, mely véget vetett barátságuknak ama naptól fogva, midőn az egyház ellen fellázadt és papi csuháját levetett fiatal pappal találkozott.

Azóta megtudta azt is, hogy megnősült; megtudta, hogy örökre széttépte a vallás utolsó kötelekeit. De élte ez utolsó órájában mindez nem jött többé számba; beérte azzal, hogy ismeri Péter könyörületos szívét; neki csak olyan emberre volt szüksége, kinek lelkében állhatatos emberszeretet lángol.

— Édes Istenem, — suttogta, mosolyt erőltetve ajkaira, — a dolog igen egyszerű; örökkössé akarom magát tenni. Nem adok valami szép ajándékot; csak a szegényeimet hágyom magának örökbe, mert nincs nekem más semmim, csak a szegényeimet hágyom hátra.

Különösen három szegényének a sorsa nyomta a lelkét, arra a gondolatra, hogy azok most elveszítik utolsó istápolójukat és még azt a falat kenyeret is, amit ő nekik adott és amelyből tengődnek.

Először is a magas vén koldus, akit egy este hiába keresett, hogy bejuttassa a rokkant munkások házába. Később ugyan odakerült szegény; de három nappal később meg is szökött onnan, mert nem akart engedelmeskedni az intézet szabályainak. Összeférhetetlen, heves természetű ember volt; de azért csak nem halhat éhen. Ez elátogat hozzá minden szombaton és husz soust kap, amiből egész héten megél.

Meg aztán van a Mont-Cenis-utca egy kis kuczkójában egy gutaütött öreg asszony, akinek a pékjét ő fizeti, amiért neki mindennap egy kenyeret visz a lakására. De a legszánalomraméltóbb közöttük az a szegény fiatal asszonyka, akit a tüdősorvadás tesz munkaképtelenné és akit kétségbeejt az a tudat, hogy halála után a kis lánykáját kiteszik az utcára. Itt tehát kettős örökség vár Péterre; az anyát kell támogatnia, míg beáll a közeli halál és aztán gondoskodnia kell a gyerekről.

— Bocsásson meg nekem, kedves fiam, hogy ilyen kellemetlen dolgokkal terhelem. Megkísérlettem ugyan, hogy felkeltsem a betegápoló jó nővér érdeklődését e kis világ iránt. De amidőn szóba hoztam az öreg embert, szegényke rémületében keresztet vetett. Épp így járok Tavernier abbéval, az én derék jó barátommal is, nincs a világon nálánál derekabb ember és még se bizhatnám meg benne . . . Ismétlem, kedves fiam, maga az egyetlen

kinél biztosra megyek; el kell fogadnia ezt a terhes örökséget, ha azt akarja, hogy nyugodtan haljak meg.

Péter zokogva felelt:

— Oh tiszta szivemből. Utolsó akaratát szentnek fogom tekinteni.

— Tudtam, hogy elvállalja! — Tehát rendben van; husz soust hetenkint a magas öreg koldusnak, a gutaütött asszony kenyérszámlája; a szájalomra méltó fiatal asszonyt haláláig istápolja és halála után az árva lánykáról gondoskodik. — — Oh, ha tudná, micsoda teher esett le a szivemről! Most jöhet a halál, édes lesz a pihenés!

Hófehér, jóságos, kerek arczán tulvilági öröm derüje ömlött el; két kezével megfogta Péter jobb-ját és magához szorította szeretetteljes, gyöngéd bucsuképpen. Hangja még halkabbá vált és alig hallhatóan suttogetta:

— Igen, örülök a halálnak. — — — Már nem birtam tovább, nem birtam tovább. Hiába adtam, egyre adtam; éreztem, hogy mindig többet kellene adnom. És mélyen megszorító az a tehetetlen könyörületesség, amelynek még az a reménye sincs, hogy valamikor meggyógyítja a világ nyomorát. Hisz emlékszik, hogy lázadt fel a szivem e gondolat ellen. Mondtam magának, hogy mi ketten a mi szegényeinkben mindig fogjuk egymást szeretni és ime igazam is volt; hisz maga itt van

mellettem és oly jóságos, oly könyörületes irántam meg az örökbe adott szegényeim iránt.

— De mindezek daczára nem birom tovább, nem birom tovább! Inkább meghalok, mert az emberiség nyomora és fájdalma annyira kétségbeejt, hogy a legnagyobb szamárságokat követem el; megbotránkoztatom a hívőket, haragra lobbantom a feljebbvalóimat és még sem tudom egyetlen-egy emberrel se kevesbíteni a nyomor folyton növekvő áradatát. Isten önnel, kedves fiam! Szegény vén szívem sajogva törik meg; vén kezeim fáradtak és szándékaim vereséget szenvedtek.

Péter megölelte az öreget és könnyes szemmel, dult lélekkel távozott. Soha még fájóbb melankólia feljajdulását nem hallotta, mint e tehetetlen könyörületesség vallomását, mely ez őszinte, ártatlan vén gyermek, e fenséges jóságu nemes aggastyán ajkairól fakadt.

Oh minő rettentő tudat az, hogy az emberek jósága hiábavaló, hogy a világ évszázadok óta ugyanazt a nyomort és szenvedést hömpölyögteti tova, bármennyi részvétkönyet hullajtottak, bármennyi alimizsnát adtak is az emberek. A halál epedve várt megváltás; a nemeslelkű keresztény örül, hogy megmenekülhet e föld irtózataitól.

Midőn Péter visszatért otthonába, már rég leszedték az asztalt. Bache és Morin Vilmossal beszélgettek, míg a három fiu ismét hozzálátott a rendes foglalkozáshoz.

Mária is leült szokott helyére a nagymamával szemben; de időről-időre felkelt és egy pillantást vetett a kicsikére, aki piczi kezecskéit ökölbe szorítva édesen aludt.

Péter magába fojtotta izgatottságát és a gyermek fölé hajolva, megcsókolta a fiatal asszony haját; aztán kötenyt kötött maga elé és Tamásnak segített munkájában.

Amint így munkájában elmerült, a dolgozóterem szertefoszlott körötte; nem látta abban a jelenlevőket, nem hallotta a beszélgetésüket; csak Mária hajának illata tapadt az ajkához; minden egyéb gondolata beleveszett a Rose abbé halálos ágyán szívébe nyilalt könnyes fájdalomba.

Lelkében a multak emléke derengett; egy fagyos téli reggel emléke, midőn az öreg pap őt a Sacré Coeur előtt megleste, hogy azzal bizza meg, juttatná el alamizsnáját ahhoz a szegény Laveuvehez, aki az utszélén meggebedő kutya módjára halt éhen.

Oh milyen szomoru egy reggel volt az; mennyi küzdelem és lelki tusa dulta akkor a bensejét és minő boldogító volt a föltámadás! Aznap mondotta volt utolsó miséinek egyikét és összeborzadva emlékezett vissza szivettépő lelki gyötrelmére, kételyeinek, lelki megsemmisülésének kétségbeesésére.

Előzőleg teljesen kudarczot vallott mindakét tapasztalatával Lourdesben, ahol az abszurdum dicőitése mélyen megutáltatta vele azt a kísérletet,

hogy a multakba térjen vissza; a csecsemőkorukat élő fiatal nemzetek kezdetleges hitéhez, amelyek tudatlanságuk réme alatt görnyedeztek. Rómában pedig látta, hogy az nem tud többé megifjodni, mióta romjai közt haldoklik és a multak fönséges ugyan, de teljesen mellőzhető árnyékává válik, mely mint a többi kihalt vallás, porba omlik.

És maga a könyörület is kudarczot vallott; nem hitt többé abban, hogy a régi szenvedő emberiséget alamizsnával lehetne gyógyítani; ezentul csak a rettenetes katasztrófát várta, a tüzvészt, a mé-szárlást, melynek dörgő összeomlása elsodorja ezt az egész bünös és halálraitélt világot.

Csuhájában majd belefult abba a fenhéjázó hazugságba, amelyre önnönmagát kárhoztatta, csak-hogy papi köntösét tovább is viselhesse; majd bele-őrült a hitetlen pap szerepébe, aki becsületesen, szűziesen örködik tovább is az emberek hite fölött.

Az új vallás, az új rémény problémája, melyre a jövő nemzedék demokráciája áhitozik, folyton gyötörte; de nem tudta megtalálni a tudomány igazságainak megoldását, még az emberiségbe vetett lángoló hit szomjusága közepett sem.

Ha a könyörületességgel együtt rombadől a kereszténység is, akkor az emberiség számára nem marad hátra más, mint az igazság; ez az a sikoly, mely minden ajakról felfakad; az igazság meg a könyörületesség csatája ea, melyet szive és esze egymással vivott ez ismeretlen rémekkel teli Párisban.

Páris az ő harmadik, döntő kísérlete volt; véle az igazság napnál is fényesebben kiderült és ime ez az igazság az életerőben, az egészségben, a létörömben rejlik.

Péter elmélkedéseiből felriadt, mert valami szerszámot kellett megkeresnie, melyre Tamásnak volt szüksége és e pillanatban hallotta, mint jegyzi meg Bache:

— A minisztérium ma reggel beadta a lemondását. Vignonnak elég volt egy sütetből egy lepény.

— Egy esztendőnél tovább tartotta magát. Elég szép idő.

Mathis Viktor merénylete után, kit rövid három hét folyamán el is ítéltek, ki is végeztek Mondferrand megbukott. Mit ér a vaskezü ember a minisztérium élén, ha egyre robbannak a bombák? Megölő betüje az volt, hogy tehetetlen hatalomszomjával felbőszítette a parlamentet maga ellen; mert mindenkinek a jogait csorbította. Vignon követte őt a miniszterelnöki méltóságban; noha sok olyan ujitást vett tervébe, amelyektől már régen rettegetek. De bármilyen becsületes is volt a szándéka, épen csak a legjelentékenyebb ujitásokat birta nyélbe ütni, mert ezer akadály kötötte meg a kezét. Így hát ő is ráfanyalodott, hogy csak úgy kormányozzon, mint a többi; mire aztán belátták, hogy közte és Montferrand közt csak egy árnyalatnyi a különbség.

— Tudják, hogy ismét Montferrandot emlegetik? — szólt Vilmos.

— Igen, kilátása van. A klikkje hatalmasan agitál.

Erre aztán Bache kijelentette, hogy Mège, a kollektivista képviselő, egymásután dolgozik az összes klikkeknek kezére de soha maga magának nem fogja biztosíthatni a hatalmat.

— Hadd falják egymást — mondta Vilmos, — mindnyájan csak személyes kérdésben harcolnak; mert az a mohó vágy sarkalja őket, hogy uralkodhassanak s hatalom és pénz fölött rendelkezzenek. Ez nem akadályozza meg a nagy átalakulást, az eszmék terjedését, az események megtörténtét. Az emberiség föltartóztathatlanul halad tova utjában.

Péttert e szavak megdöbbentették és ismét elgondolkodott. Páris az a hatalmas katlan, melyben egy egész világ forr és sistereg: a legjobbak és a legrosszabbak vegyülete, undok boszorkányok bűvös főztje, drága gyógyanyagokkal vegyült hulladékok keveréke, amiből az örök ifjúság és a szerelem varázsitala fog leszűrődni.

E nagy habzó üstben fönn uszik a politikai világ tajtékozó habja: Montferrand, aki tönkreteszi Barrouxt és megvásárolja a hatalomra és pénzre vágyókat, Fonséguet, Duthilt és Chaigneuxt, hasznára fordítja a középszerű tehetségeket, Taboureaut és Dauvergnét és a saját céljaira fordítja.

Mégenek szenvedélyét és Vignon intelligenciáját. Aztán ott benn kavarg a pénz gyilkoló mérge, amely elkorhasztotta a parlamentet, és Duvillardot, a győzedelmes durgazdag polgárembert a pénzügyi világnak nyilvános rákfenéjévé teszi.

Ezeknek igazságos következményeképp maga Duvillard otthona is bomlásnak indul. Az anya saját leányával harcol Gérard bírásáért és a leány elrabolja az anya szeretőjét.

Ott vannak a kihalófélben lévő régi arisztokraczia halvány alakjai, Quinsacné és Morigny márkí; a hajdani katonai szellem gyászmenetét Bozonnet tábornok vezeti. Az államhivatalnokok meghódnak a hatalomnak; ime itt egy Amadieu, aki nagy port felverő bűnperek révén csinál karriért, amott egy Lehmann, aki vádbeszédét annak a miniszternek a szobájában fogalmazza, akinek ő védi a politikáját.

Meg aztán itt van a hazug és pénzszomjas sajtó, mely csupán botrányokból él; erre vall a leleplezések és aljas rágalomok árja, melyet Sagnier ont; erre Massot vigkedélyü arczátlansága, akinek nincs se lelkiismerete, se becsülete, aki hivatalából és parancsszóra mindent lehord és minden mellett kardoskodik. Valamint a rovarok, ha egyik haldokló társukra akadnak utjukban, rátámadnak és fölfalják; úgy e sok ezer meg ezer vágy, érdek és szenvedély mind rávetette magát arra a nyomorult bolondra, arra az összerogyó, szegény Salvatra,

akinek a büne mindnyájukat együvé olvasztja abbeli falánk vérszomjas vágyukban, hogy éhenkórász teteméből hasznót huzzanak.

Mindez ott forr Páris óriási üstjében, a fékevesztett akaratok, szenvedélyek és vágyak semmi néven nem nevezhető keverékében, melynek erjesztő, zavaros mustjából hatalmas hullámokban fog felbugyogni a jövő tiszta bora.

Péter most teljes tudatára ébredt annak, hogy a ronda lével megtelt katlan fenekén minő hatalmas erjedés megy végbe. Mit törődünk a politikával, az emberek fogyatkozásaival, az önzés és élsóvárgás rugóival, midőn tudjuk, hogy az emberiség lassu makacs léptekkel halad előre utján? Mit bánjuk azt a romlott, korhadt polgárságot, mely immár épúgy végsőt vonaglik, mint az arisztokrácia, melynek helyébe lép, ha tudjuk, hogy mögötte az emberiség kiapadhatatlan tartaléka sarjad fel, mely a városok kebeléből kerül ki.

Mit törődünk a dőzsöléssel, az óriási mérveket öltött vagyon és hatolom dobzódásával, az érzékiségbe és fajtalanságokba süllyedt emberiséggel, miután bebizonyított dolog, hogy mindazok a világvárosok, melyek a világot kormányozták, csak a megfinomult civilizáció, a szépség és a gyönyör vallásának árán uralkodtak?

Sőt mit bánjuk még a sajtó elvitázhatatlan és kikerülhetetlen megvesztegethetőségét, hibáit és dőreségeit is; ha az másrészt a közművelődés csodás

eszköze, a folyton résen lévő nyilvános lelkiismeret; az a hatalmas folyam, mely bár rémeket hömpölyget hullámaiban, mindamellett feltartóztatlanul zajlik tova és valamennyi népet viszi, sodorja a jövő századok testvériességének tengere felé.

Az emberiség söpredéke leülepszik majd az üst fenekén. Nem kívánhatjuk, hogy mindennap szemmelláthatóan győzedelmeskedjék a jó; mert néha évek kívántatnak meg arra, hogy a zavaros erjedésből valósult remény váljék ki a lombikban forrongó örök anyagforrongásban.

Es habár a bűzös gyárakban a munkabér még mindig a hajdani rabszolgaság egy neme; habár a Toussaintek még mindig kidőlt igavonó állat módjára mulnak ki nyomorult fekhelyeiken: mégis egy zivataros napon csak ebből a hatalmas üstből száll föl az igazság, hogy végig szárnyaljon a világon.

Miért ne támadhatna föl hát e sok zavaros elemből a jog is, hogy ragyogó kristálytisztaságában újjáváltoztassa a népeket?

Bache és Morin, kik Vilmossal hangosabban beszélgettek, újra felverték Pétert álmából. Jansenről beszéltek, aki Barczellonában egy második merényletben kompromittálta magát és azután nyomtalanul eltűnt. Valószínűleg Párisba térhetett vissza; legalább Bachnak úgy rémlett, mintha látta volna. Milyen kár, hogy ezt a fényes elmét, ezt a vasakaratot ilyen ocsmány ügyre vesztegeti.

— Ha elgondolom, — sóhajtott föl Morin, — hogy Barthés Brüsszel egy kis szobájában él számkivetésben, mert azt reméli lázasan, hogy egykor majd győz a szabadság; az a szegény Barthés, akinek kezéhez egy vércsöpp se tapad és aki éltének kétharmadrészét a börtönben töltötte, hogy a népek szabadok legyenek!

Bache vállat vont.

— Szabadság! Szabadság! Nagyon szép szó. De semmit sem ér, ha nem szervezik.

Erre újra elkezdődött a régi vita. Az egyik Saint Simonnal meg Fourriérral; a másik Proudhomme-mal és Comte-tal állott elő.

Bache elmesélte, hogy miként ünnepelték meg nemrég Fourier emlékét; a hű tanítványok babérr koszorukat tettek le a sirjára, beszédeket tartottak a hívő apostolok megható gyülekezete volt ez, kik makacsul ragaszkodnak meggyőződésükhöz, biznak a jövőben és szent meggyőződéssel hirdetik a megváltó új igét.

Morin azután kiürítette a zsebeit, melyek mindig tömve voltak pozitivistá röpiratokkal, falragaszokkal, és értekezésekkel, melyekben Comte és tana a várva-várt új vallás egyetlen bázisául voltak föltüntetve.

Péternek eszébe jutottak a hajdani neuillyi esték, amikor ő maga is az igazság kétségbeesésett keresésében a század eszméinek mérlegét akarta megcsinálni. De ép e sok ujitó, ellentmondó tan

tömkelegében csuszott ki a talaj lábai alól. Hiába került ki Fourier Saint Simon iskolájából, mégis megtagadta részben; és valamint ez utóbbi tantételei végre titokzatos érzékiség mozdulatlanságában merevedtek meg, úgy az előbbinek doktrínája elfogadhatatlan kasztrendszerhez vezetett.

Proudhomme rombol, de nem épít. Comte, aki az elméletét megalkotta és a tudományt trónjára emelte, ezt hirdetve egyedüli uralkodónak, meg sem sejtette azt a társadalmi válságot, melynek hullámai mindent elsodrással fenyegetnek és mint a szerelem bolondja végzé pályafutását, akit az aszszony tett tönkre. És e kettő viszont tusára kél a másik kettő ellen és oly általános zürzavar és elvakultság áll be, hogy még azok az igazságok is, amelyeket közösen vallanak, elhomályosodnak, alakot vesztenek és félreismerhetetlenné válnak.

Ma azonban, ama lassu átalakulás után, mely Péterben végbement és őt is megváltoztatta, ezen általános igazságok vakítóknak, elvitázhatatlanoknak tünnek fel előtte. E társadalmi messiások evangéliumában a sok ellenkező állítás kaoszában egyes hasonló szavak minduntalan ismétlődnek: a szegények mellett való kardoskodás, a földi javak uj, igazságos, érdem szerint való fölosztásának eszméje és a munka oly törvényének kutatása, mely ezt az uj felosztást jogosan és igazságosan megengedhetővé tenné.

Minthogy valamennyi lángeszű előfutárja a

jövendőnek s oly egyhangulag egyetértének ez általános igazságokban, nem következik-e abból az, hogy ezek az igazságok a holnap vallásának alapkövei, ama szükséges hit főelvei melyet a mi szándékunk fog örökbe hagyni a jövő századnak, hogy a béke, az összetartás és a szeretet emberi kultuszát megalapítsa?

Péter elmélkedése hirtelen másfelé irányult.

Ujra a Madeleine-templomban látta magát és hallgatta Martha püspök beszédét az új szellemről, melyben kijelentette, hogy a keresztény hithez visszatért Páris a Sacré-Coeurnek fogja köszönhetni a világuralmat.

Nem! Nem! Páris csupán a maga korlátlan, szabadon fejlődő intelligenciájával uralkodik; hazugság, hogy a kereszt, a vérző sziv misztikus és visszataszító hóbortja, kerítették hatalmába. Hiába törekszenek arra, hogy a gőg és uralom hatalmas épületeivel porba tiporják; hiába kísértik meg, hogy egy rég elhalt eszmény nevében korlátokba szorítsák a tudományt, abban a reményben, hogy ezáltal markukba kerítik a jövő századot: a tudomány azért mégis polyvaként fogja elsöpörni ódon szuverenitásokat; bazilikájuk porba fog omlani az igazság viharos szélvészének első fuvalmától, anélkül, hogy csak az ujunkkal is érintenők.

Azt már tapasztaltuk, hogy Jézus evangéliuma rozoga és omladozó társadalmi törvény, melyből az emberi ész legfeljebb néhány erkölcsi

alapelveit őrizhet meg. A vén katholicizmus Rómája ma már csupán egy nagy romhalmaz; a népek elfordulnak tőle és olyan vallást akarnak, amely ne a halál vallása legyen.

Hajdanában a roskadozó rabszolga új remény tüzeiben égve, lelki szárnyain elrepült a börtönéből és egy mennyországról álmodott, ahol földi nyomoráért örök gyönyörűség jutalma vár rá. Most, hogy a tudomány lerombolta e hazug mennyországot, a halál után felvirradó hajnal hitegetését; a rabszolga, a munkás, megunva azt a gondolatot, hogy meg kell halnia, hogy boldog lehessen, itt a földön követeli az igazságot, a boldogságot. A tehetetlen könyörületesség tizenhatszázada után az igazságba és a jogba vetik csak az új reményt.

Óh majd ezer esztendő múlva, amikor a katholicizmus nem lesz más, csak egy rég kihalt ódon babona, hogy fognak a népek azon csodálkozni, hogy ők ily hosszú ideig tudták eltűrni az önkinzás és a földöntúli semmi e vallását, melyben az Istent hóhérként szerepeltetik és az ember egy fenyegetett, büntetett, megkinzott teremtmény volt; e vallást, melyben a természet az ember ellensége, az élet teher és csupán csak a halál a jóltevő megváltó. Kétezer esztendőn át az emberiség előrehaladásának gátló akadálya és bilincse az a gyűlöletes eszme volt, hogy az emberből kiöljék mindazt, ami benne emberi: vágyait, szenvedélyeit,

szabad intelligenciáját, az akaratot és a cselekvést szóval egész emberi erejét.

Ó, minő vidám ébredés lesz az majdan, amikor megvetik a szüziességet és a termékenység erénynyé válik újra a fölszabadult természeti erők hozsánnájában; amikor tisztelni fogják a vágyakat; amikor hasznot hajt majd a szenvedély és szeretni fogják az életet, mely a szerelem örökös teremtető erejét nemzi.

Uj vallás! Uj vallás!

Péternek eszébe jutott az a szenvedélyes sikoly, mely Lourdesban fakadt ajkairól s melyet Rómában ismételt a vén katholicizmus rombadőltenek láttára. De most már nem izzott e sikolyában az a lázas sietség, az a gyarló, beteges makacsság, mely azt akarta, hogy most rögtön egy új Isten támadjon, hogy összes dogmaival és kultuszával azonnal egy új eszmény létesüljön. Igaz, úgy látszik, hogy az isteneszme oly életszükséglete az embernek, mint a mindennapi falat kenyér és az ital viz; a titokzatos után sóvárgó ember mindig visszatért rá, mintha nem volna a világon számára más vigasztalás, mint hogy az ismeretlenben megsemmisüljön. De ki tudja, vajjon nem jó e nap, amikor a tudomány a tulvilág utáni szomjunkat is lefogja csillapíthatni? Habár a tudomány maga a meghódított igazság, egyuttal még mindig a meghódítandó igazság is lesz és marad.

Nem maradnak-e a tudás határain tul is

örökké kifürkészhetetlen rejtélyek a tudvány, a hipotézis számára, mely maga sem más, mint eszmény és ábránd? Meg aztán az az isteneszme után való sóvárgás nem egyedül ama vágyódásunk-e, hogy szemtől-szembe lássuk az Istent? És ha a tudomány mindjobban kielégíti ama vágyunkat, hogy mindent tudjunk és mindent megtehessünk; nem tételezhető-e föl az, hogy e sovár epedés idővel lecsillapul és a szomjuhozott és kivivott igazság iránti rajongó szeretettel együvéolvad? A tudományon alapuló vallás, ez a tudás felé haladó emberiség hosszú útjának biztosra jelzett, kikerülhetetlen kifejlése! Mint természetadta kikötőbe, úgy fog eljutni a bizonyosságszerezte lelki békébe, miután előzőleg átvergődött a tudatlanság összes borzalmain.

Nem jelentkezik-e ez a vallás már most is, amennyiben az Istenről meg a világegyetemről eddig alkotott dualisztikus fölfogás mindjobban háttérbe szorul és az egység eszméje mind szembeötlőbben domborodik ki; amaz egység eszméje, az egymásból fejlődő élet ama egyetlen nagy törvénye, mely szerint minden élet természetes átalakulási folyamatok útján abból az első kis levegőparányból fejlődött, mely kezdetben összesűrűsödött, hogy a világot megalkossa?

De bárha a tudós előfutárok, a bölcsészek, Darwin, Fourier meg mások el is vetették a holnap vallásának magvát és a tovaszárguldo szélre

bízták jósszavaikat, hány évszázadig tarthat az még, míg ez a vetés kikel?

Mi most megfeledezünk ám arról, hogy a katolikus vallásnak négy évszázadra volt szüksége, hogy hosszas földalatti aknamunkában megalakuljon és csirát hajtson, mielőtt Isten fényes napja alatt felnőtt és uralkodott,

Adjunk csak néhány száz esztendei időt a tudomány vallásának, melynek titkos rügyfakadása mindenütt jelentkezik és majd meglátjuk, hogy Fourier remek eszméi új evangéliummá fognak alakulni, melyben a vágy lesz az az élesztő erő, mely dagasztja a világot; melyben a mindenkitől készségesen elfogadott munkaköteleességet úgy fogják becsülni és szabályozni, mint magát a természetes és társadalmi élet gépezetét és melyben az emberi szenvedélyek erői az emberi boldogság közös céljára elégítettnek ki és használtatnak fel.

Az igazságszolgáltatás után való általános feljajdulás, melynek folyton növekvő zúgó moraja feltör a nagy néma nép ajkain, melyet oly soká ámítottak, nem egyéb, mint ama boldogság után való zokogó epedés, mely felé az emberek vágyódva törekednek, amikor majd összes szükségleteiket ki-elégíthetik és az életet önmaga az élet kedvéért élhetik majd békében, minden emberi erő és minden emberi öröm szabad megnyilatkozásában.

Még jó idő, mikor ez istenország megvalósul a földön; hadd záruljanak be hát a hazug para-

dicsom kapui, még ha a lelki Lázároknak egy perczig szenvedniök is kell e dőre illuziójuk szertefoszlása miatt; mert feltétlenül szükséges hőstett, hogy kegyetlen kézzel megoperáljuk a vakokat, hogy nyomorukból, tudatlanságuk borzalmas hosszú éjjeléből felszabadítsuk.

Egyszerre kimondhatatlan öröm fogta el Péter lelkét. Álmodozásaiából gyermek-gügyögés, fölébredő fiának hangja verte föl és hirtelen felvilant benne az a tudat, hogy ő meg van mentve, hogy a hazugság és a borzalom éjéből az egészséges és józan életre ébredt.

Milyen borzalmas gondolat, hogy ő elveszettnek, az életből örökre kitöröltnek hitte magát és majdnem beleveszett a hóhérként fenyegető Isten sötét semmiségébe — és ime, a szerelem csodája megmentette őt és ő még mindig életerős; noha attól félt, hogy a tehetetlenség átka megbélyegezte őt; pedig hát ime, itt van ez a gyermek, ez az erős, mosolygó gyermek, amely vér az ő véreből. Az élet életet nemzett és ime az igazság a napnál fényesebben diadalmaskodik.

Ez a harmadik kísérlet célhoz vezetett; nem mondott gyalázatosan csütörtököt, mint lourdesi és római kísérlete. Nincs többé sötétség, nincs többé fájdalom!

Legelőször a munka törvénye nyilatkozott meg előtte. Péter egy feladatot tűzött ki magának; a legszerényebbek egyikét, ezt a későn megtanult

kézműves mesterséget; s ez olyan egy feladat, melyet egy napig se mulaszt el, mely őt a teljesített kötelesség édes nyugalmával tölti el; mert az élet maga nem egyéb, mint munka; a világot is csak az erő kifejtés tartja fenn.

Azután a szeretet és a nő meg a gyermek teremtették meg az üdvösségét. Milyen hosszú kerülőt tett, míg erre a természetes kifejlésre jutott!

Mennyit szenvedett; mennyi tévedés és harag dulta a lelkét, mielőtt egyszerűen azt tette, amit az embernek tennie kell. Ez a rajongó szeretetszomj, mely az eszével folyton hadilábon állott; ez a gyöngédség, mely a lourdesi csodabarlang balgaságainak láttára sajgott és melyet a római vatikán gőgös roskatagsága megsebzett, kielégítést talált végre a férjben, az apában, az emberben, aki az élet helyes és igaz törvényeihez mérten, a munkába veté bizalmát.

Ez az elvitázhatatlan igazság, ime az emberi boldogság problémájának megoldása!

Bache és Morin végre távoztak s kezet szorítva a fivérekkkel, megígérték, hogy valamelyik este eljönnek ismét, hogy — mint a távoli jövő nyugodt apostolai — elbeszélgessenek eszményeikről. A kis Jánoska pedig hangos sirásra fakadt, mire Mária ölébe vette és kigombolta a ruháját, hogy elcsittítsa az éhes kis rivó jószágot.

-- Ez az ő rendes ideje, és a kis hunczut nem feledkezett meg róla. Nézd csak, Péter, hogy gyarapodott tegnap óta!

Mária e szavaknál elnevette magát és Péter szintén elmosolyodva közeledett, hogy megcsókolja kis fiacskáját. Aztán megcsókolta az anyját is; mert leküzdhetetlen meghatottság fogta el e rózsás, az anyatejet mohón magába szívó csecsemő láttára, amint piczi, piros ajkaival odatapadt a duzzadó, szép női kebelhez. A boldog termékenység kábító illata gomolygott fel mindkettőjükből, mely a létöröm mámorába ringatta a fiatal apát.

— Ni, az eszemadta, hogy nekimegy! Mintha fel akarna falni.

— Biz' az harap is egy kicsit. De ez így van jól; ez legalább azt bizonyítja, hogy fejlődik.

Erre a komoly, hallgatag nagymama is megszólalt mosolyderűs arcczal:

— Ma reggel megmértem a kicsikét. Száz grammal többet nyom már megint, mint a multkor. És milyen jól viselte magát a kis kincsem! Nagyon okos, nagyon illedelmes urficska lesz belőle, olyan, aminőt én szeretek. Mihelyt öt esztendő lesz, én fogom tanítani az írás-olvasásra és tizenöt éves korában majd megtanítom rá, hogy kell férfivá fejlődni. Ugy-e, Tamás? Ugy-e, Antal? Ugy-e Ferencz?

A fiuk mindhárman felvetették a fejüket és

hallgatag fejbólintással helyeselték a nagymama szavait. Hálás köszönettel eltelve ama hősiességre nevelő oktatásért, melyet neki köszönhettek, egy pillanatig se kételkedtek abban, hogy a nagyanyjuk még husz esztendeig is élél, hogy ezt az időt Jánosnak szentelje, mint ahogy nekik szentelte volt az életét.

Péter a szerelem néma elragadtatásával nézte Máriát, midőn egyszerre érezte, hogy Vilmos hátulról a vállára teszi mind a két kezét. Hátrafordult és sugaras arczán látta, hogy ő is örül boldogságuknak. Az a tudat, hogy a bátya is kigyógyult bajából, hogy e munkás házban csupán csak egészség és remény tanyázik, megkétszerezte örömét.

— Öcsém, édes öcsém, — szólt Vilmos szeliden — emlékszel-e még arra a pillanatra, amikor megmondtam neked, hogy csak a szived és eszed egymással való tusája az oka minden szenvedésednek; hogy azonnal megleled a békés lelki nyugalmat, mihelyt szeretni fogsz és meg fogod érteni az életet? Benned kellett, hogy kibéküljenek apánk és anyánk, kiknek örök czivakodása és szomorú nézeteltérése még a siron túl is tovább folyt: most ez megtörtént; most végre békében nyugosznak a te lecsillapult és megbékélt szivedben.

Vilmos e szavai mélyen meghatották Pétert. Erélyre valló, sugaras arczán magasztos öröm tüze gyult fel. Hatalmas, bástyatoronyra emlékeztető

homloka még mindig az ész ama víthatatlan erődje volt, melyet apjától kapott örökbe; valamint az anyjától átöröklött szeretetteljes szeme, jóságos ajka és gyöngédségre valló állának kifejezése sem változott; de arczvonásainak összbenyomása boldog harmoniává, erőteljes szelidséggé olvadt.

Kudarczot vallott két első tapasztalata az édesanya könyes szeretetszomjának szenvedélyes lelki krízisei voltak, aki kétségbeesett afölött, hogy e szeretetszomját nem csillapíthatta.

Ez a harmadik tapasztalata pedig csak azért vezetett boldogságra, mert az asszony, a gyermek, a munkás és tevékeny élet, lecsillapították szeretetvágyát és egyszersmind meghódoltak az ész fenséges főnhatóságának, az apa szavának, amely benne hangosan megszólalt.

Az ész győzött. Ha soha mást nem szenvedett volna, mint csak ama harczokat, melyeket az esze vivott a szívével, akkor is teljes képmása volna ő az embernek, aki folyton küzd az eszével és a szenvedélyével. Minő édes, megnyugtató tudat, hogy e két hatalmas tényezőt kibékítette és mindkettőjüknek eleget tett; hogy magát teljes, normális, hatalmas embernek érzi; olyannak, mint egy óriási tölgy, mely szabadjára nő és fejlődik és melynek végtelenbe terjedő ágai uralkodnak az erdőn.

— Nagyon magasztos és szép cselekedet volt ez tőled, amely úgy rád, mint mindnyájunkra és

kedves szüleinkre nézve is üdvös, kiknek megbékélt és örökre egyesült árnyai most nyugodtan pihennek gyermekkorunk drága hajlékában. Gyakran gondolkodom én a mi kedves kis neuillyi házunkra, mely felett az öreg Zsófi őrködik és úgy érzem, hogy a nagy dolgozószoba csendes homályában szüleink árnyai pihennek és várnak bennünket. Minő édes nyugalom borul rájuk az elhagyott házban! Ámbár rut önzésből itt akarlak benneteket tudni, hogy körülöttem boldogságot lássak; ámde azért egy szép napon a te János fiadnak be kell oda költöznie, hogy visszaadja az ódon háznak az ifjúság derűjét.

Péter megragadta Vilmos mindkét kezét és mélyen a szemébe nézve, kérdé:

— Boldog vagy?

— Igen, boldog vagyok, nagyon boldog! Sokkal boldogabb, mint valaha voltam; boldog, mert oly forrón szeretlek; boldog, mert te is oly nagyon szeretsz. amily nagyon senki más nem tudna szeretni!

Szivük együvé olvadt e lángoló testvéri szeretetben, a leghősiesb, legönfeláldozóbb szeretetben, mely a két férfi lelkét együvé forraszthatja.

Egymás karjaiba borultak, mialatt Mária, gyermekével a keblén, könnyes szemmel mosolygott rájuk.

Tamás ezalatt az ő motorján az utolsó fölserelési munkákat végezte és aztán megindította.

Valósággal csodás könnyűségű és erejű gép volt ez, melynek a kifejtett óriási hajtóerőhöz mértén alig volt valami súlya. Bámulatos tökélyvel működött; nem terjesztett semmi szagot és zajtalanul mozgott.

Az egész család néma elragadtatással állta körül, midőn ép kapóra jött tudós barátjuk: Bertheroy, kit Vilmos meghivott, hogy tanuja legyen új találmányuk első funkcionálásának.

A nagy vegyész magánkívül volt bámulatában és miután megvizsgálta a gépezetet, de különösen midőn a robbantószernek erőforrásul való alkalmazását tapasztalta, rajongó lelkesedéssel üdvözölte Vilmost és Tamást.

— Ez valószágos csuda, amit ti itt alkottatok; e robbantószer alkalmazása mérhetetlen társadalmi horderejű találmány. Amíg rá nem jut a tudomány a villamos motorra, amelynek problémáját eddig meg nem oldották; ez lesz az eszményi motor, az a mechanikus mozgató erő, mely minden fajta járműnél alkalmazható; ezentul lehetségessé válik a léghajózás; a házilag előállítható hajtóerő kérdése meg van oldva. Minő óriási lépés ez előre, minő hirtelen haladás! A távolságok még inkább elenyésznek; minden ut nyitva áll ezentul az egymással testvérekké összeforró emberek előtt. Barátaim, nagy jótétemény, fényes ajándék ez, amelylyel ti a világot gazdagíjtjátok!

Aztán tréfára fogta a dolgot és élczelődött

azon, hogy ez az új robbantó anyag, melynek oly iszonyatos a hatalma és melynek mibenlétét mindjárt első ízben megsejtette, most milyen jótékony alkalmazást nyer.

— És én, vén csacsi, azt következtettem a maga titkolódzásából, hogy azért rejtegeti úgy előlem új találmányának vegyi képletét, mert a levegőbe akarja röpíteni Páris városát.

Vilmos elkomolyodott és halovány arczczal vallotta be:

— Egy pillanatig valóban az volt a szándékom.

Bertheroy csak tovább nevetett és úgy tett, mintha Vilmos válaszában csak pillanatnyi szélséget látna, noha gyér hajszálain hideg borzongás futott át.

— No hát, barátom, sokkal okosabban tette, hogy az emberiséget ajándékozta meg ezzel a csodás robbantószerrel, ami különben nem valami kényelmes és veszély nélküli kísérletekkel járhatott. Ime, itt egy robbantószer, melynek tulajdonképpen az volt a célja, hogy kiirtsa az emberiséget — pedig csak ahhoz fog járulni, hogy gyarapítsa a jólétet. Mondom én mindig: minden dolog végül csak jóra vezet.

E hosszantűrő, fenkölt lelki jóság mélyen megihatotta Vilmost. Igaz, a rombolásra szánt eszköz a haladást siettette; az emberi hatalom szolgálatába kényszerített, megszelídített vulkán a

munka, a béke, a civilizáció eszközévé vált. Ő maga lemondott a győzelmet biztosító nagy csatagépről és beérte ez utolsó találmányával, mely az emberek munkáját megkönnyíti és éppen csak a legszükségesebb erőfifjtést kívánja. Ebben több emberi igazságszolgáltatás van; ez az egyetlen igazságszolgáltatás, amely tőle kitelik.

Midőn hátrafordult és szeme a Sacré-Coeur bazilikára esett, maga sem értette meg, hogy az örület minő ragályos lehellete csapta volt meg józan lelkét; hogy még csak hogyan gondolhatott is ilyen dőre és hasztalan romboló munkára. Valami fürgeteg zúgott el fölőtte, melyet a nyomor, a harag és bosszuállás erjedése szült.

De óh minő lelki elvakultságra vall az a hit, hogy a rombolás, a mészárlás életnemző termékeny cselekedet lehet, mely dus, bő aratásra termékenyíti meg a talajt. Nem, az erőszak csak azt eredményezi, hogy az együvétartozás érzése fokozódik még azoknál is, akiknek érdekében történik a mészárlás. A nép, a nagy tömeg fellázad amaz egyesek ellen, akik igazságot akarnak osztani.

Es bármilyen fenkölt is legyen örületük hősiessége, a vértanuság ragályos, szomjas sovárgása, a gyilkosok mégis csak gyilkosok maradnak mindörökké és cselekedetük a rémek borzalmas megvetése.

Vilmos is elnevette magát és rögeszméjéből való teljes felgyógyulását vallva, így szólt:

— Igaza van ; minden jóra fordul, mert végül minden csak igazsághoz vezet . . . Csakhogy ez néha évezredekig is eltart . . . Ami engem illet, én az új robbantóanyagot a kereskedelem és ipar rendelkezésére bocsátom, hogy azok, akik megkapják a szabadalmat, meggazdagodjanak e találmány révén . . . Találmányom közkinccsé válik . . . Lemon-dok arról, hogy fellázítsam vele a világot.

Bertheroy tiltakozott. A hivatalosan elismert nagy tudós, az akadémia tagja, akit az állam elhalmozott minden rendjével és minden kitüntetésével, oly szenvedélylyel mutatott az új gépre, amely meghazudtolta hetven éves korát.

— Hisz ez itt az egyetlen, az igazi forradalom ! Ez az, amivel forradalmat teremtünk, nem pedig ostoba bombákkal. Nem amikor rombolunk, hanem amikor teremtünk és alkotunk, akkor végezünk forradalmári cselekedetet. Hányszor megmondtam én már magának, hogy egyedül a tudomány a lázító erő, az egyetlen, amely a nyomorúságos politikai események, a szektáriusok, meg a nagyravágyók hiábavaló izgatása fölött állva, a holnapi nagy emberi társadalmat előkészíti és megalkotja számukra az igazságot, a jogot, a békét. Édes fiam, ha maga azzal akarja felforgatni a világot, hogy némi boldogságot igyekszik neki nyújtani, akkor csak maradjon szép csendesesen a vegyműhelyében, mert az emberek boldogsága csak a tudós kohójában születhetik meg.

Szavainak kissé tréfás színezete volt; de megérződött rajta, hogy ez neki szent meggyőződése és hogy ő a tudományon kívül minden más életfeladatot megvet. Nem is csodálkozott azon, hogy Péter levetette a papi csuhát, hogy itt látja őt nejével és gyermekével.

Az önműködő mozdony tompán berregett, mint valami zümmögő dongólégy. És az örömtől sugárzó család boldog mosolylyal állott körötte és gyönyörködött a tudomány győzedelmes diadalában. A kis Jánoska tejhabos ajka is elvált az anya keblétől és szeme ragyogva tapadt a szép nagy játékra, mely önmagától mozog. Orczáira piczi gödröcskét varázsolt gögicsélő kaczagása és apró kacsoit feléje nyujtva, ujjongva tapsolt.

Mária is elmosolyodott és a géphez közeledett, hogy a piczi jobban láthassa.

— Ugy-e, fiacskám, ez szép? Látod, ez mozog, ez él, ez erős!

Mindnyájan mulattak a gyerek bámészkodó arcán, amint kis kacsoit egyre kinyújtotta, hogy megtapogassa a csoda játékszert.

— Ugy ám — szólalt meg Bertheroy, — ez élő és erős, mint a napfény, mely a végtelen Páris felett ragyog és megérleli az embereket és az eszméket. Páris maga is egy nagy motor; Páris az a hatalmas üst, melyben a jövő forr és melynek tüzeit mi tudósok folyton szítjuk és tápláljuk. Kedves Vilmos barátom, ma ön a holnap fűtője,

mert ez a csodaműve egy nagy vívmánnyal gazdagítja a mi nagy Párisunk szellemi munkáját.

Péttert meglepte e nyilatkozat és ismét agyába villant az a gondolat, hogy ime, itt egy óriási katalan terül el előtte, merre a látóhatár terjed; egy hatalmas katalan, melyben a rosznak és jónak legfurcsább keveréke forr, és amelyből majd a jövőbeli század szűrődik le. A nagyravágyó törekvések, a szenvedélyek, a korrupció és a züllés fölött ott lebeg a hiábavaló elfecsérelt óriási munka, a hősiesség erő kifejtés, mely a gyárakban és a munkatelepekben folyik, az ifjúság dicső szellemi munkássága, amely folyton dolgozik dolgozószobája csendjében, és el nem ejtve elődjeik egyetlen egy vívmányát se, csak ama vágytól ég, hogy a kivivott teret kibővítsen. Az egész jövő itt alakul a maga hatalmas voltában és hajnalfényű derengésben innen fog felhasadni.

Valamint az antik világnak megvolt a maga Rómája, mely most haldoklik, úgy Páris a modern idők fölött uralkodik fönségesen; ma ő a népek központja ama folytonos mozgalomban, mely a nemzeteket civilizációról civilizációra sodorja, tova a nap pályáján keletről nyugatra. Páris a világ lelke; fénséges, fényes multja arra predesztinálja, hogy a világ városai közül ő legyen a kezdeményező, az uttörő, a megváltó. Tegnap a szabadság szózata hangzott fel innen: holnap majd a tudomány hittvallásával fogja megajándékozni a

népeket, a demokrácia várva-várt új hitvallásával. Páris maga a jóság, a szelídség, a vidámság, a mindenttudás szenvedélye, a pazar kézzel szórt adakozás nagylelkűsége. Benne, külvárosainak munkásaiban és mezőinek parasztjaiban, végtelen segédforrások kínálóznak, óriási embertartalék, melyből a jövő folyton meríthet. A század az ő nevével fog végződni és a jövő század benne és általa fog kezdődni és kibontakozni. És hatalmas csodaművének moraja, az egész világ fölött kimagasló világítótoronyszerű fénye; mindaz, ami méhéből viharos mennydörgés, zugó zivatar és diadalmas napfény alakjában kiárad, csupán ama glória ragyogása lesz, melyből az emberi boldogság megalakul.

Mária elragadtatással kiáltott fel az előttük terülő látóképre utalva:

— Nézzétek csak, nézzétek! Páris aranyban uszik; aranyos vetése elborítja!

Mindegyikük meglepetten kiáltott föl; mert valóban kápráztató látvány volt az estalkony sugárfénye, mely csillogó aranyporgomolyokkal árasztotta el a határtalan várost. De most már a háztetők és szobrok végtelen káosza nem hasonlított többé a fekete szántóföldre, melyen valami óriási eke vonja barázdáit és melyre az isteni nap marokszámra szórja aranymagvakra hasonlító sugarait, melyeknek özöne mindenüvé lecsapodik.

Ez a Páris nem az egymástól elütő városrészek egyvelege volt, melynek keleti részén a

szürke füstgomolyoktól ködbe vont munkásnegyed, nyugati részén a szellemi munka távoli derüs nyugalma, a gazdagok széles, világos sugaras városrészét és közepén a sötét, szűk utcájú kereskedelem negyedét látták.

Az estalkony aranyában olyannak látszott, mintha a felsarjadzó élet egy és ugyanaz rügyfakadása, egy és ugyanazon virágba borulása az egész várost egy nagy-nagy, határtalan szántófölddé változtatta volna, melyre ugyanaz a termékeny erő bő áldást árasztott. Mindenütt aranykalászos gabona; mindenütt, aherre a szem csak lát, ragyogó kalásztenger terült el, melynek aranyhullámai a szemhatár széléig hömpölyögtek.

— Nézzétek csak, nézzétek csak! — ujjongott Mária, — sehol sincs egy talpalatnyi hely, mely kalászt ne hajtana: a legszerényebb kis hajlék termővé vált; mindenütt oly gazdagon hullámanak a vetések, mintha az egész egyetlen egy nagy, testvériségben megbékült világegyetem volna. Nézd csak, édes kis fiam, nézd, milyen szép!

Pérer meghatottságában remegve simult hozzája és a nagymama meg Bertheroy is mosolyogva néztek a jövőbe, melyet ők többé meg nem érnek. Vilmos háta mögött pedig a három testvér komoly arcán a jelen buzgó munkája és a jövő reménye tükröződött.

Mária rajongó lelkesedéssel emelte magasra

a gyermekét, mintha odakinálná ennek a végtelen Párisnak fönséges ajándokul.

— Lásd, János fiam, lásd, — mindezt te fogod learatni, ezt a vetést te fogod csürbe takarítani.

Páris pedig, az isteni napsugárözön fényétől megtermékenyítve, csak lángolt tovább és ragyogó discskörében megrengette a jog és igazság jövődöbeli dús aratásának hullámozó kalásztengerét.

— VÉGE. —

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

